

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

ABBÂSÎLER DÖNEMİ DOĞAL AFETLER VE SİYASETE
ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Eda KARAKIŞ

ÇORUM-2024

ABBÂSÎLER DÖNEMİ DOĞAL AFETLER VE SİYASETE ETKİLERİ

Eda KARAKIŞ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Zehra GENÇEL EFE

Çorum-2024

KABUL ONAY SAYFASI

Eda Karakiş tarafından hazırlanan “Abbâsîler Döneminde Doğal Afetler ve Siyasete Etkileri” adlı tez çalışması 26/06/2024 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında Yüksek Lisans olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Nadir KARAKUŞ

.....

Doç Dr. Zehra GENÇEL EFE

.....

Doç Dr. Vesile ŞEMŞEK

.....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve ..... sayılı kararı ile Eda KARAKIŞ'ın İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Osman ÇUBUK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Eda KARAKIŞ

ABBÂSÎLER DÖNEMİNDE DOĞAL AFETLER VE SİYASETE ETKİLERİ

Eda Karakış

ORCID: 0000-0003-8765-4320.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Haziran 2024

ÖZET

Doğal afetler, öngörülemeyen ve insan müdahalesi olmadan meydana gelen hadiselerdir. Öngörülemedikleri için çoğu zaman etki alanları ve etki düzeyleri hakkında kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Tarih boyunca da insanoğlunun maruz kaldığı çok sayıda doğal afet meydana gelmiştir. Bu afetlerin başında depremler, sel baskınları, kuraklık, yangınlar ve salgın hastalıkları gelmektedir. Meydana gelen felaketler toplumları ekonomik, siyasi, sosyal ve dini olmak üzere birçok yönden olumsuz etkilemiştir. Bazen bu felaketler tarihin seyrini değiştirmiş ve yönetimlerin ve rejimlerin değişimine yol açmıştır. Bu afetler çoğu zaman aynı coğrafi bölgede birbirinin takipçisi olmuş ve bir afet bir diğer afetin meydana gelmesine yol açmıştır. Yaşamı olumsuz yönde etkileyen doğal afetlere karşı insanlar içinde buldukları döneme göre tedbir almış ve yaşanan hadiselerin etkisini hafifletilmeye çalışılmıştır. Afetler neticesinde çok sayıda yerleşim yeri hasar almış ve sayılamayacak kadar çok canlı hayatını kaybetmiştir. Yaşanan bu afetler telafisi uzun süren toparlanmalar meydana getirmiştir. Evler, mimari yapılar ve tarım arazilerinin onarımı güç olmuştur. Sadece maddi kayıplarla öne çıkmayan doğal afetler, ölümlerin çok fazla olduğu bölgelerin nüfusunda da azalmalar meydana gelmiştir. İnsanlar git gide artan ölümlerin çokluğu nedeniyle çoğu zaman ölümlerini defnetmekte aciz kalmış ve toplu halde definler yaygınlaşmıştır. Afetler, normal yaşamın seyrini değiştirmiş camilerde ibadet edilememiş, pazar yerlerine ulaşılamamış ve çoğu iş yeri kapatılmak zorunda kalmıştır. Sosyal hayatı alt üst olan insanların can ve mal kayıplarında dolayı psikolojileri olumsuz yönde etkilenmiştir.

Çalışmamız, topluma büyük zarar veren, coğrafi bölgelerin sosyal, siyasi değerlerini ve ekonomik güçlerini etkileyen doğal afetlerin Abbâsîler dönemine nasıl yandığını d araştırmıştır. İster Abbâsîler öncesi dönem de olsun isterse Abbâsîler döneminde meydana gelen doğal felaketler olsun göç hareketleri, kıtlık ve siyasi etmenler üzerinde tesirinin büyük olduğu görülmüştür.

Anahtar Kavramlar: İslam Tarihi, Abbâsîler, Çekirge İstilaları, Deprem, Sel

Bilim Kodu: 60303

NATURAL DISASTERS IN THE ABBASID PERIOD AND THEIR IMPACT ON POLITICS

Eda Karakiş

ORCID: 0000-0003-8765-4320.

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

June 2024

ABSTRACT

Natural disasters are events that are unpredictable and occur without human intervention. Since they are unpredictable, precise information about their sphere of influence and level of influence is often not available. Throughout history, there have been many natural disasters that human beings have been exposed to. Earthquakes, floods, droughts, fires and epidemics are at the forefront of these disasters. The disasters that have occurred have negatively affected societies in many ways, including economic, political, social and religious. Sometimes these catastrophes have changed the course of history and led to the change of administrations and regimes. These disasters have often followed each other in the same geographical region, and one disaster has led to the occurrence of another disaster. People have taken precautions against natural disasters that adversely affect life according to the period they are in and the effects of the events have been tried to be mitigated. As a result of the disasters, many settlements were damaged and countless living things lost their lives. These disasters have created recoveries that take a long time to compensate. Houses, architectural structures and agricultural lands have been difficult to repair. Natural disasters, which are not only characterized by material losses, have also decreased the population of regions where deaths are very high. Due to the increasing number of deaths, people were often unable to bury their dead, and mass burials became widespread. Disasters have changed the course of normal life, mosques have not been able to pray, market places have not been reached, and most businesses have had to be closed. The psychology of people whose social life has been turned upside down has been adversely affected due to the loss of life and property.

Our study investigated how natural disasters, which caused great damage to society and affected the social, political values and economic power of geographical regions, burned into the Abbasid period. Whether it is the pre-Abbasid period or the natural disasters that occurred during the Abbasid period, it has been observed that it has a great impact on migration movements, famine and political factors.

Key Terms: Islamic History, Abbasids, Locust Invasions, Earthquake, Flood

Science Code: 60303

TEŞEKKÜR

Tez alıőmamda bahsi geen konunun seiminde ve ilerlemedesinde bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, gürüşleriyle beni destekleyen, kaynak yardımlarıyla varlığını bu süreçte her zaman hissettiğim Danıőman hocam Doç. Dr. Zehra Genel Efe'ye sonsuz teşekkür ederim. Geçirmiş olduğum zorlu sürecin her aőamasını benimle paylaşan ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	vi
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

AFET KAVRAMI VE ÇEKİRGE İSTİLALARI

1.1. Afet Kavramı ve Genel Bakış	3
1.2. Çekirge Kavramı ve Tanım	5
1.3.Çekirgelerin Yapısal Özellikleri ve Türleri	5
1.4.Çekirgelerin İnsan Yaşamı Üzerindeki Etkileri	7
1.5. Tarihsel Süreçte Çekirge Felaketleri	9

2. BÖLÜM

KITLIK

2.1. Kıtık Kavramı ve Tanımı	23
2.2. Kıtığın Ortaya Çıkma Nedenleri ve Konusu	23
2.3. Tarihsel Süreçte Kıtık Felaketleri	24

3. BÖLÜM

DEPREM AFETİ

3.1. Deprem Kavramı ve Tanımı	57
3.2. Deprem Oluşum ve Türleri	57
3.3. Deprem Sırasında Dikkat Edilmesi Gerekenler	59
3.4. Deprem Etkileri ve Algılanma Biçimleri	61

3.5.Tarihsel Süreçte Deprem Felaketleri.....	63
--	----

4. BÖLÜM

SEL BASKINLARI

4.1. Sel Kavramı ve Tanımı	104
4.2. Seli Oluşturan Faktörleri ve Türleri	104
4.3. Selin Etkileri ve Algılanma Biçimleri	105
4.4. Tarihsel Süreçte Sel Felaketleri	107
SONUÇ/SONUÇ VE ÖNERİLER	151
KAYNAKLAR	153

KISALTMALAR

Kısaltmalar

as: Aleyhisselam

AFAD: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı

b.: Bin

bnt: Binti

c.: Cilt

cc: Celle Celaluhu

çev.: Çeviren

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

DSİ: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü

ed: Editör

Hz.: Hazreti

H.: Hicri

İSAM: İslam Araştırmaları Merkezi

nşr: Neşreden

ö.: Ölüm

sav.: Sallallahu aleyhi ve sellem

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

ts: Tarihsiz

trc.: Tercüme eden

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğerleri

GİRİŞ

Bu çalışmada 132-656/750-1258 yılları arasında varlığını sürdüren Abbâsîler' in, *Abbâsîler Dönemi Doğal Afetler ve Siyasete Etkileri* araştırılmıştır. İnsanlık tarihi boyunca kıtlık, deprem, sel ve çekirge istilaları gibi doğa olaylarının sık sık vuku bulması ve toplumsal hayatı çok farklı yönlerinden etkilemesi bilinen bir gerçektir. Çalışmamız, topluma büyük zarar veren, coğrafi bölgelerin sosyal, siyasi değerlerini ve ekonomik güçlerini etkileyen doğal afetlerin, Abbâsîler döneminde nasıl telakki edildiğini araştırmıştır. Afetlerin neden olduğu kayıplar, toplum ve siyaset üzerindeki etkileri kronolojik sıralama dikkate alınarak irdelenmiştir. Görüldükleri topraklarda yol açtıkları felakete insanların bakış açısına da konu kapsamında değinilmiş ve etkileri ortaya konulmuştur. Doğal afetler, tarih kitaplarında belli bir ölçüde yer aldığı için araştırmamızda doğal afetler konusu ile ilgili Abbâsîler dönemine farklı bir açıdan ışık tutmak istenmiştir. Abbâsîler Devleti gibi güçlü bir devlet sisteminde yaşanan afetlerin dönemi nasıl etkilediği ortaya konması gereken bir husus olmuştur. Doğal afetler, milletleri en az siyasi, sosyal olaylar kadar etkilemiş ve çoğu zaman bu alanlar üzerinde de yadsınamayacak etki bırakarak yaşamın ve dönem iktidarının yönünü değiştirmiştir.

Doğal afetler, insan yaşamını büyük derecede etkilemiştir. Abbâsîler dönemi, konular yönüyle farklı açılardan ele alınmış bir dönem olmuştur. Fakat bu döneme dair doğal afetler ile ilgili müstakil bir çalışma yok denecek kadar azdır. Bu yüzden çalışmamız, Abbâsîler dönemi baz alınarak tarihsel süreçte yaşanan doğal afetler ve etkileri kronolojik sıra gözetilerek anlatılmaya çalışılmıştır. Başta tarihsel sıraya göre bölgeler verilmiş ve bu coğrafyalarda afetlerin yol açtığı diğer afetler de kapsam içerisinde değerlendirilmiştir.

Afetler etkisi ve düzeyi öngörülemeyen, büyük can kaybına ve maddi hasara yol açabilen, doğal veya insan kaynaklı olaylardır. Eski çağlardan itibaren tarihsel sürece bakıldığında, afetler insanlığın ortak sorunlarından biri olmuş ve toplum üzerindeki etkileri gözle görünür bir hale gelmiştir. Hemen her yıl meydana gelen çeşitli olağanüstü durumlar, çekirge istilaları, kıtlık, deprem ve sel gibi afetler insanlar için büyük bir tehdit oluşmuş, onların refahını bozmuş ve olumsuz yaşam koşulları ile insanları derinden etkilemiştir. Afetler, yerleşim alanlarındaki ölüm ve yaralanmaları, mal kayıpları, sosyal dengesizlikleri ve kaynak yetersizliğini ortaya çıkarmıştır. İnsanlar arasında salgın hastalıklar, barınma sorunu ve göç olayları afetler sonrasında artmıştır. Bu faktörlere karşı önlem alınmadığı ve hazırlık yapılmadığı takdirde afetlerin sonuçları bazen insanların kaldıramayacağı düzeye ulaşmıştır.

Tarihsel süreçte dönem dönem insanların o zamanın imkanlarını kullanarak afetlerin neden olduğu zararları önlemeye ve en aza indirmeye çalıştıkları görülmüştür. Çekirge saldırılarına karşı çeşitli aletlerle gürültülü sesler çıkarmak, kıtlık sırasında alternatif gıda tüketmek, yakın şehirlere göç etmek, depreme karşı hasar tespitlerini ve şehirlere gerekli

yardımları yapmak ve sellerin önlerine set inşa ederek su yollarının yönünü değiştirmek gibi çeşitli yöntemlere başvurarak önlem almışlar, ortaya çıkan hasarı en aza indirmeye çalışmışlardır.

Devletler açısından fiziki, sosyal ve ekonomik sonuçlar doğurmuş, afetin daha etkin bir şekilde atlatılamaması veya yönetilememesi gibi durumlarda da devlet politikalarını etkilemiştir. Bazen hem iç karışıklık yönüyle hem de diğer milletlerle olan siyasi mücadeleleri açısından, afetin yaşandığı taraf için dezavantaj karşı taraf için de bir avantaj haline dönüşebildiği görülmüştür.

Bu çalışmamızda Abbâsîler dönemi özelinde doğal afetler tespit edilmiş, afetlerin tanımları, sebepleri, neden olduğu kayıplar, toplum ve siyaset üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Araştırmamız, Abbâsî dönemine ait tarihi kaynaklar, doğal afetler ve diğer etkenlerinde ışığında kronolojik sıra takip edilerek sunulmuştur. Doğal afetler kapsamı geniş bir kavram olduğu için biz çalışmamızda “Çekirge istilaları”, “Kıtlık”, “Deprem” ve “Sel” felaketlerini irdelenmiş bulunmaktayız.

Bu tez çalışmamızın giriş ve dört bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı ve yöntemi hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Birinci bölümünün ilk kısmında doğal afet tanımlaması yapılarak ve tümdengelim yöntemi kullanılmıştır. Devamında çekirgelerin nasıl bu kadar tahribatlara yol açtığını anlamak için tanım ve özellikleri verilmiştir. Sonrasında kronoloji takip edilerek tarihsel bağlamına değinilmiştir. Aynı adımlar diğer afet başlıklarının içinde yapılmış ve afetlerin tarihi nasıl etkilediği gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Döneme dair temel kaynaklar araştırılmış, İslam tarihi kaynakları, sözlükler ve hadis kaynakları, tez, makale ve çağdaş kaynaklar incelenerek konuya dair rivayetler tesbit edilmiştir. Tespit edilen bilgiler dönem şartları göze alınarak değerlendirilmiştir. Çalışmamızda; konu ile ilgili olarak İslam tarihinin klasik kaynakları esas alınmış başta İbn’ül Esir (ö. 630/1233); el-Kâmil Fi’t-Tarih, İbn Kesîr (ö. 774/1373); el-Bidaye ve'n-Nihaye, Taberî Muhammed b. Cerîr (ö.310/923); Tarihu’t-Taberî, Belâzürî (ö.279/892-93); Fütûhu’l-Büldân ve Ensâbü’l-Eşrâf eserlerine ve Süryânî tarihçisi Abu’l-Farac (ö. 685/1286); Abû’l-Farac Tarihi eserlerinden yararlanılmıştır. Aynı zamanda konumuza kaynaklık eden çağdaş çalışmalara da başvurulmuştur. Daha sonra modern kaynaklar incelenerek konunun çerçevesi verilmiştir.

1. BÖLÜM

AFET KAVRAMI VE ÇEKİRGE İSTİLALARI

1.1. Afet Kavramı ve Genel Bakış

Afetler, genel olarak, insanlar ve devletlerin fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara neden olan, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini durdurarak veya kesintiye uğratarak, toplulukları olumsuz etkileyen. Bir olayın afet olarak adlandırılabilmesi için, insan toplulukları ve yerleşim yerleri üzerinde kayıplar meydana getirmesi ve insan faaliyetlerini durdurarak, kesintiye uğratarak bir ya da daha fazla yerleşim birimini etkilemesi gerekmektedir.¹ Birleşmiş Milletlere göre doğal afetler, insanların barınma, korunma ve gıda gibi temel ihtiyaçlarını; giyinme, sosyal yardım, tıbbi bakıma ihtiyaç duyduğunda yardım edilemediği dolayısıyla günlük yaşamlarının etkilendiği beklenmedik durumlardır.² Doğal afetler, sıklıkla görünen hadiseler değildir. Fakat tekrarlanması beklenmesine rağmen önüne geçilemeyen felaketlerdir.³

Afet kelimesinin genel geçer bir tanımı olmamış ve çeşitli tanımlamalar yapılmıştır.⁴ Türkçede bu kelime iki manada yer almaktadır. Bunlardan ilki "Doğanın sebep olduğu yıkım" ikinci mana ise "Kıran" şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca "belâ, kötülük, sakınılacak şeyler" olarak da kullanılmaktadır. Geniş anlamda ise "belâ, musibet, hastalık, kusur genellikle isabet ettiği şeyi faydalı olmaktan çıkararak durum" manalarına gelmektedir. Afetler, canlılar, doğa ve yaşam alanlarında önemli kayıplara yol açan felaketlerdir. Yaşanan olayın afet olarak adlandırılması için, insan topluluklarına ve yerleşimlerine zarar vermesi, insan hareketlerini aksatarak yahut tamamen durdurarak bir ya da daha fazla iskân yerini etkilemelidir. Yani çapı geniş olmalı ve çok sayıda insanı etkilemelidir.

Tarih boyunca insanlık salgın, deprem, sel, çekirge istilaları, kıtlık ve kuraklık gibi büyük çaplı afetlerle karşı karşıya kalmış ve sonucunda birçok açıdan etkilemiştir. Bu olayların birçoğu yüzyıllar boyunca hafızalarda kalmış ve sonraki nesillere aktarılmıştır. Nakletme esnasında üslubu ve boyutu değişiklik göstermiştir. İnsanlar kimi zaman bu anlatılanlardan yola çıkarak tedbir almış kimi zaman da olayların ulaştığı noktalar karşısında dehşete kapılmıştır. Garip ve enteresan vakalardan bahsetmek kadar insanoğlu üstünde müessir bir vasıta yoktur. Can ve mal kaybı, alt yapı sorunları, tarımsal zararlar, hayvan kaybı gibi durumlar afetlerin doğrudan etkilerindedir. Üretim tesislerinin ve iş yerlerinin aksaması,

---

¹ Ali Ağırman, *Hız Adem'den Hz. Muhammed'e İslam Medeniyetine Etki Eden Doğal Afetler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 1.

² Mustafa Güneş, *Emeviler ve Abbasiler Döneminde Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 19.

³ Burcu B. Canbolat vd., *Deprem* (Ankara: Odtü Geliştirme Vakfı Yayıncılık, 2006), 103.

⁴ Kemal Torpuş-Sedat Bostan, "Sel Afetlerinde Acil Sağlık Hizmetlerinin Organizasyonu ve Yaşanan Sorunlar: Hopa Örneği", *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi* 8(2) (2022), 396.

yetersiz imalat nedeniyle fiyat artışları, kaynakları kurtarma operasyonları ilk yardım ve geçici konaklama için yoğunlaştırılması nedeniyle diğer sektörlerdeki hizmet ve yatırımın azalması, devlet hizmetlerinin azalması eğitim gelirinin azalması gibi dolaylı etkilere sahiptir.⁵

Kur'an-ı Kerim'de afet ve hastalık gibi musibet ve belaların başa gelme nedenleri birkaç sebebe bağlanmıştır. Bunlardan ilki Kuran'ı Kerim'de: "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar"⁶ şekilde buyrulmuştur. Bu ayetten anlaşılacağı üzere insanların başına gelen olayların kendi eylemlerinin karşılığı olduğudur. Bu ayetin tefsirinde "musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir" ifadesinden maksat sünnettullah yasalarını ihlal etmek, olaylara karşı alınması gereken tedbirleri almamak ve Allah'a karşı yapılan isyan kastedilmektedir.⁷ Musibet ve felaketlerin başa gelmesindeki ikinci neden Kuran'da şu şekilde geçmektedir: "Andolsun ki size bir korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenlere müjdele!"⁸ "Onlar başlarına bir musibet geldiğinde, "Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz "derler.⁹ Zikrettiğimiz ayetlerin tefsirinde Allah'ın genel anlamda insanları imtihana tabi tuttuğu ve manasının geniş anlaşılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca müfessirler Hz. Peygamber ve ashabının Mekke'den Medine'ye geldiğinde müşriklerin saldırılarından kısmen kurtulduklarını fakat Medine'de de putperestlerle yaşanan çatışmalar ve ekonomik zorlukları örnek verilmiştir.¹⁰

Musibetlere bakış açısındaki yaklaşımlardan üçüncüsüne baktığımızda da inkârdan imana geçme nedeni olduğu ifade edilmiştir. Son olarak ise, "Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma, Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamaları için onlardan sakın. Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah, onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir belâ getirmek istiyordur."¹¹ ayetinden anlaşılan musibetlerin nimet ve emirlerine yüz çevirmenin ve yapılan haksızlıkların karşılığı olduğu içindir.¹² İnsanların başına gelen musibetleri anlatan bu mealde çok fazla ayet vardır.

Abbâsîler, 132-656/ 750-1258 tarihleri arasında hüküm süren bir hanedanlıktır. Onların soyu Hz. Peygamber (sav)'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib b. Hâşim'e dayanmaktadır. Bu yüzden onlara "Haşimîler" de denilmiştir. Emeviler' e karşı girişmiş oldukları politikanın temelinde Müslümanların yönetiminin "Peygamber ailesi" ne ait olmalıdır fikri vardır.

---

⁵ Corci Zeydan vd., *İslam Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012),1/170.

⁶ Şûrâ 42/30.

⁷ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 4/751.

⁸ Bakara 2/155.

⁹ Bakara 2/156.

¹⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1/241.

¹¹ Maide 5/49.

¹² *Doğal Afetlere "Doğru" Bakış: Deprem* (Ankara: Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2003.), 98-100.

Abbâsî hareketi ilk olarak Abbâs'ın torunu Muhammed b. Ali başkanlığında başlamış ve 32 sene devam eden mücadelelerin devamında Emevî Devleti'nin ortadan kalması ile sonuçlanmıştır. İlk halife Ebü'l-Abbâs'ın Kûfe' de devraldığı hilafetle dönem başlamış ve toplamda 37 halife yönetimde bulunmuştur. Abbâsîler dönemi çok ciddi isyan hareketleri meydana gelmiştir. Bâbek el-Hürremi (816-838), siyahi kölelerin çıkardığı Zenc isyanları (869-883) ve özellikle Karmatilerin 901-906 yılları arasında çeşitli bölgelere yaptığı ayaklanmalar devleti bir hayli uğraştırmıştır. Aynı zamanda bu hanedanlık Mısır bölgesi, Türkistan, Kuzey Afrika, İspanya gibi daha pek çok önemli topraklara sahip olmuşlardır.¹³

1.2. Çekirge Kavramı ve Tanımı

İnsanlığın tarih boyunca karşılaştığı biyolojik kökenli doğal afetlerden biri çekirge felâketleri olmuştur. Türkçe sözlükte, 'Düz kanatlılardan, uzun olan art bacaklarına dayanarak uzağa sıçrayabilen, birçok türleri olan bir böcek (Acridium)' olarak tanımlanmıştır.¹⁴ Çekirge, Osmanlı Türkçesinde "Bulut gibi çöküp ekini ve bütün bitkileri öldüren uçucu bir küçük hayvan" olarak geçmektedir.¹⁵ Gittikleri topraklarda geniş alana yayılarak yeri göğü kararttıkları ve kapladıkları için bu şekilde bir tanımlama yapılmıştır. Arapçada da "جرادة" olarak geçmekte ve C-r-d kökünden gelmektedir.¹⁶ Aynı zamanda kökünün çökmekten "çөгertge", "çөгörtge" den geldiği düşünülen çekirge, ekinleri ve her türlü bitkiyi yok eden, uçan bir hayvan türü olduğu için bu şekilde isimlendirilmiştir.¹⁷

1. 3. Çekirgelerin Yapısal Özellikleri ve Türleri

Çekirgelerin tahrip ettiği alanları ve tarım arazilerine nasıl bu kadar büyük zarar verdiğini anlamak için öncelikle onların vücut yapılarını bilmemiz gerekmektedir. Bu tür otobur olup kanatlı bir böcek türüdür. Bu kanatları sayesinde çok uzak yerlere daha hızlı ve kolay ulaşabilmektedir. Bu yüzden girdikleri topraklarda felakete yol açmışlardır. Vücutları baş, göğüs ve karın olmak üzere üç parçadan oluşan bir yapıya sahiptir. Baş birbiriyle kaynaşmış altı bölümden oluşmaktadır. Başının yanlarında görmesine yardımcı olan başına birleşik iki çift büyük göz vardır. Ayrıca bu gözlere ek olarak gözlerin arasında basit bir yapıya sahip üç göz daha vardır. Bu üç göz de görme işleminden çok ışık ve karanlığa karşı kullanılmıştır. Baş ile birleşik kokuya ve dokunmaya duyarlı bir çift antenleri¹⁸ vardır.¹⁹

¹³ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 4/17. ; Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 14. 109.; Hasan Yılmaz, *Abbasiler ve Abbasi Halifeleri* (Ankara: Elips Kitap, 2017), 15. ; Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emeviler Abbasiler* (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2021), 119.

¹⁴ İsmail Parlatur vd. "Türkçe Sözlük-1", (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 1/453. ; Ertan Besli, *Eski ve Orta Türkçe Hayvan İsimlerinin Etimolojisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 31. ; İmdat Demir, "Çekirge Kelimesi Üzerine", *Dil Araştırmaları* 14/14 (01 Haziran 2014), 190.

¹⁵ İsmail Parlatur (Ankara: Yargı Yayınevi, 2011), "Osmanlı Türkçesi Sözlüğü", 285.

¹⁶ Kadir Güneş (İstanbul: Mektep Yayınları, 2011), "Arapça-Türkçe Sözlük", 152.

¹⁷ Mustafa Boran, "Fıkıhta Çekirgenin Hükmü", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2020), 263.

¹⁸ Anten, genel manası ile Türkçe sözlükte "Duyarga" ifadesi ile tanımlanmıştır özel mana olarak ise, "Haşerelerin başında bulunan, his organlarını taşıyan ve halkalardan yapılmış olan kıl şeklinde çıkıntılardır" şeklinde tarif

Çekirgeler, ağız yapıları nedeniyle çiğneyici türlerin içerisinde yer almaktadır. Beslenmelerine yardımcı olan ağızın dış tarafında, ağız parçaları bulunmaktadır. Besini tutma görevini ise alt dudak ve üst dudak üstlenmiştir. Dili alt dudak kısmında yer almaktadır. Vücutları uzun ve ince bir yapıdan meydana gelmektedir.²⁰ Boyutları birkaç santimetreden yaklaşık 10 santimetreye kadar değişen uzunluklara sahiplerdir.²¹ Göğüs kısımları ön göğüs, orta göğüs ve arka göğüs olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir. Bu kısımların her birinde beş bölütle oluşmuş birer çift bacak mevcuttur. Bazı düz yüzeylerde durabilmesi bazı yama yüzeylere ise tırmanabilmesi için ayaklarında tırnakları bulmaktadır. Bacaklarından ilk ikisi yürümesini diğeri ise sıçramasını sağlar ve sıçramasını sağlayan bu bacak diğerlerinden daha büyüktür. İki çift kanadı bulunmakta ve bu kanatlar göğüs kısmı ile bağlıdır. Dış ön kanatlar sert ve sağlam olup iç arka kanatların korunmasını sağlamaktadır. İkinci göğüs halkasından çıkan ön kanatlar, dururken kullanılmakta ve üçüncü göğüs halkasından çıkan, esnek bir yapıya sahip olan arka kanatlar ise, uçuş esnasında kullanılmaktadır. Bu kanatlar kullanılmadığında kapalı bir şekilde durmaktadır. Vücudun alt kısmı olan karın kısmına bakıldığında on bölütle oluşmaktadır. Bölütlerin her birinde de on adet solunum borusu vardır. Birinci bölütle iştme organı vardır. Son karın bölütünü ise üreme için kullanmıştır.²² Çekirgeler her bölgede farklı alanlarda sıkıntıya neden olan durumları temsil etmektedir. Hareketlerindeki bu çeşitlilik yaşadıkları ortama göre değişiklik göstermekte ve genelde davranışlarının hangi yönde değişeceğini çevre belirlemektedir. Bu değişiklikler büyüklüklerini, yoğunluklarını, türlerin yaşlarını ve dağılım alanlarını içermektedir.²³

Çekirgeler bir grubu diğer grup çekirgeden ayırt edebileceğimiz özelliklere sahiptir. Bu yüzden çeşitli familyalar oluşturmuşlardır. Bu familyalar; Orheptera (düz kanatlılar) takımına dahil olan çekirgeler: Tarla çekirgeleri (Acrididae ve Catantopidae), Kara çekirgeleri (Gryllidae) ve Yeşil çekirgeler (Tettigonidae) familyası olarak gruplanmışlardır. Bu familyalar da kendi içlerinde alt gruplar oluşturmuştur; Fas çekirgesi, Madrap çekirgesi, Güdük ve İtalyan çekirgesi Acrididae gruplarıdır. Çizgili çekirge ve Yüzen çekirge

---

edilmektedir. Parlatır vd., "Türkçe Sözlük-1", 1/116. ; Sadreddin Seyfi Erkalıç, *Türkiyenin Zararlı Çekirgelerini Birbirinden Ayırma Anahtarı* (İstanbul: Neşriyat Müdürlüğü, 1945), 38.

¹⁹ Suha Oğuz Baytimur, Özcan Tatar, "Osmanlı Devleti'nde Çekirge İstilaları ve Sosyo-Ekonomik Hayata Etkileri (1789-1839)", *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi* 8/23 (2020), 326.; Mahmut Eroğlu, "Yaban Hayatı Ekolojisi ve Yönetimi Bölümü" (2016), 62-63.

²⁰ Baytimur-Tatar, "Osmanlı Devleti'nde Çekirge İstilaları ve Sosyo-Ekonomik Hayata Etkileri (1789-1839)", 326.

²¹ Bu hayvanların vücut uzunluğundan bahsedilirken antenleri, bacakları ve kanatları sayılmamaktadır. Çünkü vücut uzunluğundan kasıt "Alından batın nihayetine kadar uzunluk" ifade etmektedir. Batın ise, "Arka bacakların çıktığı halkadan sonra vücut sonuna kadar uzayan kısmı" tanımlanmaktadır. Erkalıç, *Türkiyenin Zararlı Çekirgelerini Birbirinden Ayırma Anahtarı*, 38-40. ; Boran, "Fıkıhta Çekirgenin Hükümü", 263.

²² Erkalıç, *Türkiyenin Zararlı Çekirgelerini Birbirinden Ayırma Anahtarı*, 38-39.

²³ Süleyman Balamir, *Türkiye'de Çöl Çekirgesi Salgınlarına Karşı Mücadele Metodları* (İstanbul: Tarım Orman ve Köyşleri Bakanlığı, Koruma ve Kontrol Genel Koruma Müdürlüğü, 1990), 23.

Catantopidae familyasına aittir. Tettigonidae ise içerisine Yeşil çekirge ve Kılıçlı çekirgeleri alır. Gryllidae familyası da Kara çekirge ve Bağ horozcuğu grubunu içerisinde barındırır.²⁴

1.4. Çekirgelerin İnsan Yaşam Üzerinde Etkileri

Çekirge istilaları görüldüğü topraklarda büyük felaketler meydana getirmiş ve halkı pek çok yönden olumsuz etkilemiştir. Girdikleri topraklarda ekinleri, ağaçları ve yaprakları tüketerek kıtlık meydana getirmiş ve toplumu yoksulluğa mahkûm etmiştir.²⁵ Kıtlık ardından fiyat artışı, karaborsacılık ve göç gibi başka sorunların doğmasına neden olmuştur. Yeteri kadar beslenemeyen halk göçe mecbur kalmış ya da başka ülkelerden veya şehirlerden yardıma muhtaç olmuştur. Fiyatlardaki artış da yüksek enflasyon oluşturarak yiyeceğe ulaşmakta zorluk çeken fakir kesimler üzerinde ölümlere kadar sebep olan etkiler oluşturmuştur.²⁶ Bu istilalar, bölgelerin ekonomik yapısına hem doğrudan hem de dolaylı zararda bulunmuştur. Mahsulü tüketip zarar vermesi doğrudan bir etkiyken çiftçinin arazisini ekememesi ve zamanında ürün alamaması ise dolaylı etkilerinden birkaçını oluşturmuştur.²⁷ Bunun üzerine halkın üretimi zayıflamış, vergiler alınamamış ve alınan vergiler de halkı olumsuz etkilemiştir. Üretim ve alımda gerileme yaşanmış, ekonomik zorluklar baş göstermiştir. Hayvanlar da çekirge istilalarından etkilenmiş ve otsuz kalarak zayıflamışlar ve miktarları azalmıştır.²⁸

Kur'an'ı Kerim'de çekirge gibi felaketler geçmekte ve inkarcıların dine dönmesi gereken ders niteliğinde yer almaktadır. "Biz de açık seçik mucizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler"²⁹ denilmiştir. "Kanatlı felaket", "Güneşi karartan, göğü karartan" metafor ve ifadeler çekirgelerin kalabalık olduğunu ifade etmek için kullanılmış, "Güneşi kaplayacak şekilde kalabalık", "Sanki yeşil ve beyaz bir ırmağın akışı gibi" ifadeleri ise çekirgelerin yoğunluğunu dile getirmekte kullanılmıştır.³⁰ "Gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi o çağrıya doğru koşarlar"³¹ burada da görüldüğü gibi Kur'an'dan benzetmeler yapılmıştır.

²⁴ Abdullah Yılmaz, Ahmet Binzet, *Zirai Mücadele Teknik Talimatları* (Ankara: Gıda ve Tarım Hayvancılık Bakanlığı, 2008), 1/165.

²⁵ Emine Akarsu, *Türkiye Selçuklu Devleti Döneminde Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar (Kuruluşta Yıkılışına Kadar)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 65.

²⁶ Sevilay Özer, *Anadolu'da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi* (Ankara, 2018), 188-189.

²⁷ Özer, *Anadolu'da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi*, 183.

²⁸ Özer, *Anadolu'da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi*, 202.

²⁹ Araf 7/132-133.

³⁰ Akarsu, *Türkiye Selçuklu Devleti Döneminde Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar (Kuruluşta Yıkılışına Kadar)*, 68.

³¹ Kamer 54/7-8.

Çekirge istilaları tarihte çoğu kez karşımıza çıkmıştır. Güneydoğu Anadolu bölgesinde Selçuklular Döneminde yaşanan çekirge istilalarının olumsuz etkisi Mevlânâ tarafında şu şekilde ifade edilmiştir;

“Bir kuyudan her gün toprak çeker, çıkarırsan onunla tertemiz suya erişirsin elbet. Filân kişi ekin ekti de mahsul devşirmede, feşman adam sedef buldu da içinde inci yoktu. Kendine gel, filân adam filân yıl ekin ektide mahsulünü çekirgeler yedi... Ben neye ekeyim, burası korkulu bir yer... neden elimdeki buğdayı yerlere saçayım deme. Ekin ekmeyi terk etmeyen, işten güçten kalmayan ekti de sen, kör gibi durup dururken ambarlar doldurdu.³²

İnsanlar çaresizliklerini dile getirmiş ve halkın içinde bulunduğu ikilem ifade edilmiştir. Ekini ekince olmadığından lakin ekmeden de olmayacağından bahsedilmiştir. Aynı zamanda Anadolu insanı çektiği sıkıntıları, çekirge istilalarının etkileri edebiyatımızda, türkülerimizde hatta halk oyunlarımızda bile varlığını hissettirmiştir. Halk arasında “Çekirge sürüsü” ibaresi gibi söylemler kullanılmıştır. Kalabalık halde buldukları için çokluğun olumsuzluğunu ifade etmekte yaygın bir anlayış vardır.³³ Türkülerimizde de yerini alan çekirgelerin etkilerine örnek bir türkü şu şekildedir:

ÇEKİRGE TÜRKÜSÜ (1929-1930) ³⁴

(Antakya)

Çekirgeler yüksek uçar havada
Gözünü dikmiş bir senelik irada
Ne buğday ne pirinç kodun tarlada
Malımın ortağı mısın çekirge

Çekirgenin ayağı ipekten ince
Aklım gider komesini görünce
Ne Duttibi kodun ne de Şirince
Malının ortağı mısın çekirge

Anadolu topraklarının türkülerine de hem özellikleri hem zararları bu şekilde yansımıştır. Dahası bir oyun havasına dönmüş olup “Çekirge” adlı oyun türküsünün bazı sözleri şu şekildedir: “Çekirgeyi salıverdim, yazıya yazıya, ot koymadı koyun ile kuzuya” sözlerini içeren türkü de çekirgelerin zararını gözler önüne sermektedir. Bu oyunun oynanış şekli çekirgeler gibi zıplaya zıplaya olmaktadır.³⁵

İlk dönemden itibaren insanlar, çekirgelerle mücadele etmiş ve o dönemin şartlarına, istilacı sürüsünün kalabalıklığına ve boyutlarına göre gösterilen mücadele de değişmektedir. Çekirgelere karşı girişilen mücadelede hareketleri seyir yönlerinin tespiti ve buna uygun yöntemler seçmek daha olumlu sonuçların ortaya çıkmasında çok mühim bir yere sahiptir.³⁶ İstilaya uğrayan toprakların ahali öncelikle eldeki imkanlarını ortaklaşa kullanmak suretiyle yardımlaşmış ve çekirge belasından kurtulmaya çalışmışlardır. Sürü halinde hareket eden çekirgeler geçtikleri yerdeki otları yiyip tüketiyordu. Buda devamında ahaliyi

³² Mevlânâ Celaleddin-i Rumî, *Mesnevî-i Şerif* (İstanbul: Uğurtuna Yayınları, 2014), 471.

³³ Demir, “Çekirge Kelimesi Üzerine”, 190.

³⁴ Özer, *Anadolu’da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi*, 183.

³⁵ Özer, *Anadolu’da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi*, 188.

³⁶ Özer, *Anadolu’da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi*, 126.

kıtlığa ve pahalılığa sürüklüyordur. Çekirgeler, uçabilen ve çabuk üreyen hayvanlar olarak büyük bir tehlike haline gelmişlerdir. Çünkü sürü halinde hareket etmişlerdir. Bir sürüde 20 milyon ila 100 milyar çekirge olduğu dikkate alındığında ağırlıkları da 10 bin ila 40 bin tonu bulabilmektedir. Onlar bir tarım arazisine konduklarında etrafı sadece siyah bir görüntü kaplamakta olup yeşillik görünmemektedir. Yükseklerle kolaylıkla ulaşan bilen bu tür, gelişme durumlarına göre de art arda 115 ve 200 kez zıplayabilmektedirler. Ayrıca büyük bir çekirge sürüsü 80.000 ton yiyeceği tüketme kapasitesine sahiptir.³⁷

Tüm bu anlatılar çekirge sürüleriyle uğraşmanın ne kadar zor olduğunu, tezimizin konusu bağlamında insanları ne kadar etkilemiş olduğunu göstermek bakımından bu bölüme almakta fayda görmekteyiz.

1.5. Tarihsel Süreçte Çekirge Felaketleri

Tarih boyunca her dönemde çekirge istilasından bahsedilmiştir. Bunun en erken örneklerinden biri Hz. İbrahim (as)'in 15 yaşında olduğu sırada Allah'a yalvararak Keldanilerin yurtlarını harabeden ve mahsullerini yiyen karkaseleri defetmek için Allah'a yakarışıdır. Karkaselerin karga veya çekirge olduğu düşünülmektedir.³⁸ Bu örnek bize Hz. İbrahim döneminde çekirgelerin hem ürünlere hem de yerleşim yerlerine zarar verdiğini göstermektedir. Hz. İbrahim dönemine ait çekirge istilası vakası, tarihi kaynaklarda yer alan ilk felaketlerdendir. Dolayısıyla çekirge felaketi tarihin en eski afetleri arasında sayılabilir.

Tarihsel sürece bakıldığında çekirgelere görüldükleri zamana göre anlam yüklenmiştir. Bazen sabrın karşılığına karşı bir hediye bazen de isyanların sonucu olarak verilen bir ceza olmuşlardır. Hz. Eyyûb kıssasında sabrın bir müjdesi olarak verildiği geçmektedir. "Ey Eyyûb! Belâ ve musibetlere sabır gösterdiğin için Allah sana selâm söylüyor, harman yerine çık" demiştir. Hz. Eyyûb, bu buyruğa uymuş ve harman alanına çıkmıştır. Allah, bu harman üzerine altından çekirgeler yağın bir bulut göndermiştir. Harman yerinden dışarı çıkan çekirgeleri Hz. Eyyûb kendi harman sınırlarına getirmeye çalışmıştır. Bunun üzerine melek ona; "Kendi harmanına düşen çekirgelerden gözün doymadı mı ki, kaçanların peşinden gidip onları harmanına sokmağa çalışıyorsun?" demiştir. Hz. Eyyûb de bunun üzerine çekirgelerin bir bereket ve nimet olduğunu vurgular bir cevap vermiştir; "Bu bolluk ve bereket Rabbim' in bereketlerindedir, bu sebeple ben Rabbim' in bereketlerine karşı doymak bilmiyorum" demiştir.³⁹ Burada görüldüğü gibi çekirgeler sabrın karşılığında gönderilen bir lütuf kabul edilmiştir.

³⁷ Baytimur-Tatar, "Osmanlı Devleti'nde Çekirge İstilaları ve Sosyo-Ekonomik Hayata Etkileri (1789-1839)", 326-327. ; Serap Taştekin, "Osmanlı Devleti'nin Çekirge Afeti ile Mücadelesinde Bir İşgücü Olarak Amele Taburları", *Afet ve Risk Dergisi* 6/1 (31 Mart 2023), 258.

³⁸ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Türkçeye Çeviren Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 1/78.

³⁹ Ebü'l Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, çev. M. Beşir Eryarsor (İstanbul: Bahar Yayıncılık, 1991), 6/80.

Çekirge istilalarının Allah tarafından verilen bir ceza olarak kabul edilen anlayış kutsal kitaplarda da yerini almıştır.⁴⁰ Kur'an-ı Kerimde Firavun kavmi için: "Biz de açık seçik mucizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler"⁴¹ demek suretiyle bir kavmin kendi eli ile inşa etmiş olduğu bir cezadan bahsedilmektedir. Bu durum Hz. Musa'ya verilen on emirden başka bir şey olup Allah'ın takdiri ile ilgili bir konu olmuştur.⁴² Mısır Belaları olarak geçen Firavun kavmine verilen on beladan biriside çekirge sürüleri olmuştur. Sekizinci bela olarak kitaplarda yerini almıştır. O gün görülen çekirge sürüsü o kadar fazlamış ki ne bundan önce ne bundan sonra böylesi görülmemiştir. Dolunun sağlam bıraktığı her şeyi onlar tüketmiştir.⁴³ Firavun ve destekçileri kıtlık ve kuraklık gibi sıkıntılarla uğraşmış olmalarına rağmen inkara devam etmişlerdir. Allah'a meydan okumaları sonucunda el-A'râf 133. ayette zikredilen felaketler başlarına gelmiştir.⁴⁴ Çekirgeler onların ekin ve meyvelerini daha yeşilken yiyip bitirmişler ve geriye az da olsa hiçbir şey bırakmamışlardır. Aynı zamanda Firavun kavmi kımılların da saldırısına uğramıştır. Kımıl hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Kimisi bit olduğunu söylerken kimisi siyah bir böcek olduğunu haber vermiştir. İbn Abbas ise, "Buğdaydan çıkan bir kurtçuk olduğunu söylemiştir. Başka bir rivayete göre İbn Abbas kımılın, kanatsız küçük çekirge olduğunu söylemiştir. Mücahid, İkrime ve Katade de bu görüştedirler." İsrailoğullarının hiçbirisi bu olanlardan etkilenmemişken Firavun kavmi zarar görmüştür.⁴⁵ Fakat yaşanan bu mucizelerden hiçbirisi Firavunu inkâr yolundan döndürmemiştir.

Bu konu ile ilgili başka bir nakilde; Muhammed b. İshak'tan gelen bilgiye göre, büyücüler başlarına gelen felaketlerden sonra iman etmiş ve Firavun buna öfke duymuştur. Yenikliği ile geri dönen Firavun inkâr ve kötülüğünü sürdürmüştür. Allah o kavim üzerine çok sayıda mucize göndermiştir. Kıtlık, tufan, çekirge, kımıl, kurbağa ve sonunda kanı göndermiştir. Dayanamayacak hale gelen Firavun kavmi, Hz. Musa'dan yardım istemişlerdir. Bu azap üzerlerinden kalkarsa inanacaklarını dile getirmişlerdir.⁴⁶ Bunun üzerine Hz. Musa'da dua etmiş ve bela onların üzerinden kalkmıştır. Ama onlar sözlerinden caymışlardır. İnkârcı kavme bu seferde musibet olarak çekirge sürüleri gönderilmiştir. Bu çekirgeler onların mahsullerini yemişlerdir. Üstelik sadece bahçedeki mahsulleri yemekle yetinmemişler,

⁴⁰ Alpaslan Demir, "Osmanlı Devleti'nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu", *Erdem* 67 (01 Aralık 2014), 33.

⁴¹ A'râf, 7/133.

⁴² Muhammed b. İbn Cerir et-Taberî, *Tarihu't-Taberi*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 1/287. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 4/114. ; Ramy Mahmoud, "İbn Hacer El-Askalânî'nin Veba-Tâun Gibi Salgın Hastalıklara Yaklaşımı", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 3/6 (14 Ekim 2020), 76.

⁴³ *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), 32.

⁴⁴ Karaman vd., *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/577.

⁴⁵ Ebü'l- Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Da'v b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 1/387-403.

⁴⁶ et-Taberî, *Tarihu't-Taberi*, 1/420-429.; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 1/387-403.

evlerin tahtalarını, kapısını ve çivilere kadar yemişler ve binaların yıkılmasına yol açmışlardır.⁴⁷ Hz. Musa'dan yardım istemişler ve onlar için dua etmesi sonucunda ekinlerinin bir kısmı kurtulmuştur. Cumartesi günü başlayan bu istila bir hafta sonra Allah'ın gönderdiği bir rüzgâr ile çekirgeler denize atılmıştır. Başka bir bilgiye göre ise Hz. Musa asası ile doğu ve batıyı göstermiş ve çekirgeler geldikleri yere geri dönmüşlerdir. Bela başlarından gittiğinde onlar "Ekinlerimizden elimizde az bir şey kaldı iman etmeyeceğiz" demişler ve onlar sözlerinden dönmüştür. Bunun üzerine onları ısırın ve yemek yemelerine mâni olan ve daha önce böylesi görülmemiş bir haşere felaketine maruz kalmışlardır.⁴⁸ İnsanoğlunun sorumluluğu sadece Rabbine ve kendisine karşı olmamış, doğaya ve yaşadığı çevreye karşı da sorumlulukları olmuştur. Kimi toplumun başına gelen olaylar bir nimet kimisi için bir ceza kabul edilmiştir. Kimilerinde bela ve musibetlere karşı sabırlı olmak nimet olarak görmek eğilimi olduğu gibi kimine göre de insanoğlunun başına gelen bazı felaketleri kendi eliyle inşa ettiğini düşüncesinin ağır bastığı görülmektedir.⁴⁹ Toplumumuzda da "Kula bela gelmez Hak yazmayınca Hak bela yazmaz kul azmadıkça" ve "Kul azmayınca Hak yazmaz" şeklinde atasözü yaygınlık göstermiştir.⁵⁰

Tevrat'ta ki anlatıma bakıldığında ise yukarıda verilen bilgilerle aynı zeminde ele alındığı dikkat çekmektedir. Rab doğu rüzgarını estirmiş ve çekirgeleri onlar üzerine musallat kılmıştır. Bu çekirgeler yeri kaplamış, toprağı örtmüş ve o bölgeyi zifiri karanlığa çevirmiştir. Bu çekirgeler, doludan kalan tüm mahsulü, ağaçları yemişler ve Mısırlıların evlerini istila etmişlerdir. Firavunun Hz. Musa'dan isteği üzerine, Hz. Musa dua etmiş ve Rab doğudan gelen rüzgârı kuvvetli batı rüzgârına çevirmiştir. Bu rüzgâr çekirgeleri Kamış denizine dökmüştür.⁵¹ Yaşanan bu döngü başlarına geleceği vadedilen tüm felaketler yaşanana kadar bu şekilde sürmüştür. Her bir felakette kalkması için Hz. Musa'dan yardım istemiş ve iman edeceklerini söylemişlerdir. Fakat bu durum felaketin birinden diğerine kadar sürmüştür ve inkârcı bir kavim olmayı sürdürmüşlerdir. Firavun felaket başlarına geldiğinde Hz. Musa ile İsrailoğullarını birlikte göndereceğine dair söz veriyordu. Fakat o başlarından kalktığında meydan okumaya devam ediyor ve verdiği sözden dönüyordu. "Ey Musa! Rabbin bundan başka bir sıkıntı verebilir mi?" diyor ve üzerine söylemiş olduğumuz felaket her bir mucize tek tek geldiğinde adeta aynı döngüyü yeniden yaşıyor iman etmekten geri durmuştur.⁵² Aynı şekilde bu konu Hz. Musa'ya verilen Mucizeler başlığında da işlenmiş ve kavmi Firavunu yalanladığında onlara beddua etmiştir. Allah'ı Teala onların

⁴⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/114. ; et-Taberî, *Tarihu't-Taberi*, 1/420. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*,1/387-403.

⁴⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/114. ; et-Taberî *Tarihu't-Taberi*, 1/42421.; Hüseyin Yakar, "Kur'an'da Firavun ve Kavminin Başına Geldiği Belirtilen Musibetlerin Tefsir Kaynakları, Tevrat ve Bilimsel Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi", *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (31 Aralık 2019), 953.

⁴⁹ [https://www.gazetebirlik.com/yazarlar/afetler-yuce-allahin-bir-uyarisidir/\(Erişim:28/02/2024\)](https://www.gazetebirlik.com/yazarlar/afetler-yuce-allahin-bir-uyarisidir/(Erişim:28/02/2024))

⁵⁰ Ömer Asım Aksoy, *2/Deyimler* (İnkılap Kitabevi, 01 Ocak 2013), "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü", 171.

⁵¹ Yakar, "Kur'an'da Firavun ve Kavminin Başına Geldiği Belirtilen Musibetlerin Tefsir Kaynakları, Tevrat ve Bilimsel Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi", 953.

⁵² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 1/454-467.

üzerine tufan, çekirge sürüsü, kımlı, kurbağa ve kan göndermiştir. Aynı zamanda onların tahıllarını ve meyvelerini azaltarak kıtlıkla karşı karşıya bırakmıştır. Toplumsal bir ölüme maruz bırakılmışlardır. Bu yaygın ölümlerin tufan nedeniyle olduğu söylenmiştir.⁵³ Görüldüğü gibi çekirge istilaları bir kavmin mucizesi bir kavmin de cezası olarak gözler önüne serilmiştir.

Bilinen en eski çekirge salgınlarından biri de Nicopolis' te meydana gelen ve bir piskopos ile iki arkadaşının dışında kalan bütün ahalisinin harap olup, şehrin enkaz içine gömüldüğü dönemdir. Bu vakada önce bir kuyruklu yıldızın günlerce görüldüğü, arkasından da çekirgelerin gelerek tüm mahsulleri mahvettiği tarif edilmektedir. Nicopolis istilasından hemen sonra Bet Nehri'nde büyük bir kıtlık ve yangından bahsedilmektedir. Mezopotamya'da olduğu ifade edilen bu bölgenin tam yeri tespit edilememekle birlikte, bu adın Mezopotamya'ya verilen başka bir isim olduğu anlaşılmaktadır. Bu vakada çıkan yangınların tarifi kayda değerdir. Gökyüzünün kuzey tarafında müthiş bir yangın görülmüş ve bu yangının bütün gece alev saçtığı ifade edilmiştir.⁵⁴

Yunanlıların topraklarında, 721 senesinde kaynak suları bir hayli çekilmiş ve köy ahalisi su ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yedi mil uzaklıktaki bir mesafeye kadar gitmek durumunda kalmışlardı. Susuz kalan topraklar ahalinin ürün yoksulluğuna maruz kalmasına yol açmıştır. Girdikleri topraklarda ekin ve yeşillikleri yemek suretiyle bırakmayan çekirgeler etkisini Yunan topraklarında da hissettirmiş ve ürünleri telef etmiştir. Üst üste yaşanan kıtlık hadiseleri Yunan halkını zor durumda bırakmış olduğu görülmektedir. Çekirge istilasının bir sonucu olarak, bu vakadan iki yıl sonra özellikle Bet Nehrin' de veba salgını ortaya çıkmıştır.⁵⁵

Yunanlılarda görülen bir diğer çekirge istilası, 784 senesinde meydana gelmiştir. Bu vaka, Abu'l Farac' te geniş bir şekilde tarif edilmektedir. Bu senede çekirgeler bölgeye gelmiş, mahsulleri yemiş ve mahvetmiştir. Daha sonra bu bölgeye yumurtalarını bırakmışlardır. Bu durumda çekirgelerin sayılarının katlanarak artmasına sebep olurken, yumurta bırakmasına engel olunamayan çekirgeler etkisini bu topraklarda diğer senelerde de göstermiş olduğu düşünülmektedir. Mahsullerden sonra evlere de hücum etmişlerdir. Evlerin duvarları, kapılar ve pencerelere saldırmışlardır. Abu'l-Farac, su kırbalarının, yatakların, masaların ve diğer kullanım eşyalarının tümünün çekirgelerle dolduğunu ifade etmektedir. Evlere kuzeyden girip güneyden çıkıyorlardı. Ortalıkta buldukları bitkileri, yaprakları yedikten sonra yünlü kumaşları ve insanların üzerlerine giydikleri giysilerini yiyorlardı. Zikredilen çekirge istilasının özellikle Edessa ve Serug havalisini çok etkilediğini ve bölgeyi mahvettiğini ifade etmektedir. Edessa bugün Şanlıurfa olarak bilinen bölgedir ve Selevkoslar döneminden itibaren Edessa adıyla meşhur olmuştur. Serug ise, bugün Suroç

⁵³ et-Taberî, *Tarihu't-Taberi*, 1/428. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 6/379.

⁵⁴ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/148.

⁵⁵ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/195.

adıylı bilinen bölgedir. Edessa ve Serug havalisini mahveden çekirge sürüleri daha sonra garba doğru gitmişlerdir. Rivayetlere göre bu mihnetten üç yıl gibi kısa bir süre sonra memlekette büyük bir kıtlık afeti baş göstermiştir.⁵⁶

Bağdat'ta 923 yılında çekirgeler görülmüş ve git gide sayıları artmıştır. Geçtiği yerleri tarumar eden çekirgeler, bölgedeki birçok mahsulü ve ağacı telef etmiştir. Meydana getirdikleri hasarlar bir yıl boyunca halkın üzerinden kalkmamıştır.⁵⁷ Abbâsîler dönemi, İslam tarihi açısından dönüm noktası sayılan bir iktidarlık olmuştur. Abbâsîler'in kuruluşundan kısa bir süre sonra devlet ilmi, sosyal ve kültürel alanda ilerlemeler kaydetmiştir. Halifeler şehirleşmeye önem vermiş ve şehir planında sosyal gayelerin dikkate alınması vurgulanmıştır. Bağdat'ın şehir planında bu durumun önceliği anlaşılırdır. Nüfusun büyük bir çoğunluğu köylerde yaşamakta ve tarımla uğraşmaktadır. Bu topraklar devletin vergi gelirini oluşturmuştur.⁵⁸ Ekonomisi tarıma dayanan ve güzel bahçeleriyle öne çıkan bu bölgedeki çekirge istilaları halkı ve devletin ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş ve böylesi topraklar da dahi kıtlığa neden olabilmıştır.

Bağdat topraklarında 938-939 senesine bakıldığında Bağdat topraklarında çok sayıda çekirge görülmüştür.⁵⁹ Meydana gelen çekirge istilası o dönemde karışıklık yaşayan Abbasiler iktidarını daha da zor duruma düşürmüştür. Bu olayların yaşandığını sıralarda Abbasi halifesi Râzî-Billâh' dı (934-940). Vasıt ve Basra gibi bölgelerde isyanlar çıkmış Karmatiler devleti bir hayli uğraştırmış ve hac yolunu kesmişlerdir. Aynı zamanda halife Bizans İmparatorluğu ve Büveyhîler ile de mücadele etmiştir.⁶⁰ Bu karışıklığa ek olarak maaşlarını alamayan askerler vezirlerin üzerine yürümüştür.⁶¹ Yaşanan isyanlara bir de çekirge istilaları eklendiğinde onun dönemde halk bir hayli zor durumda kalmıştır. Bu yıl aynı zamanda safer (938 aralık) ayında bir ay tutulması yaşanmıştır.⁶²

Bir felaket bazen başka bir felaketin çaresi durumunda olabilmektedir. Bu duruma bir örnek 942-943 yılında Bağdat'ta görülen çekirge istilalarıdır. O yıl bölgede korkunç bir kıtlık yaşandı ve ardından pahalılık baş göstermiştir. İnsanlar çok zor duruma düşmüş ve yeterli düzeyde gıda temini edemedikleri için köpek leşlerini yiyerek açlıklarını gidermeye çalışmışlardır. Daha sonra burada muazzam bir çekirge sürüsü görülmüştür. Bu çekirge sürüsü adeta açlık çeken insanlara çare olmuştur. 1 dirheme⁶³ 50 rıtlı ⁶⁴(23 kg) çekirge satın

⁵⁶ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/205.

⁵⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/123. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/ 262.

⁵⁸ İhsan Arslan, "Muktedir Döneminde Abbâsîler'de Sosyal Hayat", *İSTEM* 17 (01 Aralık 2011), 128.

⁵⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/ 329.

⁶⁰ Abdülkerim Özeydın, "Râzî-Billâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/489.

⁶¹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 4/399.

⁶² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/304.

⁶³ "Gümüş para birimi" demektir. Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/368.

almışlar ve sıkıntıları bir nebze de olsa hafiflemiştir.⁶⁵ Ayrıca bu yıl Horasan'ın Neşe' (Nesâ) bölgesinde muhteşem bir sarsıntı ile zelzele vuku bulmuştur. Aynı zamanda bu yıl eylül ve ekim aylarında da çok şiddetli sıcaklar gözlenmiştir. İnsanlar sıcaktan o kadar etkilendiler ki nefes almakta güçlük çekmişlerdir.⁶⁶

İbnü'l-Esir, 943-944 senesi Şaban (nisan) ayında, çekirgeye benzer bir hayvan türünün gökyüzünü kapladığını söylemiştir. Bu sürüsünün içerisinde muazzam sayıda çekirge yer almakta olup adeta güneşin önünde bir kalkan oluşturarak onu görünmez hale getirmiştir. Halk çekirge görümlü bu hayvanlardan oldukça ürkmüştür. Özellikle bu hayvanların istilasından sonra şiddetli bir kıtlığın vuku bulmasından çok ürkmüşlerdir. Çekirgeye benzeyen bu hayvanların kimisi yere düşmüş ve insanlar bu hayvanın nasıl bir şey olduğunu merak edip incelemişlerdir. Onun, iki renkli kanata sahip olduğu tesbit edilmiştir. Hayvanların kanatlarına dokunan insanların eline kanatlardaki renklerin bulaştığı görülmüştür. Ayrıca bu kanatlara dokunulduğunda, kanatların yok olduğu kaydedilmiştir. Yok olmaktan kastın kanatların kapanarak görünmemesi olduğunu düşünmekteyiz. Çocuklar bu hayvan için "Tahhân ez-zerîre= Sürme öğütücüsü veya değirmencisi" adlandırmalarını kullanmıştır. Ekinlere ve tarım arazilerine verdikleri zarardan böyle denilmiş olsa gerek.⁶⁷

Müstekfi-Billâh' ın (944-946) halifeliği sırasında, Şevval ayında, Şam'ı çekirge sürüleri istila etmiştir. Onlar, bölgede ağaçları yapraksız ölü dallara çevirmiş ve geriye yiyecek hiçbir şey bırakmamışlardır. Başlarına gelen durumdan çok etkilenen halk, daha önce böylesi bir manzarayla karşılaşmadıklarını ifade etmiştir.⁶⁸ 945 yılında Büyük Teymüre olarak geçen bir kasabada çekirgelerin arttığı ve halkın korkuta düştüğü bilinmektedir. Mahsullerini toplayamayacaklarından endişe eden ahali bölgeden gitmeyi düşünmüştür. Bu esnada büyük bir kuş türü kasabaya gelmiş ve tarlalardan birinde toplanmışlardır. Bu kuşlar sabahtan akşama kadar tarlalardaki çekirgeleri yemiş ve sonradan ortadan kaybolmuşlardır.⁶⁹

Cezîre bölgesinde 952-958 yıllarında yedi yıl boyunca çok şiddetli ve uzun süren bir kıtlık dönemi yaşanmıştır. Kıtlığın bu denli uzun sürmesinde ve insanları zor durumda

---

⁶⁴ Araplar arasında yaygın olan bir ağırlık birimidir. "İslâmiyet'in ilk yıllarına ait Mekke ritli 480 dirheme eşittir. Modern çalışmalarda bunun metrik karşılığı 1,5 kg. civarında hesaplanmaktadır". Cengiz Kallek, "Rıtl", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2008), 35/52.

⁶⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/355. Murat Serdar, "XIII. Yüzyılın Yarisına Kadar Türk-İslam Dünyasında Kıtlığın Sebep Olduğu Sosyal Meseleler Üzerine Bir Değerlendirme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 41 (2019), 248.

⁶⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/355.

⁶⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/354. ; Ömer Tokuş, "Büveyhiler Dönemi'nde Bağdat'ta Doğal Afetler, Gök Olayları ve Garip Hadiseler (H.333-447/M.945-1055)", *Journal of History School* 9/XXV (11 Temmuz 2019), 550.

⁶⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/64.

⁶⁹ Ebû Muhammed Takıyyüddin Ahmed el-Makrîzî, *İğasetü'l-Ümme Mısır'da Kıtlıklar ve Mali Krizler*, ed. Mehmet Azimli (Ankara Okulu Yayınları, 2021), 150.

birakmasının çekirge istilalarından kaynaklandığı düşünülmüştür. Özellikle tahıl ve et yokluğu kıtlık döneminde halk tarafından çok daha hissedilir olmuştur. Çünkü hayvanların çoğu bu durumdan etkilenmiş ve telef olmuştur. Bölge zenginleri dahi uzun süren bu kıtlık dönemlerinde buldukları sebze ve meyveleri yiyerek hayatta kalmaya çalışmışlardır. Zikredilen tarihler arasında özellikle 21 Şubat 953-954 yılları Irak bölgesinde büyük bir çekirge saldırısı yaşanmıştır. Günlerce bu toprakları terk etmeyen çekirgeler, bölgeyi harap etmiştir. Mahsuller çekirgeler tarafından neredeyse kullanılamaz hale getirilmiştir. Bu çekirge saldırılarının ardından Irak'ta yaşanan kıtlık, ihtiyaç sahiplerinin durumunu daha da kötüleştirmiştir. Bu istila diğer alanları da etkisi altına almıştır. Çekirge istilalarına maruz kalan yerler arasında "Ahvâz, Musul, Cezîre, Şâm" ve diğer bazı bölgelerde vardır.⁷⁰ Çekirgeler, adeta bir bölgeden diğerine geçmiş ve çok sayıda insanı açlık ile tehdit etmiştir. Uzun süre kıtlığa maruz kalan insanlar yemediklerini yer olmuş ve birbirlerine saldırmışlardır.

Farklı bölgelerde 955 senesinde çekirgeler etkisini göstermiş ve çekirge istilaları yaşanmıştır. Mahsulleri yemişler, ağaçlarda bir tane bile yaprak bırakmamışlar ve insanlara yiyecek hiçbir şey bırakmayarak onları açlığa sürüklemişlerdir.⁷¹ Çekirgeler, çoğu zaman sürüler halinde hareket ederler ve rahatlıkla uzağa sıçrayabilmektedirler. Bu sayede onlar, kısa sürede çok fazla tarım arazisine ulaşabiliyor ve buraları telef ediyorlardır. İstila ettikleri topraklarda tamamen yayılmadan erken tedbir alınmadığında zararları büyük, önlenmesi güç bir durum ile karşı karşıya kalınmaktadır. Eski çağ insanının tarımsal üretim kapasitesi dikkate alındığında bu ilişki oldukça önemlidir. Yedikleri besin miktarı yaklaşık 40.000 kişinin bir yıldaki beslenme ihtiyacını karşılamaktadır.⁷² Bu da o dönemdeki şehirlerin nüfusları göz önünde bulundurulduğunda mesela, o dönemin en büyük şehirlerinden biri olan Bağdat'ın nüfusu göz önüne alındığında nasıl bir kıtlığa sebep olabileceği anlaşılmaktadır. Zikredilen bu bilgiler ışığında çekirge istilalarının ortaya çıkardığı felaketin boyutu gözler önüne serilmektedir. Beslenmek için uygun iklim bölgelerine sürüler halinde göç eden çekirgeler, istila ettikleri toprakların arazilerini boydan boya kaplamış ve telef etmiştir. Çekirge sürüsü, beslendikçe büyümüş, büyüdükçe zararları da o oranda artmıştır. Yine o yıl, Bağdat, Vâsıt, İsfahan ve Ahvaz bölgelerinde kan, safra ve vebadan meydana gelen salgın hastalık insanları uğraştırmıştır. Neredeyse her gün bin kadar insan salgınlar nedeniyle hayatını kaybetmiştir.⁷³

Arap yarımadası çekirge istilalarının görüldüğü coğrafi bölgelerden biridir. Tarih boyunca bu bölgede çok kez çekirge istilalarının yaşandığına dair kayıtlar mevcuttur. Bu tarihlerden

---

⁷⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/436. ; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 3. ; Serdar, "XIII. Yüzyılın Yarisına Kadar Türk-İslam Dünyasında Kıtlığın Sebep Olduğu Sosyal Meseleler Üzerine Bir Değerlendirme", 249.

⁷¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/393.

⁷² Baytimur-Tatar, "Osmanlı Devleti'nde Çekirge İstilaları ve Sosyo-Ekonomik Hayata Etkileri (1789-1839)", 326.

⁷³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/393.

biri de 957 yılıdır. Arabistan'da bir çekirge sürüsünün bölgeyi istila ettiği ve mahsulleri harap ettiği bildirilmektedir. Çekirge istilasından hemen sonra bölgelerde daha önceki vakalarda da bildirildiği gibi kuraklık, kıtlık, hastalık ve diğer felaketler birbirini izlemiştir. Bu nedenle çekirge istilasının ardından kuraklık, yetersiz ve sağlıksız beslenmenin yol açtığı bulaşıcı hastalıklar ortaya çıkarmaktadır. Hastalık Bağdat'ta insanların boğazları ve vücutlarının kimi bölgelerinde şişkinlik ortaya çıkararak kendini göstermiştir. Bu hastalığın tam olarak ne olduğu konusunda farklı görüşler vardır. İbnü'l-Esir, hastalığa yakalanan kişilerin kan aldırarak çözüm bulmayı umduklarından bahsetmiştir. Lâkin kan aldırılan o insanların vücutlarında, omuzlarından aşağıya kadar uzanan bir ağrı ve devamında ateş gibi değişikliklerin yaşandığı tesbit edilmiştir. Kan aldırılardan hiçbirinin hastalıktan kurtulduğu gözlenmemiştir. Abu'l-Farac ve İbnü'l-Cevzî bu hastalığa veba derken, İbn Miskeveyh ise el-Mâşirâ olarak kaydetmiş ve birçok insanın bu hastalıktan dolayı öldüğünü söylemiştir. Çekirge istilalarından dolayı bölgede kıtlık yaşanmış ve kıtlığın etkileri arttıkça insanlar açlıklarını gidermenin farklı yollarını aramışlardır. Bir hırsızın, kıtlık nedeniyle bir eve girmeye çalışırken oracıkta vebadan dolayı ölmesi durumun ne kadar içler acısını olduğu göstermektedir. Hızlı ve ani ölümler çok fazla artmıştır. Zikredilen bir başka bilgiye göre de bir kişinin hâkim önüne çıkmak üzere yaptığı hazırlık esnasında ayakkabısının biri giyip diğer eşini giyemeden hayatını kaybetmiştir Ahalinin yaşanan ölümlere şaşırarak kadar gücü ve sayısı kalmamıştı.⁷⁴ Bu yıl meydana gelen bir diğer afette deniz suyu yaklaşık olarak seksen kulaç çekilmesidir. Bu durum denizin içinde kalan adaların ve dağların görünür olmasına yol açmıştır.⁷⁵

Bağdat'ta 958 yılının nisan ayının sonlarına doğru ve mayıs ayını da kapsayan bir zaman diliminde bu topraklarda yeniden çekirge istilaları görülmüştür. Uzun bir süre bu topraklardan gitmeyen çekirgeler ekim alanlarını telef etmiş ve bölge insanları açlıktan kırılır olmuştur. Aynı zamanda Bağdat ve bazı doğu illerinde 958 yılının nisan ayında halkı derinden etkileyen bir deprem meydana gelmiştir. Deprem çok sayıda insanın ölümüne ve evlerin yıkımına neden olmuştur. Bu durum da bölge insanlarının ve dönemin iktidarının ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Çekirge istilaları deprem afetinden hemen sonra yaşanmıştır. Halk, depremin psikolojik ve ekonomik etkilerinden kurtulamamışken çekirge saldırıları nedeniyle de açlık yaşamıştır. Önemli bir kültür merkezi olan Bağdat, defalarca çekirge saldırılarına ve doğal afetlere maruz kalmıştır.⁷⁶ Yine 958 yılında Kum⁷⁷, Hulvân⁷⁸ ve

⁷⁴ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/450. ; Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/259. ; Tokuş, "Büveyhiler Dönemi'nde Bağdat'ta Doğal Afetler, Gök Olayları ve Garip Hadiseler (H.333-447/M.945-1055)", 447.

⁷⁵ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/450.

⁷⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/399.

⁷⁷ İran kentlerinden biri olan Kum şehri, İsfêhân ile Sâve arasında yer almaktadır. Bu bölge de önemli tatlı su kaynaklarının bulunduğu kaydedilmiştir. Marcel Bazın, "Kum", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2002), 26/361-362.

⁷⁸ Hulvân, Celûla Savaşı' dan (16/637) sonra Sa'd b. Eû Vakkas'ın Cerîr b. Abdillâh el-Becelî'nin emrine üç bini aşkın Müslüman kuvveti vererek Hulvân'a hareket etmiştir. Bu hareketin sonucunda sulh yoluna varılmış ve

dağlık bölgelerde bir deprem afeti meydana gelmiştir. Bu deprem nedeniyle çoğu insan hayatını kaybetmiştir. Depremin ardından çekirgeler bu bölgeleri istila etmiş ve yayılmıştır. O yerleşim yerlerinde buldukları tüm mahsullerin ve ağaçların çoğunluğunu yemişlerdir. Bu dönemde meydana gelen çekirge saldırıları sadece zikredilen bölgelerle sınırlı kalmamıştır. Tarihçiler, çekirge istilalarının çok geniş alanlara yayıldığını doğudan batıya dünyanın her yerinde çekirge istilaları meydana geldi diyerek ifade etmiştir.⁷⁹ Irak bölgesinin en büyük şehirlerinden biri olan Hulvân,⁸⁰ meyve yetiştiriciliğinde önde olan bir bölge olmuştur. Önemli İslam coğrafyacılarından birisi olan İbn Havkal, çok sıcak iklime sahip olan bu bölge ile ilgili hurma, incir ve nar yetiştiriciliğinin yapıldığı nakletmiştir. Bir diğer önemli İslam coğrafyacısı olan Makdisî de bu bölgenin incir bahçeleri ve üzüm bağları ile çevrili olduğunu dile getirmiştir.⁸¹ Geldikleri topraklarda etkisi büyük olan çekirgeler, tarım arazilerinin geniş ve ürünlerin bol olduğu bu topraklar da bile kıtlık meydana getirebilecek kadar fazla hasarlara yol açmıştır.

Bağdat topraklarına 959 yılında hiç yağmur yağmamış ve kuraklık meydana gelmiştir. Bu durumda fiyat artışı ve şiddetli kıtlığı beraberinde getirmiştir. İnsanlar çare olarak ocak ayında yağmur duasına çıkmışlardır. Fakat beklenen yağmurlar yağmamıştır. Daha sonrasında o yılın mart ayında, büyük bir çekirge sürüsü bu bölgeyi istila etmiş, insanların zorluğuna zorluk katmıştır. Bölgedeki mahsullerin çoğunu yemişler ve halk sıkıntılar yaşamıştır. Aynı zamanda Rafiziler ile Ehli Sünnet arasında çatışmalar meydana gelmiş ve çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Doğal afetlerle beli bükülen halk kendi aralarındaki çatışmayı da sürdürerek içinde buldukları durumu zorlaşmıştır. Aynı zamanda Musul'daki hacılar Dicle Nehri'nin taşması ile sular altında kalmış ve yaklaşık 600 kişi boğularak hayatını kaybetmiştir.⁸²

Musul'u 961 yılında çekirge sürüleri istila etmiş ve bu topraklarda kıtlığa neden olmuştur. İstila sonrasında insanların temel gıda maddesi olan arpa ve buğday gibi ürünlerin yüksek fiyattan satılmasına yol açmıştır. Bir kor buğday 2200 zuzeye⁸³ ve bir kor arpa ise 800

Müslümanların hakimiyetine geçmiştir. Halife b. Hayyat'tan Muhammed b. Muaviye-Ebu Ubeyde-es-Semuri kanalı ile edindiğimiz bilgilere göre ise "Sa'd, Cerir b. Abdullah el-Beceli'yi Celula'dan sonra Hulvân'a gönderdi ve o, burayı kılıç zoruyla fethetti" şeklinde olmuştur. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmet el-Büstî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 383. ; Ebü'l-Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud el-Belâzürî, *Fütûhu'l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 343. ; Halife bin Hayyât, *Tarihu Halife Bin Hayyât (Halife Bin Hayyat Tarihi)* (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001), 172.

⁷⁹ Celâleddîn Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, çev. Onur Özatağ (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 359. ; Tokuş, "Büveyhiler Dönemi'nde Bağdat'ta Doğal Afetler, Gök Olayları ve Garip Hadiseler (H.333-447/M.945-1055)", 530.

⁸⁰ Kadir Kan, "Abbâsi Şehirciliğinin Bağdat Dışındaki Tezahürleri: Irak Bölgesi", *Bilimname* 2016/1 (31 Mart 2016), 106.

⁸¹ Tahsin Yazıcı, "Hulvân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1998), 18/345-346.

⁸² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/455-456. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/401. ; Tokuş, "Büveyhiler Dönemi'nde Bağdat'ta Doğal Afetler, Gök Olayları ve Garip Hadiseler (H.333-447/M.945-1055)", 551.

⁸³ "Bir kuruş kıymetinde olan bir sikke"dir. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/201.

zuzeye satılmıştır. Bu durum insanların bir kısmının Suriye'ye bir kısmının da Bağdat'a gitmesine, Hristiyanların da sahil bölgelerine göç etmesine neden olmuştur. Çekirge saldırılarının bir diğer olumsuz etkisi ise, kıtlık, salgın hastalık gibi yaşam koşullarının yetersiz olması nedeniyle görüldükleri bölgelerdeki insanları göçe zorlaması olmuştur.⁸⁴

Musul'da 969 yılında, çekirge istilaları meydana gelmiştir. Etkileri hakkında geniş bir bilgiye yer verilmemiştir. Aynı zamanda Bağdat'ta bir kıtlık meydana gelmiş ve pahalılık olmuştur. Bir kor buğday 80 altın dinardan⁸⁵ satılmıştır. Bölgelerde meydana gelen kıtlık ve pahalılık hadiselerini çekirgelerin varlığına ve yayılmasına bağlı olduğu düşünülmektedir.⁸⁶ Ayrıca bu yılın Ramazan (temmuz- ağustos) ayında, Bağdat beldesinin Salı pazarı civarlarında muazzam bir yangın felaketi vuku bulmuştur. Çok sayıda insan, bu yangından kurtulamamış ve hayatını kaybetmiştir. Yangından dolayı burada yer alan çok miktarda eşya da yok olmuştur. Yangın sadece Salı pazarı civarı ile sınırlı kalmamış, Bağdat'ın batı cephesinde dört farklı yerde de yangının çıktığı söylenmiştir.⁸⁷

Bağdat'ta 971 yılı Cemâziyelâhir ayında çekirge sürüleri ortaya çıkmıştır. Çekirge sürülerinin Bağdat topraklarını istila ettiği sırada kuvvetli bir rüzgâr çıkmış ve bu çekirge sürüsünü Dicle'ye kadar sürüklemiştir. Sular çekirgeler tarafından görülemez hale gelmiş ve nehir çekirgelerle kaplanmıştır. Bu yüzden nehir ve kuyu suları kullanılmaz hale gelmiştir.⁸⁸ Aynı zamanda bu yılın Safer (971 kasım-aralık) ayında, büyük bir yıldız düşerek parlak bir aydınlığa neden olmuştur. Bu aydınlık, uzun bir süre gökyüzünde kalmıştır. Bu yıldız düşerken büyük bir ses çıkarmış ve bu ses gök gürültüsünü andırmıştır.⁸⁹

Çekirge saldırılarının görüldüğü bir diğer önemli bölge ise Bağdat, Musul ve Şiraz'ın da aralarında bulunduğu Irak bölgesidir. 1002 yılında çekirgeler bu toprakları istila etmiş, ekili tarlaları ürünsüz, ağaçları yapraksız bırakmışlar ve kumaşları dahi kemirerek kullanılmaz hale getirmiştir. Ardından büyük bir kıtlığa ve tahribata neden olmuşlardır. Kıtlığın doğal bir sonucu olarak fiyatlarda artış meydana gelmiştir. Verilen bir diğer bilgiye göre, Bağdat'ta bir kor buğday 120 altın dinara satılır hale gelmiştir.⁹⁰ Yine aynı yıl ramazan ayında büyük bir kuyruklu yıldız ortaya çıkmış, zilkade ayında da dolunayı andıran muazzam ışığı ile bir yıldız kayması yaşanmıştır.⁹¹

---

⁸⁴ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/260-261.

⁸⁵ "İslam altın para birimidir." Genellikle bir miskal ağırlığına tekabül ettiği söylenmiştir. Halil Sahillioğlu, "Dinar", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/352.

⁸⁶ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/266.

⁸⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/525.

⁸⁸ Tokuş, "Büveyhiler Dönemi'nde Bağdat'ta Doğal Afetler, Gök Olayları ve Garip Hadiseler (H.333-447/M.945-1055)", 551.

⁸⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/537.

⁹⁰ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/279. ; Tokuş, "Büveyhiler Dönemi'nde Bağdat'ta Doğal Afetler, Gök Olayları ve Garip Hadiseler (H.333-447/M.945-1055)", 554.

⁹¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/146.

Çekirge istilalarının savaş dönemlerine denk gelmesi buldukları coğrafyayı daha da karmaşık hale getirmiştir. Bu saldırılar, savaş sonrası kayıplar nedeniyle toparlanmayı siyasi, sosyal ve ekonomik bakımdan zorlaştırmıştır. Zikredilen durumun örneğini 1010 yılında Musul'da üst üste meydana gelen felaketler oluşturmaktadır. Burada çekirge felaketi yaşanmış ve kıtlık olmuştur. Sonrasında Adnân'ın ünlü kabilelerinden biri olan Maad kabilesi, bölgeye her bir yakadan saldırmıştır. Daha sonra da bölgede veba salgını vuku bulmuştur. İnsanlar önce çekirgelerin neden olduğu kıtlık ve sonrasında kabile mücadeleleri ardından da veba salgını yaşamıştır. Öyle ki bazı bölgelerde kıtlık insanların bir ekmek dahi bulamayacağı seviyelere ulaşmıştı. O sırada Horasan'da bir kilo ekmeğin fiyatının 1 altın dinardan satıldığı öğrenilmiştir. Yiyecek bir şey bulamayan insanlar çaresizlik içinde köpek ve böcek gibi hayvan leşlerini yemeye başlamışlardır. Git gide artan açlık sebebiyle insanlar birbirlerini, çocukları ve bebekleri yemeye başlamışlardır. İnsanlar artık sokakta yürümeye, birbiri ile karşılaşmaya korkar olmuştur. Müellif bu örneklerin yanı sıra şişman insanların sokakta öldürülüp yenmesinden de bahsetmiştir.⁹² Çekirge istilalarının mücadele dönemlerine denk gelmesi buldukları coğrafyayı daha da karmaşık hale getirmiştir. Bu saldırılar, savaş sonrası kayıplar nedeniyle toparlanmayı siyasi, sosyal ve ekonomik bakımdan zorlaştırmıştır. Aynı zamanda çekirgeler, istila ettikleri topraklardan belli bir süre sonra çekilse de arkalarından bıraktıkları kıtlık ve salgın hastalıklar halkın üzerinde uzun süre kalmıştır. Tüm bunlar açlıkla karşı karşıya kalan insanların çaresizliğini dile getirmekte misallerden sadece biridir.

İfrîkiye ve Mağrib bölgelerinde 1015 yılında kıtlık afeti vuku bulmuştur. Bu kıtlığa İfrîkiye ve Mağrib hükümdarları arasında çıkan çatışmalar ve çekirge istilalarının neden olduğu söylenmiştir. Çekirgeler bu bölgeyi tarumar etmiş ve halka yiyecek bir şey bırakmamıştır. O yıl meydana gelen bir başka afet de Basra ve çevresinde yaşanan bir veba salgınıydı. Salgın çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştır. Ölümlerin sayısının her geçen gün artmasıyla birlikte insanlar çaresiz kalmış ve mezar kazma işi ile uğraşan definler ölümlere yetişememiştir. Bu arada Irak ve diğer bölgelerde bu yıl haziran ayında şiddetli yağmur yağışları yaşanmıştır.⁹³

Bağdat'ta 1018 yılında yeri göğü kaplayan çekirge sürüsü görülmüştür. Bu çekirge sürüleri, güzel bahçeleri, yemyeşil çayırları ve sahip olduğu kanallar ile bereketli bir toprak olan Bağdat mahsullerini telef etmiş bölgeyi adeta harabeye çevirmişlerdir. Mahsul alamayan çiftçi, çaresiz kalmış ve çekirgelerden korunmanın yollarını aramıştır. Çekirgeler, yüksek sese duyarlı hayvanlar olduğu için arazilerinden çekirgeleri uzaklaştırmak isteyen insanlar, davul ve düdük gibi çeşitli aletlerle yüksek sesler çıkarmışlardır.⁹⁴ Bu yöntem günümüz çiftçilerinin korkuluk kullanımını andıran ilkel bir korunma yolu olmuş ve çoktan araziyi

⁹² Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/281.

⁹³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/205-207.

⁹⁴ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/281. ; Tokuş, "Büveyhiler Dönemi'nde Bağdat'ta Doğal Afetler, Gök Olayları ve Garip Hadiseler (H.333-447/M.945-1055)", 551.

telef eden çekirge sürüleri için etkisinin verilen kayıplara bakıldığında az olduğunu düşünmekteyiz. Lakin o bölgede kalan mahsulleri korumak ve daha fazla zarara yol açmamaları için insanlar bu gibi yöntemleri içinde buldukları çağa göre değerlendirmişlerdir.

Mekke'de 1055-1056 senesinde korkunç bir kıtlık baş göstermiştir. Şehirde gıda açısından hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır. Bölge halkı ve hacılar ölümle karşı karşıya kalmışlardır. Allah onlara bir çekirge sürüsü gönderinceye kadar bu durumla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Daha sonra Mekke'ye büyük bir çekirge sürüsü gelmiştir. Bölge halkı bu çekirgeleri yiyerek hayatta kalmaya çalışmış, açlıklarını gidermiştir. Aynı yıl Ahvaz civarında da fiyatlar yükselmiş ve pahalılık baş göstermiştir. Şiraz'da, bir ölçek buğday 1.000 dinara satılmıştır. Tüm bu doğal afetlerin yanı sıra Sünnîler ile Rafizîler arasında siyasi çatışmalar yaşanmıştır. Eş'ariler ile Hanbelîler arasındaki şiddetli mücadeleler de bu sırada sürmüştür. Afete yol açmayacak sayıda ve kıtlık gibi bir afetin yaşandığı esnada görülen çekirgelerin halka faydası olmuştur. Çoğu zaman görüldükleri bölgelerdeki mahsulleri tüketerek kıtlığa neden olan bu tür, aynı topraklarda kıtlık dönemlerinde insanların yiyeceği olmuş ve onların açlıklarını gidermek için iyi bir seçim olmuştur.⁹⁵

İbnü'l-Cevzî' den, 1075 yılında Muktedî' in (1075-1094) halifeliğine denk gelen olaylar ile ilgili şunlar nakledilmiştir: Şaban ayında Bağdat'ta kum ve çakıl fırtınaları meydana gelmiştir.⁹⁶ Kum fırtınası, ani basınç farklılıklarından kaynaklanan güçlü bir rüzgâr veya kasırga olarak da adlandırılır. Rüzgârın etkisi altında kum havayla birlikte uçmaktadır. Bu fırtına çölün yapısını değiştirerek düz alanları tepelere, engebeli alanları ise düz alanlara dönüştürebilmektedir.⁹⁷ Bu kadar şiddetli kum fırtınasının ardından Bağdat'ta insanları yiyeceksiz bırakan ve tüm mahsulleri yok eden çekirge saldırısı ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda bölgede kıtlık yaşanmış ve insanlar derin bir açlıkla karşı karşıya kalmıştır. Elinde bulunan keçi boynuzunu darı unu ile yiyerek ve açlıklarını hafifletmeye çalışmışlardır. Bölgede çekirge istilalarının ardından veba salgını meydana gelmiştir. Bunun üzerine yüce Allah, çekirgelerin bölgeye girip ekinleri yok etmesini engellemiş ve çekirgeler hiçbir zarar vermeden bölgeden gitmişlerdir. Çekirgelerin gitmesi ile kıtlık ortamı bozulmuş, fiyatlar ucuzlamış ve bolluk meydana gelmiştir.⁹⁸

---

⁹⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/44. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/166-167. ; Mustafa Alican, "Fatimî Halifesi el-Müstansır Billâh Döneminde Mısır'da Yaşanan Sosyo-Ekonomik ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme", *Tarih Dergisi* 1/59 (2014), 8. ; Serdar, "XIII. Yüzyılın Yarısına Kadar Türk-İslam Dünyasında Kıtlığın Sebep Olduğu Sosyal Meseleler Üzerine Bir Değerlendirme", 250.

⁹⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/236.

⁹⁷ Babür Eryalçın, "Bildiklerimiz ve Bilmediklerimiz", *Bilim ve Teknik*, Nisan 1995, 107.

⁹⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/236.

Suriye ve Cezire bölgelerinde 1119 yılında çekirgeler görülmüş ve mahsulü telef etmiştir. Oradan çevre bölgelere yayılarak halkını kıtlıkla tehdit etmiştir. Bu bölgelerden giderken yumurtalarını bırakmış oldukları için sonraki sene yeniden istilalar meydana gelmiştir.⁹⁹

Bağdat'ta 1146 yılında yeterince yağmur yağmamış ve su kaynakları çekmiştir. Bu durum ciddi bir su sıkıntısına ve kuraklığa yol açmıştır. Bağdat'ın kuzeyi ve doğusu yakasında yer alan Dicle de kuraklıktan payını düşeni almıştır. Kuraklık devam ettikçe çekirgeler ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Ayrıca hastalık adı belirtilmeyen bir boğaz şikâyeti ortaya çıkmış ve çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁰ Çekirgeler, üzerine kondukları mahsullere bıraktıkları pislik ile mahsulleri bozmuştur. Bu durumun farkında olmayan insanlar çekirgelerin temas ettiği ürünlerden yemişlerdir. Bu yüzden burada da olduğu gibi çekirgelerin bıraktığı pislikten çeşitli hastalıklar ve salgınlara yakalanılmıştır.¹⁰¹

Şam'da 1223 yılında çekirge saldırısı meydana gelmiştir. Bu istila, büyük bir alana yayılmış ve şiddetli olmuştur. Çekirgeler, mahsulleri, sebzeleri hatta ağaç yapraklarını dahi yemiş insanlara yiyecek hiçbir şey bırakmamıştır.¹⁰²

Irak ve Şam'da 1226 yılında çekirge sürüleri görülmüştür. Çekirge istilalarının yaşandığı sırada kuraklık afeti de bu bölgelerde etkisini göstermiştir. Üst üste yaşanan çekirge ve kuraklık afeti büyük bir kıtlığı da beraberinde getirmiştir. Irak ve Şam halkından çok sayıda insan, açlıktan hayatını kaybetmiş ve hayvanlardan çoğu telef olmuştur.¹⁰³ Anlaşılacağı gibi çekirgeler, diğer afetlerin oluşmasına kaynaklık etmiş aynı zamanda kıtlık ve kuraklık gibi yaşanan afetlerden de etkilenmişlerdir. Özellikle aşırı kuraklık ve kıtlık geçen zamanlarda çekirgelerin, bulunduğu bölgelerde ve yumurtlama dönemlerinde birbirlerini yedikleri görülmüştür. Bu duruma "Cannibalizm" yahut "yamyamlık" isimlendirilmesi yapılmıştır.¹⁰⁴

Şam' da 1362 senesi Receb ayının ilk on gününde, çekirge sürüsü ortaya çıkmıştır. Çekirge sürüsü için gerekli önlem alınamamış ve müdahale de geç kalınmış olunmalı ki gelen sürü her geçen gün çoğalarak etrafa yayılmıştır. Bölgede çok sayıda üzüm bağını, gölgelikleri ve tahılları yemiş ve bölge harap olmuş, tarımsal faaliyetler olumsuz etkilenmiştir. ¹⁰⁵ Şam şehri adete büyük bir felaket ve yenilgi yaşamıştır. Önemli İslam coğrafyacımız Makdîsî (ö. M. 1000), Şam ile ilgili; meyvelerin bol olup bu oranda fiyatların düşük olduğunu, bölgede

---

⁹⁹ Gülay Ögün Bezer, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtlık", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 3 7/22 (İstanbul 2000), 14.

¹⁰⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/110. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/407.

¹⁰¹ Tokuş, "Büveyhiler Dönemi'nde Bağdat'ta Doğal Afetler, Gök Olayları ve Garip Hadiseler (H.333-447/M.945-1055)", 563.

¹⁰² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/214.

¹⁰³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*,13/225. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 12/428. ; Bezer, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtlık", 13.

¹⁰⁴ Balamir, *Türkiye'de Çöl Çekirgesi Salgınlarına Karşı Mücadele Metodları*, 42.

¹⁰⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/458.

kışın kar görüldüğünü ifade etmiştir. Her bakımdan zengin coğrafyasıyla Şam, seyyahların dikkatini çekmiş ve övgüye layık olmuştur.¹⁰⁶

Mısır'da 1363 senesinde insanların bahçelerinde çekirgeler görülmüş ve zamanla da çoğalmıştır. Bu yüzden çok miktarda temel ürün ve eşya telef olmuş ve pahalılığa yol açmıştır.¹⁰⁷ Şevval ayının başlarında, istilacı çekirgeler yeniden ortaya çıkmaya başlamıştır. Verdikleri zararlar katlanarak devam etmiş ve Şam ahalisi de bu kayıplardan etkilenmiştir. Burada da fiyatlar yükselmiş, maddi kayıplar ve açlık sürmüştür. Olaylar karşısında gücü kalmayan insanlar, sızlanmaya ve haykırmaya başlamış zamanla da bu isyanlar artmış sesler yükselmiştir. Böyle bir ortamda hem ekonomik hem psikolojik sorunlarla yüz yüze kalan insanlar ne yapacağını şaşırılmış ve korku içinde kalmışlardır. Belirli bir zaman sonra ölüm oranları azalmıştır. Çekirgelerin görülme sıklığı giderek azaltmış ve Zilkade ayında ölümler de yavaş yavaş düşmeye başlamıştır. Öyle ki günlük ölüm sayısı yirmi kişiden azdır.¹⁰⁸

Netice itibariyle, tarih boyunca çok kez görülmüş olan çekirge istilaları, tarlalardaki ürünleri yemiş, hayvanları telef etmiş, hatta ambardaki mahsulü, depodaki kumaşları yok etmişlerdir. Bu denli büyük bir felaket olan çekirge istilaları kuraklık, kıtlık, salgın hastalıklar ve başka felaketleri de beraberinde getirmiştir. Çekirge istilaları sonucunda ortaya çıkan yetersiz yaşam koşulları insanları taşınmaya zorlayarak demografik sorunlara neden olmuştur. Bu saldırılara karşı bölge halkı türlü sesler çıkararak mevcut kaynaklarını kullanmış önlem almıştır. Dolayısıyla art arda gelen bu felaketler toplumları siyasi, ekonomik, sosyal ve dini açıdan değişikliklere sürüklemiştir.

---

¹⁰⁶ Zafer Özdemir - Sebahattin Samur, "Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Orta Doğu'nun Önemli Merkezleri: Dımaşk, Ürdün ve Humus (10 ve 11. Yüzyıllar)", *Erciyes Akademi* 37/1 (29 Mart 2023), 295.

¹⁰⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/458-459.

¹⁰⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/459.

2. BÖLÜM

KITLIK

2.1. Kıtık Kavramı ve Tanımı

Tarihsel süreç boyunca insanları zor durumda bırakan doğal afetlerden biri açlık ve kıtlık olmuştur. Bu iki kavram şu şekilde izah edilmiştir; “Açlık, yoğun bir istek duygusu ile karakterize edilen bir durumdur. Kıtlık ise, yeterli miktarda gıdanın olmaması, gıdanın nadir ve zor bulunması ve yaygın ve sürekli açlık durumlarına yol açabilecek aşırı ve uzun süreli gıda darlığıdır” denmiştir.¹⁰⁹ Netice itibariyle kıtlık afeti insanların yaşamlarını sürdürmek için gerekli olan yiyecek maddesinin temin edilememesi ve uzun sürmesi halinde ölümlerle sonuçlanacak ciddi bir afet olabilmektedir. ¹¹⁰ Türkçe sözlükte “ihtiyaca yetmeyecek derecede azlık”, “Kuraklık, savaş gibi sebeplerle ürünün yetişmemesi ve bundan doğan açlık” ve “Yiyecek maddelerinde görülen darlık” anlamlarında üç farklı şekilde kullanılmıştır.¹¹¹ Osmanlı Türkçesi sözlüğünde “Az ve seyrek bulunan eşyanın durumu, azlık nedret, bolluk karşıtı” ve “Kuraklıktan veya yağış yetersizliğinden dolayı ürün yetişmemekten ileri gelen durum” dur.¹¹²

2.2. Kıtığın Ortaya Çıkma Nedenleri ve Konusu

Kıtlık afetinin meydana gelmesi doğal ve beşerî nedenler olarak iki başlıkta incelenmiştir. Kıtığın doğal nedenleri arasında yangın, deprem, çekirge istilaları, kuraklık ve iklimdeki sıcaklık ile soğukluk gibi iklim değişiklikleri gibi coğrafi etkiler, zirai hastalıklar sayılabilirken beşerî nedenler arasında da savaş, isyan gibi siyasi ve göç, yönetici ihlali, karaborsacılık gibi sosyal nedenler sayılmıştır. Kıtığa neden olan doğal sebeplerin başında kuraklık afeti gelmektedir. Bu yüzden de yaşanan kıtlık hadisesine yağmur azlığından kaynaklı kıtlık manasında “kabt u galâ” olarak geçmektedir. Kıtlık sürecindeki insanlar hayatta kalabilmek için leş gibi yenmemesi gereken şeylerin yanında birbirlerini yemişlerdir. Aile fertlerinin ruh halleri bozulmuş ve eşlerini, çocuklarını para karşılığı veya çocuklarını komşu çocuğuyla değişim yapıldığı görülmüştür. Aile büyüklerinin kıtlığa çözüm bulamadığında intihar ettiği dahi söylenmiştir. Tüm bunlarla birlikte kıtlık veba gibi salgın hastalıklara neden olmuştur. Kıtlık fiyat artışı, hırsızlık, cinayet, göç, toplumsal düzenin, yapının bozulması ve ölüm gibi çok yönlü olumsuzluklar ortaya çıkarmıştır. ¹¹³

---

¹⁰⁹ Bünyamin Çalık, “Açlık ve Kıtlık Bağlamında Doğal Afetlerin Şer’î Hükümler Üzerindeki Etkisi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (28 Temmuz 2023), 434.

¹¹⁰ Bezer, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da ve Civar Bölgelerde Kıtlık”, 8.

¹¹¹ Parlatır vd., “Türkçe Sözlük-2”, 2/1310.

¹¹² Parlatır, “Osmanlı Türkçesi Sözlüğü”, 903.

¹¹³ Hasan Celâl Güzel vd., *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 10/724-729. ; Nehir Varol vd., “Anadolu’da İklimle Bağlı Kıtlık Afeti ve Risk Yönetimi”, *Antropoloji* 37 (15 Haziran 2019), 81. ; Meriç Aybar,

Kıtlık afeti Kur'an-ı Kerim'de bir imtihan olarak yer almaktadır. Bu ayetlere örnek olarak "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!"¹¹⁴ denmiştir. Hz. Peygamber'inde kıtlık çektiği ve kıtlık dönemlerinden geçtiği görülmüştür. "Rasûlullah bir kez evinden çıktığında Ebu Bekir ve Ömer ile karşılaşmış ve onların neden evlerinden çıktıklarını sormuştu. Onlar, açlık nedeniyle dışarı çıktıklarını söyleyince, Peygamberimiz de benzer bir durumda olduğunu ifade etmişti" denmiştir.¹¹⁵ Aynı zamanda açlık ve kıtlık gibi hadiselerde belli kuralların sağlanmasıyla ölü etinin helal sayılması gibi şer'î hükümlerde değişikliğe gidilmiştir.¹¹⁶ Öyle ki açlık ve kıtlık gibi afetlerin sonucunda sorumluluğunu yerine getiremeyen bir erkek hakkında kadının boşanma davası açabileceği söylenmiştir.¹¹⁷ İnsanlar yaşadıkları olayların etkisinde kalmış ve eski dönemden itibaren bu duygularını ifade etmekte şiir kullanılmıştır. Bedeviler de savaş, doğal afet gibi yaşanan olayların meydana geldiği tarihleri takvim başlangıcı kabul etmiş ve yaşadıkları önemli olayları afetlerin yaşandığı tarihle dile getirmişlerdir. Şairlerden biri, durumu ifade etmek için şu şekilde söylemiştir:

"Abdülazîz' e şikâyetinde bulundum

Kıtlık yılının darlığından ve dikenli ot yenen zamanlardan"¹¹⁸

2.3. Tarihsel Süreçte Kıtlık Felaketleri

Kıtlık afeti çok eski dönemlerden itibaren kabilelerin, topluluk ve devletlerin içinde ortaya çıkarak onların gücünü düşürmüş hatta yok olmalarına neden olmuştur. Bu topluluklardan biri de Âd kavmidir. Âd kavminin başından çok çeşitli hadiseler geçmiştir. İtan İshâk, Âd topluluğunun halini anlatıyor ve "Âd kavmi, peygamber olarak gönderilen Hz. Hûd'u yalanladıkları için peş peşe gelen kıtlıklara maruz kaldılar. Nihayet zor duruma düşen Âd kavmi, yağmur duası için Mekke'ye bir hey'et gönderme hususunda kendi aralarında görüştüler" demiştir. Bunun üzerine yetmiş kişinin olduğu bir heyeti Mekke beldesine göndermişlerdir. Heyet, bir ay boyunca Mu'âviye b. Bekr'in yanında kalmıştır. Geliş amaçlarını unutan bu heyete gerçek amaçlarının ne olduğunu hatırlatmak için Mu'âviye b. Bekr, Cerâdetân denilen iki cariyesi yolu ile "Ey Kayl! Yazıklar olsun sana! Yerinden kalk ela Allah'tan dilekte bulun, zira Allah sabah vakti bulutlar meydana getirerek Âd kavminin topraklarını sular. Çünkü Âd kavmi söz söylemeyecek bir halde gün geçirdiler..." Bu

---

"Osmanlı Devletinde Kıtlık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği", *Mavi Atlas* 5/2 (30 Kasım 2017), 476.

¹¹⁴ Bakara 2/155.

¹¹⁵ Çalık, "Açlık ve Kıtlık Bağlamında Doğal Afetlerin Şer'î Hükümler Üzerindeki Etkisi", 435.

¹¹⁶ Çalık, "Açlık ve Kıtlık Bağlamında Doğal Afetlerin Şer'î Hükümler Üzerindeki Etkisi", 442.

¹¹⁷ Çalık, "Açlık ve Kıtlık Bağlamında Doğal Afetlerin Şer'î Hükümler Üzerindeki Etkisi", 448.

¹¹⁸ Ebû Cafer Muhammed İbn Habîb, *el-Muhabber*, ed. Mehmet Azimli, çev. Adem Apak- İsmail Güler (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 29.

mırsaları işiten topluluk birbirlerine “Ey cemâat! Kavminizin sizi başlarına gelen kıtlık belâsından kurtulmak için gönderdi, siz ise yağmur duasında bulunmağa geciktiniz. Haydi şu Harem’e giriniz de kavminiz için yağmur duasında bulununuz” demişlerdir.¹¹⁹ Âd kavminin Peygamberlerine isyanı sonucu başlarına kıtlık afeti gelmiştir. “Hak elçisi Hud (as.)’ ı tasdik etmemelerine karşı onlara azap etmeyi diledi. Pınarlarının suyunu kesti. Davarları kırıldı. Üç yıl yağmur yağmadı. Çok büyük kıtlık oldu”.¹²⁰ Ayette “Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra O’na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah’tan yüz çevirmeyin!”¹²¹ Âd kavmi tarım ile meşgul olan bir topluluk olduğu için yağmura duyulan ihtiyaç bir hayli fazla olmuştur. Hûd onlara bağışlanma dileyip tövbe etmelerini söylemiş, bolluk ve berekete sahip olacaklarının müjdesini vermiştir. Onlar ise inkarlarında ısrarcı olunca o, kavmine “Sakın günahkârlar olup Allah’tan yüz çevirmeyin” diyerek uyarıda bulunmuştur.¹²²

Bir diğer kıtlık hadisesi de Mısır halkında ortaya çıkmıştır. Mısır hükümdarı firavun Reyyân b. el-Velîd, rüyasında yedi cılız ineğin semiz yedi ineği yediği ve yedi dolgun başak ile yedi kuru başağı yan yana görmüştür. Rüyasından oldukça etkilenen firavun, bu rüyayı müneccim, büyücü ve falcılara yorumlatmak istemiştir. Bu insanları bir araya toplamış ve rüyasını onlara anlatmıştır. Bunun üzerine “(Yorumcular) dediler ki: Bunlar karmakarışık düşlerdir. Biz böyle düşlerin yorumunu bilenlerden değiliz” dediler.¹²³ Hz. Yûsuf, zindana atıldığı zamanda Mısır hükümdarının adamlarından, aşçısı ve içeceklerini hazırlayan sakisi firavunu zehirlemek istediklerine dair bir söylentinin duyulması nedeniyle zindana atılmıştır. Bu ikisi, Hz. Yûsuf’ u rüya tabiri konusunda denemişlerdir. Hz. Yûsuf, bu iki gençten kurtulacağına inandığı sakisi Nebû’ ye; “Efendinin yanında benden bahset” demiştir.¹²⁴ Aynı zamanda bu gence kendisinin suçsuz olduğunu ve haksız yere hapsedildiğini hükümdara söylemesini istemiştir. Lâkin bu genç, özgürlüğüne kavuşunca Hz. Yûsuf’ un isteğini unutmamıştır. O, Mısır hükümdarının görmüş olduğu bu rüyaya kadar orada tutuklu kalmıştır. Kâhinler, bu rüyaya yorumsuz kalınca kurtulan genç sonun da Hz. Yûsuf’ u hatırlamıştır. Uzun süre sonra Hz. Yûsuf’ u hatırlayan o genç, “Ben size onun yorumunu haber veririm, beni hemen (zindana) gönderin” demiştir.¹²⁵ Nebû, firavunun rüyasını tabir etmesi için Hz. Yûsuf’ a gelerek rüyayı anlatmıştır. O, bu rüyayı Yusuf suresi 47-49 ayetlerinde geçtiği şekliyle şöyle yorumlamıştır;

---

¹¹⁹ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 1/51-52.

¹²⁰ et-Taberî, *Tarihu’t-Taberi*, 1/154.

¹²¹ Hud 11/52.

¹²² Karaman vd., *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/178.

¹²³ Yusuf 12/44.

¹²⁴ Yusuf 12/42.

¹²⁵ Yusuf 12/45.

“Her zaman yaptığımız gibi yedi sene ekin ekeceksiniz. Sonra yemek için ayıracağınızdan ibaret olan az bir miktar hariç, hasat ettiğiniz ürünü başağında iken bırakın. Sonra bunun ardından yedi kıtlık yılı gelecek ve o yıllar, saklayacaklarınızdan az bir miktar (tohumluk) hariç, biriktirdiklerinizi yiyip bitirecektir. Sonra bunun ardından bir yıl daha gelecek; artık o yıl insanlar ilâhî yardıma mazhar olacaklar ve o yılda sıkma besinler üretecekler”¹²⁶

Firavun onu hazinenin başına getirmiştir. Bolluk içinde yedi sene yaşanıp geçmiştir. Hz. Yusuf, yaşanacak olan kıtlık tehlikesine karşı toplanan mahsulleri başaklarda bırakmış ve sonraki yıllar kıtlık meydana gelmiştir. Yaşanan kıtlığın getirdiği açlık insanlara ızdırap çektirmiştir.¹²⁷ Yaşanan kıtlık halkı zorlamış olsa da alınan önlemler acıyı hafifletmiş ve civar bölgelere gıda temini sağlanmıştır.

Hz. Eyyûb dönemin de yaşanan bir kıtlık hadisesi kayda geçmiştir. Hz. Eyyûb kıssası ile ilgili anlatılan bir rivayete göre onun başına gelen olayların nedeni şu şekilde ifade edilmiştir; Şam topraklarında şiddetli bir kıtlık vuku bulmuştur. Durumdan haberdar olan Mısır firavunu, Hz. Eyyûb’ e haber göndermiştir. Gönderilen haberde, kendi topraklarında bereket olduğunu ve Hz. Eyyûb’u oraya çağırdığı yazmaktadır. Bu davetin üzerine Hz. Eyyûb, ailesini ve hayvanlarını da yanına alarak Mısır’a ulaşmıştır. Firavun da ona arazi bölümleri vermiştir.¹²⁸

Tarihi kaynaklarda Fars hükümdarı Minûcihr öldükten sonra Türk hükümdarı Efrâsiyâb, Fas topraklarını işgal ettiği kaydedilmiştir. Efrâsiyâb, bu topraklardaki insanları bir hayli uğraştırmış ve zor durumda bırakmıştır. Günden güne eziyet artmıştır. Bölgenin bazı yerlerini yıkıntıya çevirmiş, bir ayın içerisinde su geçitlerini ve nehirleri kumla kapattırıştır. Başta oluşunun beşinci senesinde bir kıtlık yaşanmış ve Efrâsiyâb’ın döneminin sonuna kadar bölgede kıtlık sürmüştür. Onun dönemi halkı bir hayli zorlamıştır. Sular kurumuş, binalar terk edilmiş ve ekim alanları telef edilmiştir.¹²⁹

Sasani hükümdarı Firûz, kardeşi I. Hürmüz’e karşı mücadele etmiş ve mücadelesinde üstün gelmiştir. O, adaleti sağlama noktasına dikkat etmiş ve ahalisine iyi davranışlarda bulunmuştur. Fakat onun döneminde ahaliyi büyük bir kıtlık bulmuştur. Kıtlık birbirini izleyen yedi yıl süre ile topraklarına hâkim olmuştur. Bu yüzden hükümdarın, halkına karşı talihsizlik getirdiği düşünülmüştür. Dicle’nin su seviyesi bir hayli azalmış, ırmak ve su yollarının suları hepten çekilmiştir. Ne dağ ne de ovalarında kurumamış ekin kalmamış, ağaçların da durumu çok farklı olmamış onlarda kurumuş ve vahşi hayvanlar dahil birçok canlı hayatını kaybetmiştir. Görüldüğü gibi bölge ahali kuraklığın meydana getirdiği büyük

¹²⁶ “Sıkma besinlerden maksadın üzüm, hurma, zeytin, susam gibi ürünlerin suyu ve yağı sıkıldığında insanlara fayda sağlayacağı” belirtilmiştir. Aynı zamanda Mısır hükümdarının rüyasında bolluk yılına dair bir işaret yoktur. Bu müjde Allah tarafından verilmiştir. Karaman vd., *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/237-238.

¹²⁷ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 1/88-90. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 1/192. ; et-Taberî, *Tarihu’t-Taberi*, 1/275-280.

¹²⁸ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 1/78.

¹²⁹ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 1/126. ; Abdülaziz bin Mahmud el-İsfahani, *Tarihu Sini* (Ankara Okulu Yayınları, 2021), 29.

bir kıtlığa maruz kalmıştır. Firûz, zor duruma düşen halkına haraç, cizye yahut hiçbir verginin alınmayacağını bildirmiştir. Aynı zamanda O, kıtlık sürecinde herkesin eşit seviyeye gelmesi ve aç kalmamaları için kimin elinde ne varsa paylaşmasını söylemiştir. Aldığı önlemler bununla da kalmamış ve kasabaların birinde açlıktan hayatını kaybeden birini duyarsa belde halkına ağır cezalar vereceğini söylemiştir. Erdeşîr-Hurre' ye bağlı bir belde de hayatını kaybeden bir kişi dışında kimse açlıktan ölmemiştir. Hükümdarın izlediği siyaset halkın kıtlık durumunu doğru yönetecek bir siyaset izlenmiştir.¹³⁰

İslamiyet öncesi dönemde Hz. Peygamber'in büyük dedesi Hâşim b. Abdülmenâf, Kâbe hizmetlerinden biri olan "Rifâde" görevini üstlenmiştir. Bu hizmet hac mevsiminde hacıların yemek ihtiyacını karşılamak demek olup "yardım etmek, desteklemek; bağışlamak" manasına gelmektedir. Hâşim, hacılara yemek dağıtmak istediği bir gün Kureys' den yardım istemiştir. Bu esnada büyük bir kıtlık onun kavmini etkisi altına almıştır. Bu görevi Kureys'e vermek istemeyen Hâşim, malını Şam'a götürerek yerine ka'k denilen bir ekmek satın almış, hac mevsimi geldiğinde ka'kin tümünü ufalamış ve döğmüştür. Bu ekmekten hacılar için tiridi andıran bir yemek yapmış ve develeri kesmiştir.¹³¹ Aynı zamanda Mekke halkının mallarını alıp götüreren birkaç kıtlık yılı meydana gelmiştir. Bu esnalarda Hâşim onları doyurmuştur. Kıtlık zamanından sonraki ilk bolluk olmuştur. Bu nedenle ona "ekmeği küçük parçalara ayıran" anlamında Hâşim denmiştir. Abdullah b. ez-Zeb'arî şöyle demiştir:

"Yüce Amr tirit hazırladı kavmine

Açlık ve kıtlık yılı gelmişti Mekke ehline"¹³²

Hz. Peygamber'in süt anneye verilmesi konusunda o dönemde bir kıtlık afetinin baş göstermiş olduğu kaydedilmiştir. Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Talib' in aktardıklarına göre Halime şöyle demiştir: Kıtlığın olduğu, yiyecek hiçbir şeyin kalmadığı bir senede, bir grup kadın ve ben emziren bir çocuk aramak için memleketimizden ayrıldık. Yanımızda yaşlı bir deve ile beyaz dişi eşeğime binerek yola çıktım. Vallahi onun göğsünden bir damla bile süt gelmiyordu. Yanımdaki çocuğum açlığın şiddetine dayanamadığı için tüm gece ağlamış ve biz uykusuz bir gece geçirmiştik. Ne yanımdaki yaşlı devemde ne de göğüslerimde açlığa dayanamayan çocuğum için bir damla bile süt yoktu. Biz ise, yeryüzüne düşecek bol bir yağmur, bir kurtuluş ve içimize genişlik umuyorduk demiştir. Aynı zamanda Halîme' in kıtlık yıllarından birinde Hz. Peygamber'i ziyaret ettiği ve bölgelerindeki kıtlık ve kuraklıktan bahsettiği bilinmektedir. Bunun üzerine Hz. Peygamber Hz. Hatice ile

¹³⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 1/252-253. ; et- Taberî, *Tarihu't-Taberi*, 1/447.

¹³¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdümelik b. Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye (Siret-i İbn Hişam)*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 1/187. ; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2001), 9/116-117.

¹³² et-Taberî *Tarihu't-Taberi*, 3/51. ; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye (Siret-i İbn Hişam)*, 1/187. ; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 1/116-117.

konusmuş, ona kırk koyun ve yüklerini taşıması için bir deve verdiği bilinmektedir.¹³³ O dönemde hem hayvanların hem de insanların kıtlıktan zor durumda olduğunu gösteren bir durum olmuştur. Kıtlık yılında sütü kendi çocuğunu emzirecek kadar bile olmayan bu hanımlar maddi zorluklarında üstesinden bir şekilde gelmeye çalışmışlardır.

Kıtlık siyasi nedenlere bağlı olarak da ortaya çıkan bir afet türüdür. Bu duruma örnek olarak Züheyr b. Cenâb el-Kelbî'nin Vailoğullarından, Bekr ve Tağlib boyları ile bir mücadele etmiştir. Bu mücadele esnasında Ebrehe, Necid bölgesine gelmiş ve Züheyr onun yanına gitmiştir. Ebrehe, ona daha önce Araplardan hiçbirine gösterilmeyen saygıyı göstermiştir. Sonrasında onu, Vailoğullarından Bekri ve Tağlib boylarının komutanlığına atamış. Onun tayin edilmesinden sonra bu kabilelerin başına bir kıtlık afeti vuku bulmuştur. Bu yüzden onlar, kendilerinden istenilen vergiyi veremez hale gelmişlerdir. Züheyr, onların vergi borcunu ödemesi için meraya gitmelerine izin vermemiş ve onlarla savaşmıştır.¹³⁴ Kıtlık ve savaş ortamı insanları çok daha güç durumda bırakmıştır. Kıtlık afeti yaşandığında bölgede vergi veren kişi sayısı düşmektedir.

Tarihsel süreçte kabileler arası mücadeleler sıklıkla yaşanmış ve bu mücadeleler sonucunda bazı kabileler yurt edinirken bazıları da yurtlarından kovulmuştur. Bu değişimlere neden olan bir diğer sebep ise doğal afetlerdir. Kabileler geçimlerini sağlayamadıkları ve vergilerini ödeyemedikleri için daha verimli yerlere taşınmak zorunda kalmışlardır. Aynı zamanda doğal afetler nedeni ile yer değiştiren kabileler zamanla birbirleri ile iletişim ve mücadelede bulunmuşlardır. Bunlardan ilkinde, Câhiliye¹³⁵ dönemi önemli kabilelerinden biri olan Absoğulları kabilesi örnek olmuştur. Absoğullarının ikamet ettiği bölgelerde şiddetli bir kıtlık ortaya çıkmıştır. Onlar kendilerine başka bir yer aramış ve Adnânîler' e bağlı Arap Kabilelerinden biri olan Fezâre kabilesinin yaşadıkları bölgelere göçmüşlerdir. Onların arasında çatışma çıkmış ve yıllar süren Dâhis Savaşını yapmışlardır. ¹³⁶ İkincisine örnek ise, Bekr b. Vailoğulları ve Temim kabilesinin arasında gerçekleşen Züveyrân Vak'asıdır. Ebû Ubeyde şu şekilde nakletmiştir; Bekr b. Vailoğulları topraklarında kuraklık ve kıtlık afetleri vuku bulmuştur. Çaresiz kalan halk Yemâme ve Hecer arasında yer alan Temim kabilesinin memleketine ulaşmış ve burada konumlanmışlardır. Bu iki kabile birbiri ile komşuluk yapmaya başlamış ve saldırılarda bulunmuşlardır. Aralarındaki gerilim

---

¹³³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 2/430-431. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 1/286. ; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 9/161. ; Asım Cüneyd Köksal, "Köksal, Mustafa Âsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/17-31. ; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye (Siret-i İbn Hişâm)*, 1/219. ; Asri Çubukçu, "Halîme", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1997), 15/338.

¹³⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 1/313-314.

¹³⁵ Câhiliye bir kavram olarak "Daha çok davranış ve davranışa yol açan faktörler bakımından Ku'ân'ın İslâm dışı toplumların ve kişilerin tutum, davranış, yaşantı ve kurdukları sistemi tarif etmek için özellikle kullandığı kavram" olarak tarif edilmektedir. Ali Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar* (İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2012), 355.

¹³⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 1/358. ; Mehmet Ali Kapar, "Fezâre (Benî Fezâre)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995), 12/538.

giderek artmış ve her kabileden biri karşılaştığı diğer kabile üyesini öldürmüştür.¹³⁷ Afetler nüfus dengesini bozmakla kalmamış bölgelere yerleşen insanlar arasında yoğun bir şekilde çatışmaların meydana gelmesine neden olarak sosyal dengeler bozulmuştur.

İlk Müslüman olan insanların konusundan bahsedilirken Hz. Ali'ye Allah tarafından verilen bir lütfun olduğu kaydedilmiştir. Bu lütf, Kureyş halkının şiddetli bir kıtlık yaşadığı dönemdeyken Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi himayesi altına almasıdır. Kıtlık günlerinden bir gün Hz. Peygamber, amcası Abbas'a; "Amcacığım, Ebû Tâlip' in ailesi çok kalabalıktır. Haydi birlikte gidelim de onun yükünü biraz hafifletelim" demiştir. Ebû Tâlip' in yanına ulaşmışlar ve ne yapmak istediklerini söylemişlerdir. Ebû Bekir; "Bana Akîl' i bırakında, istediğinizi yapın" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber Ali'yi amcası ise Câ'fer'i himayesi altına almış ve Ebû Bekir'in yükünü hafifletmek istemişlerdir.¹³⁸

Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Ebû Bekir'in azatlısı olan yol rehberleri Âmir b. Führeyre ile Mekke'den Medine'ye hicreti¹³⁹ (622) sırasında şiddetli bir kıtlık ve kuraklık afetinin yaşandığı kaydedilmiştir. Bu yolculuk sırasında onlar, Mekke- Medine arasında yer alan Kudeyd köyü kenarında Huzâa kabilesinin Kâ'boğulları kolundan olan Ümmü Mâbed' in çadırına gelmişlerdir. Ümmü Mâbed, çadırın ön kısmında insanlara yemek, su ve yiyecek maddeleri satan ve cömertliği ile bilinen bir kadınmış. Hz. Peygamber ve beraberindekiler ondan et ve hurma satın almak istemiş. Fakat kıtlık nedeniyle orada bir şey bulamamışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber onun çadırının kenarında cılız bir koyun görmüş ve sağmak için Ümmü Mâbed' ten izin istemiştir. O kıtlık nedeniyle onda süt olmadığını ama isterse sağa bileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, koyunu dua ederek sağmış ve bol miktarda süt elde etmiş sonra yollarına devam etmiştir. Ümmü Mâbed Kureyş'in aradığı kişinin Hz. Peygamber olduğunu eşi ile yaşanan olayı paylaştığında öğrendiği kaydedilmiştir.¹⁴⁰ O, Hz. Peygamberin dokunduğu bu koyunun 18/639 senesinde yaşanan kıtlık yılına kadar yaşadığını söylemiştir. Hayvanın besleneceği bir ot bile kalmamışken yerde onlar bu koyunu sabah akşam sağmıştır.¹⁴¹

Müslümanlar ve Müşrikler arasında meydana gelen Bedir Gazvesi sonrasında (17 Ramazan/ 14 Mart 624) yenik düşen Müşriklerin başına Ebû Cehil yerine Ebû Süfyan geçmiştir. O, aldıkları ağır yenilgi ve üzüntünün intikamını Hz. Peygamber ve ashabından almamak için

¹³⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 1/378-379.

¹³⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 2/58. ; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye (Siret-i İbn Hişâm)*, 1/326. ; et-Taberî, *Tarihu't-Taberi*, 3/72. ; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Ali", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1989), 2/371-374.

¹³⁹ "Hecr veya hecran, insanın ister bedenen ister kalp veya ister dille başkasından ayrılması" anlamına gelmektedir. "Hicret veya muhaceret, ayrışma, ayrılma, terk etme, dâr-i küfr' den dâr-i İslâm'a göç etme" anlamlarında kullanılmıştır. Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, 446.

¹⁴⁰ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye (Siret-i İbn Hişâm)*, 2/155. ; Mehmet Eren, "Ümmü Ma'bed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/325,326.

¹⁴¹ Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud el-Belâzürî, *Ensabü'l-Eşrâf* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 1/307.

eşiyile birlikte olmamaya, güzel koku sürmemeye ve yıkanmamaya yemin etmiştir. Daha sonra Zilhicce ayında o yanına iki yüz kişiyi de alarak yola çıkmış ve Zahrân bölgesinde yer alan Mecenne' ye ulaşmıştır. İnsanlardan biri onun Usfân' a geldiğini ve geri dönmeyi daha uygun bulduğunu söyleyerek "Ey Kureyş topluluğu! O, size iyi gitmez, ancak bolluk bir senede, onda ağaçları otlatırsınız, onda süt içersiniz, öylece savaşa gelirsiniz. Bu sene kuraklık kıtlık senesidir, ben dönüyorum o halde sizler de dönünüz" dediğini söylemiştir. O geri dövüş yolunda erzaklarını develere yük yapmaması için atarak gittiğinden dolayı bu gazveye kavrulmuş un anlamında "Sevik Gazvesi" denmiştir.¹⁴²

Kıtlık yaşanan dönemlerde bölge halkı diğer bölgelerden gelecek olan yardıma ve anlaşmaya mecbur kalmıştır. Bu durum tarihin farklı zamanlarında görülmüştür. 627 yılında Hz. Peygamber ve Fezâre oğulları kabilesi ilk kez Dûmetülcendel seferinde karşı karşıya gelmişlerdir. Kabile başkanı Uyeyne b. Hıns b. Fezâre ile anlaşma yoluna gitmişlerdir. Buna göre Hz. Peygamber ve ashabı Dûmetülcendel'e güvenlik içinde ulaşabilecek onlar da kıtlık ve kuraklıktan dolayı hayvanlarını Müslümanlara ait çayırliklarda otlatabileceklerdir.¹⁴³

Elçiler yılı olarak bilinen 630 yılının yaklaşık ortalarında Adnânîler' e mensup kabilelerden biri olan Beni Esed kabilesi aralarında Tuleyha' nın da yer aldığı bir heyeti Medine'ye göndermişlerdir. Müslüman olduklarını bu heyet ile bildirmişler ve kıtlık sebebiyle zekâtı aralarında toplayıp paylaşmak için izin istemişlerdir.¹⁴⁴

Müslümanlar 16/637 senesinde savaşa Medain' i fethedince, Fars hükümdarı Yezdicerd b. Şehriyar Medain' de bulunan Beyaz Saray'dan (el-Kasru'l-Ebyad) zembille aşağı indirilmiş ve Hulvân' a giderek bölgeyi terk etmiştir. Onun şehirden kaçtığı sene bölgede kıtlık afeti baş göstermiş ve veba salgını ortaya çıkmıştır. Veba salgını git gide Fars halkı arasında yayılmıştır.¹⁴⁵ Kıtlık ve hastalığın bölgedeki etkisinden çok fazla bahsedilmemiştir.

Hz. Ömer döneminde, 18/639 senesinde insanların başına üst üste şiddetli doğal afetler gelmiş ve o seneye "Felaketler Yılı" başlangıcı kabul edilmiştir. İnsanlar dokuz ay kadar uzun bir süre kuraklık, kıtlık ve açlığa maruz kalmışlardır. Bu seneye, esen rüzgârın toprağı önünde savurması sebebi ile "Remâde Yılı" isimlendirilmesi yapılmıştır. Kıtlık insanları ve hayvanları akıl almaz durumlara düşürmüştür. Açlıktan çaresiz kalan yabanî hayvanlar

---

¹⁴² Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, çev. Zâkir Kadirî Ugan, Ahmet Temir (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019), 2/207-209. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 2/165. ; et- Taberî, *Tarihu't-Taberi*, 2/468-469. ; Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *Kitâbü'l-Meğâzî-Hz Peygamber ve Dört Halife*, çev. Üyesi Ahmet Şen - Üyesi Ramazan Önal (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 77. ; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 157. ; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye (Sîret-i İbn Hişâm)*, 3/294. ; İsmail Yiğit, "Sevik Gazvesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2009), 36/585.

¹⁴³ Kapar, "Fezâre (Benî Fezâre)", 12/338.

¹⁴⁴ Cengiz Kallek, "Esed (Benî Esed)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995), 11/363-364.

¹⁴⁵ el-Belâzurî, *Futûhu'l-Büldân*, 299.

insanlara sığınır olmuş ve onlardan yardım beklemiştir. Kıtık çok sayıda hayvanın beslenmesini engellemiş, hayvanlar insanlara fayda sağlamayacak derecede zayıflamış ve çoğu da telef olmuştur. Bir gün birisi koyun keser ve içerisindeki iltihap ile pis kokular nedeniyle ondan uzaklaşmak zorunda kalmıştır. İnsanlar hayvanlarından kıtlık döneminde yararlanamamış açlıklarını hafifletememişlerdir. Hz. Ömer ve Hz. Abbas kıtlık nedeniyle yağmur duasına çıkmış ve Hz. Ömer: “Allah'ım, Peygamber'in amcası yüzü hürmetine yağmur istiyoruz” demiştir. Remâde yılı ile ilgili Hz. Ömer'in açlıktan zeytinyağı yediği ve kendisine yağ yemeği yasakladığı bilinmektedir. Açlıktan karnından sesler geldiği zaman vurarak “Halk yiyecek bir şeyler bulana kadar bizim için bundan başkası yoktur” demiştir. Kıtık yıllarında halk ihtiyaçlarını dışarıdan gelen yardımlarla karşılamıştır. Aynı zamanda o sene Suriye'de Amvas Taunu yaşanmış ve çoğu kimse hayatını kaybetmiştir.¹⁴⁶ Medine'de kıtlığın olduğu bir gün Hz. Ömer'in Amr b. el-Âs'a buğday ve gıda maddesi yetiştirilmesi ile alakalı yazdığı bir mektup söz konusudur. Bu mektupta Hz. Ömer “Müminlerin emiri Ömer'den Asi oğlu Asi'ye selam! Ey Amr, sen ve arkadaşların karınlarınızı doyurduktan sonra ben ve çevremde bulunanlar helak olsak da bizi düşünmezsın. İmdat! İmdat!” demiştir. Amr b. el-Âs Hz. Ömer'e: “Allah'ın kulu ve Müminlerin Emirine, Allah'ın kulu Amr b. el-As tarafından lebbeyk! lebbeyk! Sana öyle yük kervanı gönderdim ki, bir tarafı bana diğer tarafı sana ulaşır. Selam olsun” demiştir.¹⁴⁷ Kıtık dönemleri insanları zorlamış ve karşılıklı yardımlarla bu dönemin üstesinden gelinmeye çalışılmıştır.

Hz. Ömer ile ilgili bir kıtlık hadisesi daha kaynaklarda yer almaktadır. Ebû Hureyre' den şu şekilde bir nakil gelmiştir: Allah Hanteme' in oğluna rahmet etsin, onun zamanında kıtlık meydana gelmiştir. Ben onu, kıtlık döneminde sırtında çuval ve ellerinde yağ küpleri ile giderken görüyordum demiştir. Birgün onu Eslem ile birlikte bir çuval un ile bir yere giderken benimle karşılaşmışlardır. Ben, onlara gidecekleri yere kadar yardım etmek istemiş ve Sırâr denilen bir bölgeye ulaşmışlardır. Yaklaşık yirmi tane çadırın bulunduğu burada Müslüman savaşçılardan kalanlar ve mücahitler bulunuyordu. Hz. Ömer, onlara neden burada konumlandıklarını sorduğunda zorluklardan dolayı burada olduklarını söylemişlerdir. Bu esnada ölü bir hayvanın derisini pişirmiş yiyorlardır. Kıtık onları çok etkilemiş ve onlar açlıklarını giderebilmek için ölü bir hayvanın kemik kırıntılarını yiyorlardı. Durumu gören Hz. Ömer, onlara çok üzülmüş ve yanında getirdiği un ve yağ ile çorba yapmıştır. Orada bulunanlar karnını doyurduğu zaman Hz. Ömer, Eslem' e emir vererek Medine'ye göndererek develer getirtmiştir. Tümünü Cebâne denilen yere götürmüştür. Onların hem yiyecek hem giyecek ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Böylece Hz.

¹⁴⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 2/507-509. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 7/148. ; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3/157. ; et-Taberî, *Tarihu't-Taberi*, 1/114-115. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 143. ; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 33. ; Hayyât, *Tarihu Halife Bin Hayyât (Halife Bin Hayyat Tarihi)*, 170-171. ; el-Belâzürî, *Ensabü'l-Eşrâf*, 1/398. ; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Hicaz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998), 17/434. ; Çalık, “Açlık ve Kıtık Bağlamında Doğal Afetlerin Şer'î Hükümler Üzerindeki Etkisi”, 440.

¹⁴⁷ Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejet Gök (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 1/323.-687.

Ömer, kıtlık zamanlarında güzel bir siyaset takip etmiş ve ihtiyacı olan bu gibi düşkünleri gözetmiş ve onlara yardımcı olmuştur.¹⁴⁸

Medine halkı farklı zamanlarda kıtlık afetinin görüldüğü topraklardan biri olmuştur. Bununla ilgili; Abdullah b. Ca'fer er-Rakkî haber verdi oda Ebü'l-Melîh, Habîb b. Ebû Merzûk'un şöyle dediğini anlattı: Abdurrahman b. Avf'a (ö. 32/652) ait bir kervan Medine'ye ulaşmıştır. O sene de Medineliler şiddetli bir kıtlık yaşıyor ve açlıktan feryat ediyorlardır. Kervanı gören Hz. Âişe bunun ne olduğunu sormuştur. Oradakiler de ona "Bu Abdurrahman b. Avf'ın gelen kafilesidir" denilmiştir. Âişe de bunun üzerine demiştir ki: "Gerçekten ben Allah Resûlü'nden şunu duymuştum: 'Sanki ben Abdurrahman b. Avf ile beraber Sırat'ın üzerindeyim. Kâh sağa sola yalpalıyor, kâh doğruluyordu. Sonunda kurtuldu, neredeyse kurtulamıyordu." Bunu duyan Abdurrahman b. Avf, "Kervan ve üzerindeki sadakadır" demiştir. Bu kervan o gün beş yüz deveden meydana gelmiştir.¹⁴⁹

Velîd b. Abdümelik b. Mervan'ın (685-705) halifeliği yıllarında yiyecek azlığı ve kıtlık afeti meydana gelmiştir. Medine halkını zorlayan bu kıtlık sırasında cömert biri olarak bilinen Ali b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib, Medine halkı için erzak taşımıştır.¹⁵⁰

Şam bölgesinde 687 senesinde büyük bir kıtlık baş göstermiştir. Kıtlık halkı çok zor durumda bırakmakla kalmamış ve halk diğer ülkelere savaşa dahi gidememiştir. ¹⁵¹ İbn Cerir bu kıtlık ile ilgili: "Bu senede Şam illerinde şiddetli bir kıtlık görüldü. İnsanlar zayıf düştüler, erzak ve gıdaları azaldığı için savaşamaz oldular" demiş ve kıtlığın insanları savaş gibi durumlardan engellediği ve seyrini değiştirdiği gözlenmiştir.¹⁵²

Haccâc b. Yûsuf Irak valisi olduğu zaman (694), Ubeydullah b. Ebî Bekre'yi Sicistan bölgesine göndermiştir. Ubeydullah burada güçsüz düşmüş ve cesaretini kaybetmiştir. Bu nedenle Sicistan'ın komşu yerlerinden biri olan Ruhhac'a gitmiştir. Orada kıtlık afeti vuku bulduğu için Kabil yakınlarına ulaşmıştır.¹⁵³

Mısır toprakları da kıtlığın yaşandığı bir başka önemli bölge olmaktadır. Mısır'da İslam döneminde meydana gelen ilk kıtlık hadisesi Abdullah b. Abdümelik b. Mervân'ın Mısır valiliği zamanında 705 yılında yaşanmıştır. Bu bölgede onun döneminde Müslümanlar ilk kıtlığı ve zorluğu yaşadığı için onu uğursuz bir yönetici olarak görmüştür.¹⁵⁴ Yöneticiler için yaşanan doğal afetler bir nefret ve sevgi temelini oluşturmuştur. 708 senesinde de Afrika

¹⁴⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 3/65-66.

¹⁴⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kebîr*, 3/71.

¹⁵⁰ el-Belâzürî, *Ensabü'l-Esrâf*, 1/721.

¹⁵¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 4/261.

¹⁵² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 8/469.

¹⁵³ el-Belâzürî, *Fütûhu'l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 458. ; İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1996), 14/427.

¹⁵⁴ Makrîzî, *İğasetü'l-Ümme Mısır'da Kıtlıklar ve Mali Krizler*, 85.

topraklarında bir kıtlık vuku bulmuştur. Bu kıtlık nedeniyle fiyatlar bir hayli artmış pahalılık baş göstermiştir. Yağmur duasına çıkmışlardır.¹⁵⁵

Afetler yaşandıkları bölgelerin isimlendirilmesinde ve bölgeye yerleşen halkın ne zaman buraya hakimiyet kurduğunu anlatmakta kullanılmıştır. Aynı zamanda bölgeye yerleşen halk yerleşim alanını geliştirmek için uzun seneler çabalamıştır. Fakat yaşanan afetler ilerlemenin seyrinin aksamasına ve değişmesine neden olmuştur. Başka devletlerin hakimiyet alanı olan Endülüs bölgesinde de yukarıdaki açıklamamızı destekleyen, kayda değer bir kıtlık afeti vuku bulmuştur. Endülüs toprakları ile ilgili anlatılanlara göre Endülüs'ün, Tufan'dan sonra ilk yerleşenleri "Endülüs" adında bir kavim olduğu düşünülmektedir. Bölgeyi bayındırlaştırmak için çabalayan bu kabile uzun zaman boyunca buranın hakimiyetini sürdürmüştür. Yağmursuz kalan topraklar büyük bir kıtlığa (710) neden olmuş ve ahalisi güç duruma düşmüştür. Çok sayıda kimse hayatını kaybetmiş ve aralarından kaçanlar kurtulmuştur. Sonrasında bu bölgeye Afrikalı bir grup yerleşmiştir. Onlarda kendi ülkelerinde kıtlık nedeniyle yok olma durumu ile karşı karşıya kalmışlardır. Ülke kralı bölge halkından bazılarını buradan uzaklaştırarak sıkıntıyı hafifletmek istemiştir. Onların başına bir komutan sevk etmiş ve bir gemi ile onları göndermiş ve Kâdis Adası'na ulaşmışlardır. Endülüs topraklarının yeşillikleri suları ve güzellikleri ile karşılaştıklarında buraya yerleşme kararı alıp imar çalışmaları yapmışlardır.¹⁵⁶

Afrika'da 711 yılında şiddetli bir kıtlık yaşanmıştır. Başta Tus ahalisi o yıl, şiddetli bir kuraklığa yakalanmış ve büyük bir kıtlık meydana gelmiştir. Kıtlıktan kurtulmak isteyen insanlar çare olarak yağmur duasına çıkmıştır. Mûsâ b. Nusayy yağmur duası yapmış ve sonrasında yağmur yağmıştır.¹⁵⁷ Dua ile ilgili şu şekilde bir ayrıntıya yer verilmiştir; Duaya çıkmadan üç gün önce oruç tutmalarını emretti. Sonra halkla birlikte dua yerine gitti. Zimmileri Müslümanlardan ayırdı, hayvanları yavrularından ayırdı. Yağmur duası yerine vardıklarında milletin yüksek sesle ağlayıp feryat etmelerini emretti. Kendisi de yüce Allah'a dua edip niyazda bulunuyordu. Bu hal öğleye kadar devam etti. Sonra şehre döndü. Kendisine: "Mü'minlerin emirine dua etmeyecek misin?" diye sorduklarında şu cevabı verdi: "Böyle bir makamda sadece Aziz ve Celil olan Allah anılır." Böyle dediği için Aziz ve Celil olan Allah, onlara yağmur yağdırdı.¹⁵⁸ Doğal afetlerin çoğu zaman siyasette bir araç olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. Okunan hutbelerde yapılan dualarda siyasi düşünceler ve değişiklikler aktarılmıştır.

Hişâm b. Abdülmelik'in (724-743) halifeliği dönemindeki bir senede kıtlık afeti vuku bulmuştur. Bu kıtlık tüm Hicaz bölgesini etkisi altına almıştır. Kıtlığın çaresizliğine çözüm

---

¹⁵⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 4/483.

¹⁵⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 4/500.

¹⁵⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 9/146.; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 4/519.

¹⁵⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 9/281.

arayan halktan özellikle çölde yaşayanlar Şam ve etrafına sığınmıştır.¹⁵⁹ Göç tarihte doğal afetlerin çözümü olarak çoğu kez kullanılmıştır.

Horasan' da 733 senesinde şiddetli bir kıtlık afeti vuku bulmuştur. Yiyecek sıkıntısının giderilmesi için Cüneyd, Küver' den gıda maddelerinin Merv'e getirilmesini söylemiştir. Bir adamdan 1 dirhem karşılığında ekmek alan Cüneyd, oradakilere "Bir ekmek bir dirheme alınabiliyorken siz açlıktan mı şikâyet ediyorsunuz? Ben Hindistan'da da buldum, orada bir buğday tanesi birkaç dirheme satılıyordu" ifadelerini kullanmıştır. Aynı zamanda bu sene yaşanan bir diğer afet de Şam' da görülmüş ve veba salgını meydana gelmiştir. Aynı zamanda o sene dönemin halifesi Muâviye b. Hişâm, Rum topraklarında harp etmiştir.¹⁶⁰ Afetler savaşların gidişatında etkili olmuştur. Aynı sene hem savaş hem afetler halkı bir hayli yıpratmıştır.

Endülüs'te 742 senesinde bir kıtlık afeti meydana gelmiştir. Yaşanan bu kıtlık hadisesi, üst üste gerçekleşmiştir. Bölge halkı açlığa ve yoksulluğa dayanamayarak memleketlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu kıtlık 748 senesine kadar devam etmiştir. ¹⁶¹ Fazla ayrıntının verilmediği bu afetin uzun süreli olması çok sayıda insanın ölümüne ve bölgenin çoğunluğunun boşaltılmış olması fikrine götürmektedir.

Suriye ve Asur bölgelerinde 772 yılında, veba salgını yaşanmış ve devamında korkunç bir kıtlık afeti meydana gelmiştir. Hayvanlardan bir öküz veya bir eşek 1 zuze, yiyeceklerden 5 kile¹⁶² buğday 1 zuze' den satılır olmuş. Hatta kıtlık döneminde genç erkekler ve kadınlar 5 zuze' den satılmıştır. Bu olaylar uzun süre devam etmiştir. Meydana gelen kıtlığın nedeninin buğday gibi bir gıda eksikliğiyle ortaya çıkmadığı belirtilmiş ve "Belki hiç kimsenin elinde para kalmaması idi" şeklinde tarif edilmiştir. O sene, Ebû Cafer'in (ö. H. 158) Suriye'ye gittiği ve halkın hepsini ağır vergilere tabi tuttuğu, hazinede bulunan gümüş ve altınların tümünü toplattığı bilinmektedir. Halkın elinde bir şey kalmamış ve çare olarak ölümlerle gömülmüş olma ihtimali olan zinet eşyalarını elde etmeye çalışarak mezarları kazmıştır. 30 yıl boyunca bu durum üzerine kalmışlardır. ¹⁶³ Kıtlığın maddi nedenlerden dolayı ortaya çıkmasının nedeninin bu olaylar olduğu düşünülebilir.

Arap şairi Di'bil (ö. 246/860), bedevilerden Ebû Ziyâd el-Kibâli ile ilgili ki o Yezîd b. Abdullah b. el-Harr olarak geçmekte olup şöyle demiştir: O, Mehdî (775- 785) döneminde

---

¹⁵⁹ Küçükbaşçı, "Hicaz", 17/434.

¹⁶⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 5/151.

¹⁶¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 5/401.

¹⁶² Kile "ölçek" anlamına gelir ve "kuru meyve ve hububat ölçümünde kullanılan eski bir ölçek" manalarında kullanılmıştır. Cengiz Kallek, "Kile", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2022), 25/567.

¹⁶³ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/201-202.

kıtlığın olduğu bir zamanda Bağdat'a gelmiştir.¹⁶⁴ İnsanlar hastalıkları göçleri ve taşınma gibi olayları yaşanan afet yılları ile hatırlamaktadır.

Tam nerede meydana geldiği belirtilmeyen, genel olarak bölgelere hakim olan bir kıtlık afeti 808 yılında yaşanmıştır. Kıtlığın etkisi büyük olmuş, insanlar ve hayvanlar bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Vahşi hayvanlar açlıktan dolayı insanlara saldırmış hatta mezardaki ölüleri çıkararak yemişlerdir. İnsanlar açlıklarını gidermek için ot ve çeşitli yiyecek arayışına girmiş fakat vahşi hayvanlar onları yemiştir.¹⁶⁵

Abbâsî halifelerinden Emin ve Me'mun kardeşler arasında 809 senesinde anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Yaşanan anlaşmazlık neticesinde her iki tarafta kendi tedbir ve mücadelesini göstermiştir. Bu tedbirlerden biride Me'mun'un, Emin'e karşı Rey ve etrafındaki askerlerini bir araya getirerek gerekli tüm yardımları sürdürmesidir. Rey taraflarında kıtlık olduğu için Me'mun özellikle buralardaki askerlerinin ihtiyaçlarına dikkat etmiş ve gereğini fazlası ile yaptığı kaydedilmiştir. Bu durum siyasi açıdan çok önem arz etmektedir. İhtiyaçları karşılanan askerler bir aşırılık göstermemiş ve karışık olan siyasi durum daha çok zorlaştırılmamış olmuştur.¹⁶⁶ Kıtlık döneminde askerinin ihtiyacı karşılanmasaydı hem isyanlar hem mücadele de olumsuzluklar üst üste gelecektir.

Horasan, Isfehân ve Rey bölgelerinde 816 senesinde büyük bir kıtlık baş göstermiştir. İnsanlar yeterli beslememiş ve çok sayıda kişi açlığın karşı karşıya bıraktığı ölümlerle telef olmuştur.¹⁶⁷ Bölgelerin çoğunu kapsayan bu kıtlık buralardan gelecek desteğin aksamasına ve yakın bölgelere olan göçün zorluğuna işaret etmektedir.

Halife Me'mun döneminde bir kıtlık afeti vuku bulmuştur. Abbâsîler dönemi önemli devlet adamı ve kumandanlarından biri olan Abdullah b. Tâhir (ö. 230/844)¹⁶⁸, 824 senesi ilk teşrin ayında Khişsum olarak bilenen bir kentin üzerine gitmiştir. Şehre büyük mancınıklar kurmuş ve bu mancınık bir eşeğin ağırlığına taş atabilecek güce sahipmiş. Tahiroğlu Khişsum'a karşı ağustos ayında çadırlarını kurmuş ve şiddetli çarpışlara meydana gelmiştir. Bu durum şehirde büyük bir kıtlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir eşeğin başı 10 zuze'ye satılmıştır.¹⁶⁹ Savaş ve siyasi çatışmalar kıtlığa yol açmış ve uzun süre devam etmiştir.

829 senesinde halife Me'mun, Horasan valiliğine Abdullah b. Tâhir'i atamıştır. Bu sırada siyasi karışıklıklar ve kıtlık baş göstermiştir. Abdullah b. Tâhir Dineverdeyken ve Bâbek ile mücadele etmek için askeri hazırlıkların yapıldığı sırada Horasan'da Haricîler, Hamrâ

¹⁶⁴ Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 146.

¹⁶⁵ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/209-210.

¹⁶⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/208.

¹⁶⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/295.

¹⁶⁸ Hakkı Dursun Yılmaz, "Abdullah b. Tâhir", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1988), 1/137.

¹⁶⁹ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/218-219.

beldesine saldırı düzenleyerek bölge halkından çoğunu katletmişlerdir. Yaşananlardan haber alan Me'mun, Abdullah'ı Horasan'a sevk etmiştir. Horasan'a doğru yola çıkan Abdullah Nîşâbûr' a ulaştığında bölgenin kıtlık ile karşı karşıya olduğunu görmüştür. O, buraya gelmeden bir gün önce bölge topraklarına yağmur yağdığı söylenmiştir. Abdullah Nîşâbûr' a geldiğinde karşısına dikilen bir adam anlamının şu şekilde yapıldığı mısraları ifade etmiştir:

“Sen gelinceye kadar halk onların zamanında kıtlık içerisindeydi,
Sen ise inci daneleri ile beraber geldin.
Bir anda iki rahmet (yağmur) birlikte geldiler;
Hoş geldin ey yağmur ve ey Emir!”¹⁷⁰

İslam topraklarının çoğu beldesinde 873 senesinde aylarca süren müthiş bir kıtlık vuku bulmuştur. Mekke'de durumlar çok daha zorlaşmış ve insanlar buradan ayrılmışlardır. Gıda maddesi bulmak ve almak çok zorlaşmış, pahalılık baş göstermiştir. Bağdat kıtlığının baş gösterdiği bir diğer bölge olmuştur. Burada buğdayın bir ölçeği 20 dinara satılmıştır. Yine o yıl, Mağrib eyaletlerinde ve Endülüs'te de korkunç bir kıtlık ortaya çıkmıştır. Öteki şehirlere de sıçrayan bu afet sonrasında çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olan veba ve taun hastalığı yayılmıştır.¹⁷¹

Medine'de 879 senesinde Aleviler ve Ca'feriler arasında kuvvetli bir çatışma yaşanmıştır. Çatışmanın etkisiyle pahalılık meydana gelmiş ve yiyecek sıkıntısı yaşanmıştır. Pahalılıktan çevre bölgelerde etkilenmiş ve tüm Hicaz beldelerine sirayet etmiştir. Irak, Musul, Cezire ve Şam ve bazı yerler pahalılığın etkilediği bölgeler olmuştur. Aralarında bu durumdan en çok etkileneni Medine olmuştur. Ayrıca Mekke'de komşulardan hiçbirisi kalmamış ve tümü Medine ve öbür beldelere taşınmıştır. Mekke'yi vali dahil terk etmiştir. Beldelerde fiyat artışı meydana gelmiştir. Bir ölçek buğday, Bağdat'ta 120 dinara satılır olmuş ve bu olay uzun süre devam etmiştir.¹⁷² Aynı zamanda bu sene Kuzey Afrika'da da müthiş bir kıtlık ve pahalılık vuku bulmuştur. Neredeyse yiyebilecekleri hiçbir şey kalmamıştır. Bu senenin kasım ayında enteresan bir durum yaşanmıştır. Öncelikle çok kuvvetli bir sıcaklık hâkim olmuş ve hemen devamında da müthiş bir soğuk hava hâkim olmuştur.¹⁷³ Zikredilenlerden anlaşılacağı gibi siyasi çatışmalar bir afetin meydana gelip yayılmasında en büyük etmenlerden birini oluşturmuştur.

897 senesinde kimi gökbilimciler dünyanın her tarafında sayısızca yerin çökeceğini söylemişlerdir. Aynı zamanda onlar, Bâbil tarafları hariç çok sayıda bölgenin bu afetten kurtulamayacağı söylenmiştir. Bunun nedeni olarak da artan yağışlar sonucunda meydana

¹⁷⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/359.

¹⁷¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/226-228.

¹⁷² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/73. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/279-280.

¹⁷³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/279-280.

gelen sellerden kaynaklanacağını dile getirmişlerdir. Nehirler kabaracak ve her tarafı sular saracak ve felaketler vuku bulacak demişlerdir. Fakat onlar yanılmış ve söylenenlerin tam tersi yaşanmıştır. Yeryüzüne bir damla yağmur düşmemiş ve devamında şiddetli bir kıtlık ortaya gelmiştir. Su kaynakları tümden kurumuş ve Müslümanlar yağmur duasına çıkmıştır. O kadar ki Bağdatlılar birden fazla yağmur duasına çıkmışlardır.¹⁷⁴

Horasan' da 934 senesinde büyük bir kıtlık baş göstermiştir. Halkın elinde neredeyse yiyecek hiçbir şey kalmamıştır. Çok sayıda kimse kıtlığın ortaya çıkardığı açlıktan dolayı hayatını kaybetmiştir. Git gide artan kıtlık ortamında hayatını kaybedenlerin sayısı da her geçen gün çoğalmıştır. Hatta insanlar ölenleri kefenlemek için gerekli olan kumaşa dahi ulaşamamış ve hemen defin işlemini yapamamışlardır. Kefen bulup defnedilene kadar yoksul ve sahipsiz insanlar bir eve koyulmuştur. Yine o yıl 12 Zilkade ayının gecesinde, daha önce böylesine rastlanmamış bir şekilde sayısızca yıldızın gökte kaydıkları görülmüştür.¹⁷⁵ Yıldız kaymaları ve yıldız hareketleri insanlar tarafından çoğunlukla gelecek olan bir afetin habercisi konumunda olmuştur. Yahut bir afet sonrası vuku buldukları da gözlemlenmiştir. Bu anlayış Câhiliye döneminde de görülmüş bir yaklaşım olmuştur. Yıldızlar aracılığı ile yağmurun yağması, sıcak ya da soğuk havaların başlaması, sulardaki artış ve azalış, bitki örtüsünde meydana gelen değişimler, bolluk ve kıtlığın görülmesi, fırtına gibi doğal olayların yaşanmasında etkili görmüşler ve yıldızlara önem atfetmişlerdir.¹⁷⁶ Bu durum için özel olarak "Envâ" kavramı kullanılmıştır. Bu kavram "Araplar'da yıldızların hareketleriyle hava durumu ve iklimler arasında ilgi kuran, çeşitli takvimlere esas teşkil eden halk astronomi ve mitoloji bilgisi" olarak geçmektedir.¹⁷⁷

Bağdat'ta 935 yılında bir kıtlık afeti ve açlık yaşanmıştır. Kıtlık nedeniyle bölge halkı beş gün yiyecek ekmek bulamamıştır. Bu durum çoğunluğunu zayıf insanların oluşturduğu pek çok sayıda Bağdatlının hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Ölülerini defnedecek kimseler bulunamamış, ölümler atılmış ve çoğu da dışarıda kalmıştır. Bir tabuta birden fazla cenaze yerleştiriliyor kimi zaman ikisinin arasına ölü bir çocuk konuluyordu. Mezar kazılması da farklı olmamış ve birden çok kişi aynı yere koyulmuştur. İsfahanlılardan yaklaşık 200.000 kişi kıtlık nedeniyle hayatını kaybetmiştir. O yıl Rebûlevvelin 14 ile Şevval ayının 14' üncü geceleri ay tümden tutulmuştur.¹⁷⁸

Irak'ta 940 senesinde şiddetli bir kuraklık ve kuraklığın meydana getirdiği bir kıtlık afeti vuku bulmuştur. Kuraklık çok had safhaya ulaşmış ve bu senenin ekim ayından ocak ayına kadar toprağa yalnızca bir kez yağmur tanesi düşmüş ki buda yeri ıslatmaya dahi fayda

¹⁷⁴İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/406. ; el-İsfahani, *Tarihu Sini*, 149.

¹⁷⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/319. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/259.

¹⁷⁶ Muharrem Çelebi, "Envâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995), 15/257.

¹⁷⁷ Çelebi, "Envâ", 15/257.

¹⁷⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/321.

sağlamamıştır. Bu yüzden insanlar, Rebûlevvel (940 Aralık, 941 Ocak) ayında yağmur duasına çıkmıştır. Sonrasında yağmur yağmıştır. Fakat o kadar az yağmış ki kanalların dahi akmasına fayda sağlamamıştır. Kuraklık bir türlü dağılmamış ve git gide durum daha zor bir hal almıştır. Bir afetin ortaya çıkardığı olumsuzluk durumu ortadan kalkmadan bir diğer afetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kuraklığın sürmesi pahalılığı devamında da veba salgının ortaya çıkıp yayılmasına neden olmuştur. Hastalık yayıldıkça ölümler artmıştır. Ölüler, yıkanmadan ve namazları kılınmadan tek bir mezara koyulmuş ve durum bir hayli üzüntü veren bir hale gelmiştir. İnsanlar ellerindekini en ucuz fiyata satarak ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Bağdat'taki insanların bahçeleri, gayrimenkulleri ve eşyaları ölü fiyatlarla satmalarının nedeninin bu olduğu söylenmiştir. Öyle ki, bir ölçek buğday 130 dinara kadar satılır olmuştur. Değeri 1 dinar eden bir eşya 1 dirhemden satılır olmuştur. Mart ayı ve nisan ayı içerisinde yağmurlar yavaş yavaş yeryüzüne düşmüştür. Yine bu sene hastalıklar baş göstermiş ve insanlar çözüm yolu aramıştır. Ateşli hastalıklar ve eklem hastalıkları bir hayli yayılmıştır. İnsanlar çözüm olarak kan aldırılmış ve ardından kolaylıkla iyileşmiştir. Lâkin kan aldırmayanlar hemen iyileşememiş ve uzun süre bu hastalık üzere kalmışlardır.¹⁷⁹

Farklı bölgelerde 941 yılında şiddetli bir kıtlık afeti baş göstermiştir. Bu bölgelerden biri Irak olmuştur. Irak'ta yaşanan kıtlığın şiddeti diğer bölgelere oranla daha hissedilir olmuştur. Kıtlığın doğal bir sonucu olarak pahalılık ortaya çıkmıştır. Öyle ki Rebûlevvel ayının ortalarında bir ölçek buğday 200 dinara çıkmış, bir ekmeğin 4 rıtlı iki sahîh emîrî kırata satılır olmuştur. Yiyecek bir şeyler bulmakta ve almakta zorlanan yoksul ve sahipsiz kişiler hayvan leşi yemek zorunda kalmıştır. Leş yiyen insanlardan dolayı veba hastalığı ortalığa çıkmış ve diğer insanlar arasında da yayılmıştır. Hem açlık hem veba çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Aynı zamanda bu senenin muharrem (941 eylül-ekim) ayında batı ve kuzey ortasında yay burcunun başlangıcı ve akrep burcunun sonunda on üç gün boyunca bir kuyruklu yıldız görülmüştür. Bu yıldızın başı batıda kuyruğu ise doğu tarafındaymış. Yıldızın oldukça uzun bir kuyruğa sahip olduğu gözlemlenmiştir.¹⁸⁰ 942-943 yılın da Bağdat'ta müthiş bir kıtlık ve devamında getirdiği pahalılık baş göstermiştir. İnsanlar çok zor durumda kalmış ve yeteri şekilde gıda temini edemediklerinden köpek leşlerini yemek zorunda kalmışlardır. Sonrasında muazzam bir çekirge sürüsü burada görülmüştür. Açlık çeken halk için bu çekirge sürü adeta ilaç olmuştur. 1 dirheme 50 rıtl (23 kg) çekirge satın almışlar ve zor durumları bir nebze de olsa hafiflemiştir.¹⁸¹

¹⁷⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/345-346. ; Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/319-320.

¹⁸⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/332. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 8/349.

¹⁸¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/355. ; Sedar, "XIII. Yüzyılın Yarısına Kadar Türk-İslam Dünyasında Kıtlığın Sebep Olduğu Sosyal Meseleler Üzerine Bir Değerlendirme", 248.

Bağdat'ta 942 yılında şiddetli bir kıtlık olmuştur. Buğdayın bir kuru 210 altın dinara satılmıştır. Git gide pahalılık artmış ve bir kuru buğday 317 altın dinara kadar yükselmiştir. Açlıktan çaresiz kalan insanlar ölümlerini etini yemiştirlerdir. O sene kıtlığın getirdiği ölümlerin yanında Bağdat Köprüsü yıkılarak çok sayıda insanın Dicle'de boğulmasına neden olmuştur.¹⁸² Bölge de hırsızlık felaketleri artmış, Bağdat'ın zenginleri hırsızlık vakalarından diğer insanlara göre daha çok etkilenmiş ve evlerini korumaya çalışmışlardır. Halktan çoğu güven içinde hissetmediği için şehri terk etmiştir. Yaşanan bu sorunlar ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiş ve kısa bir zaman içinde bölgede pahalılık baş göstermiştir. Azalan halk nedeniyle arz eksikliği ortaya çıkmış buda kıtlığa yol açmıştır. Halktan bazıları açlık nedeniyle ölmüştür. Ayrıca kıtlıkla mücadele eden insanların arasında veba salgını ortaya çıkmıştır.¹⁸³

Bağdat'ta 943 yılının Cemâziyelevvel ayında fiyatların aşırı derecede yükselmesine neden olan şiddetli bir kıtlık meydana gelmiştir. En düşük kalitedeki ürünler bile normalin üzerinde satışa sunulmuştur. Düşük kalitede olan kepekli unun bir kaffizî yaklaşık 60 dirheme satılmış ve aynı şekilde bu undan yapılan kepekli ekmeğin 3 rıtlı 1 dirhemden satılmıştır.¹⁸⁴

Bağdat'ta 946 senesinde şiddetli bir kıtlık afeti ve fiyat artışı baş göstermiştir. Bir kuru buğday 400 altın dinardan satılmış ve Bağdat ölçüsüne göre bin kilo hurma altmış altına satılmıştır. "el-Muizzü'd-Devle için bir kuru buğday 20 bin dinardan satın alındı. Bir kuru, Dimaşk'ın yedi kantarına denkti" denilmiştir. Evler ve bahçeler de ekmek ve et karşılığında satılmıştır. Açlıktan ızdırıp çeken insanlar ölümlerini etini ve kedi, köpek leşi yemek zorunda kalmışlardır. Hatta at ve eşeklerin tezeklerindeki arpaları dahi toplayıp yemiştirlerdir. Yolda yürümek insanlar için bir tehlike olmuş ve açlık yaşanan durumu çok kötü bir vaziyet almasına neden olmuştur. Hatta insanlardan bazılarının birbirlerini kaçırp yemeğe kalktıkları ve kimsesiz çocukların kızartılarak yendiği kaydedilmiştir. Dahası çok sayıda kadının çocuklarını fırınlarda pişirip yediği ve bu yüzden yakalanarak öldürüldükleri belirtilmiştir. Adamın biri, bir çocuğu kaçırp pişirmiş ve tam yiyecekken yakalandığı söylenmiştir. O sene ki kıtlıkta erkekler başka şehirlere göç ederek çare ararken kadınlar evde kalmış ve kızlar yirmili gruplar halinde sokağa çıkarak "Açız Açız!" diye haykırmıştır. Bu gruptan biri düştüğünde diğerleri de düşüyor ve açlıktan ölüyorlardır. Yiyecek bir şeyi olmayan halk uzun bir süre keçi boynuzu ve dikenlerini yiyerek hayatta kalmaya çalışmıştır. Tanelerini ise haşlayarak tüketmişlerdir. Kıtlıktan dolayı çok sayıda insan hayatını kaybetmiş ve cesetleri gömecek insan kalmadığı için köpekler bu cesetleri parçalamıştır.¹⁸⁵

---

¹⁸² Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/256.

¹⁸³ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 4/408.

¹⁸⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/354.

¹⁸⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/367. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/398. ; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/258. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi* , 411. ; el-İsfahani, *Tarihu Sini*, 149.

Açlıktan ne yapacağını bilemeyen bu insanları kıtlık ve yedikleri ürünler kötü etkilemiştir. Bu durum başta karın şişliği olmak üzere çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasına ve salgınların yayılmasına neden olmuştur. Sayısızca insan bu koşullar altında hayatını kaybetmiş ve çoğu zaman defnedilememişlerdir. Terk edilen cesetleri hayvanlar yemiştir. Yoksulluğa dayanamayan Bağdat ahalisinden kimseler Basra'ya göç etmek istemiş fakat pek çoğu da yolda ölmüştür. Hayatta kalıp Basra'ya sağ ulaşanlar ise çok sürmeden burada hayatını kaybetmiştir. Hem açlık hem hastalığın yaşandığı bu toprakta, meskenler ve tarlalar ekmek karşılığında satışa sunulmuştur. En sonunda hasat zamanı gelmiş ve pahalılık düşmüştür.¹⁸⁶

Mısır'da 949 yılı Muharrem ayında bir kıtlık afeti meydana gelmiştir. Açlığa dayanamayan halk isyan etmiştir. Dönemin İhşîdî idarecisi olan Ebü'l-Kâsım Ünûcûr b. İhşîd'in Amr b. el-Âs Cami'nde yatsı namazını kılmasına engel oldukları bilinmektedir. 952 yılın da Mısır'da tekrar bir kıtlık afeti vuku bulmuş ve bölgede farelerin sayısı artmıştır. Bu fareler bahçelerdeki mahsulleri ve yiyeceklerin çoğunu mahvetmiştir. Aynı zamanda o yıl Ramazan ayında Nil'in su miktarı azalmış ve fiyatlarda artış meydana gelmiştir. 954 yılında da kıtlık bir hayli artarak bölge halkını zor durumda bırakmıştır. İki buçuk veybe¹⁸⁷ buğdayın 1 dinara satıldığı kaydedilmiştir. Git gide artan kıtlık nedeniyle bölgede buğday bulunamaz olmuştur. Açlığa dayanamayan halk isyan etmiştir.¹⁸⁸

952-953 yılında çok sayıda yerde kıtlık afeti vuku bulmuştur. Kıtlıktan etkilenen bölgelerin başında Mezopotamya toprakları başta gelmiştir. Kıtlık birçok bölgede şiddetle hissedilmiş ve Urfa'da da insanlar kıtlığın getirdiği acı ile yüzleşmişlerdir. Yaşanan bu afetin yedi sene sürdüğü ve sayılamayacak kadar çok sayıda insanın hayatını kaybettiği kaydedilmiştir. Müslüman ve Hristiyan halkın çoğu nu nedenle ölmüştür. Uzun süren kıtlık yılları insanları tek başına zorlamamış ve beşinci senede çok miktarda çekirge bölgeleri istila etmiştir. Onların çokluğunu ifade etmede "deniz kumu kadar büyük miktarda" tabiri kullanılmıştır. Çekirgeler bölgede büyük tahribat meydana getirmiş ve kıtlık daha da şiddetlenmiştir. Çaresiz kalan insanlar birbirlerini yemeye başlamıştır. Çoğu hayvan telef olduğu için bölge zenginleri sebze ve meyveyle beslenmeye çalışmıştır.¹⁸⁹

Tam yer belirtilmeksizin 959 senesinde yağmurlar beklenenin aksine kıtlık meydana getirecek kadar az yağmıştır. Kıtlık devamında fiyat artışlarını getirmiştir. İnsanlar çareyi yağmur duasına çıkmakta bulmuştur. Lakin insanların yakarışı kifayetsiz kalmıştır. Ayrıca bu senenin mart ayında sürü sürü çekirgeler bölgeyi istila etmiştir. Tüm mahsulleri yemiştir. Gıda sıkıntısı yaşayan ahali çok daha güç duruma düşmüştür. İnsanlar çaresizliğin

---

¹⁸⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/367. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/398.

¹⁸⁷ "Özellikle Mısır'da kullanılan bir hacim ölçüsüdür. Eski devirde on menn veya 12,168 kg (buğday), 14 ve 15. yüzyıllarda her biri yüz otuz iki dirhem olan on altı kadeh (11,6 kg) buğday, yani pratikte on beş litreye eşitti" denmiştir. Makrîzî, *İğasetü'l-Ümme Mısır'da Kıtlıklar ve Mali Krizler*, 31.

¹⁸⁸ Makrîzî, *İğasetü'l-Ümme Mısır'da Kıtlıklar ve Mali Krizler*, 86.

¹⁸⁹ Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 3-4.

birini atlatamadan bir diğzerinin içine düşmüş kıtlık üstüne kıtlık ölüm üstüne ölüm yaşanmıştır.¹⁹⁰ İslam hakimiyetinde olan topraklarından bazılarında 960 yılında bir kıtlık afeti baş göstermiştir. Kıtlıktan özellikle Musul bölgesi çok etkilenmiş ve şiddetli bir açlık ortaya çıkmıştır. Kıtlığın sonucunda pahalılık yaşanmış ve bir kür (1) buğday 1200 dirhem olmuştur. Açlık ve pahalılıktan üzüntü duyan halk bu durumun üstesinden gelemeyerek Şam ve Irak topraklarına gitmek zorunda kalmıştır.¹⁹¹

Kilikya'da 964 yılında şiddetli bir kıtlık felaketi meydana gelmiştir. Bu nedenle Arapların çoğu bu bölgeden uzaklaşarak Şam'a gitmişlerdir. Halep, Harran ve Edessa' da da kıtlık baş göstermiştir. Bizanslılar, 964 yılında Tarsus ve Masisa' ı kuşatmışlardır. Rumlar ve Tarsuslular büyük bir çatışmaya girmiştir. Tarsus askerleri Bizans önde gelenlerinden birini çatışma esnasında esir almıştır. Bu yüzden Rumlar, Masisa taraflarına asker bırakmış ve geri dönmüşlerdir. Ama Bizans Domasticus yanındaki askerleriyle birlikte üç ay boyunca Masisa'ı kuşatmıştır. Aynı zamanda Rumlar şiddetli bir kıtlığa yakalanmış ve onlar yiyecek bulabilmek için çevre bölgelere hücum etmişlerdir. Onların arasında açlıkla birlikte şiddetli bir veba hastalığı yayılmış ve pek çoğu ölmüştür. Bu yüzden geri dönmek zorunda kalmışlardır. 965 yılında ise, Bizanslar Tarsus ve Masisa' ya hâkim olmuşlardır. Bu bölgelerin halkı elçi göndererek istenilen mal ve parayı vermek şartıyla emân istemişlerdir. Hatta gerekli görürlerse kendi taraflarından bir adamı şehirlere yerleştirmelerini istemişlerdir. Bu teklifi Nikephoros Phokas başta kabul etmiştir. Lâkin Müslümanların savaşta güçsüz düştüğünü, şiddetli bir kıtlıkla karşı karşıya kalıp açlıktan leş ve köpek yediklerini görmüştür. Üstelik veba salgınının aralarında yayılarak bir günde onlardan yaklaşık üç yüz kişinin öldüğünü haber aldığıında sözünden dönmüştür.¹⁹²

Doğal afetler izlenilen siyasi politikaya göre daha kolay ya da daha zor atlatıldığı gibi siyasi boşluklar nedeni ile de ortaya çıktıkları görülmüştür. 968 senesinde Mısır yöneticisi İhşîdîlerden Kâfûr el-İhşîdî ölmüştür. Onun ölümünden sonra Mısır topraklarında ahali ve yönetici arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Yönetimdeki ayrılıklar halkı kötü etkilemiş ve büyük bir kıtlık ile onun getirdiği pahalılık hâkim olmuştur. Bu yüzden 1 rıtl ekmek 2 dirheme satılırken bir veybe (1) buğday ise, 2,6 Mısır dinarından satılmıştır. Bölgeyi kendi içinde zor durumda bırakan bu durumlar dış tehlikeye açık hale getiriyor ve fırsat bekleyenler için inanılmaz bir yol açılmış oluyordur. Mısır'ın yaşadıklarından haber alan Fâtımî halifesi el-Muizz el- Alevî, Cehver komutanlığında Mısır üzerine asker göndermiştir. O, bu sırada İfrîkiyye' de bulunuyordu. Bu durumdan haberdar olan İhşîdî askerleri Cevher ve adamları oraya ulaşmadan bölgeyi terk etmişlerdir.¹⁹³

¹⁹⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/401.

¹⁹¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/460.

¹⁹² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/478-482. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/433. ; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/264-265.

¹⁹³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/507.

Irak topraklarında 968 yılında büyük bir kıtlık hadisesi yaşanmıştır. Halk açlıktan acı çeker hale gelmiştir. Hükümdar durumun zorluğunun hafiflemesi için çok sayıda yiyeceğe narh koymuştur. Lâkin koyulan bu narh pahalılığın önüne geçmesi gerekirken tam tersi olmuş ve fiyatlar yükselmiştir. Bu yüzden koyulan narh kaldırılmıştır. Bu durumların kolaylaşmasını sağlayan bir karar olmuştur. Irak halkı şiddetli pahalılıkla mücadele edememiş ve Musul, Şam ve Horasan'a göç etmek zorunda kalmışlardır.¹⁹⁴

969 senesi 22 Cemâziyelevvel ayında Ebû Tağlib b. Nâsirüddeve b. Hamdân, Harrân üzerine yürümüştür. Bölge halkı şehrin kapılarını kapatmış ve onu içeri almamışlardır. Bunun üzerine o, burada konaklamış ve şehri kuşatmıştır. Ebû Tağlib Nâsirüddeve b. Hamdân' ın adamları bu bölgede kıtlık olduğunu görmüştür. Bunun üzerine ekinlere dokunmamış ve buradaki hiçbir eşyaya zarar vermemişlerdir. Doğal afetler savaşlarla bir araya geldiğinde halkın dayanacak gücü kalmamış fakat komutan insaf etmiştir. Kuşatma, 13 Cemâziyelâhir gününe kadar sürmüştür. O günün gecesinde, Harrân halkından iki kişi Ebû Tağlib b. Nâsirüddeve b. Hamdân' ın yanına gelerek buradaki halka emân vermesini istemiştir. Bunun üzerine sulh yapılmıştır.¹⁹⁵ Kıtlık ile kuşatma üst üste halkı sulh yapmaya mecbur bırakmıştır.

Şam' da 982 yılında kıtlık baş göstermiştir. Bu yüzden bölgede fiyatlar artmıştır. Hıms valisi Bekcûr (976-7) Hıms bölgesinden buraya ihtiyaç olan gıda malzemeleri göndermiştir. İnsanlar bu iki şehir arasında birbirlerine yardım edip geliş gidişlerle açlıklarını gidermeye çalışmışlardır. Erzak geliş gidişi yapılırken yağmalamaların önüne geçilmesi gerekmektedir. Bu yüzden Bekcûr, yol ve mal güvenliğini sağlamıştır.¹⁹⁶ 983 senesinde de Bağdat'ta büyük bir kıtlık afeti vuku bulmuştur. Irak toprakları ve etrafında gıda maddelerinde pahalılık meydana gelmiştir. Bağdat'ta bir kor buğday 4.080 ve bir kor arpa 2.040 zuze' ye satılmıştır. Git gide artan kıtlık nedeniyle erzak kalmamış ve çoğu insan açlıktan ölmüştür. Yine bu senenin Rebülevvel ayında (Ağustos-Eylül 983) bir yıldız kaymıştır. Bu yıldızın boyutlarının büyük olduğu, yüksek bir ses çıkardığı ve ışığı ile etrafı aydınlattığı kaydedilmiştir.¹⁹⁷

Yağmurun azlığı kuraklık ve kıtlığa neden olurken fazla yağışlar da sel afetlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Bu durumun örneklerinden biri 986 yılında Irak topraklarında yaşanmıştır. 986 yılında büyük bir kıtlık afeti vuku bulmuştur. Memleketlerinde yiyecek bir şey bulamayan halk çare olarak bölgeyi terk etmişlerdir.¹⁹⁸ 987 yılına bakıldığında, Bağdat'ta o yıl hiddetli bir kıtlık oldu ve pek çok insan hayatını kaybetti. Bu sene yağmurlar istenilen ve gerekli ölçüde yağmamış ve ocak ayının ortalarına kadar yeryüzüne bir damla yağmur düşmemiştir. Bu yüzden Irak ve komşu bölgelerinde pahalılık

¹⁹⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/452. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/516-517.

¹⁹⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/522.

¹⁹⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/24.

¹⁹⁷ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/271. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/38.

¹⁹⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/48.

baş göstermiştir. Bunun nedeni olarak yağmurun yağmamasıdır. Ocak ayının ortalarına kadar Irak topraklarına bir damla yağmur düşmemiştir. Ahali iki defa yağmur duasına çıkmış fakat yağmur yağmamıştır. En sonunda 17 Ocak günü yağmur yağmaya başlamış ve aralıksız devam etmiştir.¹⁹⁹ Yağmur fazlalığının ortaya çıkardığı sel afetine bir örnekte 988 yılında meydana gelmiştir. 988 yılında bir önceki senenin tam tersine bölgelere aralıksız yağmur yağmış, şimşek ve gök gürültüsü olmuştur. Yağmur durmak bilmemiş ardında büyük boyutta dolu yağmıştır. Yağmur ve dolu yağışlarının ardından sel felaketi yaşanmıştır. Vadiler, nehirler, kuyular suyla dolup taşmıştır. Selin sürüklediği taş ve toprak gibi malzemeler su kanallarını ve yolları kapatmıştır. Yine o yıl Basra ve Batiha' da yüksek sıcaklıklar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle rüzgârdan etkilenen çok sayıda insan ölmüş ve veba salgını baş göstermiştir. Çok sayıda insan salgından dolayı hayatını kaybetmiştir. Caddeler cesetlerden geçilmez olmuştur. Rüzgâr etkisini Vâsıt' ın kuzeyinde büyük bir nehir olan Famu's-Sulh Nehri'nde göstermiştir. Burası Dicle'nin bir kolu olmalı ve Dicle'nin kurumasına neden olmuştur. Gemilerin çoğu batmış ve büyükbaş hayvanlarla yüklü bir gemi Cuhâ' da karaya oturmuş ve halk bunu sonradan fark etmiştir. Tüm bu yaşananlarda birlikte Bağdat'ta da bu yılın Muharrem ayından başlayıp şaban ayına kadar süren pek çok kimsenin hayatını kaybetmesine neden olan büyük bir kıtlık afeti baş göstermiştir. Sürekli fırtınalar ve kasırgalar esmeye devam etti. Bundan dolayı pek çok mesken çöktü ve gemiler battı.²⁰⁰

Bağdat'ta 1004 yılında fiyatlar yükselmiş ve bölge ahali arasında açlık ile kıtlık yayılmıştır. Bu durumdan faydalanan vezir Hâmid b. el-Abbâs (ö. 311/923) Sevâd²⁰¹ topraklarını kendi idaresine almıştır. Bu nedenle ortaya çıkan zulüm daha da artmıştır. Kıtlığın getirdiği çaresizlik ve yöneticilerin olumsuz tutumu halkı yağma yapmaya mecbur bırakmıştır. Ordu ile halk arasında günlerce devam eden çatışmalar yaşanmıştır. Halktan oluşan bu öfkeli topluluk hapishaneyi ateşe vermiş, hücrelerin kapıları açmış, halkın mallarını yağmalamış ve veziri taşlamışlardır. Yaşanan hadiseler Abbâsi Devletinin büyük bir karışıklık yaşamasına neden olmuştur.²⁰² Aynı zamanda o yıl, İfrîkiye' de de korkunç bir kıtlık baş göstermiş ve insanlar başka bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Kıtlık döneminde insanlar çalışamamış, fırın ve hamam gibi iş yerlerini kapatmak zorunda kalmışlardır. Halk hem aç hem acı bir yoksulluk içinde kalmıştır. Halkın zenginlerinin de erzakları gün geçtikçe bitmiştir. Sağlıksız yaşam koşullarının git gide arttığı bu ortamda veba salgını patlak vermiş ve bir hayli yayılmıştır. Ölümler ve günlük ölüm sayısı beş yüz ile yedi yüz kişiye

---

¹⁹⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/516. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/52.

²⁰⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/518. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/55. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 421.

²⁰¹ "Boyuna Hadisatu'l-Mevsil ve Abadan arasında, enine ise Uzayb'dan Hulvân' a kadar uzanan ekim alanı" ifade edilmektedir. es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 395.

²⁰² es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 395.

ulaşmıştır.²⁰³ Kıtık gibi doğal afetler nedeniyle zorunlu göçler meydana gelmiştir. İslam öncesi dönemde de İslam döneminde de kıtlık gibi afetler nedeniyle insanların farklı bölgelere göç ettiği görülmüştür. Arapların kıtlık ve kuraklık zamanlarında Mısır ve Şam bölgelerine göç eder Irak ve Fas beldelerine de hurma ve arpa satın almak için yolculuk yapılmıştır.²⁰⁴ Aynı zamanda Araplar kıtlık olduğu dönemlerde açlıklarını gidermek için “deri parçaları, boynuz ve hayvan tırnağı kırıntısı, bazen de kıl ile karıştırılmış un” yedikleri kaydedilmiştir.²⁰⁵

Mısır’da 1007 yılında şiddetli bir kıtlık vuku bulmuştur. Pahalılık çok artmış ve halk üzücü bir duruma düşmüştür. Yiyecekleri erzak kalmamıştı. Kıtığın devamında veba salgını ortaya çıkmış ve çok sayıda insan bu yüzden hayatını kaybetmiştir. Aynı zamanda bu yıl Rebûlevvel ayında (Kasım-Aralık 1007) bazı bölgelerde yoğun kar yağışı meydana gelmiştir. Bu bölgeler arasında; Bağdat, Vâsıt, Kûfe ile Abbâdân’a kadar Batîha bölgesi vardır. Bağdat sokakları karla kapanmış ve karın yüksekliği yaklaşık bir arşını bulmuştur. 20 gün boyunca kar bu şekilde sokaklarda kalmıştır.²⁰⁶

Horasan’ ı 1010 senesinde tüm bölgelerini kapsayan ve bilhassa Nîşâbur’ da şiddetli bir kıtlık afeti vuku bulmuştur. Halkın elinde hiç yiyecek bir şey kalmamış ve onlar şiddetli açlık çekmişlerdir. Pahalılık baş göstermiş, buğday ve arpa tanesinin değeri inci tanesini geçtiği kaydedilmiştir. Açlıklarını gidermeye çalışan insanlar kedi ve köpekleri yemiş bölgede kedi ve köpek kalmamıştır. Çaresizlikten birbirlerini yemeğe başlamışlardır. Anne evladını, kardeş kardeşi ve kadın kocasını kaynatıp yemiştir. İnsanlar sokaklarda yürüyemez olmuş ve Nîşâbur’da insanların yanlarına silahlı ve güvendiği birini almadan uzak sokaklara gidemediği kaydedilmiştir. Annenin evladını ve eşlerin birbirini yediği bir ortamda bu bir önlem olur mu muallaktır. Birçoğu da açlıktan feryat ederek ölmüştür. “Ekmek, ekmek!” diyerek can çekişmişlerdir. Yetersiz beslenmenin ve birbirlerini yediklerinden dolayı halk arasında veba salgını ortaya çıkmıştır. Hem kıtlık hem salgından dolayı çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Ölüm sayısı çok fazla olduğu için defnetme işinde halk yetersiz kalmıştır.²⁰⁷

İfrîkiye bölgesinde 1022-1023, daha önce böylesi görülmemiş şiddette bir kıtlık ve açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalınmıştır. Enteresan bir durum ki buna rağmen kayıtlardan, ölen kimsenin olmadığı ve halkın büyük bir zorlukla karşılaşmadığı görülmüştür.²⁰⁸

---

²⁰³İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/152. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/32.

²⁰⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/228. ; Zeydan vd., *İslam Medeniyeti Tarihi*, 2/669.

²⁰⁵ Zeydan vd., *İslam Medeniyeti Tarihi*, 2/672.

²⁰⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/169.

²⁰⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/182. ; Erkan Göksu, *Gazneliler Ravzatu's-Safa, Müluk-i Gazneviyye* (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), 79.

²⁰⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/255.

Bağdat'ta 1031 senesinde insanları zor durumda bırakan çeşitli afetler vuku bulmuştur. Sular donmuş, gökyüzünden kızıl kumlar yağmış, ağaçlar telef olmuş ve mevsim boyu meyve vermemiştir. Aynı zamanda çölde de büyük bir kıtlık felaketi meydana gelmiştir. Buradaki insanlar acı verici bir açlıkla karşı karşıya kalmıştır. Bu insanlar açlık nedeniyle develerini, atlarını hatta çocuklarını yemişlerdir. Öyle ki kendi çocuklarını yiyemeyerek karşılıklı olarak çocuklarını değiştirmişlerdir. Kıtlık devam ederken kuraklık afeti de yaşanmış ve insanları zor durumda bırakmıştır. Susuzluk nedeniyle buradaki insanlar şehir ve köy çevrelerindeki su kenarlarına çadır kurmuşlardır. Yine o yıl Hindistan ve İran'da veba salgını baş göstermiş. İsfahan'da 40.000 kişinin hayatını kaybettiği kaydedilmiştir. Bağdat halkının tamamı yaşanan afetlerin getirdiği ölümlere yas tutmuştur. Aynı zamanda Musul'da da genç erkeklerden 4.000 kişi göz kapaklarına bulaşan iltihap nedeniyle ölmüştür. Yine O sene ile ilgili Bağdat'ta bir kadının yılanı benzeyen eğri büğrü bir yaratık doğurduğu söylenmiştir. Onun, diğer insanlarla aynı kafası, ağzı ve boynunun olduğu fakat el ve ayaklarının olmadığı bilinmektedir. Bu yaratık doğar doğmaz konuşmuş ve "dört yıl sonra kıtlık insan neslini kıracak. Buna karşı gelmek için erkeklerin, kadınların, çocukların ve hayvanların tanrı huzurunda ağlamaları ve tanrıdan yağmur göndermesini istemeleri lâzımdır" dediği söylenmiştir. Bu durum halk arasında yayılmış ve Halife Kaim halka şehir dışına çıkarak dua etmelerini söylemiştir.²⁰⁹

1032-1033 senesinde çoğu yerde kıtlık afeti vuku bulmuştur. Bu yüzden insanlardan çoğu hayatını kaybetmiştir. Açlıktan ne yapacaklarını bilemeyen insanlardan bazıları eşlerini ve çocuklarını satma yoluna gitmiştir. Git gide derinleşen açlık, insanların birbiri ile konuşurken biranda yere düşerek ölmelerine neden olmuştur. Kıtlık çoğu bölgenin harabeye dönemine neden olmuştur. Bu bölgelerin tam olarak nereler olduğu ve nasıl etkiler bırakılıp kaç kişinin hayatını kaybettiği kaydedilmemiştir.²¹⁰

İfrîkiye' de 1034 yılında, kıtlık meydana gelmiştir. Nusaybin'de de ortalığı karartan bir fırtına esmiştir. Bu fırtına, dut, ceviz gibi pek çok ağacı devirmiştir. Taş, siva ve kerpiçten yapılmış güçlü konakları içindeki insanlarla birlikte perişan etmiş ve insanların ölümüne sebep olmuştur. Olayın akabinde halkın tabiri ile el, parmak ve bilek boyutlarında yağmur ve dolular yağmıştır. O bölgede insanlar denizdeki balıkları yakalamaya çalışmıştır. Su üç fersah kadar çekilmiştir. Sonrasında deniz, aniden eski su seviyesine kavuşmuş orada bulunan insanları sular altında bırakmıştır. Birçok insanın ölümüne neden olmuş ve boğulmuşlardır. O yıl Bağdat halkından, 70.00 kişinin öldüğü kaydedilmiştir.²¹¹

İfrîkiye' de 1040 senesinde şiddetli bir kıtlık afeti vuku bulmuştur. Bu kıtlığın nedeni yağması beklenen yağmurun yağmamasıdır. Bundan dolayı bu yıla "Kuraklık Yılı" denmiştir. Kuraklık 1043 senesine kadar devam etmiştir. Çaresiz kalan bölge insanları yağmur duasına

²⁰⁹ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/90-91.

²¹⁰ Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 58.

²¹¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/120.

çıkmiştir. Kıtlığın ne kadar süre devam ettiği belirtilmemiştir. Fakat kuraklıkla çıkan kıtlık muhtemelen eş sürede devam etmiştir.²¹² Uzun süre insanları esareti altına alan kuraklık ve kıtlık arazilerin sonraki süreçte verimini de zorlaştır olmalıdır.

Bağdat, Musul, Irak, Cezîre ve diğer bazı bölgelerde 1047 yılında kıtlık felaketi ve pahalılık baş göstermiştir. Açlıktan yiyecek bir şeyleri kalmayan halk leş yemek zorunda kalmıştır. Yenilen leşlerden kaynaklanan veba salgını ortaya çıkmış ve çok sayıda insan bu yüzden hayatını kaybetmiştir. Bu nedenle caddeler ve çarşılar boş kalmıştır. Musul'da çekirge istilaları ve sebep olduğu kıtlık baş göstermiştir. Diğer bölgelerde de durum farklı olmamış kıtlık ve pahalılık baş göstertmiştir. Hastalar pahalılıktan dolayı kullanması gereken ilaçları alamaz olmuşlardır. Şurubun bir ölçeği yarım dinara, bademin bir ölçeği on beş kırata, narın bir ölçeği iki kırata salatalığın bir ölçeği ise bir kırata satılır olmuş ve bu durum çoğu ürün için geçerli olmuştur. Bağdat'ta bir kırba su 1 zuze' ye satılmış ve küçük bir güvercin 2 beyaz zuze' ye satılmıştır. Bölge de yiyecek maddesi kalmamış buğday ve arpa tükenmiştir. İbn Kesir, bu yıl ile ilgili "Bu senede şiddetli bir kıtlık meydana geldi" demiştir. Bu yıl meydana gelen kıtlık felaketine etkisinden dolayı "Şiddetü'l-Uzmâ (Büyük Felaket) veya Şiddetü'l-Mustansırıyye" denmiştir. Mısır'da siyasi kavgaların yaşandığı bir dönemde kıtlık görülmeye başlamıştır.²¹³ 1048 senesine baktığımızda da umumi bir kıtlık ve veba salgını baş göstermiştir. Bahsi geçen bölgeler arasında Mekke, Irak, Musul, Cezîre, Suriye, Mısır ve diğer kimi bölgeler yer almıştır. Musul ve Bağdat ahalisinin açlık nedeniyle leş yediği kaydedilmiştir. Afetler nedeniyle ölüm sayısı günden güne artmış ve cami, çarşı gibi toplumsal yerlerde azalmalar meydana gelmiştir. Bu sırada Fâtımî ordusu Halep'i kuşatmışlardır.²¹⁴

Mısır'da 1052 yılında Nil Nehri'nin su seviyesi azaldığı için bölge de kıtlık baş göstermiştir. Devletin deposunda mahsul kalmamıştır. Açlıktan çaresiz kalan halka, dönemin Halifesi Bizans İmparatorundan gemilerle Mısır'a yiyecek maddesi gönderilmesini talep etmiştir. İmparator siyasi ilişkilerini sürdürmek istediği bu topraklar için Halifenin bu isteğini kabul etmiş ve gemilerle yiyecek yardımında bulunmuştur.²¹⁵

Bağdat ve Mısır'ın 1054-1057 yılları arasında neredeyse tamamına yakını etkisi altına alan bir kıtlık ve veba afeti yayılmıştır. Bağdat'ta günde elli bini aşkın insanın hayatını kaybettiği kaydedilmiş bilgiler arasında olup rakamın tam doğru olmadığı düşünülmekle

²¹² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/139. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/377.

²¹³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/150. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/412. ; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/304. ; Alican, "Fatımî Halifesi el-Müstansır Billâh Döneminde Mısır'da Yaşanan Sosyo-Ekonomik ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme", 6-7.

²¹⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/419. ; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddîn (Beyrut, 1992), 5/45. ; Alican, "Fatımî Halifesi el-Müstansır Billâh Döneminde Mısır'da Yaşanan Sosyo-Ekonomik ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme", 7.

²¹⁵ Alican, "Fatımî Halifesi el-Müstansır Billâh Döneminde Mısır'da Yaşanan Sosyo-Ekonomik ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme", 7.

birlikte bu durum afetin ne kadar ciddi sonuçlar ortaya çıkardığını göstermek için önemlidir. Can kaybı fazlalığı nedeniyle ölümlerin kefenlenmesi ve defni zorlaşmıştır. Kıtlik diğer senelere kadar devam etmiş ve Bağdat'tan kuzeye doğru Azerbaycan'a kadar ilerlemiştir. İnsanlar açlıktan kedi köpek ve ölümlerini yemişlerdir. Kıtlığın oluşturduğu olumsuz ortam veba salgını gibi hastalıkların çoğalmasına neden olmuştur. Bağdat'ta olumsuzluktan yararlanan ayarlar ayaklanma çıkarmış, cinayetler artmış ve siyasi güç sarsılmıştır.²¹⁶

Irak'ta 1056 senesinde, Bağdat bölgesinde kıtlık ve pahalılık baş göstermiştir. Bir adet nar 1 dinara satılmış ve ilaç için kullanılan otlara ulaşılammıştır. Kıtlik ve pahalılık nedeniyle çoğu bölgede yağmalar meydana gelmiştir. O dönem, yağma korkusuyla Irak'a olan gidiş gelişlerin durduğu söylenmiştir. Ahali yiyecek bir şey bulmakta çok zorlanmış ve açlıklarını leş yiyerek hafifletmeye çalışmışlardır. Çok sayıda insan hayatını kaybetmiş ve yeterli kefen bulunamadığı için kefensiz defnedilmişlerdir. Çok sayıda böcek havayı kirlettiği için insanların üçte birinden fazla yok olmuştur. Tüm bunlarla birlikte şehirde şiddetli bir veba salgını ortaya çıkmış ve yayılmıştır. Çok sayıda insan bu yüzden hayatını kaybetmiştir. Öyle ki ölümler, yıkanmadan ve kefenlenmeden defnedilmiştir. Havalarda bozulmuş hastalıklar ve zorluklar artmış, insanlar ilaç bulmakta dahi zorlanmışlardır. Bir kırata bir ölçek et, birer dinara dört tavuk, iki ölçek meşrubat, ayva ve nar satılmıştır. Mahsullerin çoğu bu şekilde satılmıştır. Ayrıca Mısır topraklarında da veba salgını görülmüş ve günde bin kişinin hayatını kaybettiği kaydedilmiştir. Buhara' da bir gün içinde 18.000 kişinin öldüğü kaydedilmiştir. Üç ay içinde ölüm sayısı 1.650.000' i geçmiştir. İki ay içinde Semerkand' da da 236.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Salgın geniş bir alana yayılmış; Suriye, Cezîre, Musul, Hicaz, Yemen ve bazı bölgelerde de görülmüştür. Aynı zamanda İbnül-Cevzî dedi ki: "Bu kıtlık ve veba Mekke'de, Hicaz'da, Diyarbakır'da, Musul'da, Bekir diyarında, Rum beldelerinde, Horasan'da, Cebel de ve dünyanın birçok yerinde görüldü."²¹⁷ Mısır'dan Bağdat'a gönderilen bir mektuba göre; üç hırsız evlerin bazılarında soygun için evlerin duvarına delik delmiş lakin evin içinden çıkamadan ölmüşlerdi. Sabah saatlerinde vatandaşlardan birini girişte duvardaki bir delikte, ikincisini merdivende üçüncüsünü ise çalmaya çalıştıkları eşyaların yanında ölü buldular. Elbise ve kumaş bohçasının yanındaki hırsız bu bohçayı alamadan ölmüştür. Aynı zamanda bu yıl Bağdat'ta, sabah vakitlerinde şiddetli bir fırtına meydana gelmiş Her yer toz duman olmuş ve karanlık etrafı kaplamıştır. Çevresini görmek isteyen insanlar etrafın aydınlık olacağı bir saatte lamlarla ile dolaşmak zorunda kalmıştır. Bağdat ve Mısır'da gökyüzünden uzun süre gitmeyen bir yıldız görüldüğü

---

²¹⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/478. ; Alican, "Fatımî Halifesi el-Müstansır Billâh Döneminde Mısır'da Yaşanan Sosyo-Ekonomik ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme", 7-8.

²¹⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/168-169. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/478. ; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/308. ; Alican, "Fatımî Halifesi el-Müstansır Billâh Döneminde Mısır'da Yaşanan Sosyo-Ekonomik ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme", 13-14.

kaydedilmiştir. Bölge halkı bu durumdan kurtulmak için dua etmiş ve hutbe okumuşlardır.²¹⁸

1057 senesinde şu şekilde gerçekleştiği ifade edilen bir muhasara olmuştur;

“Mansur b. el-Huseyn de el-Medâr’a gitti ve Bağdat’ a haber gönderip yardım istedi, bunun üzerine Irak amidi ve Reisu’r-rüesa ona mektup yazıp İbnü’l-Heysen ile birlikte Vasıt’a gitmelerini ve şehri muhasara etmelerini emretti. Onlar da maiyyetlerindeki askerleri Vasıt üzerine yürüyüp şehri karadan ve denizden kuşattılar.”

Bu muhasara sonucunda, şiddetli bir kıtlık baş göstermiştir. Hurma, işkembe ve ekmek ürünlerinden her birinin beş ölçüğü 1 dinardan satılmıştır. ²¹⁹ Yine bu sene Bağdat ve Irak topraklarında büyük bir kıtlık vuku bulmuş ve pahalılık ortaya çıkmıştır. 13 dinara bir denk ince un ve bir denk arpa da 8 dinardan satılmıştır. Halk açlıktan köpek gibi hayvanları ve leş yemek zorunda kalmışlardır. Kadının biri yanında bulunan küflenmiş, yeşermiş bir köpek bacağına yemiş ve bir adam da bir çocuğu kızartıp yemiştir. Ölü bir kuş duvardan yere düşmüş ve beş kişi onu aralarında paylaşıp yemiştir. Veba hastalığı ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Cesetlerin gömülmesinde halkın gücü yetersiz kalmış ve cesetleri toplu gömmüşlerdir. Vebanın görüldüğü bir diğer bölgede Buhâra olmuştur. Burada ve çevresinde veba insanları kırmış geçirmiştir. Bir günde sekiz bin kişinin öldüğü kaydedilmiştir. Bu bölge de veba salgını nedeniyle toplam ölüm sayısı bir milyon altı yüz elli bin insanın olduğu belirlenmiştir. Semerkand’ da da durum yukarıda zikredilen yerlerden farklı olmamıştır. Bir Türk, bir cesedin üzerindeki yorganı almak istemiş ve oda yorganın ucu elinde kalmış şekilde ölmüştür. İnsanların başta hayvanları olmak üzere eşyaları sahipsiz mal olarak ortada kalmıştır.²²⁰

Şam, Halep, Harran, Horasan ve bağlı bölgelerde 1066 yılında kıtlık yaşanmıştır. Bu kıtlık, çok sayıda hayvanın ölmesine neden olmuştur. Ayrıca hayvanlarda bir hastalık meydana gelmiş kafaları ve gözleri şişmiştir. Ahali yabancı eşekleri ellerine geçirebiliyorlar fakat onları yemekten çok hoşlanmıyorlardı.²²¹ Mısır ‘da 1067 senesinde kuvvetli bir kıtlık afeti meydana gelmiştir. Kıtlığın etkisi uzun sürmüş ve 1068 senesinde son bulmuştur. ²²²

Mısır’da 1069 yılında şiddetli bir kıtlık afeti vuku bulmuştur. İnsanlar; insanları, leşleri, cesetleri ve köpekleri yemiştir. Bir köpek 5 dinar ve 10 zuze’ ye, bir kedi 30 dinara, 1 miskal²²³ soğan 1 gümüş zuze’ ye satılmıştır. Binek hayvanları ve filler ölmüş, leşleri

²¹⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/169.

²¹⁹ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 9/479.

²²⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/173. ; İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 9/482-483.

²²¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/211.

²²² İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 10/65.

²²³ “Altın, gümüş, ilaç ve gülyağı gibi değerli şeylerin tartılmasında kullanılan bir ağırlık ölçüsü” dür. Aynı zamanda “1 miskal ağırlığındaki dinara da (altın sikke) bu isim verilmiştir” denilmiştir. Cengiz Kallek, “Miskal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2020), 30/182.

yenmiştir. Mısır hükümdarının kıtlık öncesi çok sayıda atı ve binekleri varken geriye sadece üç tane atı kalmıştır. Bölgede üç at dışında at kalamamış, hepsi bu dönemde kıtlık nedeniyle ölmüş ve eşek katır gibi diğer hayvanlar da sahipleri tarafından yenmiştir. Bir gün vezir, katırından inmiş ve bir işle meşgul olmuştu kölesi açlıktan yorgun düştüğü için katıra bakamamıştır. O esnada üç kişi gelmiş ve katırı kaçırıp kesmişler etini de yemiştirlerdir. Ele geçirilip idam edilmişler lakin cesetleri ortalıkta kaldığı için insanlar onların etlerini yemiş kemikleri görünür halde dışa çıkmıştır. Kadınlar ve çocukları katledip etlerini satan ve kafataslarını, kemiklerini gömmeye çalışan bir adam tutuklanmış ve onu da öldürüp etini yemiştirlerdir. Bedeviler satmak üzere şehir dışından yiyecek malzemeleri getirmişlerdir. Lakin yağmalanmasını önlemek için şehre gece girmişlerdir. Mezarın açılması ve etinin yenmesi korkusuyla insanlar, gün içerisinde ölülerini gömmemiş ve geceleyin gizlice gömmüşlerdir. Kıtlık etkisini sadece yoksul halk üzerinde değil sarayda da kuvvetli şekilde göstermiş, gösterişli elbiseler ve süsler satılmıştır. “10 miskal ağırlığındaki 10 inci danesi 400 dinara satılmıştır” denilmiştir. Mısır’ın kuzeydoğusunda bulunan Tanis beldesinde 300.000 kişi kıtlıktan önce vergi verirken kıtlıktan sonra vergi verenlerin sayısı yüzden daha azdır.²²⁴

O yıl, Bağdat’ta da büyük bir kıtlık afeti vuku bulmuştur. Açlık hissi kuvvetli olduğundan insanlar birbirini yemiştirlerdir. Tüccarlarında aralarında bulunduğu bir grup Mısırlı, açlıktan kaçarak Bağdat’a gelmişlerdir. Gelirken Mısır Fâtûmî halifesinin elbisesini ve eşyalarını yanlarında getirmişlerdir. Ancak kıtlık nedeniyle bu eşyalar soyulmuştur. Yağmalanan malzemeler çok fazla ve değeri yüksek olan eşyalardır. Bu eşyaların arasında şunların var olduğu kaydedilmiştir: “991 senesinde et-Tâi Lillâh’ın tevkifi sırasında saraydan yağmalanan mallar el-Besâsiri’ nin çıkardığı karışıklıklar sırasında yağma edilen eşyalar ve onların hazinelerinden çıkarılan seksen bin parça büyük kristal, yetmiş beş bin parça halis eski ipek kumaş, on bir bin zırh ve yirmi bin tane yaldızlı kılıç vardı” denilmiştir. ²²⁵ Kıtlık gibi doğal afetler siyasi dengelerin değişmesinde son derece etkili olmuştur. O sene Mısır’da meydana gelen kıtlık nedeniyle güç kaybedilmiş ve Mısırlı el-Mustansır’ a okunan hutbe terk edilmiş, Mekke emirinin Abbâsîler adına hutbe okutmuştur. Ezandan “Haydi hayırlı amele!” bölümü çıkarılmış ve bu durum bir heyet ile Sultan Alp Arslan’a bildirilmiştir. Bunun üzerine sultan 30 dinar ve hilat vermiştir.²²⁶ Kıtlık afeti ve yaşanan doğal afetler neticesinde siyasetin yönetimi büyük derece de etkili olmuştur. Çoğu zaman ahalinin ayaklanmasının önüne geçmiştir. İyi yönetilemeyen, tedbirlerin yetersiz kaldığı topraklarda halk yönetimde değişikliğe gitmiştir.

²²⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/215-216. ; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/319. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 461.

²²⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/216-217. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/69.

²²⁶ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 431.

Mısır'da 1070 senesinde, kuvvetli bir kıtlık afeti vuku bulmuştur. Pahalılık baş göstermiş ve insanlar bir ekmeğe 1.000 dinar ödemiştir. Kıtlıktan hayvanlar da etkilenmiş ve birçok hayvan telef olmuştur. Aynı zaman da koyunlarda veba salgını baş göstermiş ve geniş bir alana yayılmıştır. Kıtlık ve salgının zararları artarak devam etmiştir. Horasanlı bir çoban sabah uyanıp sürüsünü otlağa götürmek için harekete geçtiğinde tüm hayvanların öldüğüne şahit olmuştur. Aynı zamanda Horasan'da meydana gelen hiddetli sel ve şiddetli dolu, büyük miktarda mahsul ve tarım ürününü telef olmasına neden olmuştur.²²⁷

Suriye'de 1076 yılında Kudüs fatihi Atsız önderliğindeki Türkmenler ve Mısırlılar arasında büyük çatışmalar meydana gelmiştir. Çatışmanın yaşandığı yere yakın Şam bölgesinde kıtlık ve veba salgını baş göstermiştir. Bölge insanından çok azı hariç geriye kalanları yok olmuştur. 300.00 nüfusa sahip Şam halkının sayısı afetlerden sonra 3.000' e kadar düşmüştür. Bölgedeki evler ve iş alanları boş kalmıştır. O seneki afetlerden önce bölgede iki yüz kırk ekmeççi bulunuyorken sayılarının ikiye düştüğü bilinmektedir. Kıtlık nedeniyle mülkler ucuzlamış evler değerinin çok altında satışa sunulmuştur. Fakat bu evleri satın alacak kimse kalmamıştır. 3.000 dinar değerinde olan bir ev 1 dinara satılmak istenmiş fakat alacak insan bulunmamıştır. Şehirde yiyecek maddesi azalmış ve farelerin azalmasında etkili olan gelincik hayvanı yendiği için fareler artmıştır. Büyük tahribatlara yol açmış eşyalara ve meskenlere zarar vererek değerini düşürmüştür. Bir kadın evlerinden birini 300 bir diğerini 400 dinardan satın almış fakat farelerin meydana getirdiği hasar nedeniyle evlerinden birini 7 zuze' ye satmak zorunda kalmış ve o paraya bir tane kedi alabilmiştir.²²⁸

İfrîkiye' de 1089 yılında büyük bir kıtlık felaketi meydana gelmiştir. Bu kıtlık 1091 yılına kadar sürmüş ve bu yılın sonlarına doğru bölge halkının durumu iyileşmiş ve eski bolluk zamanlarına geri dönmüşlerdir. Bu zorlukların ardından yaşanan bereket, ana gelir kaynağı tarım olan insanları olumlu yönde etkilemiştir.²²⁹

İfrîkiyye' de 1097 senesinde inanılmaz bir kıtlık felaketi yaşanmış ve açlıktan çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Aynı zamanda bu sene İfrîkiyye hâkimi olan Temîm b. el-Muizz b. Bâdis, Akdeniz'in Tunus kıyılarında bir ada olan Cerbe ve Karkanne adalarıyla Tunus kentini zapt etmiştir.²³⁰ 1098 yılında da Horasan bölgesinde iki yıl boyunca halkın acı çekmesine neden olan büyük bir kıtlık hadisesi baş göstermiştir. Bölgede yiyecek adına neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. Bu kıtlığın nedeni olarak çok soğukların yaşanması gösterilmiştir. Ekinler ve diğer mahsulleri soğuk hava telef etmiştir. Kıtlığın etkileri hala devam ederken halkı veba salgını vurmuş ve çok sayıda insan bu salgın nedeniyle hayatını

²²⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/225. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 432.

²²⁸ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/327.

²²⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/160.

²³⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/222.

kaybetmiştir. O kadar çok ölüm olmuş ki insanlar defin işinde çaresiz kalmıştır.²³¹ 1098 senesinde, Bağdat'ta fiyatlar önemli ölçüde artmış ve kıtlık yaşanmıştır. Çoğu insan yetersiz beslenmeden dolayı hayatını kaybetmiştir. Sonrasında veba salgını meydana gelmiş insanlar daha güç duruma düşmüştür. O kadar çok ölen olmuş ki ölüleri gömmek zorlaşmıştır.²³²

Dicle Nehri'nin su seviyesi 1108 senesinde, ciddi oranda artmış ve çevreye taşmıştır. Ziraat ürünleri mahvolmuştur. Fiyatlar ciddi artışına neden olmuştur. Bu yüzden büyük bir kıtlık meydana gelmiştir.²³³ 1109 senesinde Irak topraklarında dehşet bir kıtlık afeti baş göstermiştir. Bu kıtlığın sebebi Dicle Nehri'nin Nisan ayında taşmasıydı. Sokaklar kapanmış, yazlık ve kışlık ürünler sular altında kaldı ve yok olmuştur. Ekmek yapımında kullanılan bir çuval buğdayın fiyatı yaklaşık 10 imâmiyye' ye dinarına ulaşmıştır. Artan kıtlık sırasında ekmek bulamayınca insanlar hurma ve yeşil bakla tüketmişlerdir. Açlıktan yemek bulmakta zorlanan Sevâdlılar, Ramazan ayı ile Şevval ayının on beşine kadar sadece ot ve dut yemişlerdir.²³⁴ Bir sene sonrasında ise Mısır'ı zifiri karanlığa çeviren bir fırtına çıkmıştır. Bu fırtına günün ikindi saatinden akşamın son saatlerine kadar devam etmiştir. Fırtına onların üzerinde korkunç bir etkiye sahip olmuştur. Onlar nefes almakta zorlanıyor gözlerini dahi açamıyorlardı ki açsalar da hiçbir şey göremiyorlardı. Fırtına ile birlikte adeta kum yağmuruna tutulmuşlar ve dünyanın sonunun geldiğini düşünmüşlerdir. Ölümüne kesin baktıkları bu süre de fırtına dinmiş ve etraf aydınlanarak eski haline dönmüştür.²³⁵

Bağdat'ta 1117 senesinde, hiddetli bir zelzele yaşanmış ve beldenin batı tarafındaki pek çok mesken yıkılmıştır. Tarladaki mahsuller yok olmuş ve kıtlık meydana gelmiştir.²³⁶ 1118 senesinde yağmur azlığı nedeniyle çoğu memleketlerde yiyecek sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sorunun daha ciddi yaşandığı memleketlerden biri Irak olmuştur. Burada fiyat artışları yaşanmıştır. Sevâd halkı yurtlarından ayrılmak zorunda kalmıştır. Açlıktan hurma ile beslenmişlerdir.²³⁷

1123 senesinde birçok yerde kıtlık felaketi görülmüştür. Bu bölgeler arasında en şiddetlisi Irak'ta yaşanmıştır. Pahalılık ve açlık en üst seviyeye çıkmıştır. Bir ekmeklik esmer buğday, 6 dinar ve on kırattan satışa sunulmuştur. Kıtlık çok sayıda insanın ölümüne neden olmuş ve hastalıklar çoğalmış buda ölümlerin artmasına neden olmuştur.²³⁸ 1124 senesinde de Irak, Musul, Cezîre, Suriye, Diyarbakır ve bazı şehirlerde uzun süre yağmur yağmamıştır.

---

²³¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/241.

²³² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/306.

²³³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/327.

²³⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/376.

²³⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/387.

²³⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/344.

²³⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/432. ; Bezer, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtlık", 10.

²³⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/488.

Gıda problemi yaşanmış ve pahalılık ortaya çıkmıştır. 1125 senesine kadar bu durum devam etmiştir.²³⁹

Horasan bölgesinde 1137 senesi büyük bir kıtlık afeti ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu kıtlık afeti uzun süre devam etmiştir. Açlığın son derece zorladığı halk, yiyecek bir şeyler aramasına rağmen bulamamıştır. Bu açlık ızdırabını hafifletmek için kedi ve köpek gibi gördükleri hayvanları yemek zorunda kalmışlardır. Bölge ahalisinin pek çoğu bu duruma dayanamamış ve burayı terk etmişlerdir.²⁴⁰

Bazı dönemlerde insanlar, sene içinde yağmasını beklediği yağmur yağmadığında çifte afete maruz kalmıştır. Kuraklık, kuraklığın getirdiği kıtlık buda açlık ve pahalılığı beraberinde getirerek uzun yıllar insanların toplanmasını güçleştirmiştir. 1139 senesinde bazı bölgelerde yağmur beklendiği gibi yağmamış ve şiddetli kıtlığa neden olmuştur. Irak ve Bağdat toprakları bu bölgelerden biri olmuştur. Nisan ayında bir defa yağmış ve sonrasında yağmur devam etmeden kesilmiştir. Buda kıtlığa neden olmuş ve Irak'ta yemeğe hiçbir şeyin kalmadığı kaydedilmiştir.²⁴¹

Sicilya kralı II. Roger, 1141 senesinde İfrîkiyye civarlarına ordusunu göndermiştir. Bu esnada İfrîkiyye topraklarında inanılmaz bir kıtlık baş göstermiş ve çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Kral Roger, İfrîkiyye hâkimi el-Hasan'a Mısır'dan gönderilen gemileri ele geçirmiştir. Bu olaydan sonra el-Hasan onunla iletişime geçerek Sicilya'dan İfrîkiyye'ye tahlil gönderilmesine ilişkin anlaşmayı yenilemiştir.²⁴² Sicilya Kralı Roger ile İfrîkiyye hâkimi el-Hasan iki yıllık bir barış anlaşması imzalamışlardır. Çünkü bu esnada İfrîkiyye halkı kıtlık ile mücadele etmekteydi. 1142-1143 yılında başlayan kıtlık afeti, 1148 yılına kadar tüm Mağrib' i etkisi altına almıştır. Kıtlık, bu yılların içinde en şiddetli 1147-1148' de yaşanmıştır. İnsanlar, açlığın ızdırabına dayanamadıkları için birbirlerini yemiştir. Büyük çoğunluğu da evlerini ve şehirlerini terk ederek Sicilya'ya gitmiştir. Kral Roger, ortaya çıkan bu fırsatın elinden kaçacağını anlamış ve onların başına gelen bu musibeti kendisine kılıf değiştirmiş bir lütuf olarak değerlendirmiştir. 1148 senesinde müthiş bir büyüklükte donanma hazırlatmış ve içerisinde asker, silah, yiyecek dolu neredeyse iki yüz elli savaş gemisinden meydana gelen muazzam bir donanma inşa etmiş ve saldırılara başlamıştır.²⁴³ Aynı zamanda o sene Irak'ta askerler nedeniyle yaşanan yiyecek kıtlığı ve fiyat artışı yukarıda zikrettiğimiz duruma bir misal oluşturmaktadır. Sevad ahalisinin mülklerine el koyulmuş ve onlar berbat bir vaziyette Bağdat'a ulaşmışlardır. Aç ve yalın bir halde mahvolmuşlardır. Irak'ın yanı sıra Horasan, Cibâl, Isfehan, Fars, Cezîre, Suriye bölgelerinde de şiddetli kıtlık yaşanmıştır. Aynı zamanda Mağrib' te yağmurların olmaması ve istila

---

²³⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/489.

²⁴⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/66.

²⁴¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/75.

²⁴² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/87.

²⁴³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/116.

edilmesi nedeniyle kıtlığın en şiddetli görüldüğü bölge olmuştur.²⁴⁴ Kıtlık ve fiyat artışları doğal sebeplerden kaynaklanabileceği gibi tarih boyunca örneklerini gördüğümüz siyasi muhalefet, askeri hareketler ve savaşlardan da kaynaklanabilmektedir.

Abbasi halifesi el-Müstancid Billâh adına 1147 yılının Cemâziyülevvel ayında (Eylül-Ekim 1147) halifeliği adına hutbe okunmuştur. Yine bu sene İfrîkiye' de günlerce devam eden şiddetli bir kıtlık afeti baş göstermiştir. Bu bölgelerde ilk kıtlık afeti 1142 yılında meydana gelmiştir. Açlıktan çaresiz kalan halk ne yapacağını şaşırılmış ve farklı yollara başvurmuşlardır. Birbirlerini yemeye başlamışlar ve çöldeki insanlar açlıktan şehirlere üşüşmüşlerdir. Kasaba halkı bunlara karşı tedbir almak amacıyla şehrin kapılarını kapatmışlardır. Açlık çeken halk çok çaresizdi; bazıları yiyecek bulamadıkları için bazıları ise açlıklarını gidermek için başvurdukları yiyecek maddelerinden dolayı veba salgınına yakalanmışlardır. Böyle bir ortamda sayısız insanın öldüğü kaydedilmiştir. Şehri adeta ıssız bir çölü andıran sessizlik kaplamıştır. Bazı evlerde aile bireylerinden geriye kimse kalmamış ve binalar ölü duvarlara dönmüştür. Hayatta kalanlar, zorlu bir yolculuğun ardından yiyecek bir şey bulmayı umarak Sicilya'ya doğru yola çıkmışlardır.²⁴⁵

Horasan'da 1157 senesinde şiddetli bir kıtlık afeti ortaya çıkmıştır. Kıtlık sırasında insanlar yemeye alışık olmadıkları fare gibi hayvanları yemişler ve daha kötüsü birbirlerini yiyen insanlar olmuştur. İnsanlar yolda yürüyememiş ve birbirlerini kaçırp keserek yemişlerdir. Hatta Nîşâbur' da aşçı bir adamın, alevi bir adamı kesip haşlayıp sattığı da kaydedilmiştir. Bu adamın yaptığı bu iş duyuldu ve öldürülmüştür. İlerleyen zamanda kıtlık bitmiş halkın durumu normale dönmüştür. Böyle bir ortamda sükutin sağlanması bir hayli zor görünmektedir. Aynı zamanda bu sene halife el-Muktefi Liemrillah, Kâbe'nin kapısını söktürerek yerine daha büyük ve altın süslemeli bir kapı yaptırmıştır. Öldüğü zaman konulmak üzere Kâbe'nin eski kapısından ise öldüğü zaman konulmak üzere bir tabut yaptırmıştır.²⁴⁶

Birçok bölgede 1178 senesinde birkaç sene devam eden genel bir kıtlık felaketi yaşanmıştır. Bu bölgeler arasında Suriye, Cezîre, Irak, Diyarbakır, Musul, Cibâl, Ahlat ve bazı diğer bölgeler vardır. Bu yıl, yaşanan kıtlığın temel sebebi beklenen yağmurların yağmaması olmuş ve buralara hiç yağmur düşmemiştir. Yukarıda zikredilen toprakların hepsi aynı afet ile sınanmış ve bölgelerde pahalılık baş göstermiştir. "Dımaşk 'ta bir çuval 12 Musul mekkûkü (bir ölçü birimi) buğday 20 dinâr-ı sûrî'ye satılmıştır. Musul'da da arpanın 3 mekkûkü bir dinâr-ı emîrîyeden" satışa sunulmuş ve diğer bölgelerde de pahalılık bu şekilde sürmüştür. Hem açlık hem susuzlukla sınan insanlar çeşitli yerlerde bir damla su

²⁴⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/125. ; Mehmet Özdemir, "Hasan b. Ali es-Sanhâcî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1997), 16/288.

²⁴⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/409. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/115.

²⁴⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/431. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/191-192.

bulmak ve yiyecek bulmak umuduyla arayışa girmişlerdir. Lâkin ne su bulabilmişler ne de yiyecek temin edebilmişlerdir. İnsanlar, açlıktan leş ve benzeri gibi buldukları şeyleri yemişlerdir. Bu durum 27 Mayıs 1180 yılına kadar bu şekilde sürmüştür. Aynı zamanda dehşet bir veba salgını ortaya çıkmış ve yayılmıştır. Çok sayıda insan bu yüzden hayatını kaybetmiştir. Tümü menenjit hastalığına yakalanmış ve cenaze defin işine yetişilemiyordu. Her bölge aynı şekilde zarar görmemiş biri diğerinden daha kötü durumdadır. Sonrasında Allah'ın lütfu olarak yağmur yağmış insanlar ve hayvanlar yağmuru sevinçle karşılamışlardır.²⁴⁷ Zikredilen kıtlıkla ilgili aşağıda vereceğimiz mektupta kaydedilmiştir; Gördüğüm tuhaf şeylerden biri de şudur:

“575 yılı ramazan ayında (Şubat 1180) el-Cezire'deki salih alimlerden birine biraz hadis tahsil edeyim diye gittim. Orada halkın yağmurdan umut kesmiş olarak şiddetli bir kuraklık içinde yaşadıklarını gördüm. İlkbaharın yarısına geldikleri halde henüz bir damla bile yağmur düşmemişti. Ben ve bir grup insan oturup hocanın gelmesini bekliyorduk. Bu sırada açlıktan perişan halde bir Türkmen geldi, adeta kabirden çıkarılmış gibiydi. Ağlayıp açlıktan şikâyet etti, ben de ona ekmek almak üzere birini gönderdim. Adam ekmek bulamadığı için gecikti. Türkmen ağlıyor, yerde yuvarlanıyor ve açlıktan feryat ediyordu. Aramızdakilerden ona ve diğer halka acıyıp ağlamayan kalmadı. Bunun üzerine gök bulutla kaplandı ve yağmur taneleri düşmeğe başladı. Halk feryat ederek Allah'a yalvardı. Sonra ekmek almağa gönderdiğim adam ekmekle geldi. Türkmen ekmeğin bir kısmını yedi, kalanını da yanına alıp gitti. Hemen o dakikadan itibaren şiddetli bir yağmur yağdı.”²⁴⁸

Eyyûbîler Devleti döneminde (1171-1250), el-Âdil Ebû Bekir b. Eyyüb hakimiyetinde 1200 yılında Mısırda Nil'in su seviyesinin azalması nedeniyle kıtlık afeti yaşanmıştır. Makrîzî ve İbn Tağrıberdî gibi tarihçilere göre o sene yaşanan kıtlık afeti dört yıl sürmüştür. Nehir suyunun yükselmesine iki zirâ²⁴⁹ birkaç parmaklık mesafede kalmıştır. Açlıkla mücadele eden insanların bir kısmı dayanamayıp Kahire'ye gitmiştir. (İlkbahar) Daha sonra şiddetli bir rüzgâr esmiş ve devamında veba ve yıkım gerçekleşmiştir. Gıda kıtlığı nedeniyle insanlar başlarda kedi, köpek, at ve eşek gibi hayvanları yemiştir. Fakat bu hayvanlarda bulunamaz olduğunda açlık çok ileri boyutlara ulaşmış ve insanlar, çocuklarını yer olmuştur. Bölge halkından kimselerin kendi çocuklarını pişirerek ve kızartarak yedikleri söylenmiştir. Başlarda bu durum kontrol altına alınmaya çalışılmış ve insanlardan bazıları cezalandırılmıştır. Fakat şiddetle devam eden kıtlık döneminde açlığın getirdiği ızdırap ile bu durum insanlar arasında yayılmış ve yönetilmesi zor olmuştur. Hatta insanlar, kıyafetlerinin arasına kesilen çocukların omuz, baldır gibi parçaları saklanırmış. İnsanlar birbirlerinin evinde yemek için beklediklerinde tenceredeki şeyin çocuk eti olduğu görülüyordu. Çarşılarda ve sokaklarda insanların yanlarında sakladıkları çocuk etleri

²⁴⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/527. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/361. ; Bezer, “Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtlık”, 12.

²⁴⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/361-362.

²⁴⁹ Arşın “Metrik sisteme geçilmeden önce kullanılan bir uzunluk” ölçüsüdür. “Dirsekle orta parmak ucu arasındaki kısmı” kastedilmiş ve Arapçada zirâ kullanımı yaygındır. Mehmet Arkal, “Arşın”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1991), 3/441.

bulunmuştur. İki ay bile dolmamışken bu sebeple 30 kadın boğulmuştur. Halk, tahıl ve sebze bulamadıkları için insan eti yemek arasında yayılmış ve normal karşılanmıştır.²⁵⁰

Mısır'da 1198 yılında başlayarak 1202 yılına kadar devam eden büyük bir kıtlık yaşanmıştır. Kıtlığın nedeni Nil Nehri'nin taşmamasından kaynaklı kuraklık olduğu kaydedilmiştir. Kuraklığın ardından çok daha şiddetli bir kıtlık felaketi meydana gelmiş kuraklığı gölgede bırakmıştır. Zengin ya da fakir olmasına bakılmaksızın pek çok kimse bu zorlu süreçte hayatını kaybetmiştir. Şeyh Ebu Şâme'nin aktarıldığına göre Melik Âdil, kendi parasıyla bir ay içinde 220.000 ölünün kefenini sağlamıştır. Bu yıl Mısır'da büyük miktarda köpek ve insan leşlerinin yanı sıra küçük çocuk eti de yenmiştir. Baba ve anneleri ölen küçük çocuklarını pişirip yemiştir. Bu durum ahali arasında yaygın bir şey haline gelmiş ve kimse kimseyi kınayıp ve ayıplamamıştır. Yemek için erzak, çocuk ve leş kalmadığında güçlüler zayıfları tutup katletmiş ve yemiştir. Bazıları fakir insanları kandırıp beslemek yahut bir şey vermek bahanesiyle evlerine götürmüş sonrada öldürüp yemiştir. Öyle ki kimileri açlıktan kendi eşini bile yemiştir. Bu olay halk arasında bir suçlama ve kınanma olmaksızın geniş bir alana yayılmıştır. Bu durumu yapmak zorunda olanlar ise karşılardakinin haklı olduğunu düşünmüştür. Hatta durum o kadar ilerlemişti ki bir adamın yanında dört yüz insan kafasının bulunduğu söylenmiştir. Tedavi için çağırılan hekimler gittikleri evlerde katledilmiştir.²⁵¹

Yetersiz yağışlar nedeniyle birçok bölgede 1223 senesinde başlayıp yaklaşık üç dört sene devam eden bir kıtlık afeti vuku bulmuştur. Kuraklıktan kaynaklanan ürün kıtlığına çekirge istilaları da eşlik ederek durumu daha zor bir hale getirmiştir. Irak, Musul, Cezire, Diyarbakır' da azalan mahsul ve yükselen fiyatlar nedeniyle kıtlık ağır geçmiş ve üç dört sene sürmüştür.²⁵²

Mısır, Suriye ve Cezire topraklarında 1230-1231 yılında bir kıtlık afeti meydana gelmiştir. O yıl yaşanan kıtlığın diğer senelere nispeten çok daha şiddetli bir şekilde vuku bulduğu kaydedilmiştir. Kıtlığın getirdiği pahalılık bölge halkını zor duruma düşürmüş ve açlık git gide dayanılmaz bir hal almıştır. O yıl yaşanan kıtlığın nedenleri arasında kimi tarihçiler yağış azlığı derken kimisi de Nil'in taşmaması olarak gösterilmiştir. Nehrin ulaştığı seviye ilgili birbirinden farklı bilgiler mevcuttur. Kıtlığın tam olarak ne kadar sürdüğü

---

²⁵⁰ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 463-464. ; Makrîzî, *İğasetü'l-Ümme Mısır'da Kıtlıklar ve Mali Krizler*, 104. ; İlyas Gökhan, *Felaketler Çağı-Ortadoğu'da Kıtlık Kara Veba ve Salgın Hastalıklar 1200-1405* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2022), 73-74.

²⁵¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/104. ; Gökhan, *Felaketler Çağı-Ortadoğu'da Kıtlık Kara Veba ve Salgın Hastalıklar 1200-1405*, 72-73.

²⁵² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 12/384. ; Bezer, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtlık", 13.

bilinmemekle birlikte o sene yaşanan kıtlığa şahit olan tarihçi Ebû Şâme “Nil bir yıl taşmazsa Mısır’da iki yıl kıtlık olur” demesinden dolayı iki yıl sürdüğü tahmin edilmiştir.²⁵³

Bağdat’a 1257- 1258 yılı Muharrem ayında Moğol kavimlerinden biri olan Tatarlar gelerek çok sayıda insanı katletmişlerdir. Bu hadise kırk gün boyunca sürmüştür. Harabeye dönen şehirde ölümler kokmuş ve havayı kirletmiştir. Bu durum da veba salgınının ortaya çıkması ve yayılmasına neden olmuştur. Kıtlık, veba, ölüm, taun baş göstermiştir.²⁵⁴

---

²⁵³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 12/467. ; Gökhan, *Felaketler Çağı-Ortadoğu'da Kıtlık Kara Veba ve Salgın Hastalıklar 1200-1405*, 81-82. ; Bezer, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da ve Civar Bölgelerde Kıtlık”, 13-14.

²⁵⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/365.

3. BÖLÜM

DEPREM AFETİ

3.1. Deprem Kavramı ve Tanımı

Depremler jeolojik etmenlerle meydana gelen ve anlık etkisi ile insanların hayatlarını çoğu zaman alt üst eden bir afettir.²⁵⁵ Deprem kelimesinin Türkçe sözlükteki karşılığı; “Yer kabuğunun derin katmanlarının kırılıp yer değiştirmesi veya yanardağların püskürme durumuna geçmesi yüzünden oluşan sarsıntı, yer sarsıntısı, hareket, zelzele” şeklinde ifade edilmektedir.²⁵⁶ Osmanlı Türkçesinde “Yer kabuğunun sarsılması, yer sarsıntısı, zelzele” şeklinde geçmektedir.²⁵⁷ Arapçada da deprem kelimesi; “zelzele” “sallanmak” ve “zilzaliyyün” şeklinde geçmektedir ve deprem yerine kullanılan zelzele kelimesi, “ayak sürçmek ve kasıt olmadan sevaptan hataya meyletmek” manalarını taşımaktadır.²⁵⁸ Deprem ile bağlantılı ve bu konuyu daha anlaşılır kılacak olan “Deprem bölgesi”, “Deprem kuşağı” ve “Deprem merkezi” kavramlarının da ne manaya geldiğini bilmek tarihsel süreçteki deprem vakalarını anlamak için gerekli görülmektedir. Deprem bölgesi; “Depremlerin sık sık olduğu, gevşek ve kırık yer altı kuşağı” demektir. Deprem kuşağı; “Depremlerin olduğu aynı düzlemde yer alan bölgeler” manasına gelmektedir. Deprem merkezi; “Depremin olduğu odak nokta ve yayıldığı yer” anlamına gelmektedir.²⁵⁹

3.2. Depremin Oluşum ve Türleri

Deprem, tahrip etkisi en fazla olan ve tahmin edilmesi en zor olan afet türlerinden biridir.²⁶⁰ Konunun daha anlaşılır olması için depremle ilgili bir kavram olan fayın ve deprem zamanının ne anlama geldiği açıklanmalıdır. Depremin oluşumu “Fay düzlemlerinde uzun zaman dilimlerinde biriken gerilmelerin ani bir harekete yol açacak kadar büyümesi ile meydana gelir” şeklinde tanımlanmıştır. Fay ise, “Tektonik levhaların sınırlarında ya da belirli zayıf bölgelerinde kendini gösteren kırıklar” demektir.²⁶¹ Depremin meydana geldiği zaman, “Fay yüzeyi üzerinde kırılmanın sürecinin başladığı ve ilk sismik dalgaların yayıldığı andır” şeklinde tarif edilmektedir.²⁶² Uzmanlar tarafından bugün gelecekte bir fay üzerinde depremin meydana geleceği ya da gelmeyeceği konusunda tahminde bulunabilmektedirler.

---

²⁵⁵ Haluk Eyidoğan, *Deprem: Afete Dönüşen Bir Doğa Olayı* (İstanbul: Ginko Bilim, 2019), 11.

²⁵⁶ Parlatur vd., “Türkçe Sözlük-1”, 1/560.

²⁵⁷ Parlatur, “Osmanlı Türkçesi Sözlüğü”, 332.

²⁵⁸ Güneş, “Arapça-Türkçe Sözlük”, 527. ; Süleyman Ateş, *Kuran Ansiklopedisi* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2002), 23/34. ; Fikret Karaman, *Kelâmî Boyutuyla Deprem Ve Doğal Afetler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 22.

²⁵⁹ Parlatur vd., “Türkçe Sözlük-1”, 1/560.

²⁶⁰ Canbolat vd., *Deprem*, 10.

²⁶¹ Canbolat vd., *Deprem*, 12.

²⁶² Eyidoğan, *Deprem*, 39.

Fakat, nerede ve ne zaman gerçekleşeceği kesin olarak bilenememektedir.²⁶³ Deprem afeti, diğer afetlere göre süre tanımadan meydana geldiği için afetlerin en acımasızı sayılmıştır.²⁶⁴ Depremi ay, gün ve saat olarak saptanmasının mümkün olmadığı söylenmiştir. Bu yüzden deprem, insanların her an hazırlıklı olmasını gerektirmektedir.²⁶⁵ Depremin şiddeti, fay hatlarının²⁶⁶ uzunluğuna, enerji miktarına ve hareketin gücüne bağlı olarak değişmektedir. Yerkabuğu ağır da olsa sürekli hareket halindedir. Tüm tabakalar temas durumunda olduğu için birinin hareketi bir diğerinin de hareketini etkilemektedir. Bu durum döngüsel ve zincirleme bir harekettir. Dolayısıyla insanları korkutan bu felaket, yeryüzü ölçüleri içerisinde büyük bir hadise sayılmamakta ve yerkabuğunun bir gerçeği olmaktadır.²⁶⁷ Doğal afetler içerisinde yıkıcı etkiye sahip olan depremin başta psikolojik olmakla birlikte insanlara sosyal, ekonomik zararlar verebilmektedir. Yıkıcı depremlerin varlığı aynı zamanda bir devletin gidişatını da etkiler. Devletin içindeki düzenin, nizamın bozulması devlet idarecilerini, yürütme organını bir hayli zora sokmaktadır. Evlerin yıkılması, insanların bir gecede her şeylerini kaybetmesi hatta insanların yer altında kalarak can vermesi hem halkı hem de devleti derinden yarayabilmektedir.

Depremler 4 ana kola ayrılır: “Tektonik depremler”, “Volkanik depremler”, “Çöküntü depremler” ve “Yapay depremler” dir. Tarihsel sürecini sunduğumuz bu depremlerin oluşum şekli çoğunlukla tektonik depremler olduğu için konu bağlamında bunun üzerinde durulacaktır. Depremler, teorik olarak yer kabuğunun kırılmasıyla meydana gelen tektonik hareketlerdir. Bu yüzden de oluşumu bu tür olan depremler, depremin bizzat kendisi sayılmaktadır. Bu tür levha hareketlerinden kaynaklanan deprem, bölgedeki fiziki ve yapısal yapılar ile insanlar üzerinde önemli izler bırakan, büyük sarsıntılara neden olan bir doğa olayıdır. ²⁶⁸

Deprem bölgelerinde bulunan aktif fay hatları depremin şiddetini artırmaktadır. Deprem dalgaları fay düzlemlerine çarparak bölgedeki hareketini tetiklemektedir. Bu da ikincil deprem odaklarını ortaya çıkarmaktadır. İkincil deprem odakları diye adlandırılan bu depremler, “bağlantı depremleri” olarak da isimlendirilmiştir. En şiddetlisi fay üzerinde olan önemli deprem eğrilerinin faylara paralel uzandığı görülmüştür.²⁶⁹

Yerkürenin hareketi sonucu meydana gelen deprem afetinin, oluşmasına engel olunamayacaktır. Lakin, insanoğlu ortaya çıkacak olan hasar risklerini döneminin

---

²⁶³ Canbolat vd., *Deprem*, 30.

²⁶⁴ Canbolat vd., *Deprem*, 117.

²⁶⁵ Karaman, *Kelâmî Boyutuyla Deprem ve Doğal Afetler*, 13.

²⁶⁶ Yazar Ümit Şimşek, “fay hatları” teriminin “kusur” anlamına gelen “fault” sözcüğünden geldiğini ifade etmiştir. Bu nedenle “kader hatları” ifadesini kullanmayı uygun görmüştür. Ümit Şimşek, *Doğal Afetleri Doğru Okumak* (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2020), 27.

²⁶⁷ Nuh Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), 27. ; Şimşek, *Doğal Afetleri Doğru Okumak*, 27-29.

²⁶⁸ Eyidoğan, *Deprem*, 18.; Canbolat vd., *Deprem*, 4.

²⁶⁹ Süleyman Pampal, *Depremler* (İstanbul: Alfa Kitabevleri, 2000), 136.

imkanlarına göre en aza indirmeye çalışmaktadır.²⁷⁰ Depremi mühim bir sosyal yıkıma çeviren faktörlerin başında insanoğlunun tedbirsiz ve kural tanımazlığı gelmektedir.²⁷¹ Başta yer seçimi olmak üzere alt yapı, güvenlik gibi pek çok alanda önlem ve sorumluluğu vardır. İhmal ve kusurlardan kaynaklı meydana gelen maddi-manevi kayıplarda hatalı sayılmaktadır.²⁷²

3.3. Deprem Sırasında Dikkat Edilmesi Gerekenler

İnsanların deprem ile ilgili bilgi ve hazırlıkları ne kadar iyiye süreci yönetmekte bir o kadar kolaylaşacaktır. Yaşanılan coğrafya ne kadar iyi bilinirse önlem ve yöntemlerde bu oranda değişiklik gösterecektir. Bu yüzden deprem karşısında ilk bilinmesi gereken şey yaşanılan bölgenin kaçınıcı dereceden deprem alanı olduğudur. Deprem anında ve sonrasında yapılması gerekenler planlanmalı ve bunun için tatbikatlar düzenlenmelidir. Aynı zamanda her alanda yapılacak hamlelerin birbirinden farklı olduğunu bilmek gerekmektedir. İş yeri, alışveriş merkezi, sokak ve ev gibi mekânsal farklılıklarda alınacak önlemlerde de farklılık olmaktadır. İş yerleri evlerde eşya seçim ve yerleşiminde dikkat edilmeli ve eşyalar sabitlenmelidir.²⁷³

Bu konuda dikkat edilmesi gereken hususlardan bir diğeri de deprem esnasında olası bir yangının önüne geçmek için elektrik ve gazla çalışan aletlerin vana ve sigortaların kapatılmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Ayrıca yaşam için gerekli olan malzemelerin bulunduğu bir çanta erişimi kolay olacak bir yerde bulunmalıdır. Bina terk edilğinde az katlı yapılar ile çok katlı yapılarda farklılıklar vardır. Kalabalık ortamlarda depreme yakalanan insanlar uygun pozisyonda sarsıntıların geçmesini beklemelidir. Diğer türlü panik ve stres anında yapılan hareketler insanların daha fazla hasar almasına yol açmaktadır. Ana depremden sonra meydana gelen artçı depremler göz önünde bulundurulmalı ve hasar gören yapılara gerekli kontroller sağlanmalıdır. Deprem oluşturduğu panikten dolayı insanlar bölgeyi terk etmeye yönelmektedir. Bu davranış haklı ama yanlış bir yaklaşım olmakta ve farklı sonuçları doğurmaktadır. Yapılması gereken yardım ekipleri beklenmeli ve kurtarma çalışmalarına destek olunmalıdır.²⁷⁴ Tarihsel boyutta da depremlerin insanları göçe mecbur ettiği gözlemlenmiş ve o an buldukları yerden kaçarak daha güvenli gördükleri mekanlara sığındıkları bilinmektedir. Depremler, depremden etkilenen bölgelerdeki yerleşim alanlarını kullanılamaz hale getirip halkı geçici yahut kalıcı göçe mecbur etmiştir.²⁷⁵ Bölgelerde hızlı göç, düzensiz şehirleşme ve endüstrileşme oluşumlarına neden olmaktadır. Bu durumda plansız kontrolsüz kurulan

---

²⁷⁰ Canbolat vd., *Deprem*, 28.

²⁷¹ Canbolat vd., *Deprem*, 127.

²⁷² Karaman, *Kelâmî Boyutuyla Deprem Ve Doğal Afetler*, 84-85.

²⁷³ Pampal, *Depremler*, 167-168.

²⁷⁴ Pampal, *Depremler*, 168-170.

²⁷⁵ Muhammet Fırat, "Deprem ve Toplumsal Etkileri", *Tezkire Dergisi*, (2022), 57.

şehirlerin miktarı ve popülasyonu büyürken geçmişte de bugün de depremlerden etkilenmesi de bir o kadar büyümüştür. Ülkemizin de “şehir depremleri” sürecine girdiği gözlemlenmiştir. Tüm bunlarla birlikte her ülke ve bölge depremden aynı zararı almamaktadır. Gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerde afetin verdiği hasar ve kaynak kayıpları çok daha fazla olmaktadır. Bu durumda afet tedbir ve önem konusunda mühim bir açığın olduğunu gözler önüne sermektedir.²⁷⁶

Deprem tarihten günümüze kadar süre gelen ve gelmeye devam eden bir afet türüdür. Günümüz imkanları ve çözüm yolları ile o dönemin aynı olmayacağı aşikâr olmakla birlikte Bağdat, Şam, Irak ve İran gibi tarihsel süreçte sıklıkla depremle karşılaşan bölgelerin başında gelmiştir. Şehir yerleşiminde ve planında konumu pek çok açıdan önemsenmiştir. Örneğin halife Mansûr’un, Bağdat’ı köy halinden bir şehir olarak kurulumunda idari merkez için çok iyi bir seçenek olan Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında bulunan bir toprağı konum olarak seçmiştir. Bu nehir ve kolları sayesinde yaşam için gerekli olan her türlü temel gereksinimi çevredeki il ve komşu ülkelerden tedarik edebileceğini ön görmüş ve ayda bir kez pazarı kurulan bu beldeyi muazzam bir inşa ile kaderini değiştirmiştir.²⁷⁷ Bu bilgiden hareketle bölgenin kurulmasından gelişmesine kadar önemi düşünülmüş ve planlanmıştır bunun yanında belki deprem, kıtlık gibi doğal afetlerde de yardım geleceği ya da gönderileceği düşünülmüş olabilmekte ve herhangi siyasi doğal afetler durumunda siyasi gücün otoritesini korumak ve kontrol altında tutmak istenmiştir . Günümüzde ki gibi sistemli merkezi yardım şehri olarak merkezde yer almış olduğu zikredeceğimiz bazı rivayetlerden de anlaşılmalıdır ki bu beldeden çevreye yardımlar gitmiştir. Günümüzde de olduğu gibi bazı şehirler kilit görev görmüştür. Bazen afet çözümünde önemli rol oynarken bazen de afetin yaşandığı yerler olan bu gibi şehirler devleti pek çok açıdan olumlu ve olumsuz yönde etkilemiştir.

Eski dönemlerde yaşanan depremleri kaydeden özel bir alet yahut sırf bunun için atanmış özel bireyler var mıydı tam olarak bilinmemektedir. Lakin tespitler sadece kulaktan duyma ile olabilecek gibi de değildir. Deprem kayıtlarında verilen bilgilere bakılırsa bu işle ilgilenen insanların olduğu düşünülmektedir Günümüzde de meydana gelen depremleri kaydetmek için “Sismometre” yahut da “Sismograf” adı verilen sarnıca benzer basit bir alet kullanılmaktadır.²⁷⁸

---

²⁷⁶ Eyidoğan, *Deprem*, 14-16.

²⁷⁷ Ebû Hanîfe Ahmet b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, çev. Z. Akman - H. Z. Aytemür (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 441. ; İsmail Yiğit, “Bağdat’ın Kuruluşuyla İlgili Rivayetler Üzerinde Bir Değerlendirme (Medinetü’s-Selam)”, *Uluslararası İslâm Medeniyetinde Bağdat Sempozyumu*, 2008, 42.

²⁷⁸ Pampal, *Depremler*, 72.

3.4. Deprem Etkileri ve Algılanma Biçimleri

Deprem, en yıkıcı ve korkutucu afetlerden biri olarak birçok mit ve efsanenin kaynağı olmuştur.²⁷⁹ Deprem, fiziksel bir olay olmakla birlikte etkisini tek bir boyutla sınırlı tutmaya çalışmak yanlış bir yaklaşım olacaktır. Yaşama toplumsal, siyasal ve psikolojik açıdan çok yönlü tesir etmiş ve salgın hastalıklar, göç ve sosyal eşitsizlikler depremin olumsuz toplumsal boyutunu oluştururken; birlik, yardımlaşma, aile dayanışması ve sivil toplum kuruluşları bağların güçlenmesini sağlayan olumlu bir yön de oluşturmuştur.²⁸⁰ Afetler karşısında izlenen politika, alınan önlemler gibi değişkenler afetin etki alanını ve boyutunu olumlu ya da aksi yönde değiştirebilmektedir.

Deprem, önceden hissedildiğinde insanlar bulunduğu bölgeyi terk ederek canlarını kurtarabilecekken bunun tespiti zor bir durum olmuştur. Hayvanların işitsel gücü bilimsel verilere göre insanlardan çok daha hassas olduğu için depremi önceden hissedebilirler. Hayvanlardan bazıları yeryüzündeki manyetik dalgalanmaları hisseder ve deprem bölgesinden kaçmaya başlarlar. Hatta günler bazen ise haftalar öncesinde hayvanlarda değişik davranışlar ortaya çıkmaktadır. Lakin bu davranış değişikliğindeki çeşitlilik ve gözlem yetersizliği, hava değişikliği gibi farklılıklar hayvanların bu hareketlerine insanlar tarafından bir anlam verilememiştir. Gelecek olan deprem afetinin habercisi olduğu çoğu zaman anlaşılamamıştır. Aynı şekilde araştırmalar deprem öncesinde insanların üzerinde değişik etkiler olduğu kaydedilmiştir. Depremden haftalar öncesi elektromanyetik değişiklik nedeniyle uzun süren şiddetli bir baş ağrısı yaşadıkları ve bu ağrının depremden hemen önce geçtiği tespit edilmiştir. İlerleyen zamanlarda deprem ile ilgili yapılan çalışmalarda araştırmacılar hayvanlardaki davranış değişikliğine şahit olmuş bireylerle yüz yüze yahut telefon görüşmesi ile yararlanmışlardır. Aynı zamanda depremin sıklıkla görüldüğü Çin ve Japonya gibi coğrafyalarda hayvanlardaki bu hareketleri gözlemlemek için istasyonlar kurulmuş ve iki önemli deprem hareketi fark edilebilmiştir.²⁸¹

Deprem, psikolojik açıdan insan üzerinde yadsımayacak kadar derin etkiler bırakmıştır. Kişi ister kendisi yaşasın, isterse de yaşanan hadiseyi duysun yaşama karşı bir güvensizlik duymuş ve evinde bu ruhsal durumla baş başa kalmıştır. Bu süreç, birebir yaşayanlar ve sevdiklerini kaybedenler için depresyon ve anksiyeteye kadar giden daha derin etkilerle karşımıza çıkmıştır.²⁸² Bu insanların davranışlarında depresyon, şok, konuşamama ve korku halleri görülmektedir. Deprem felaketinden etkilenmek hassas bir olgudur. Afet mağdurlarına ayrı bir önem verilmelidir. Bu durumun sağlanması demek diğer yapılacaklarında olumlu sonuçlar vermesinde ilk adım olacak ve toparlanma da bu yönde

---

²⁷⁹ Güneş, *Emeviler ve Abbasiler Döneminde Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, 24.

²⁸⁰ Fırat, "Deprem ve Toplumsal Etkileri", 52-53.

²⁸¹ Ali Karadeniz, "Deprem ve Anormal Hayvan Davranışları", *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi* 2/3 (07 Eylül 2015), 99-101.

²⁸² Ayşe Beyza Bıçakçı, "Deprem Psikolojik Etkileri ve Yardım Çalışanları" 14/1 (2023), 223.

gelişme gösterecektir. Hassasiyet kontrol altına alınmadığı takdirde yaralıların kurtarılması, bölge halkının bakımı, yemek ihtiyacı ve alt yapı onarımı gibi en acil ilk adımların atılmasının güç olduğu görülmüştür.²⁸³ Deprem esnasında bireylerin korku ve endişelerini en alt seviyede tutmaları gerekmektedir. Çökmüş meskenlerin altında kalan yaralıları kurtarmak yapılması gereken öncelikli davranışlardan biri olmalıdır. Yaralıların tedavi süreçleri enkazdan çıkarıldığında uygulanmalıdır.²⁸⁴ Büyük yerleşkelerde vefat sayısı ve enkaz, küçük beldelere göre daha fazla olmakla birlikte büyük beldelerde yıkım altında kalan insan kadar yardım edebilecek insanda var olacağı için küçük beldelerden biraz daha şanslı olmaktadır. Aynı oranda yapıların ve gelişmişliğin nüfusun fazla olduğu bölgelerde yoğunlaştırıldığı düşünülürken bu bölgelere gelen zarar tüm ülkeyi pek çok açıdan yaralamaktadır.

İnsanoğlu, başına gelen felaket hadiselerini sünnetullah çerçevesinde değerlendirmiş ve sınırları aşmanın sonucunu yaşadığını düşünmüştür. Hz. Peygamber ve bazı sahabeler döneminde, depremler meydana gelmiştir. Onların deprem gibi afetlerin yaşanmasını ve çoğalması sonucunda insanların kendisini düzeltmesi ve kıyametin işaretlerinden biri olarak saydıkları söylenmiştir. İlahi bir ikaz olarak kabul edilmiştir. Deprem afetinden Allah'a sığınılması gerekmektedir.²⁸⁵ Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in "Ey İnsanlar! Rabbiniz sizi uyarıyor. Uyarısını dikkate alın" dediği kaydedilmiştir.²⁸⁶ Bu tarz yıkıcı olaylar karşısında insanlar güçsüzlüğünü fark etmiş ve Allah'a daha çok yönelmişlerdir. Ayrıca insanlar deprem gibi engel olamadıkları bir afeti Allah'a sevk etmekle korku ve acıya sabretmeleri daha kolay olmuştur. Bunun için İslam kaynaklarında deprem gibi afetlerin "Tanrısal iradenin yeryüzündeki tezahürü ve -tabiri caizse- Allah'ın âleme her an müdahale hakkını kullandığı şeklinde algılandığı için, anlatımlarda dinî ve ahlâkî kaygılar daha ön plana çıkmıştır" denilmektedir.²⁸⁷ Hz. Peygamber, deprem sonucunda vefat edenleri şehit mertebesinde saymıştır. "Şehitler beş kısımdır: Bulaşıcı hastalıktan ölen, ishalden ölen, suda boğulan, yıkıntı altında kalan ve Allah yolunda öldürülen" hadisi bu durumu açıklamaktadır.²⁸⁸ Afet ve hastalık gibi musibetlere²⁸⁹ karşı insanların davranışlarını Kur'an-ı Kerim'de, sabretmek²⁹⁰, Allah'a sığınmak, olay geçtikten sonrasında ise tam tersini

---

²⁸³ Canbolat vd., *Deprem*, 84.

²⁸⁴ Canbolat vd., *Deprem*, 83.

²⁸⁵ İsa Kanik, "Zilzâl Sûresi Bağlamında Kur'ân'ın Deprem ve Tabii Âfetlere Bakışı", *Usul İslam Araştırmaları* 40 (2023), 105. ; Nuh Arslantaş, "Zelzele", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2013), 44/227.

²⁸⁶ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, çev. Kâmil Yusuf el-Hût (Riyad, 1409), 2/221.

²⁸⁷ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 149.

²⁸⁸ Şimşek, *Doğal Afetleri Doğru Okumak*, 139.

²⁸⁹ Türkçe sözlükte "ansızın gelen felâket, sıkıntı veren şey" anlamına gelmektedir. Parlatır vd., "Türkçe Sözlük-1", 1/1594. İdeolojik kaynaklarda ise musibet; "ansızın gelen bela, sıkıntı, hastalık, kıtlık, zarar ziyan, yangın, ölüm ve deprem gibi üzücü hâller" manalarına gelmektedir. Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredat fî Ğaribi'l Kur'an* (İstanbul: Yarı Yayınları, 2015), 567. ; Karaman, *Kelâmî Boyutuyla Deprem Ve Doğal Afetler*, 101.

²⁹⁰ Bakara, 2/155-156.; Âl-i İmrân, 3/186.; Hadîd 57/22-23.

yapmak²⁹¹ ve son olarak da ümitsizlik²⁹² olmak üzere üç türde gruplamıştır.²⁹³ “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınyayacağız. Sabredenlere müjde!”²⁹⁴ ayetinden de anlaşılacağı üzere insanlara düşen nokta sabır ve tahammül olmaktadır.²⁹⁵ Tevekkülün tedbirle olacağı göz ardı edilmemelidir. Bu durumun en güzel örneğini Hz. Peygamber’i ziyarete gelen kabile reisi ile aralarında geçen diyalog oluşturmaktadır. Adam Hz. Peygambere “Devemi bağladıktan sonra mı tevekkül edeyim yoksa bağlamadan mı? Hz. Peygamber: “Önce bağla, sonra tevekkül et”²⁹⁶ dediği kaydedilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere önce kişi kendi üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmelidir.

Yerkabuğunun karmaşık katmanlaşması birçok fayın oluşmasına neden olmuştur. Meydana gelen bu faylardan yıkıcı olup depremlere yol açma tehlikesi taşıyanlara “aktif faylar” denmiştir.²⁹⁷ Bu yüzden depremler, fay hattı üzerinde bulunan bölgelerde fay hattından uzak olan yerler sadece ana bölgelerin etkisi ile sarsılırken asıl fay hattının olduğu bölgelerde ise insanlar sürekli depreme hazırlıklı olmak zorundadır. Deprem enerjinin şiddeti bölgenin yakınlık uzaklığına göre de değişebilmektedir. Yani enerji dalga merkezlerine yakın bölgelerin sarsıntısı ile uzak bölgelerin sarsıntısı aynı olmamaktadır. Bilhassa yakın bölgeler çok daha fazla sarsılırken uzak bölgeler daha az sarsılmaktadır.²⁹⁸

3.5. Tarihsel Süreçte Deprem Felaketleri

Deprem felaketleri tarihsel süreçte çok eskiye dayanmıştır. Sıklıkla meydana gelen bu felaketlerin önlenmesi de oldukça zor olmuştur. Çoğu zaman görüldüğü topraklarda yıkımlar meydana getirerek ahaliye hem maddi hem manevi zarar vermiştir. Abu'l-Farac, İranlıların Kralları başlığında Rodos ve etrafındaki tüm beldelerde etkili olan bir zelzelenin meydana geldiğini kaydetmiştir. Bu zelzele öyle şiddetli olmuştur ki orada bulunan büyük heykelin yıkılmasına yol açmıştır.²⁹⁹

Doğu Roma İmparatoru Valens, Mısır’a giderek Marcianopolis’e ulaştığında, Mısır’da şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Sonrasında denizin suları yükselmiş ve gemileri belde suruna vurmıştır. Deniz daha sonrasında sakinleşmiş ve gemiler eski vaziyetlerine dönüşmüştür. Kuru toprak üzerinde görünen gemilere ahali saldırılar düzenlemiş lakin

²⁹¹ Yûnus, 10/22-23.; Nahl, 16/53-55.

²⁹² İsrâ, 17/83.; Rûm, 30/51.

²⁹³ *Doğal Afetlere “Doğru” Bakış: Deprem*, 101.

²⁹⁴ Bakara 2/155.

²⁹⁵ Karaman, *Kelâmî Boyutuyla Deprem ve Doğal Afetler*, 119.

²⁹⁶ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre er-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî* çev. O. Zeki Mollaahmetoğlu, (İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, ts.); Tirmizî, "Kıyâme", 60.

²⁹⁷ Canbolat vd., *Deprem*, 14.

²⁹⁸ Eyidoğan, *Deprem*, 19.

²⁹⁹ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/111-112.

deniz suları tekrar yükselmiş ve hepsinin boğularak ölmesine yol açmıştır. Bu hadiseler Valens'in, Marcianopolis' e ulaştığı zamanda vuku bulmuştur.³⁰⁰

Justinianus'un 23' üncü senesinde, İstanbul'da kırk gün devam eden bir deprem vuku bulmuştur. Bölgedeki yapılardan pek çok mesken, hamam ve kilise deprem nedeniyle yıkıntıya dönmüştür. Zarar gören yapılardan biri de Altın Kapı surları olmuştur.³⁰¹ Depremler, meydana geldikleri bölgelerde hasarlara yol açmışlardır. Geçmişten günümüze kadar şartlara göre ve yapıların gücüne göre bu durum değişiklik göstermiş olsa da tarihin en eski zamanlarından belli birçok yerleşim alanı harabeye dönmüş ve enkazda sayısızca insan hayatını kaybetmiştir. Halbuki bir meskenin bir caminin herhangi bir yapının tümüyle yıkılması normalde çok kolay olmamalıdır. Lakin günümüz imkanları yüksek kalitede olmaya çok müsaitken değerlendirilemiyor. Bina kurallarının var olduğu bir dizi yönetmelik kontrolsüz kalıyor. Neticesinde hatalı yapılar altında sayısızca yaralı ve ölü bedenleri kaplayan üzücü bir harabeye dönüşüyordu.³⁰²

Justinianus' un 31' inci yılında meydana gelen bir zelzele nedeniyle İstanbul'un iç ve dış kısmındaki iki sur çatlamıştır. Rigin beldesi toprak altında kalmış ve ondan geriye bir şey kalmamıştır. O kadar ki bölgenin yeri tespit edilememiştir. Sarayın ön kısmında yer alan mor sütun ile üzerinde bulunan heykel sekiz kadem yerin dibine batmıştır. On gün boyunca rüzgâr, yeryüzünü bir ağacın sallanması misali sallamıştır.³⁰³

Mauricius' un 6' ncı senesinde Romalılar, Roma Kralını ve Roma kumandanı olan Philip'i devirmeyi düşünmüşlerdir. Bu insanlar, İran'dan Antakya'ya dönmüş ve bu bölgede konaklamışlardır. İşte bu konaklama esnasında bir zelzele vuku bulmuştur. Depremin şiddeti o kadar fazla olmuş ki yer çatlamış ve beldenin mühim bir bölümü çökmüştür. Askerler civar bölgelere yayılmıştır. Krala karşı kötü amelleri olan atılar geri gelerek Philip'e pişmanlıklarını dile getirmiş ve barışmışlardır.³⁰⁴ Düzeni bozduğu için başlarına deprem afetinin geldiğini düşünen ahali kendilerince bu isyanlarından vazgeçmişlerdir. Depremin yer yüzeyindeki etkileri hasar ve yıkıntılar ile öne çıksa da yukarıda zikredilen depremde olduğu gibi başta yerkabuğunda görünür bir çatlama, kırılma ve bozulma meydana getirmektedir. Bu çatlaklar kimi zaman sınırlı yarıklar kimi zaman ise uzun yarıklar olmaktadır.³⁰⁵

Afetler bazen milletlerin toptan yok olmalara neden olmuştur. Bu afetlerden biri de deprem olmuştur. Deprem nedeniyle toptan helak olan medeniyetlerden biri Medyen ahalisi olmuştur. Medyen ahalisi "Hz. Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği kavmin ve bu kavmin

³⁰⁰ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/138-139.

³⁰¹ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/154.

³⁰² Canbolat vd., *Deprem*, 65.

³⁰³ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/155.

³⁰⁴ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/165.

³⁰⁵ Canbolat vd., *Deprem*, 35.

yaşadığı yerin” adıdır. Bu ahali bir zelzele ile yok olmuştur. Bu onlara Allah’ın bir cezası olmuştur.³⁰⁶ Peygamberler tarafından uyarıları dikkate almayan halk için olduğu vurgulanmıştır. Dalaletlerinde direnmişlerdir.³⁰⁷ Pek çok ayetle bu durum vurgulanmıştır. Bu ayetlerden biri şu şekildedir:

“Bunlara kendilerinden öncekilerin, Nûh, Âd ve Semûd toplumlarının, İbrâhim’in kavminin, Medyen halkının yıkılıp giden beldeler ahalisinin haberleri gelmemiş miydi? Onlara peygamberleri apaçık delillerle geldiler. Demek ki Allah onlara zulmetmiş değildi, asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdi” denilmiştir.³⁰⁸

Ayette Semud kavminin yok olması ile ilgili, “Semûd kavmi o korkunç, haddi aşan ses ve sarsıntıyla yok olup gitti”³⁰⁹ denilmektedir.

el-Hâkim, Müstedrek’inde Ebu Hüreyre (ra)’ın şunları söylediğini ifade etmiştir: “Resulullah (sav) vefat ettiği vakit Mekke bir zelzeleyle sallandı. Ebu Kuhafe zelzeleyi fark etti ve 'Bu nedir?' diye sordu. Ona Resulullah(sav) 'ın vefat ettiğini söylediler. Bunun üzerine, 'Bu çok mühim bir meseledir” demiştir.³¹⁰

Deprem gibi doğal afetlerin meydana gelmesini eskiden insanlar, özellikle önemi büyük olan birinin ölümü ya da doğumuna bağlayabilmektedir. İbnü'l-Müseyyeb şöyle demiştir:

“Ebu Bekir hayatını kaybedince Mekke depremle sarsıldı. Sonra Ebu Kuhafe sordu: Bu nedir? ‘Oğlunuz öldü’ dediler. Ebu Kuhafe; Bu durum oldukça acı verici bir afet, bundan sonra görevi kim devralacak? demiştir. Ömer demeleri üzerine O, ‘Ebu Bekir’in arkadaşıdır’ dedi.”³¹¹

Hz. Ömer’in (ö. 23/644) halifeliği döneminde 20/640 senesinde Medine’de bir deprem felaketi vuku bulmuştur. Medine de görülen bu depremin gücünün büyük olduğu söylenmiştir.³¹² Yaşanan depremin, İslâm dönemindeki ilk deprem felaketi olduğu ve çok sayıda meskenin çökmesine yol açtığı söylenmiştir. Fakat araştırmamız, Hz. Peygamber’in ve Hz. Ebu Bekir’in vefatından sonra da Mekke’de sarsıntıların meydana geldiği tespit edilmiştir. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), namaz kıldığı sırada bir depremin vuku bulunduğunu ve depremin etkisi ile sedirinin sallandığını söylemiştir. Bu depremin tarihi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte ekseriyetle 640 senesinde meydana geldiği kabul edilmiştir. Ayrıca, Hz. Ömer’in yaşanan bir sarsıntı sonrasında insanlara Mekke’deki hareketlerine özen göstermeleri konusunda uyarı da bulunduğu bilinmektedir. Hz. Ömer’in bu uyarıyı hangi tarihteki depremde söylediği kaydedilmemiştir. Mekke’de bulunduğu bir sırada mı

³⁰⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/96.

³⁰⁷ Şimşek, *Doğal Afetleri Doğru Okumak*, 78.

³⁰⁸ Tevbe 9/70.

³⁰⁹ Hâkka 69/5.

³¹⁰ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 86.

³¹¹ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 99.

³¹² İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 383. ; Ebü'l-Abbâs Ahmet b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târih* (Beyrut, ts.), 2/156.

yoksa Medine’de bulunduğu bir sırada gelen deprem haberi sonrası mı halkı uyardığı muallakta kalmıştır.³¹³ Aynı zamanda depremin yaşandığı bir gün Hz. Ömer’in, “Sakin ol! Yoksa ben adaletsizlik mi ediyorum” demiştir. Daha sonra yerin sakinleşmesi için, elimdeki kırbağı yere vurmuş ve sallantının durduğu kaydedilmiştir.³¹⁴ Hz. Ömer’in insanlara yapmış olduğu uyarıdan ve sarsıntı sırasında kendisinin bir adaletsizlik yapıp yapmadığını dile getirmesinden anlaşılacağı üzere, insanlar afetlerin kendi kusurları nedeniyle yaşandığını düşünmüştür.

Abdullah b. Mes’ûd’un (ö. 32/652-53) Kufe valiliği döneminde bir deprem vuku bulmuştur. Deprem hadisesi kendisine ulaştırılmıştır. O da bunun üzerine: “Biz bu tür ayetleri bereket sayardık” demiştir.³¹⁵ Yeryüzünde meydana gelen savaş, kıtlık, deprem, sel gibi felaketler rastlantı eseri meydana gelmezler. Bunların hepsi doğa kanunları ve fiziki koşullarla ilgilidir. Toplumsal hayatı etkileyen her şey Allah’ın ilim ve iradesi çerçevesinde gerçekleşmektedir düşüncesi yukarıda ki deprem hadisesine verilen tepkiyi açıklar niteliktedir.³¹⁶

Önemli İslam coğrafyacılarından biri olan Makdisî, 685-686 seneleri içerisindeki bir gün de Arap Yarımadası’nın güneydoğu kesiminde yer alan Ummân topraklarında korkunç bir zelzelenin meydana geldiğini kaydetmiştir. Yer hemen sakinleşmemiş ve belli aralıklarla sarsıntı yedi gün boyunca sürmüştür. Bu zelzele çoğu meskenin çökmesine neden olmuştur.³¹⁷ Makdisî, bu depremin üzerinden üç asır geçmiş olduğu bir zamanda, bölgeye yapmış olduğu ziyaret sırasında bölge halkına yaşanan bu deprem afetini hatırlatarak “Ne yaptınız da Allah sizden hilmini kaldırdı” demiştir. Bölge halkı da aralarında zinanın çoğaldığını, tefeciliğin yaygınlaştığını söylemişlerdir. Makdisî’nin bölge ziyareti sırasında kadınların hakkında kötü şeyler duyduğu söylenmiştir.³¹⁸ Depremin nedeni; insanların düzeni bozması ve kötü davranışların toplumda artması üzerine bir ceza olarak verildiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda kaynaklarda Abdullah b. Abbâs’ın şiddetli bir depreme şahit olduğu geçmektedir. Fakat bu deprem tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Onun, bu depremden sonra halka namaz kıldırıldığı söylenmiştir.³¹⁹ Abdullah b. Abbas’ın yaşamış olduğu sarsıntının yukarıda zikredilen tarihli deprem olduğu düşünülmektedir.

---

³¹³ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 44.

³¹⁴ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 44.

³¹⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Tarihu'l İslam*, çev. Muzaffer Can (İstanbul: Cantaş, 1994), 1/211.

³¹⁶ Karaman, *Kelâmî Boyutuyla Deprem Ve Doğal Afetler*, 115.

³¹⁷ Arslantaş, *İslam Dünyasında Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 45.

³¹⁸ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 166.

³¹⁹ İbn Şeybe, *el-Musannef*, 2/120. ; Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, çev. Habîbürrahman el-A'zamî (Beyrut, 1403), 3/101-102.

Edine bildiğimiz deprem bilgilerinden onun ölüm tarihine (687-88) en yakın sarsıntı o zamanda gerçekleşmiştir.³²⁰

Emevi halifelerinden el-Velîd b. Abdülmelik'in (705-715) dönemine tekabül eden, 712 senesinde dünyanın birçok yerinde depremler vuku bulmuştur. Depremlerin günü, tarihçiler tarafından farklı zamanlarda kaydedilmiştir. Hamza el-İsfahânî, 7 Cemâziyelâhir/ 10 Mart Cuma günü, İbn Tağriberdî'nin de 17 Cemâziyelâhir/ 20 Mart Pazartesi Günü geliştiğini belirtmiştir. Depremin görüldüğü bu yerlerden biri Şam (Suriye, Ürdün, Filistin) toprakları olmuştur.³²¹ Deprem, kırk gün boyunca aralıklı olarak devam etmiştir. Uzun süreli bir afet yaşanmış ve etkisi de bir o kadar güçlü olmuştur. Depremden dolayı bölge harabeye dönmüştür. Depremde en çaresiz kalan yerlerin başında ise Antakya kenti gelmiştir. Burada neredeyse ayakta kalabilen bir yapı dahi olmamıştır.³²²

Ömer b. Abdülaziz'in Şam'da meydana gelen bir depremden sonra farklı bölgelere mektuplar yazdığı bilinmektedir. Mektuplarında, halkı uyarılmış ve davranışlarına dikkat etmelerini söylemiştir. Bu durumun yaşandığı düşünülen iki deprem tarihi vardır. Biri yukarıda zikretmiş olduğumuz 712 yılı bir diğeri de kendi döneminde yaşanan deprem sonrası olmaktadır.³²³ 716 senesinde Ömer b. Abdülaziz'in halifeliği döneminde dünyanın farklı yerlerinde aralıklarla altı ay boyunca devam eden depremler meydana gelmiştir.³²⁴ Süyûti'ye göre bu depremin sarsıntıları aralıklarla kırk gün boyunca sürmüştür. O yıl, İznik ve İstanbul'da 9 şiddetinde depremler gerçekleşmiştir. ³²⁵ Ömer b. Abdülaziz'in, yaşanan deprem sonrasında içki satışını yasakladığı söylenmiştir. Çünkü bu depremin içkinin yaygınlaştığı bir zamanda meydana geldiği belirtilmiştir.³²⁶ İnsanlar başlarına gelen afetlerden sonra davranışlarına dikkat etmiş ve felaketleri kendi elleri ile inşa ettiklerini düşünmüşlerdir. Bu yüzden dönemin halifesi, artan kötü alışkanlıkları azaltma yönünde faaliyetlerde bulunmuştur.

Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansûr (754-775), 756 senesinde el-Massîsa (Mesis)³²⁷ şehrinin depremden dolayı yıkılan duvarlarının tamir edilmesini buyurmuştur. Bölgede

³²⁰ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 46.

³²¹ el-Ya'kûbî, *Târih*, 2/290. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 9/159. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/523. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 46.

³²² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/523. ; el-İsfahani, *Tarihu Sini*, 145. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 46.

³²³ İbn Şeybe, *el-Musannef*, 2/220. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 46-47.

³²⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/37. ; el-İsfahani, *Tarihu Sini*, 145.

³²⁵ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 47.

³²⁶ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 166.

³²⁷ Masisa şehri, Ceyhan Nehri'nin sağında ve Adana'nın 27 km uzaklığında yer almaktadır. Şehrin isimlendirilmesinde tarih boyunca milletler tarafından farklılıklar görülmüştür. Misalen, Arapça'da Masisa, Türkçe'de Misis ve Süryânîce'de Masista olarak adlandırılmıştır. Belâzürî'nin Ebû'l Hattab el-Ezdî kanalı ile nakledilen bilgilere göre bu bölgeyi Ebû Ubeyde, yazın çıkmış olduğu bir savaşta ele geçirmiştir. el-Belâzürî, *Fütûhu'l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 191. ; Işın Demirkent, "Misis", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2020), 30/178-181.

ikamet eden kişi sayısı yaşanan depremlerden dolayı azalmıştır. Şehrin surları yaptırılmış ve ahali 140 senesinde bölgeye yerleştirilmiştir. Belde, “Mamure” ismini almıştır. Halife, bölgede bulunan bir heykelin yerine camii inşa ettirmiş ve bu cami ilerleyen yıllarda Me’mun gibi halifeler tarafından da büyütülmüştür.³²⁸ O, halife olduğu zaman deniz kenarlarındaki burçları ve kentleri denetlemiş ve hasarlı yerleri tamir ettirmiştir. Halife, doğal afetlerden dolayı zarar gören yerleşim alanlarını doğanın ve insanların tüm saldırılarına karşı güçlendirmeye çalışmıştır. İnşası yeniden yapılması gereken yapıları da imar ettirmiştir. Halife tüm bu tedbirlerin ve onarımların aynısını sınır kentlere de uygulamıştır. Ermeniyeye bölgesinde ki Versân şehri onun döneminde bir depremle yerle bir olmuştur. Ortaya çıkan hasar durumu uzun süre devam etmemiş ve kısa bir zaman içerisinde halife hasarlı yerleri yeniden imar ettirmiştir.³²⁹

Horasan beldesinde 765 yılında bir zelzele meydana gelmiştir. Bu zelzelenin şiddetinin çok kuvvetli olduğu kaydedilmiştir. Sarsıntı neticesinde, dağlar yerinden oynamış ve bölgedeki bir dağın üç mil ileriye kayarak yer değiştirdiği gözlenmiştir.³³⁰

Hârûnürreşîd’ in (786-809) halifelik dönemine denk gelen 796 senesinde Mısır’da büyük bir deprem yaşanmıştır. Deprem Mısır’ın büyük ve önemli liman şehri olan İskenderiyye’ de³³¹ etkisini hissettirmiştir. İskenderiyye minaresinin uç bölümü çökmüştür.³³² İskenderiyye şehri, zaman zaman yaşanan afetlerden etkilenmiş ve ihtişamına zarar gelmiştir. Abbasî devleti içinde bu şehir ayrı bir öneme sahip olmuştur. Emevî Abbasî mücadelesinde Abbasî tarafını seçen ilk Mısır şehri İskenderiyye olmuştur. Bununla birlikte Abbasî donanma üssü ve isyanları bastırmak için tampon bölge olarak kullanılmıştır. Mağrip seferinin merkez şehri olmuş ve İfrîkiye gibi bölgelerde çıkan isyanları bastırmakta kullanılmıştır. Bununla birlikte Hârûnürreşîd döneminde yaşanan Mısır ayaklanmalarında önemli rol oynamış bir şehir olmuştur.³³³

Massîsa bölgesinde 803 senesinde bir deprem afeti meydana gelmiştir. Yaşanan deprem hadisesi sonucunda beldenin surları çökmüş ve beklenmedik bir anda suları azalmıştır.³³⁴ Yıkılan duvarlar ekonomik problemler ve güvenlik sorunu ortaya çıkarmıştır. Üstelik suların çekilmesi kuraklık afetini oda kıtlığı meydana getirmiştir. Aynı zamanda bu bölge, 811 ve

---

³²⁸ el-Belâzürî, *Fütûhu’l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 192. ; Demirkent, “Misis”, 30/178-181.

³²⁹ el-Belâzürî, *Fütûhu’l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 189. ; Adnan Demircan - Mehmet Azimli, *İslam Tarihi 2* (Bilimsel Araştırma Yayınları), 2018), 189.

³³⁰ Abû’l-Farac, *Abû’l Farac Tarihi*, 1/200.

³³¹ İskenderiyye şehrinin fethi hakkında, Halife b. Hayyat’tan el-Velid kanalıyla “İskenderiyye, bu yıl (642) Amr b. el-As tarafından fethedilmiştir” ifadeleriyle kayıt altına alınmıştır. Hayyât, *Tarihu Halife Bin Hayyât (Halife Bin Hayyat Tarihi)*, 187.

³³² İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 6/140. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 294. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 10/296.

³³³ Eymen Fuâd Seyyid, “İskenderiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2000), 22/574-575.

³³⁴ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 6/170. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 10/328. ; et-Taberî, *Tarihu’t-Taberî*, 1/187.

859 senelerinde de deprem geçirerek şehrin kimi mahallerinde ve surlarında tahribat ortaya çıkmıştır.³³⁵ Civar bölgelerde depremden olumsuz etkilenmiş ve buralarda da hasar ortaya çıkarmıştır. Konu ile ilgili âlim İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262), sınır kentlerinden biri olan Ra'bân'ı, Hârûnürreşîd' in deprem nedeniyle boşalttığını zikretmiştir.³³⁶

Kuzeydoğu İran'da yer alan Horasan'da 818-819 senesinde şiddetli bir deprem afeti vuku bulmuştur. Bölge yetmiş gün boyunca aralıklara sarsılmaya devam etmiş ve sarsıntılar yıkımlar meydana getirmeye devam etmiştir. Deprem, sadece ana bölgelerde etkisini hissettirmemiş şiddet merkezinde olan çevre mıntikalarda da hasarlar ortaya çıkarmıştır. Belh, Cüzçân, Fâryâb, Tâlekân ve Maverâünnehir bölgeleri bunlardan sadece birkaçını oluşturmaktadır. Bölgedeki yapıların çoğu hasar alarak çökmüştür. Oluşan enkaz altında bölge halkından çoğu hayatını kaybetmiştir.³³⁷ Deprem meydana geldiği bu toprakların demografik yapısındaki azalmayı doğrudan etkilerken iş gücü ve ekonomi alanı üzerinde de dolaylı etkiye sahiptir. Depremler ana deprem ve artçı deprem olmak üzere bölüme ayrılır. Ana deprem; depremin aslını oluşturan en büyük ve tehlikeli olanıdır. Artçı deprem ya da replik ise; ana depremin hemen ardından meydana gelmekte ve bölgenin arazi özelliğine göre de haftalar, aylar ve bazen yıllar sürecektedir kadar uzun bir zamana yayılmıştır.³³⁸ Devam eden artçılar bölge halkını çoğu zaman uzun süreli tehlikeye maruz bırakmıştır.

Arap yarımadasının güneybatısında bulunan Yemen'de 827 yılında şiddetli bir deprem afeti meydana gelmiştir. Depremin şiddetinin en çok hissedildiği bölge, Yemen'in başşehri ve tarihî beldelerinden birisi olan Aden olmuştur. Civar kasabalardan kimileri yıkılmış ve meskenlerin çoğu harabeye dönmüştür. Sayılamayacak kadar çok insan deprem sırasında enkaz altında kalarak hayatını kaybetmiştir.³³⁹ Depremin şiddeti, deprem merkezinden herhangi bir uzaklık merkezinde bulunan canlılar, yapılar ve zemin üzerinde meydana getirdiği niteliksel oranı ifade etmektedir.³⁴⁰ Zikredilen depremin Aden'de çok daha fazla hissedilmiş olması deprem şiddetini temsil etmektedir.

834 yılının bir gününde, öğle ve ikinci vakitleri arasında etrafı ürkütücü bir karanlık kaplamıştır. Karanlığın ardından dehşet verici deprem felaketi vuku bulmuştur. Görüldüğü gibi afetlerden önce yaşanan gök olayları bir diğer afetin habercisi olmuştur. Depremin nerede gerçekleştiği ve nasıl etkiler ortaya çıkardığı konusunda geniş bir bilgiye yer verilmemiştir. 835 yılında da Antakya'da şiddetli bir zelzele yaşanmıştır. Bu deprem artçı sarsıntılarla birlikte aralıklı olarak kırk gün boyunca kenti esareti altına almıştır. ³⁴¹ O sene

---

³³⁵ Demirkent, "Misis", 30/178-181.

³³⁶ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 51.

³³⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/309.

³³⁸ Pampal, *Depremler*, 53. ; Canbolat vd., *Deprem*, 12-13. ; Eyidoğan, *Deprem*, 51-53.

³³⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/356.

³⁴⁰ Eyidoğan, *Deprem*, 41.

³⁴¹ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 52.

yaşanan depremin siyasi ilişkisi olarak, Ahmed b. Hanbel'e yapılan işkence ile bağdaştırıldığı görülmüştür. Süyûtî'nin deprem ile ilgili aktarımlarında Ebû Bekir en-Nahhâs'ın "...Depremin meydana geldiği sıralarda Ahmed b. Hanbel'e (Abbâsî idaresi tarafından) işkence ediliyordu..." dediğini nakletmiştir.³⁴²

Orta Asya bölgelerinden biri olan Fergâna'da 15.000 insanın ölümüne yol açan korkunç bir deprem 837 senesinde meydana gelmiştir. Tarihçiler arasında depremde ölen kişi sayısında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Depremin gerçekleştiği tarih konusunda görüş ayrılıkları vardır. İbn Tağrîberdî, depremin 837 yılında, Süyûtî ve İbnü'l İmâd'ın ise 838 senesini kabul ettiği bilinmektedir.³⁴³ Meydana gelen bazı deprem olayları tarihçilerimiz tarafından kaydedilse de her zaman geniş bilgilere yer verilmemiştir. Her ne kadar deprem meydana gelse de bu depremin nerede olduğu ne zaman yaşandığı ve ortaya çıkardığı etkileri tam olarak yansıtamamıştır.

İran'ın güneybatısında yer alan Hûzistan vilayetinin merkezi olan Ahvâz'da 840-841 yılında şiddetli bir deprem vuku bulmuştur. Depreme kuvvetli bir rüzgâr eşlik etmiştir. Depremin sarsıntıları hemen dinmemiş, aralıklarla beş gün devam etmiştir. Depremin devam ettiği süre hakkında tarihçiler farklı görüşlere sahiptir. Hamza el-İsfâhanî dört gün, İbn Tağrîberdî günlerce, İbnü'l-Esîr beş gün ve Süyûtî ise on altı gün boyunca devam ettiğini ifade ederek görüşlerini ortaya koymuşlardır. Depremde evlerin çoğu zarar gördüğü için kullanılmayacak hale gelmiş ve ahali meskenlerinden ayrılmaya mecbur kalmıştır. Bölgeye bakan bir dağın yarıldığı kaydedilmiştir. ³⁴⁴ Yine bu sene Horasan bölgesine ait bir mıntıka deprem sebebiyle harap olmuştur. Bölge halkı yıkıntıların altında kalmış ve kentten geriye sadece bir enkaz yığını kalmıştır. Ertesi gün olduğunda enkaz yığını parçalanmış ve altından bir adam ile bir eşek canlı olarak çıkmıştır.³⁴⁵ Aynı zamanda bu yıl Erzurum'da 200 kişinin ölümüne ve 18 burcun çökmesine neden olan bir deprem yaşanmıştır.³⁴⁶ Dünyada bazı bölgeler diğer bölgelere göre depreme daha açık bir merkeze sahiptirler. Bilim, büyük ve yoğunluklu olarak depremin yaşandığı alanlara "Sismik Bölgeler" isimlendirmesi yapılmıştır.³⁴⁷ Depremin sıklıkla yaşandığı sismik bölgelerden biri de İran toprakları olmuştur.

Halife Mütevekkil-Alellah'ın (847-861) iktidarı döneminde 847 yılında, dünyanın farklı bölgelerinde depremler vuku bulmuştur. Depremin yaşandığı mıntıkların başında Mağrib, Mısır, Antakya, Şam, Musul, Humus ve Cezire bölgesinin tamamı gelmektedir. Bu depremin, 11 Rebîyüâhir gününün kuşluk vaktinde başladığı tesbit edilmiştir. Bu depremin 3 saat

³⁴² Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 160-161.

³⁴³ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 52.

³⁴⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/456. ; el-İsfahani, *Tarihu Sini*, 145.; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 52-53.

³⁴⁵ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/229. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 53.

³⁴⁶ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 53.

³⁴⁷ Pampal, *Depremler*, 43.

boyunca devam ettiği ve şiddetinin de 7,0 olduğu kaydedilmiştir. Depremden dolayı Şam'da meskenler yıkılmış ve enkaz altında kalan çoğu insan hayatını kaybetmiştir. İnsanlar çok korkmuş ve boş yerlere doğru kaçmaya başlamışlardır. Deprem vuku bulunduğu yerde yaşayan insanlar, felaketin yaşandığı günün ortalarına kadar bu belanın başlarından gitmesi için Allah'a dua ve yakarıştaki bulunmuşlardır. Aynı zamanda deprem, yaşandığı bölgenin kültürel alanlarına ve yapılarına da zarar vermiştir. Bunun en bariz örneği bu topraklarda bulunan devasa taşlarla inşa edilmiş Ümeyye Camii'nin dörtte birinin yıkılmasıdır. Camii'nin mihrap kısmında da yarılımlar meydana gelmiştir. Dönemin posta amiri kentle ilgili hasarları rapor şeklinde halifeye ilettiği bilinmektedir.³⁴⁸ Şam ve çevresindeki mıntikalardan; "güneyde yer alan Gûta Vahası köyleri, el-Mizze, Dârân yahut Dâriyyâ ve Beyt Lihyâ" beldeleri sarsıntıya uğramıştır.³⁴⁹ Deprem bir diğer etki alanı ise Antakya olmuştur. Bölgede mühim tahribatlar ortaya çıkarmış ve resmen bölge yerin dibine batmıştır. Antakya'da yirmi bin Musul'da ise elli bin kişinin hayatını kaybettiği kaydedilmiştir. Süyûti, viraneye dönen bölgeler ile ilgili ahaliden genel bir sayı olarak elli bin kişinin hayatını kaybettiğini kaydetmiştir.³⁵⁰

Herat'ta 848 yılında bir zelzele meydana gelmiş ve yerleşim alanlarını yerle bir etmiştir.³⁵¹ Aynı zamanda bu sene birkaç garip doğa olayı daha vuku bulmuştur. Bunlardan ilki Irak'ta daha önce böylesi görülmemiş sıcak bir rüzgârın esmesi olmuştur. Esen bu kavurucu rüzgâr, kimi bölgelerin ekili alanları telef etmiş ve harabeye çevirmiştir. Bağdat, Kûfe ve Basra harap olan bölgeler arasındadır. Sıcak rüzgâr, sadece ekim alanlarını ve tarlalara değil insanlara da büyük zarar vermiş ve yolcuların ölümüne neden olmuştur. Başa gelen bu felaketin elli gün sürdüğü kaydedilmiştir. Rüzgâr, bu bölgelerden sonra Hemedan' a gelerek mahsul ve hayvanları mahvetmiştir. Rüzgârın etkisi, buralardan sonra Musul ve Sincar' a kadar ulaşmıştır. Gıda eksikliği ve ölüm ile mücadele eden insanlar yollarda dahi yürüyemez hale gelmiştir. Hem topraktan ürün elde edememişler hem de pazar yerlerine ulaşamamışlardır. Açlık ve öldürücü sıcak nedeniyle ahaliden pek çoğu hayatını kaybetmiştir.³⁵²

Filistin'in tarihi şehirlerinden biri olan Taberiyye' de 853 yılında bir deprem felaketi vuku bulmuştur. 854' te Mağrip ve Kayravan'da bir deprem felaketi meydana gelmiştir. Kayravan'daki depremde ise, bölgeye bağlı on üç köyün battığı bildirilmiştir. 855-856 senesinde İran topraklarında yer alan Rey beldesinde önemli bir deprem vuku bulmuştur. Bölgede taş üstünde taş kalmamış, depremin güçlü sarsıntısı nedeniyle meskenlerden bir

---

³⁴⁸ Hayyât, *Tarihu Halife Bin Hayyât (Halife Bin Hayyat Tarihi)*, 358. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 53-54. ; Arslantaş, "Zelzele", 44/228. *Akdeniz-Himalaya Kuşağı: Mağrip, Antakya, Dimaşk, Musul, Humus, el-Cezîre*.

³⁴⁹ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 53-54.

³⁵⁰ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 358. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 53-54. ; Arslantaş, "Zelzele", 44/228.

³⁵¹ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 55.

³⁵² es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 358.

tanesi bile ayakta kalamamıştır. Yıkıntılar altında kalan insanların çoğu kurtarılamamış ve ölmüştür. Sarsıntıların aralıklarla kırk gün boyunca sürdüğü belirtilmiştir. Bu sene içerisinde bir gece vakti yıldız kaymıştır. O gecenin yatsı vaktinden itibaren sabaha kadar devamlı yıldız kaymaları yaşanmıştır. Aynı zamanda bu yıl, Türk vilâyetleri tarafından esen bir rüzgâr, pek çok kimsenin hastalanmasına ve ölümüne neden olmuştur. Rüzgâr soğuğu beraberinde getirmiş ve insanlar nezleye yakalanmıştır. Bu salgın Serahs, Nîşâbur, Hemedân ve Rey kentlerine kadar ulaşmıştır.³⁵³

Farklı bölgelerde 856 senesinde, şiddetli depremler meydana gelmiştir. Depremin yaşandığı bu bölgelerden biri Komes³⁵⁴ şehri olmuştur. Bölgede Şaban ayında (856 Aralık) vuku bulan depremin sonucunda pek çok mesken yıkılmıştır. Depremden dolayı Komes ahalisinden kırk beş bin insanın hayatını kaybettiği kaydedilmiştir. Depremin maddi-manevi hasarlara yol açtığı diğer bölgeler ise; ed-Dâmagân, Yemen, Horasan, Fars ve Şam³⁵⁵ beldeleri olmuştur. Ayrıca bu mıntikalardan tanımlanamayan garip sesler işitilmiştir. Aynı zamanda bu sene Yemen’de güneş tutulması olmuştur.³⁵⁶ Güneş tutulması eski tarihlerden itibaren yaşanan insanların bildiği bir doğa olayı olmuştur. Halk ilk başlarda bu durumdan korkmuş ve yaşadıkları çeşitli olaylarla bağdaştırmak gibi anlamlar yüklemişlerdir. Örneğin Hicretin beşinci senesinde Cemaziyelâhir ayında bir güneş tutulması yaşanmış ve halk bu duruma şaşırmıştır. Yahudiler taslarla sesler çıkarıyor ve aya kerpiç gibi malzemeler fırlatıyorlarmış. “Aya büyü yapıldı” nidaları etrafi sarmıştır. Hz. Peygamber bu olayın üzerine güneş tutulma ibadeti olan küsuf namazını kılmıştır.³⁵⁷ Hicretin altıncı yılına geldiğimizde de yaşanan ay tutulmasında Hz. Peygamber namaz kılmıştır. İnsanlar doğa olaylarını bir insanın ölümü yahut doğumu gibi hadiseler ile bağdaştırmış ve yaşanan doğa olayını bu şekilde anlamlandırmaya çalışmışlardır. O sene de güneş tutulmadan önce Hz. Peygamber’in oğlu İbrâhîm vefat etmiştir. Bu nedenle insanlar, güneş tutulmasını İbrâhîm’in ölümü ile ilişkilendirilmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Güneş ve ay bir kişi doğduğunda ya da öldüğünde tutulmaz” buyurmuş ve devamında “Ayın ya da güneşin tutulduğunu gördüğünüzde tutulma namazı kılınız” demiştir.³⁵⁸ Bu konu ile ilgili İbn Abbas: “Peygamber (sav), Güneş tutulduğu zaman dört secdeli sekiz rek’at namaz kıldı” demiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber’in doğa olayları yaşandığı zaman namaz kıldığı hadis kaynaklarında yer almaktadır. Ebu’d -Derdâ (ra)’dan: “Peygamber (sav), şiddetli rüzgâr estiği zaman hemen

---

³⁵³ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 6/73. ; el-İsfahani, *Tarihu Sini*, 146.

³⁵⁴ Komes’in fethi, Hz. Ömer’in halifeliği döneminde Rey şehrinin fethinden sonra gerçekleşmiştir. Halife tarafından Nuaym b. Mukrin’e kardeşi Süveyd b. Mukrim’i Komes’e göndermesine dair bir mektup gönderilmiştir. Emir üzerine Komes’e giden Süveyd herhengi bir kuvvetle karşılaşmamış ve şehri sulh yoluyla hakimiyet altına almıştır. İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 7/202.

³⁵⁵ “Ölü Deniz Fayı: Şam, Kudüs, Ürdün, Taberiye, Dimaşk, el-Masîsa”. Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 47.

³⁵⁶ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 6/74. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 10/574.

³⁵⁷ İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ*, 191.

³⁵⁸ İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ*, 204.

mescide koşar ve rüzgâr hafifleyince kadar orada durdu. Güneş veya ay tutulması gibi semada bir olay cereyan ettiği zaman, hemen büyük bir telaş içinde namaza koşardı. Hava açılıp aydınlanıncaya dek namaz kılardı” demiştir.³⁵⁹

Şiddetli depremlerin meydana geldiği bir diğer tarihte 856 yılı olmuştur. Depremin etkisi, Rey, Horasan, Nişabur, Taberistan, Asabahan, Tunus gibi çevre illerini de kapsayan geniş bir bölümden oluşmaktadır. Deprem, dağların yarılmasına yol açmış ve bölgedeki yapılara zarar vermiştir. Aynı zamanda zeminde bir insanın sığabileceği genişlikte çatlaklar oluşmuştur. Dağdan kopan parçalar ve yollardaki yarıklar insanlara zarar vermiştir.³⁶⁰ Câhiliye döneminde, Rey beldesine “Erâzî” adlandırılması verilmiştir. Bu adlandırmanın, Rey beldesinin yere batmasından sonra yeniden kurulmasına müteakiben verildiği kayıt altına alınmıştır.³⁶¹ Yemen gibi bazı bölgelerde sallantının neden olduğu yer kaymaları yaşanmıştır. Yemen ahalisinin üzerinde ekim yaptığı bir arazi başka bir ekim arazisinin üzerine ulaşıncaya kadar kaydığı görülmüştür. Bu yıl aynı zamanda Mısır’ın Suveyde olarak bilinen bir köyünde semadan bir tanesinin ağırlığı 10 rıtl olan taşlar yere düşmüştür.³⁶²

Dünyanın farklı yerlerinde 859 senesinde, çok sayıda deprem ve çeşitli afetler yaşanmıştır. Depremden etkilenen bölgelerden biri Antakya³⁶³ kenti olmuştur. Burada depremden dolayı 1.500 meskenin harap olduğu ve yaklaşık 90 surun yıkıldığı kaydedilmiştir. Antakya yakınlarında bulunan “Akra” adı verilen bir dağın da parçalandığı tespit edilmiştir. İbnü'l-Esir bu dağ ile ilgili Antakya’da çevresi açıkta kalan bir dağ çökmüş ve kaya parçaları denize kadar ulaşmıştır demiş ve dağın ismi ile ilgili bir bilgi vermemiştir. Depremin ardından çeşitli yerlerde daha önce duymadığı şaşkıncı sesler duyulmuş ve insanlar ürkerek evlerini terk etmek zorunda kalmışlardır.³⁶⁴ Bu garip seslerin duyulduğu diğer bölge ise, Sis halkıydı ve deprem nedeniyle çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Bu yıl, depremin yaşandığı bir diğer bölge de Mağrib olmuştur. Mağrib’in birçok beldesinde kale, ev ve köprülerin çökmesine neden olan şiddetli zelzeleler vuku bulmuştur. Mütevekkil, evleri yıkılarak mağdur olan ahaliye 3 milyon dirhem bağışlamıştır. Medâin mıntıkası da depremin yaşandığı bir diğer bölge olmuştur.³⁶⁵ Korkutucu seslerin duyulduğu bölgelerden bir diğeri de Mısır olmuştur. Mısır’da büyük bir deprem vuku bulmuştur. Mısır’ın doğu vilayetinde bulunan Bilbays beldesi, Mısır’dan gelen sesleri duymuş ve bu halktan sayısızca insan

---

³⁵⁹ İmam Muhammed Bin Muhammed Bin Süleyman er-Rûdânî, *Büyük Hadis Külliyyatı (Cem’u’l-fevâid)*, çev. Naim Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 1/233-234.

³⁶⁰ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 359.

³⁶¹ el- Belâzürî, *Fütûhu’l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 364-365.

³⁶² es- Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 359.

³⁶³ Antakya kenti Hz. Ömer döneminde yapılan Yermük Savaşı’ndan (636) sonra Ebû Ubeyde’nin komutasında Amr b. Asî’yi Kinnesrîn topraklarına gönderilmesi ile fethedilmiştir. Oranın ahalisinden bir kısmı cizye vererek orada kalmayı kabul ederken kimisi şehri terk etmiştir. el-Belâzürî, *Fütûhu’l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 166. ; Hayyât, *Tarihu Halife Bin Hayyât (Halife Bin Hayyat Tarihi)*, 166.

³⁶⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 7/78. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 360. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/12.

³⁶⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 7/78.

duyduğu ses nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Aynı şekilde bu sene Tenis ahalisi de şiddetli sesler duymuş ve pek çok kimse bu yüzden hayatını kaybetmiştir.³⁶⁶ “el-Cezire bölgesi, sınır boyları Urfa, Rakka, Harran, Re’sü’l-Ayn, Humus, Şam, Tarsus, Masisa, Adana ve Şam” kıyılarında da depremler yaşanmıştır. Suriye’nin liman kentlerinden en büyüğü olan³⁶⁷ Lazkiye’de³⁶⁸ de sarsılma meydana gelmiş ve binalar ahalinin üstüne yıkılmıştır. Halkından çok azı hayatta kalabilmiştir. Bu olayın benzeri Cebele ahalesinin de başına gelmiştir. Bölge, halkı ile birlikte yere batmış halkından geriye hiç kimse kalmamıştır.³⁶⁹ Aynı zamanda o yıl, Mekke’deki su kaynakları kurumuştur. Kuruyan su kaynaklarından biri “Mişaş” kuyusu olmuştur. Bu kuyunun ve bölgedeki su kaynaklarının suyu çekilmiştir. Durum o kadar vahim bir hale gelmişti ki; bir kırba suyun fiyatı 80 dirheme satılır olmuştur. İbnü’l-Esir ise bir kırba suyun 1 dirheme satıldığını kaydetmiştir. Bunun üzerine Halife Mütevekkil, bir kaynak kazılması ve su çıkarılması için bölgeye, yaklaşık 100 bin dirhem gibi büyük miktarda para göndermiştir.³⁷⁰ Halk, Mütevekkil’ in çok cömert bir halife olduğundan bahsetmiş ve cömertlik onun için övgü gördüğü bir konu olmuştur. Daha önce şairlere bahsetmiş olduğu ücreti hiçbir halife onlara vermemiştir denilmiştir. Dönemin şairlerinden Mervân b. Ebû’l-Cenûb’ un Halife için söylemiş olduğu mısralar onun cömertliğini çok güzel bir şekilde gözler önüne sermiştir. Ayrıca Halife o mısralara karşı “Cömertliğim seni boğana kadar devam edeceğim” demiş ve sadece bir kasidesi için Mervân b. Ebû’l-Cenûb’ a 120 bin dirhem bahsetmiştir. Şairin o mısraları şu şekildedir: “Çekiniz artık elinizin cömertliğini üzerimden, Bahsetmeyiniz daha fazlasını bana, Kibirli ve küstah olmaktan korkarım sonra!”³⁷¹ Mağrib’ te aynı zamanda Deniz suyunun yükselmesi ve kötü kokulu siyah dumanların gökyüzünü kaplaması sonucu oluşan bu afet 859 yılında olmuştur. Taşkın ve kötü koku insanları bir hayli zor durumda bırakmış olmalıdır. Bölgelerin birinde bulunan bir nehrin nereye gittiği ve nasıl yok olduğu bilinemediğinden nehir tamamıyla ortadan kaybolmuştur.³⁷²

Deprem, İran topraklarının önemli şehirlerinde de etkisini göstermiştir. Aynı zamanda bu topraklar, depremin sıklıkla yaşandığı bölgelerinden biri olmuştur. Bu duruma Müstaîn-Billah’ın halifelğine denk gelen 863 senesinin zilhicce ayında Rey’de³⁷³ yaşanan şiddetli

³⁶⁶ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 360. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/12.

³⁶⁷ Ş. Tufan Buzpınar, “Lazkiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2003), 27/117-118.

³⁶⁸ Lazkiye’de de sarsılma meydana gelmiş ve binalar ahalinin üstüne yıkılmıştır. Halkından çok azı hayatta kalabilmiştir. Lazkiye, Ubâde b. es-Sâmit el-Ensârî tarafından İslâm bölgesine dahil edilmiştir. Abbâsîler Devleti döneminde bu beldenin öne çıkan bir durumu söz konusu değildir. el-Belâzürî, *Fütûhu’l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 155. ; Buzpınar, “Lazkiye”, 27/117-118.

³⁶⁹ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 7/78. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/11-12.

³⁷⁰ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 7/78. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 360. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/11-12.

³⁷¹ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 360.

³⁷² İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 7/78. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 360. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/11-12.

³⁷³ Rey şehri, Nihâvend Savaşı’ dan (21/641) yaklaşık iki ay sonra Urve b. Zeydi’l Hayl et-Tâif komutasında Müslümanlar tarafından savaşılarak alınmıştır. Şehir gerek İpek yolu güzergahında bulunması gerekse kuzeyinde bulunan Mâzenderân bölgesindeki çok sayıda kavşağın burada birleşerek başka taraflara

deprem bir misal oluşturmuştur. Depremi peşi sıra sarsıntılar durmamış ve belli bir süre devam etmiştir. Yaşanan bu sarsıntılar, çok sayıda binanın yıkılmasına yol açmıştır. Enkaz altında kalan sayısızca insan hayatını kaybetmiştir. Enkazdan kurtulan ahali ise beldenin dış mahallerine yahut çöle sığınmıştır.³⁷⁴ Rey’de yaşamış hadis hafızı Ebû Zûr’a er-Râzî (ö. 264/878), depremde bölge halkından 10.000 insanın hayatını kaybettiğini öğrendiği kaydedilmiştir.³⁷⁵

Antakya şehrinde vuku bulan deprem, 865 yılında meydana gelmiştir. Deprem büyük meskenlerden 1.500’ ünün çökmesine neden olmuştur. Aynı zamanda beldenin surları üzerinde yer alan doksan adet kule çökmüş bir harabe haline dönmüştür. Tüm bunlarla birlikte yerin altından ürkütücü ve tüyleri diken diken eden sesler duyuluyormuş. Bu seslerin depremin sarsıntı uğultusu olduğu düşünülmektedir. Deprem, Suriye’nin Cebele ve Latakia gibi kentlerinin pek çoğunu özellikle Laodicea’ yı yerle bir etmiştir. Cebele’ de belde ahalisinin tamamı yok olmuştur.³⁷⁶

Nerede gerçekleştiği tam olarak kaydedilmeyen bir sarsıntının 870 yılında meydana geldiği kaydedilmiştir. Deprem öncesinde rüzgâr, gök yüzünde kızılılık gibi çeşitli hava olayları ve yüksek ses, uğultu gibi ses olayları yaşanmıştır. Bu deprem öncesinde de Ya’kûbî’ye göre, gökyüzünü geniş bir kızılılık kaplamıştır. Kızılığın doğu ve batı arasında büyük bir alana ulaştığını belirtmiştir.³⁷⁷ Bir diğer deprem hadisesi de 871 yılı Şaban ayının başlarında, Basra ve Vasıt’ ta gerçekleşmiştir. Sarsıntının boyutunun büyük olduğu kaydedilmiştir. Depremi şiddeti, bu bölgedeki meskenlerin yıkılmasına ve yaklaşık 20.000’ i aşkın insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Aynı zamanda Basra’da da bu sene birden fazla sarsıntının meydana geldiği bildirilmiştir.³⁷⁸ Bu hadise, Mu’temid-Alellah’ın³⁷⁹ halifeliği

---

ulaştırması yönünden önemli bir konuma sahip olmuştur. Bazı coğrafya kitaplarında, İslam coğrafyası için Rey’in en az Bağdat kadar değerli olduğu kaydedilmiştir. “Nihâvend, Fâris’teki dağlık bölgenin en büyük şehirlerinden biridir. Yüksek ve güçlü bir yapıya sahip olan kalesiyle meşhurdur” denmiştir. el-Belâzürî, *Fütâhu’l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 162. ; ed-Dîneverî, *el-Ahbâru’t-Tıvâl*, 195. ; Osman Gazi Özgüdenli, “Rey”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2008), 35/40-41.

³⁷⁴ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 7/110. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/28.

³⁷⁵ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 60.

³⁷⁶ Abû’l-Farac, *Abû’l Farac Tarihi*, 1/235.

³⁷⁷ el-Ya’kûbî, *Târih*, 2/508.

³⁷⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/70-71. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 60-61.

³⁷⁹ Mu’temid halifeler arasında hücreye atılıp zorla alıkoyulan ve başına bir gözetici tutulan ilk halife olarak kayıtlara geçmektedir. O, kendi döneminde yaşanan siyasi çatışmalar nedeniyle otoritesini koruyamamış ve kardeşlerinin gözetiminde devleti yönetmek durumunda kalmıştır. Hücrede tutulurken yaşadığı durumu dile getirir nitelikteki şu satırları kaleme aldığı kaydedilmiştir:

“Öyle bir yerleştirildim ki, artık defedemem bunu,
Benim çektiğim, hürmetsizlikten, aşağılanmaktadır!
Sürdü gitti dünyanın işi bensiz,
Ne de az bahsedildi onlardan bana!
Ne zaman bir şey istesem mahrum ettiler beni ondan,

döneminde gerçekleşmiştir. Zencilerle yaşanan mücadelenin en şiddetli olduğu dönemde Vâsıt depremi Abbâsî iktidarını, daha güç duruma düşürmüştür. İbn Kesir, bu sene Muvaffak'ın, Zenciler' le yaşanan çatışmadan sonra bölgenin havasını beğenmemiş ve Vâsıt' a geldiğini söylemiştir. Şaban ayının ilk günlerinde kente yerleştiği zaman büyük bir depremin olduğunu kaydetmiştir.³⁸⁰ Aynı zamanda bu sene içerisinde Saymara mıntıkasında çok şiddetli bir sarsıntının meydana geldiği kaydedilmiştir. Bu sarsıntı hemen sakinleşmemiş ve devamında ikinci bir sarsıntı daha yaşanmıştır. İkinci sarsıntının yıkım gücü ilkinden çok daha fazla olmuş ve şehrin tamamına yakını bu sarsıntı ile harabeye dönmüştür. Enkaz altında kalan yaklaşık 20.000 kişi hayatını kaybetmiştir.³⁸¹

Hicaz'da 872 yılında bir deprem afeti vuku bulmuştur. Deprem, Benî Süleym, Benî Hilal, Benî Kays' ın bulunduğu bedevî yerleşim alanlarında etkili olmuş ve çok sayıda insanın ölmesine neden olmuştur. Deprem tek bir sarsıntı ile kalmamış, artçıları yaşanmıştır. Bu zelzeleye korkunç bir kasırğa ve zifiri karanlık eşlik etmiş ve insanların korkusu git gide artmıştır. Çaresiz kalan halk, Mekke ve Medîne' ye kaçmaya başlamıştır. Kâbe'ye ve Hz. Peygamber'in kabrinin yanına ulaşarak kendilerini güvene almaya çalışmışlardır. ³⁸² Bu bedevi kabileler, gaspçılık yaparak insanları huzursuz etmişler ve başlarına gelen bu deprem hadisesini yaptıkları gasplar ile ilişkilendirmişlerdir. Depremin onlara ilahi bir uyarı olduğunu düşünmüşlerdir. Bu yüzden bedevi halk, gasp ettikleri hacıların mallarını onlara geri vermişlerdir.³⁸³

Cürcân' da üç gün devam eden bir deprem afeti vuku bulmuştur. Bu afet 873 yılında meydana gelmiştir. Depremin yaşandığı zaman, şu şekilde anlatılmaktadır; Muharrem ayında Ya'kûb b. Leys, Cürcân' a gitmek istemiş ve yola çıkmıştır. Aynı zamanda Alevî lideri olan Muhammed b. Zeyd'te Deylem, Cibâl ve Taberistan bölgelerinden bir araya getirdiği askeri birliğiyle Ya'kûb b. Leys'e saldırmış ve çatışma çıkmıştır. Ya'kûb yenilmiş ve Cürcân' a gittiği söylenmiştir. Depremin bu esnada meydana geldiği belirtilmiştir. Deprem nedeniyle, onun adamlarından 2.000' i hayatını kaybetmiştir. Zehebî ise bu rakamı 1.000 askerinin öldüğünü söyleyerek belirtmiştir. ³⁸⁴

Şam, Mısır, Cezire, İfrîkiye ve Endülüs'te 880 yılında depremler vuku bulmuştur. Depremin şiddeti büyük olmuş, etkisi de geniş bir alana yayılmıştır. Depremin asıl yıkıcı anı depreme hazırlık aşamasından sonra olmuştur. Hazırlık aşamasından kast edilen durum aslında depremin ilk anıdır. Bu an şiddetli depremin habercisidir. Depremin hissedildiği ilk anda pek yıkıcı bir etki görülmezken ardından gelen yerkabuğundaki çatlama etrafı derinden

---

'Bu sizin için tehlikelidir!' diyerek." es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 380-381.

³⁸⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/69-71. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 43. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 61.

³⁸¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/214. ; el-İsfahani, *Tarihu Sini*, 147.

³⁸² el-Ya'kûbî, *Târih*, 2/511.

³⁸³ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 166.

³⁸⁴ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 62.

yaralamıştır. Bu sarsıntı nedeniyle evler yıkılmıştır. Bu durumun yaşanması kısa bir süre içerisinde gerçekleşmiştir. Kısa süreli bu depreme ana şok denmektedir.³⁸⁵ Yukarıda zikredilen deprem olayında olduğu gibi, tektonik olarak çok faal olan alanlarda meydana gelen depremleri, sarsıntı durmadan önce bölgedeki bazı aktif fayları harekete geçiren sismik dalgaların neden olduğu ikinci bir deprem izleyebilmektedir. İki depremin süresi birbirine karıştığında daha uzun sürebilir ve etkisi de bir o kadar ağır olabilmektedir.³⁸⁶ Taberî de 880 senesi ile ilgili, el-Muvaffak ve Zenciler' in Ahvâz taraflarında çatışmalar yaşandığı sırada gece saatlerinde ürkütücü bir depremin meydana geldiğini fakat "...bu depremde herhangi bir can ve mal kaybı olmadı.." şeklinde kayıt düşmüştür. Bu ifadeden asıl mananın Ahvâz ve etrafında bir depremin olmadığı şeklinde anlamak mümkündür. Çünkü Selâvî'den aktarılanlar ışığında bu depremin merkezinin, Kuzey Afrika olduğu anlaşılmaktadır. O, bu depremin Şevval ayının 22' sinde (26 Mayıs Perşembe) bugünkü Akdeniz-Himayala Deprem Kuşağı üzerinde, tüm Endülüs, Tilemsan' dan Tanca bölümüne ulaşıncaya kadar Akdeniz kıyı kesimindeki tüm iskân alanları ile Mağrib' in en uzak yerlerini dağ ve ovalarına kadar sarsmış ve şiddetli bir deprem zinciri meydana gelmiştir. Aynı zamanda bu yıl, İbn İzârî Kurtuba' da korkunç bir depremin yaşandığını, aşırı derecede sıcaklar olduğunu söylemiştir.³⁸⁷ Sıcak hava hac yolculuğunu da etkilemiş ve çok sayıda hacı Mekke yolundan geri dönmüştür. Aralarında yola devam edenler de olmuştur. Yola devam edenlerden birçoğunu da sıcaklık ve sıcaklığın getirdiği susuzluktan ötürü çölde hayatlarını kaybetmişlerdir.³⁸⁸

Bağdat'ta 881 senesinin Rebülevvel (eylül-ekim) ayında, bir zelzele meydana gelmiştir. Aynı zamanda beldeye dört kez yıldırım düştüğü ve üç gün boyunca aralıksız yağmur yağdığı kaydedilmiştir.³⁸⁹ Düşen yıldırımların ve yağmurların etkisinden bahsedilmemiştir.

Mısır'da 885 yılının Cemaziyelâhir ayında korkunç bir deprem meydana gelmiştir. Sayısız mesken, mescit, saray ve benzeri yapılar çökmüştür. Bu yapıların başında Ulu Cami ve İskenderiyye Feneri gelmektedir. Bölge adeta bir harabeyi andırır hale gelmiştir. Bölgede depreminin yanı sıra bir veba salgını meydana gelmiştir. Bu salgında neredeyse günde 1.000 kişinin cansız bedenine ulaşıldığı kaydedilmiştir. Aynı zamanda zikredilen ölüm sayısının depremden dolayı olduğu da kaydedilmiştir. Depremin başlangıcı ve bitişi arasındaki sürenin oldukça kısa sürdüğü ana şokun meydana geldiği görülmüştür. Kalkaşandî bu depremin gerçekleştiği alanı "..bütün memlekette büyük bir deprem (zelzele azîme) oldu"

---

³⁸⁵ Alp-Himayala Kuşağı: Endülüs, Kuzey Afrika, Mısır, Suriye, El-Cezîre, Ahvâz. İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/303. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 62.

³⁸⁶ Pampal, *Depremler*, 53.

³⁸⁷ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 62-63.

³⁸⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/304.

³⁸⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/331. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 63.

şeklinde ifade etmiştir.³⁹⁰ Bir felaketin, yaşayanlara bu kadar uzun sürdüğünü düşündürmesi, olayın yarattığı şok ve panikten kaynaklanmaktadır. ³⁹¹ Tüm bu hadiselerin yanında Bağdat'ta şiddetli bir kıtlık afeti vuku bulmuştur. ³⁹²

Mu'tadid Billah'ın döneminde (892-902) yaşanmış ve kayıt altına alınmış farklı afetler meydana gelmiştir. Yaşanan afetlerden önce halifenin dönemi ile ilgili bazı siyasi çatışmaların verilmesi hem afetin yaşandığı bölgeyi hem de karışıklığın iktidarı nasıl etkilediğini görmek açısından önemlidir. O, Abbâsî iktidarına merkez yönetimin güçsüzleştiği ve aynı zamanda devlet hazinesinin yoksullaşarak ihtiyaçları karşılamadığı bir dönemde başa gelmiş ve babası Muvaffak ile birlikte Zencî ayaklanmalarını bastırmış olması onun Abbâsîler arasında öne çıkmasına sebep olmuştur. Devletin bu olumsuz gidişatı için istikbal ve otoriteyi yeniden sağlamıştır ki bu yüzden ona ikinci kurucu anlamına gelen "İkinci Seffah" lakabı verilmiştir.³⁹³ Aynı zamanda O, Benî Abbas'ın en acımasız kişisi ve devlet idaresinde güçlü bir karakter olarak tarihte yerini almıştır.³⁹⁴ Meydana gelen afetlerden ilki, İran topraklarında Doğu Azerbaycan'ın bir ili olan Erdebil'de³⁹⁵, 893 yılında bir deprem yaşanmıştır. Deprem öncesinde bir fırtınanın ortaya çıktığı kaydedilmiştir. Aynı zamanda bu yılın Şevval ayında, Debil'de bir ay tutulması olacağı yönünde görüşler bildirilmiştir. Bunun üzerine ikinci vakitlerinde yeryüzünü üç gece devam eden sert bir fırtına kaplamıştır. Fırtınayı şehir ahalisini yok edecek şiddette bir deprem takip etmiştir. İlk depremden sonra sakinleşmeyen yer, altı defa daha sallanmıştır. İbnü'l-Esir bu sarsıntıların beş kez gerçekleştiğini kaydetmiştir. Depremin etkisi ile bölgedeki evlerin neredeyse tamamına yakını yıkılmıştır. O kadar ki geride ayakta kalabilen ev sayısı yüzü bile bulmamıştır. Şiddeti bu kadar güçlü olan ve çok sayıda artçısı yaşanan depremin enkazı da bir o kadar büyük olmuştur. Yüz elli bin insan enkaz altında kalarak hayatını kaybetmiştir.³⁹⁶ Aynı zamanda İbnü'l-Cevzî, bu sene içerisinde Hulvân' da da bir zelzelenin meydana geldiğini kaydetmiştir. Halife, depremden zarar gören bölgeye yardım için

---

³⁹⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/352. ; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/241. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 63-64.

³⁹¹ Pampal, *Depremler*, 53.

³⁹² Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/241.

³⁹³ Yılmaz, *Abbasiler ve Abbasi Halifeleri*, 119-122.

³⁹⁴ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 381.

³⁹⁵ Erdebil beldesinin Müslümanlar tarafından fethi, Hz. Ömer döneminde Huzeyfe b. Yeman' a halifenin Kûfe Valisi el-Muğire b. Şu'be tarafından ulaştırılan bir mektup ile gerçekleşmiştir. Halife b. Hayyât' tan Ali b. Muhammed yoluyla edindiğimiz bir anekdota göre de "Onlarla (Azerbaycanlılarla), 22. Yılda Huzeyfe sekizyüzbin dirhem karşılığında antlaşma yaptı" şeklinde yer almakta ve yukarıdaki aktarımımızı desteklemektedir. Bu şehrin tanınmasında Arap iktidarına karşı bir ayaklanma olan Hürremiyye hareketi (201/816) önemli bir rol oynamaktadır. Hareket merkezi Erdebil yakınlarındaki köylerdir. el-Belâzürî, *Fütûhu'l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 372. ; Hayyât, *Tarihu Halife Bin Hayyât (Halife Bin Hayyat Tarihi)*, 188. ; Saleh Muhammedoğlu Aliev, "Erdebil", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1995), 11/276.

³⁹⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/130. ; Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/388. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 382.

yardımcısına gerekli emri vermiştir. Halifenin, kente 20.000 dinar gönderdiği söylenmiştir.³⁹⁷

Rey ve Taberistân' da 893 senesinde, sular tümüyle çekilmiştir. Bu durum devamında kuraklığa neden olmuştur. Devamında büyük bir fiyat artışı meydana gelmiştir. 3 rıtlık su, 3 dirheme satılmıştır.³⁹⁸ Ayrıca o yıl, Hindistan'da inanılmaz bir deprem felaketi vuku bulmuştur. Deprem, etkisini kuvvetli bir şekilde hissettirmiş ve Hindistan'ın önemli bir şehri üzerinde yıkım meydana getirmiştir. 150.000 kişi bu enkaz altında hayatını kaybetmiştir.³⁹⁹

Erdebil bölgesinde 900-901 senesinde, insanları zor durumda bırakan farklı farklı afetler vuku bulmuştur. Bu felaketlerden biri, şehri kaplayan ürkütücü bir fırtına olmuştur. Bu fırtına ikinci vakitlerinde başlamış ve gecenin bir kısmını da kapsayacak şekilde sürmüştür. Fırtınanın ardından günlerce devam eden bir deprem felaketi meydana gelmiştir. Depremin şiddeti ile çok sayıda ev yıkılmış ve yerleşim bölgeleri zarar görmüştür. Üstelik bazı bölgeler tamamen yerin dibine batmıştır. Depremin ilk günü 30.000' i aşkın insanın hayatını kaybettiği kaydedilmiştir. Sarsıntı son bulduğunda toplam 150.000 kişinin enkaz altında kalarak hayatını kaybettiği tespit edilmiştir.⁴⁰⁰

Bağdat'ta 901-902 yılı Receb ayında (Haziran-Temmuz) günlerce devam eden bir deprem felaketi meydana gelmiştir. Sarsıntılardan endişe duyan halk mescitte bir araya gelerek dua etmiş ve depremin üzerlerinden kalkmasını istemişlerdir. Bir zaman sonra deprem sarsıntıları sakinleşmiştir. Süyûtî' de depremin çok şiddetli olduğunu kaydetmiştir. Bu yılın Ramazan ayında, gün doğumuna kadar çok şimşek çaktığı kaydedilmiştir. Bu gibi olayların doğal afetler için bir hazırlık olduğu görülmüştür. Aynı zamanda Basra topraklarında daha önce karşılaşılmamış bir şiddette rüzgâr esmiştir. Öyle ki bu rüzgâr, Basra için önemli bir geçim kaynağı olan hurma ağaçlarını telef etmiştir. Basra'da da bir deprem vuku bulmuştur. Yaşanan depremden dolayı altı bin kişi hayatını kaybetmiştir.⁴⁰¹

Musul' da 910 senesinde Musul topraklarına bağlı olan el-Hadîse bölgesinde şiddetli derecede sıcaklıklar görülmüştür. Bölgede sarımsı bir renge sahip şiddetli rüzgâr esmiştir. Rüzgârın etkisi büyük olmuş ve çok sayıda insan bu yüzden hayatını kaybetmiştir.⁴⁰² Kayrevan⁴⁰³ bölgesinde, 911 yılında da çok büyük bir deprem meydana gelmiştir. İnsanlar,

---

³⁹⁷ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 64-65.

³⁹⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/388.

³⁹⁹ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/243.

⁴⁰⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/155. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 65.

⁴⁰¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/435. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 390. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/172. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 66.

⁴⁰² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/57.

⁴⁰³ Kayrevan, "İfrîkiye'nin VII-XI. yüzyıllar arasındaki başşehri" dir. Nadir Özkuyumcu, *"Kayrevan", TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2022), 25/88-89.

daha önce böylesi bir sarsıntıya şahit olmadıklarını söylemişlerdir. Kayrevan'ın sahil kentlerinden biri olan Bâs köyü depremin şiddeti nedeniyle yerin dibine girmiştir. Depremin yaşandığı sıralarda bölgede, halk arasında çatışmalar yaşanmış ve isyanlar devam etmiştir. Kütâme ahalisinden yaklaşık bin kişiyi katletmişlerdir.⁴⁰⁴ Bu sene ile ilgili Mesûdî' de (ö. 345/956), Kûfe ve Mısır topraklarında korkunç bir depremin yaşandığını ve çok sayıda insanın depremde hayatını kaybettiğini belirtmiştir.⁴⁰⁵

Irak'ın tarihi kentlerinden biri olan Vâsıt' ta 922-923 senesinde büyük bir deprem vuku bulmuştur. Bu bölgenin on yedi yerleşim alanında yer çatlamaştır. Oluşan aralıkların en büyüğü bin zirâ iken en küçüğü iki yüz zirâ ölçüsündedir. Çoğu yerleşimin zarar gördüğü bu sarsıntı da büyük köylerden bin üç yüzünün sular altında kaldığı kaydedilmiştir. O yılın, Cemaziyelâhir ayında başak burcunda kuyruklu bir yıldız görülmüştür. Bu yıldızın uzunluğunun iki zirâ olduğu kaydedilmiştir.⁴⁰⁶ Yıldızların doğa olayları ile bağlantılı olduğu düşünülmüştür.

Mısır topraklarında 933-934 yılında şiddetli bir deprem afeti meydana gelmiştir. Depremin etkisi büyük olmuş ve çok sayıda ev harap olmuştur. Aynı zamanda bağlı şehirlerin büyük bir bölümü depremin etkisi ile yere batmıştır. Bu dönemde Abbâsî halifesi Kâhir-Billâh (929,932-934) yerine Râzî-Billâh (934-940) hilafete gelmiş ve zikredilen depremin bu sıralarda vuku bulduğu kaydedilmiştir.⁴⁰⁷ Bu dönem de Kâhir' in şarap, şarkı ve diğer eğlence işlerini yasakladığı bilinmektedir. Bu işlerle meşgul olanları gördüğünde Basra ve Kûfe' ye sürgün ettiği kaydedilmiştir.⁴⁰⁸ Halife, döneminde yaşanan deprem sonrasında böyle bir önlem almış olmalıdır.

Horasan'ın Neşe' bölgesinde 942 yılında birçok binanın yıkılmasına ve civardaki kasabaların tamamen yok olmasına neden olan bir deprem yaşanmıştır.⁴⁰⁹ İnsanların çoğu enkaz altında kalarak hayatını kaybetmiştir. Aynı sene Bağdat'ta Eylül ve Ekim ayları çok sıcak geçmiştir. Sıcaklık insanların nefes almasını zorlaştıracak derecede yükselmiştir.⁴¹⁰ Bu afetler el-Müttakî-Lillâh' ın (940-944) halifeliğine denk gelmiştir. Onun hilafeti sırasında, halife Mansûr'un yaptırdığı Mansûra şehrindeki yeşil kubbe yağışların fazla olduğu ve fırtınalı bir günde yıkılmıştır. Bu kubbe Abbasîler' in anıtı Bağdat'ın tacı sayılmakta idi.⁴¹¹

⁴⁰⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/61. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 66.

⁴⁰⁵ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 66.

⁴⁰⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/257. ; Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/117.

⁴⁰⁷ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 66.

⁴⁰⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/228.

⁴⁰⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/343. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/355-356.

⁴¹⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/355-356.

⁴¹¹ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 406-407.

Memlûklü tarihçisi Kalkaşandî (ö. 821/1418), Mutî'-Lillâh' ın (946-974) hilafeti döneminde depremlerin arttığını ve 3 farklı depremin yaşandığını kaydetmiştir.⁴¹² Depremlerin tarihi ve ayrıntıları hakkında geniş bir bilgiye yer verilmemiştir.

Süyûtî'nin, İbnü'l-Cevzî' den nakline göre, 956 yılında Mısır'da bir deprem felaketi yaşanmıştır. Depremin, üç saat boyunca sürdüğü kaydedilmiştir. Deprem, evlerin yıkılmasına yaşam alanlarının harap olmasına neden olmuştur.⁴¹³

Hemedan' da⁴¹⁴ ve Esterâbâd' da⁴¹⁵ 956-957 yılında deprem olmuştur. Şiddetli olan sarsıntı nedeniyle binalar çökmüştür. Aynı zamanda o yıl, Kasr-ı şirine bir şimşek isabet etmiş ve yapının iki parça olacak şekilde ayrılmasına yol açmıştır. Evlerin duvarlarında da yarıklar ortaya çıkmıştır. Enkaz altında pek çok can kaybı yaşanmıştır.⁴¹⁶ Deprem gibi doğal afetler milletleri sadece ekonomik yönden olumsuz etkilemekle yetinmemiş ve can kaybı gibi psikolojik açıdan derin yaraların açılmasına da yol açmıştır.

Rey ve çevresinde 957-958 yılında Zilkade ayının başlarında, şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Bu belde de ayakta kalabilen bir yapı dahi kalmamış, şehir adeta harabeye dönmüştür. Rey'in yüz elli köyü yer altına batmıştır. Çok sayıda bölge ahalisi mahvolmuştur. Tâlikân toprakları da yerle bir olmuş ve bölge sakinlerinden yalnızca otuz kişi kurtulabilmiştir.⁴¹⁷ Bu afetler Hulvân' a kadar gelmiş ve burası yere batmıştır. Çok sayıda kişi ölmüş ve bağlı bölgelerden çoğu yere batmıştır. Zamanla toprak yuttuğu şeylerin hepsini geri kusmuştur. Rey'de yaşanan zelzele şu şekilde kayıt altına alınmıştır: "Rey'de bir dağ yarıldı ve bir köyün halkı yarım gün boyunca yer ve gök arasında asılı kaldı. Sonra yer burayı da yuttu. Yeryüzünde çok büyük bir yırtılma oldu ve içinden pis kokan sular çıktı, etrafa dumanlar yayıldı" denmiştir.⁴¹⁸ Aktarılan bilgilerden anlaşılacağı üzere bu tarihlerde çok sayıda insan ve birçok yerleşim yeri harabeye dönmüştür. Hayatta kalan insanların çoğu da art arda gelen afetlerden dolayı çaresiz kalmıştır. Aynı zamanda bu yıl Irak, Cibâl taraflarında ve Kum bölgesinde kırk gün aralıklı olarak art arda süre gelen depremlerin yaşandığı haber verilmiştir. Depremin etkisi şiddetli olmuş, meskenlerin yıkılmasına,

⁴¹² Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 67.

⁴¹³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/450. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 412.

⁴¹⁴ Hemedan, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde yapılan Nihâvend Savaşı (21/642) sonucunda varılan barış anlaşması ile Müslümanlara bırakılmıştır. Lakin sonradan halk arasında çıkan ayaklama yüzünden şehir Müslümanların hakimiyetinden çıkmıştır. Cerîr b. Abdullah el-Becelî savaş yolu ile tekrar şehrin Müslümanların himayesine girmesini sağlamıştır. Tahsin Yazıcı, "Hemedan" (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1998), 17/183-185.

⁴¹⁵ "Kuzeydoğu İran'da bugün Gurgân adıyla anılan tarihi şehir" dir. Müslümanlar tarafından zabtı Hz. Osman döneminde 30 (650-51) senesinde olmuştur. İslâm hakimiyetine kesin olarak ise Emevî Halifesi Süleyman b. Abdülmelik zamanında gerçekleşmiştir. Tahsin Yazıcı, "Esterâbâd" (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1995), 11/437-438.

⁴¹⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/448.; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/395.

⁴¹⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/450. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 412.

⁴¹⁸ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 412.

enkazda kalan halkın ölmesine neden olmuştur. Sarsıntılar sanki depremin bitişini haber verir gibi bir süre sakinleşmiş lakin sonrasında tekrar görülmeye devam etmiştir. Bu yıl aynı zamanda denizin suyu yaklaşık sekiz arşın diğer bir söyleme göre ise yaklaşık bir kulaç ölçüsünce azalmıştır. Öyle ki azalan su içinde daha önce insanların göremediği derinlikteki dağlar ve adalar ortaya çıkmıştır.⁴¹⁹.

Mutî'-Lillâh' ın halifeliği sırasında (946-974) Vâsıt beldesinde şiddetli bir deprem yaşanmıştır.⁴²⁰ Vâsıt, Emevîlerin Irak valisi olan el-Haccac tarafından 83 yahut 84 senesinde inşa edilmiştir. (Rivayetlerin çoğunluğuna göre inşası 86 yılında tamamlanmıştır Dia). Bu şehrin inşası tamamlandığında el-Haccac Emevîler'in beşinci halifesi Abdülmelik b. Mervan'a şöyle dediği nakledilir: "Ben el-Cebel ile el-Mısreyn (Küfe ve Basra) arasındaki arazinin ortasında bir şehir kurdum ve ona Vâsıt adını verdim. Bundan dolayı Vâsıt halkına el-Kerîşiyî denildi".⁴²¹

Bağdat ve bazı doğu illerinde 958-959 yılının nisan ayında insanları derinden etkileyen bir deprem meydana gelmiştir. Deprem sayısızca insanın ölümüne ve meskenlerin yıkımına neden olmuştur. Bu durumda hem bölgedeki insanları hem de devletin ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Aynı zamanda bu sene Diyarbakır ve Silvan'a giren Bizanslılar ahaliden 1500 kişinin ölümüne sebep olmuştur.⁴²² Afetler ve milletler arası mücadeleler hem halkın ölüm sayısını artırmış hem de ekonomik açıdan halkın daha da zorlaşmasına neden olmuştur. Deprem Kum, Hulvân ve dağlık bölgelerde meydana gelmiştir. Çoğu insan bu deprem nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Ardından çekirgeler bu bölgeleri istila etmiş ve yayılmıştır. Orada bulunan tüm mahsulleri ve ağaçların çoğunluğunu yemişlerdir.⁴²³

Tâi' Lillâh (974-991) zamanının da 986 senesinde Bağdat'ta çeşitli afetlerin yaşanmıştır. Bu sene Muharrem ayında Bağdat'ta çok fazla yılan görülmüş ve pek çok insan bu sebeple ölmüştür. Aynı zamanda Rebûlevvel ayının yedisinde yağmurlar artmış ve çok fazla şimşek kaçmıştır. Yağışlar sel afetine neden olmuştur. Su baskınları arazilerin hasar görmesine ve mahsullerin telef olmasına neden olmuştur. Receb ayında fiyatlarda ciddi bir artış yaşanmıştır O yıl, yaşanan bir diğer afet de Musul bölgesinde olmuştur., Musul'da çok miktarda evin çökmesine neden olan bir deprem felaketi vuku bulmuştur. Depremden dolayı çok sayıda insan enkaz altında kalarak hayatını kaybetmiştir.⁴²⁴ Afetler, görüldükleri topraklarda kontrol edilemediklerinde meydana getirdiği hasar çok daha fazla olmuş ve bölge halkı üzerinde telafisi mümkün olmayan izlere yol açmıştır. Bölgenin ekonomik

⁴¹⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/450. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/398. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 412.

⁴²⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/472.

⁴²¹ el-Belâzürî, *Fütûhu'l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 329.

⁴²² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/399.

⁴²³ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 359.

⁴²⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/48. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/515.

durumu ve diğer milletlerle olan bağlantısı afetlerle birleştğinde ortaya çıkan hasarlar artmıştır. Çünkü halk, bir taraftan savaş mücadelesi diğer taraftan da doğal afetler ve getirdiği yükümlülükler altında ezilip kalmıştır. Can kaybı aynı zamanda üretimi durduran kilit bir nokta haline gelmiştir.

“Bağdat, Vâsıt, Kûfe, Senar, Basra, Mahruban, Ganabah ve Abbâdan’dan Batihâ ve bazı bölgelerde” 1007 senesinin Reviyülevvel ayında (Kasım-Aralık 1007) yoğun kâr yağışı meydana gelmiştir. Kar yağışı fazla olmuş ve Bağdat sokaklarında karın yüksekliği yaklaşık bir veya bir buçuk karışı bulduğu kaydedilmiştir. Kar yerde yirmi gün boyunca kalmıştır. Abu’l-Farac ise karın bir hafta kadar yerde kaldığını kaydetmiştir.⁴²⁵ O yıl meydana gelen bir diğer afet de Dinever’ de yaşanmıştır. Burada büyük bir deprem vuku bulmuş ve meskenlerin çoğu yıkılmıştır. Yaşanan depremde, yıkıntılar altında kalıp sayılamayanlar hariç on altı bin kişinin cansız bedenine ulaşılmıştır.⁴²⁶ İnsanların arasında cesedi bulunanlar cesedi bulunmayanlardan daha şanslı sayılmış ve bir aileden geriye tek bir kişi bile kalmamıştır. Aynı zamanda 1007 yılında yaşanan afetler depremle sınırlı kalmamış ve Dakukî, Tikrit ve Şiraz’da da ortalığı karartan şiddetli bir fırtına meydana gelmiştir. Fırtına nedeniyle çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Bir hayli ev, hurmalık ve zeytinlik kullanılamayacak hale gelmiştir. Aynı zamanda Şiraz beldesinde de hem fırtına hem deprem afetleri meydana gelmiştir. Bölgenin fırtınadan dolayı bazı bölümlerini çökmüştür. Deprem ise Basra denizdeki gemilerin batmasına neden olmuştur. Ayrıca o yıl, Vâsıt’ ta her biri 106 dirhem ağırlığında dolular yağmıştır.⁴²⁷ Afetler birbirini kovalamış her bir bölge de etkisi farklı olan afetler meydana gelmiştir.

1016 yılında, yangın ve deprem hadisesi vuku bulmuştur. Rebûlevvel ayında (Temmuz-Ağustos 1016) Hz. Hüseyin’in türbesinde yakılan büyük şamdanlar yangın çıkmasına neden olmuştur. Türbenin kubbe ve revakları yanmıştır. Ateş tek bir bölgede sınırlı kalmamış ve Nehr-i Tâbık, Dâru’l-Kutn ve Bâbu’l-Basra’nın büyük bir bölümü yanmıştır. Sâmarrá Camî de yangından kurtulamamıştır. Mescid-i Harâm’ a geldiğimizde ise Rûkn-ü Yemânî bölümü parçalanmıştır. Hz. Peygamber’in hücresinin ön kısmındaki duvar çökmüştür. Mescid-i Aksâ’daki büyük kubbe yere çökmüştür.⁴²⁸ Deprem gibi afetler yapıların duvarlarında hasarlar ve çökmeler meydana getirmiştir. Bu yapıların biri de Mescid-i Harâm olmuş, sütunlarından, bölümlerinden ve kapılarından bazıları zaman zaman afetlerden etkilenmiştir. Bu yapının doğu bölümünde 103 batı kısmında 105, Şam yakasında 135 ve Yeman rûknü kısmında ise 141 olmak üzere içindeki toplam sütun sayısı 484 tanedir.⁴²⁹

⁴²⁵ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 9/169. ; Abû’l-Farac, *Abû’l Farac Tarihi*, 1/279.

⁴²⁶ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 9/169. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/39. ; Abû’l-Farac, *Abû’l Farac Tarihi*, 1/279.

⁴²⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/39. ; Abû’l-Farac, *Abû’l Farac Tarihi*, 1/279.

⁴²⁸ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 9/231.

⁴²⁹ Ebû Alf Ahmet b. Ömer b. Rüsteh, *el-A’laku’n-Nefise-Dünya Coğrafyası*, çev. Ali Fuat Eker (Ankara Okulu Yayınları, 2017), 62.

Mısır ve Şam'da 1033 yılında bir deprem vuku bulmuştur. Deprem, evlerin çökmesine ve çok sayıda insanın enkaz altında kalarak hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Deprem en ağır etkisi ise Remle beldesinde hissedilmiştir. Bölgede bulunan bir cami çökmüş ve şehrin üçte biri yok olmuştur. Sağ kalan kimseler ise memleketlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra sarsıntılar durmuş ve insanlar memleketlerine geri dönmüştür. İnsanların sekiz gün boyunca sokakta kaldığı kaydedilmiştir.⁴³⁰ Deprem nedeniyle Beyt-i Makdis'teki duvarların bir kısmı ve Davud Peygamber'in mihrabının önemli bir bölümü depremden etkilenerek çökmüştür. İbrahim Mescidi' in de büyük bir parçası yıkılmıştır. Deprem, Askalan ve Gazze beldelerin de etkili olmuştur. Askalan' ın minaresi düşmüştür. Gazze minaresinin de tepe kısmının düştüğü kaydedilmiştir. Akkâ şehrinin de neredeyse yarısı deprem yüzünden yok olmuştur. Barzat bölgesinde de durumlar diğer bölgelerden daha ağırdır. Bölge halkı sığır ve koyun gibi hayvanlarıyla birlikte telef olmuş yer adeta onları yutmuştur. Aynı şekilde bölgedeki diğer köy ve kasabalarda yok olmuştur. Suriye'de de birçok köy ahalisi ile birlikte yere batmıştır.⁴³¹ Balaş şehrinin ise neredeyse tamamına yakını telef olmuştur. Deniz suları 3 fersah azalmış ve insanlar görünürde olan balıkları toplamak için denizin içerisine girmişlerdir. Fakat o esnada sular tekrar kabarmış ve içeri giren çok sayıda ki insanı boğmuştur.⁴³² Yine bu sene aralık ayında Nusaybin'de eşsiz şiddette bir karayel ve toz fırtınası esmiştir. Fırtına zeytin, dut ve erik ağaçlarını kökünden sökmüştür. Dahası taş ve kireçten inşa edilmiş binaları yıkmıştır. Rüzgârın peşinden şiddetli bir yağmur yağmış ardından da el, parmak ve bilek büyüklüğünde tasvir edilen dolular yağmıştır.⁴³³

Abbâsî halifelerinden Kâim-Biemrillâh'ın (1031-1075) hilafette olduğu döneme rastgelen 1042 senesinde Tebriz'de büyük çaplı bir deprem yaşanmıştır. Depremde, beldenin büyük bir bölümü hasara uğramış, neredeyse tamamen yok olacakmış. Çok sayıda kale, sur, hamam, pazar yeri ve saray parçalanmış ve yıkılmıştır. Yıkılan bu kadar fazla yapının altında yaklaşık 50.000 kadar insan yaşamını yitirmiştir. Bu felaketten kurtulan insanlar, yaşadıkları olayın şokunu üzerlerinden atamamışlar ve bornozları üzerinde sokağa çıkmışlardır. Bu unutulmaz afetin etkisinden dolayı emir, yası temsil eden siyah kıyafetleri giymiştir.⁴³⁴ İran toprakları fay hatlarının yoğun olarak bulunduğu bir bölge olmuş ve sıklıkla depremle karşı karşıya kalmıştır. İran platosunu bölen, dağların etrafını kuşatan fay hatları, Sebelân ve Demâvend yanardağları nedeniyle de bu topraklarda çok sık depremler meydana gelmiştir.⁴³⁵ İran'da bir şehir olan Tebriz'de, bölgenin depremselliğinden nasibini

⁴³⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/336. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/120. ; Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/291.

⁴³¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/120. ; Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/291.

⁴³² Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/291.

⁴³³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/336. ; Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/291.

⁴³⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/391-3992. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/141-142. ; Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/298.

⁴³⁵ Bernard Hourcade, "İran" (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2000), 22/292-293.

almış ve çok sayıda deprem ve yıkımına şahitlik etmiştir. Bu depremler arasında en etkili olanları; 858, 1042, 1067, 1273, 1721, 1727 ve 1780 tarihinde gerçekleşenler olmuştur. Yukarıda zikredilen tarihler arasında 858 yılında meydana gelen deprem, ciddi hasarlar oluşturmuş ve Abbâsî halifelerinden birisi olan Mütevekkil-Allah beldenin onarımında önemli rol oynamıştır.⁴³⁶ Bağdat'ta aynı sene bir iki kilo ağırlığında dolular yağmış civardaki 30' dan fazla yerleşim alanını telef etmiştir.⁴³⁷

Errecân⁴³⁸, Ahvaz⁴³⁹ ve çevre bölgelerde 1052 senesinde etkisi büyük bir deprem vuku bulmuştur. Depremin şiddeti ile birçok ev çökmüş ve tamamen yıkılmayan yapılarda hasar görmüş ve balkonlar çökmüştür.⁴⁴⁰ O yıl, depremin yaşandığı bölgeler arasında Hûzistân, Errecân, İzec⁴⁴¹ ve civarının da olduğu kaydedilmiştir. Bu bölgeler arasında depremin en şiddetli yaşandığı yerleşim alanı ise Errecân olmuştur. Burada çok sayıda bağlı mıntıka ve evler yıkılmış, bölge halkı ölenlerin çokluğu nedeniyle azalmıştır. İbnü'l Esîr "Errecân yakınlarında dağ yarıldı ve dağın ortasında gizlenmiş vaziyetteki tuğla ve kiremitten yapılmış bir merdiven zuhur etti. Halk bu durumu şaşkınlıkla karşıladı" demiştir. Deprem nedeniyle su kanalları zarar görmüş ve tarımsal faaliyetlerde aksaklık yaşanmıştır. Bu sene meydana gelen depremden Horasan bölgesi de nasibini almış ve çok sayıda yapının tahrip olduğu tespit edilmiştir. İnsanlardan çoğunun hayatını kaybettiği büyük bir deprem yaşanmıştır. Bilhassa Beyhak mıntıkası bu şiddeti diğer yerlere göre daha fazla hissetmiştir. Belde adeta viraneye dönmüş cami ve sur yapıları ağır hasar alarak çökmüştür. Uzun süre tamir edilememiştir.⁴⁴²

Irak ve Musul bölgeleri başta olmak üzere 1058 yılında kimi bölgelerde çeşitli afetler vuku bulmuştur. O yılın, Şevval ayında (Kasım-Aralık 1058) zikredilen yerleşim alanlarında büyük bir deprem felaketi meydana gelmiştir. Deprem, etkisini İran şehirlerinden biri olan Hemedân bölgesinde de hissettirmiştir. Bu deprem bir saat boyunca sürmüştür. Yaşanan afetin doğal, bir o kadar da acı sonucu olarak çok sayıda insan evlerini kaybetmiş ve mühim olan ise yaşamın en güvenilir mekânı olarak görülen evlerinin altında kalarak can

⁴³⁶ Ali Sinan Bilgili, "Tebriz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/261.

⁴³⁷ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/298.

⁴³⁸ "Hûzistân ve Fars bölgelerinin sınırında yer alan Errecân, Sâsâniler devrinde kurulmuş bir Orta Çağ şehridir. Günümüzde ise İran'ın güneybatısındaki Bihbehân şehrinin yakınlarında harabe bir haldedir." Aynı zamanda bu bölge Alp-Himalaya fay hattının çevresinde yer aldığı için tarihsel süreçte farklı zamanlarda deprem felaketi yaşanmıştır. İsmet Burak Batır, "Orta Çağın Yitik Şehri: Müslümanlar Tarafından Fethinden XII. Yüzyıl Başlarına Kadar Errecân", *Tarih Dergisi* 78 (2022), 4.

⁴³⁹ Ahvaz, Kârûn Nehri'nin kıyısında kurulmuş bir şehirdir. İsmi bu şehirde yaşayan Hûz halkının çoğulundan almaktadır. Hz. Ömer'in halifeliği sırasında h. 17 senesinde ele geçirilen şehir Emevîler ve Abbasîler iktidarları sırasında da önemli bir merkez olmuştur. Abbasîler döneminde Asya gibi önemli şeker sanayi bölgesinin şeker ihtiyaçlarını karşılıyordu. İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 378. ; Mustafa L. Bilge, "Ahvaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/192-193.

⁴⁴⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/162.

⁴⁴¹ Yâkût (ö. 626/1129) İzec şehri hakkında "...depremleri çok olan şehir" ifadelerini kullanmıştır. Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 27.

⁴⁴² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/447. ; Batır, "Orta Çağın Yitik Şehri", 21.

vermişlerdir.⁴⁴³ Bağdat'ta da şiddetli bir sarsıntı meydana gelmiştir. Bunun sonucunda sayısız ev çökmüştür. İbn Kesir, depremin ulaştığı mıntıklar arasında Vâsıt, Tikrit ve Ane'nin olduğu haberinin Bağdat'a ulaştığını kaydetmiştir. Deprem, iş yerlerinde de hasarlar meydana getirerek, kimi değirmenlerin durmasına yol açmıştır. Temel ihtiyacını gidermek ve gelir elde etmek isteyen Bağdat halkı yaşanan felaket nedeniyle çaresiz kalmış ve yağma gibi olaylara meyletmiştir. Bu dönemde ne tasta yemek ne de başta sarık kalmıştır: "Şeyh Ebu Nasr b. Sabbağ'ın sarığı ve taylesanı Cuma namazına gittiği esnada başından alınıp götürüldü" denmiştir.⁴⁴⁴

Vâsıt' ta ve Şaban ayında Şam beldelerinde, 1062-1063 yılında şiddetli bir sarsıntı yaşanmıştır. Sayılamayacak kadar belde hasar görmüştür. Depremin görüldüğü bölgeler arasında Trablus şehri de vardır. Depremin etkisi ile şehir duvarlarının kimi bölümü yıkılmıştır.⁴⁴⁵ Bu yıl yaşanan afetlerden bir diğeri de tarihin farklı zamanlarında görülen çiçek hastalığı olmuştur, Çiçek hastalığının yol açtığı ani ölümlerle çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Yine Mısır'da bir veba salgını baş göstermiştir. Salgının etkisi çok şiddetli hissedilmiş ve bölgede günde yaklaşık 1.000 kişi hayatını kaybetmiştir.⁴⁴⁶ Afet afeti kovalamış önlenemeyen ölümlerle bölge halkı azalmıştır.

İbnü'l-Cevzî, 1065-1066 yılında meydana gelen deprem afeti ile ilgili şunları ifade etmiştir: 1065-1066 senesinin Cemâziyelâhir ayında Horasan'da birkaç gün süren depremler vuku bulmuştur. Bu depremler, dağları yerle bir etmiş ve ismi tam olarak verilmeyen bir topluluk yok olmuştur. Birçok köy ve belde depremin şiddetiyle yere batmıştır. İnsanlar, kendilerini koruyabilmek için çöle göç etmiş ve sarsıntıların etkisi geçene kadar orada yerleşmişlerdir. Depremin gözle görülür zararları yanında dolaylı ve saklı hasarları da mevcuttur. Bu durumun başında göçler gelmektedir. Kentler arası nüfus ve iktisadi hareketlilikte dağılma ve düzensizlik açığa çıkmıştır. Aynı şekilde o dönemin üretim yerleri pazarları günümüzün de sanayi yapılanmalarının üretiminde ufak aksaklıklar hem mülk sahibini hem de alım gücünde düşüşe yol açmaktadır.⁴⁴⁷ Bu sene Horasan'da meydana gelen deprem sonrasında Bağdat'a gönderilen bir mektupta yaşanan deprem ile ilgili duygular şu şekilde ifade edilmiştir;

"Ölü bir nefisten, yerinde olmayan bir akıldan, şaşırılmış bir kalpten, yaşlar boşalan bir gözden, akan göz yaşından, gönle yerleşen gamdan, kalbe çökmüş üzüntüden gelen mektubum:

---

⁴⁴³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/493.

⁴⁴⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/186.

⁴⁴⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/44. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/201-202.

⁴⁴⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/201-202.

⁴⁴⁷ Canbolat vd., *Deprem*, 43.

Bu memleketin halkının tamamı şiddetli bir deprem yaşadı. Öyle büyük bir deprem ki, depremde dağlar birbiriyle çarpışmış, tepeler yarılmış, köyler halkıyla beraber altüst olarak yerinden kopmuş, halklarından çok azı kurtulabilmiştir. And olsun bu çok büyük bir olaydır. Memleketin çoğu binası harap oldu. Halkından sayısız insan öldü. (Sanki) Kıyamet, zamanından önce koptu, alametleri vaktinden önce zuhur etti. Âh u vâh çoğaldı. Çok az kimse kurtulabildi. İnsanlar yıkıntılar arasında şaşkın, korkudan başları dönmüş, sarhoş gibiler...”⁴⁴⁸

Bağdat'ta 1071 yılında şiddetli bir deprem felaketi yaşanmıştır. Depremin sallantıları hemen dinmemiş ve aralıklarla altı kez sarsıldığı tespit edilmiştir.⁴⁴⁹ Meydana gelen küçük sarsıntılar ve depremler fayın bir sonraki durumu için önemli bilgiler vermiştir.⁴⁵⁰. Bağdat'ta ana depremden sonra meydana gelen altı sarsıntı, oluşacak zararlar noktasında insanların önlem alması ve hasarın büyüklüğünü tahminde yardımcı olmaktadır.

İran'ın güneybatısında yer alan Hûzistan ve Fars topraklarında 1085 senesinde, büyük bir deprem vuku bulmuştur. Afet bu bölgelerin tamamında etkili olmuş, çok sayıda insan ve hayvanın ölümüne yol açmıştır. Depremin, en şiddetli gerçekleştiği bölge, Errecân olmuştur. Bölge ahalisinden çoğu depremde hayatını kaybetmiştir.⁴⁵¹ O yıl Rebülevvel ayının akşam vakitlerinde, özellikle Irak ve Musul topraklarında şiddetli bir fırtına meydana gelmiştir. Git gide yıldırım ve gök gürültüsü artmıştır. Şehirlerin üzerine kızıl kumlar ve toprak yağmış, gökyüzü görenleri hayrete düşürerek ateş kızılı olmuştur. Fırtına başta hurma ağaçları olmak üzere çok sayıda ağacı yıkmıştır. Birçok şehre yıldırım düşmüş ve yaşanan olaylardan dolayı insanlar çok korkmuştur. ⁴⁵²

Muktedî-Biemrillâh'ın halifeliği döneminde 1086-1087 senesinde çeşitli bölgelerde depremler meydana gelmiştir. Bu bölgeler arasında Irak, Cezire ve Şam toprakları vardır. Deprem şiddetiyle çok sayıda binanın çökmesine neden olmuştur. Enkaz altında kalmaktan korkan insanlar bu durum geçene kadar çöle sığınmışlardır. Tehlike kalktığında memleketlerine geri dönmüşlerdir.⁴⁵³ Depremde enkaz altında kalan yakınlarını kaybeden insanlar sığınacak bir evlerinin kalmamasının yanında ait oldukları topraklardan, güvenli olan yakın bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göçler bazen geçici bazen de kalıcı olmuştur.⁴⁵⁴ Özellikle kontrol edilemeyen kalıcı göçler göç alan bölgelerin zamanla alt yapı

---

⁴⁴⁸ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 155.

⁴⁴⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/225.

⁴⁵⁰ Eyidoğan, *Deprem*, 49.

⁴⁵¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/133. ; Batır, “Orta Çağın Yitik Şehri”, 21.

⁴⁵² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/133.

⁴⁵³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/44. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/265. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 443.

⁴⁵⁴ Dilek Tiryaki Yenilmez, “Deprem ve Göç İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Düşünce Dergisi* 7 (30 Haziran 2023), 42.

ve toplumsal düzenini bozmaktadır. Psikolojik yükü ağır olan deprem, insanların hem evsiz hem yurtsuz kalmasına neden olmuştur.

Şam'da ve bazı beldelerde 1091-1092 senesi Şaban ayının 9' unda, (26 Kasım 1091) Muktedî-Biemrillâh' ın hilafeti döneminde birçok yerde deprem felaketi yaşanmıştır. Bu depremler çok sayıda meskenin zarar görüp çökmesine neden olmuştur. Depremden en fazla Şam topraklarının zarar gördüğü kaydedilmiştir. Antakya'da da deprem nedeniyle doksan duvar yıkılmış, surun çoğunluklu bölümü çökmüş ve çok sayıda insan enkaz altında kalarak hayatını kaybetmiştir.⁴⁵⁵

Abbâsî halifelerinden Müstazhir-Billâh'ın (1094-1118) döneminde, 1094 yılının Rebûlâhir ayında (Nisan-Mayıs 1094) Suriye'de bir deprem felaketi meydana gelmiştir. O yıl, uzun süre devam eden depremlerin yaşandığı kaydedilmiştir. Fakat bu depremlerin şiddeti fazla olmadığı için meskenler ve insanlar üzerinde o kadar etkili olmamıştır.⁴⁵⁶ Bu yüzden depremlerle ilgili ayrıntıya yer verilmemiştir.

Bağdat'ta 1114 senesinde büyük bir yangın çıkmıştır. İslam kültürü açısından önemli bir kent olan Bağdat, farklı zamanlarda yaşanan bu afetlerle yıpranmış, eski görkemi zedelenmiştir. Aynı zamanda bu yıl Cezîre, Suriye, Urfa, Harran Sümeysât, Bâlis ve diğer kimi bölgelerde şiddetli deprem felaketi yaşanmıştır. Bu bölgelerde yıkıma neden olmuştur. Cezire'de kale burçlarından on üç tanesi, Urfa'da çok sayıda mesken ve Horasan'da da kimi binalar hasar almıştır. Bazı beldelerde de bağlı yerleşim alanlarından çoğu çökmüştür. Bu şehirlerde yaklaşık yüz bin kişi hayatını kaybetmiştir. Harran kalesinin bir kısmı yıkılmış bir kısmı da sağlam kalmıştır. Samsat beldesinde de durumlar çok kötüleşmiş ve bölge yere batmıştır. Sayısız insan enkaz altında kalarak can vermiştir.⁴⁵⁷

Irak, Cezire bölgesinde ve başta Bağdat olmak üzere farklı bölgelerde, 1117 senesinin Arefe günü şiddetli bir deprem yaşanmıştır. Özellikle Bağdat'ın batı kısmındaki evlerin çoğu yıkılmıştır. Bağdat'ta kayda değer şiddette depremler yaşanmış ve beldenin batı tarafında pek çok mesken yıkılmıştır. Ekili tarım arazilerindeki mahsuller ziyan olmuş bu durumda kıtlığı beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda bu senenin Safer ayının 14' ünde (17 Haziran 1117) ay tam bir şekilde tutulmuştur.⁴⁵⁸ Bir doğa olayının afet sayılabilmesi için önlemeyecek seviyeye gelmiş olması gerektiğini söylemiştik burada da görülüyor ki önlenemeyen doğa olayı afet olmakla kalmamış başka bir afetin yaşanmasına neden olmuştur. Aynı zamanda bu yıldan bir yıl öncesinde Bağdat'ta çıkan bir yangından dolayı insanlar büyük zarar görmüştür. Yangının Nizâmiye Medresesi yakınlarındaki hurma kurutma alanından çıktığı

---

⁴⁵⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/174. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/275. ; Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 177.

⁴⁵⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/202.

⁴⁵⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/339. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/404.

⁴⁵⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/344. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/423.

kaydedilmiştir. Yangında, Nizâmiye Medresesi kütüphanesi ve bölgedeki ağaçların büyük kısmı alev almıştır. Bu kütüphanedeki kitaplar, yangını fark eden alimler tarafından kurtarılmıştır. Fakat yangın, Derbu's-Selsele'ye oradan da Bâbü'l-Merâtib'e ulaşmış ve evlerden birkaçı yanmıştır.⁴⁵⁹

İbnü'l-Cevzî, Bağdat'ın kısa zaman aralıklarıyla devamlı olarak sallandığını ifade etmiştir. Sarsıntıların bir günde beş altı kez hissedildiğini söylemiştir. Bu deprem halife Müstersid-Billâh'ın (1118-1135) döneminde yaşanmıştır. Sultan Sancar elçi ile amcasının oğlu Mesud'a bir mektup göndermiştir. Mektuptan anlaşılacağı üzere yaşanan üst üste depremler insanları zor durumda bırakmış ve bu afetin kendi isyanlarının bir sonucu olarak başlarına geldiğini düşünmüşler ve isyanlarından vazgeçmişlerdir Bu mektup şu şekildedir:

“Oğlum Gıyasü'd-Dünyâ ve'd-Din, bu mektuptan haberdar olur olmaz Emirü'l-Mü'minîn'in huzuruna çıksın, onun önünde yeri öpüp ondan af ve bağışlanma dilesin, onu hoş tutmak için elinden geleni ardına koymasın. Göğün ve yerin işaretleri bize göründü; görmek bir yana dursun, artık benzerlerini işitmeye dahi takatimiz kalmamıştır; fırtınalar, şimşekler ve depremler. Bunlar tam yirmi gün sürdü.”⁴⁶⁰

Hicaz bölgesinde, 1121 senesinde korkunç bir deprem felaketi olmuştur. Öyle ki bu deprem Kâ'be' in Rukn-i Yemâni' in taşını kırmış ve bir parçasını yere düşürmüştür. Mescid-i Nebevi' in bir tarafında çöküntü meydana gelmiş ve kimi bölgelerdeki meskenlerde yarılmalar oluşmuştur. Musul meskenlerinin ise çok azı hariç genelinde yarılmalar mevcuttur.⁴⁶¹ Bu sene yaşanan afetlerden bir başka felaket, 20 Ocak günü Basra ve Kûfe' den tüm Irak topraklarının yoğun bir kar yağışına maruz kalmasıdır. Bu kar, on beş gün boyunca yerde kalmıştır. Yüksekliğinin bir arşın olduğu söylenen kar, turuncgil ağaçlarını telef etmiştir. Aynı zamanda Mısır'da üç gün boyunca etkisini gösteren bir fırtına afeti baş göstermiştir. Fırtına, etrafın yoğun bir toz dalgası kaplamasına neden olmuştur. Fırtına nedeniyle çok sayıda insan ve hayvan ölmüştür. Aynı zamanda o yılın Rebûlâhir ayında, bir akşamında bir yıldız parçalanarak kaymış ve etrafını aydınlatmıştır. Yıldız, kayarken adeta deprem sırasında duyulan bir gürültü gibi ses çıkarmıştır.⁴⁶² Halk bu durumdan ürkmüş ve bir afetin yaşanacağından endişe ettiğini söylemek mümkündür.

Irak Cibâl' de, Musul ve Cezire'de 1129-1130 senesinin Rebûlevvel ayında (Şubat-Mart 1130) yıkıcı zelzeleler meydana gelmiştir. Bölgelerin çoğu sarsıntılar nedeniyle zarar görmüştür.⁴⁶³ Bağdat'ta da çok sayıda mesken çökmüş ve belde harabeye dönmüştür. Yine bu yıl, Bağdat'ta çift dikenli ve uçabilen akrepler ortaya çıkmıştır. Halk onlardan oldukça ürkmüştür. Musul beldesi ise art arda korkutucu afetlere sahne olmuştur. Beldenin üzerine

⁴⁵⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/415-416.

⁴⁶⁰ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 442.

⁴⁶¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/174.; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/354.

⁴⁶² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/471.

⁴⁶³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/526.

yağmurun habercisi olan büyük bulutlar yükselmiş ve en nihayetinde şiddetli yağmurlar yağmıştır. Daha sonra gökten yere ateş toplarına benzeyen cisimler düşmüş ve çok sayıda mesken içindeki eşyalarla yanmıştır. Tüm bunlar nedeniyle çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir. Geride kalan halk ise sağ sola koşuşturdu.⁴⁶⁴

Irak, Musul ve Cibâl bölgelerinde 1134-1135 senesinin Şevval ayında (Temmuz-Ağustos 1135) çok sayıda insanın ölümüne neden olan depremler vuku bulmuştur.⁴⁶⁵ Bu yıl içerisinde, Ermenistan'da da bir zelzele meydana gelmiştir. Bu yüzden Dogodap⁴⁶⁶ beldesi yerle bir olmuştur. Anlaşılacağı üzere depremin şiddeti ve etkisi büyük olmuştur. Bu sene vuku bulan bir diğer afet de Eylül ayının 23' üncü günü, kuvvetli bir şimşek çakmıştır. Şimşek, yedi adet öküzün ve bir gencin ölümüne neden olmuştur. Aynı zamanda Simnadu' da da bir Türk vatandaşının yanarak ölümüne neden olmuştur. Malatya'da da o yıl çok fazla kar yağmış ve kış zorlu geçmiştir. Enteresan bir şekilde kırmızı renkte karın yer yüzüne düştüğü kaydedilmiştir.⁴⁶⁷

Şam, Cezire, Irak, Musul ve Diyarbakır' de ve başka bölgelerde 1137-1138 senesinin Safer ayında (ekim-kasım) şiddetli sarsıntılar meydana gelmiştir. Çok sayıda yerleşim yeri harabeye dönmüştür. Yıkımlardan oluşan enkazların altında kalan birçok insan hayatını kaybetmiştir.⁴⁶⁸ Şam tarihte depremlerin yoğun olarak yaşandığı bölgelerden biri olmuştur. Fakat buna rağmen medeniyetin beşiğini oluşturacak öneme sahip olup, göç için gözde bir toprak olmuştur. Dönemin dikkat geçen bu merkez, ekonomik ve dini birleşmelerle birlikte çok daha gözde bir toprak olmuştur.⁴⁶⁹

Muktefî-Liemirillâh'ın (1136-1160) iktidar dönemine ait farklı bölgelerde yaşanan deprem afetleri gerçekleşmiştir. 1138-1139 safer ayında (Ekim-Kasım 1138) Suriye ve Cezire bölgesinin de içinde olduğu pek çok belde de şiddetli depremler vuku bulmuştur. Birkaç gece boyunca birden fazla sarsıntıya yol açan depremlere korkunç bir ses ve gürültü eşlik etmiştir. Depremin şiddetinin en çok hissedildiği yer ise Suriye toprakları olmuştur. Bu bölgedeki depremler 4 safer (11 Ekim 1138) ayından 19 safer (26 Ekim 1138) ayına kadar sürmüştür. Halep başta olmak üzere çok sayıda şehir adeta yıkıntıya dönüşmüş bir harabeyi andırır olmuştur. Artan depremlerden dolayı bölge halkı çareyi çöle gitmekte bulmuştur. Yer bir türlü sakinleşmemiş ve bir gece de seksen defa sarsıntı olduğu saptanmıştır.⁴⁷⁰

⁴⁶⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/374.

⁴⁶⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/41.

⁴⁶⁶ F. Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Meydana Gelen Depremler", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 16/27 (1992), 28.

⁴⁶⁷ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/366.

⁴⁶⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/66. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/392-393.

⁴⁶⁹ İbrahim Yılmazçelik, "Türk Hakimiyetinin Şam'ın Fizikî Yapısına Katkıları", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 10/1 (01 Ocak 2014), 18.

⁴⁷⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/41. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/397.

Cebert⁴⁷¹ mıntıkasında da şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Bu yüzden bölge ahalisinden iki yüz otuz bin kişinin hayatını kaybettiği kaydedilmiştir. Depremin gücü ile bu bölge yerin altına batmış ve geniş bir alan sular altında kalmıştır.⁴⁷² Abu'l-Farac ise Cebert' te yaşanan depremin şiddet ve ölü sayısı ile ilgili bilgilerin aynısını İran şehirlerinden birisi olan Ganza için kayıt altına almıştır. O, 1138-1139 senesinin ikinci ayında İran topraklarının bir şehri olan Ganza'da büyük bir depremin meydana geldiğini ve depremin sonucunda iki yüz otuz bin kişinin hayatını kaybettiğini kaydetmiştir. Devamında ise şehrin tamamının yere battığını ve sonucunda yerden kara sular çıktığını belirtmiştir. Şehir halkından o kadar kayıp olmuştu ki insanlar sevdikleri için yas tuttu demiştir.⁴⁷³ Yine bu sene Suriye'nin büyük şehirlerinden birisi olan Halep'te de bir deprem meydana gelmiştir. Depremin şiddeti uzun süre dinmemiş ve Halepliler bir gecede seksen defa sallanmışlardır.⁴⁷⁴ 1138-1139 senesinde depremin meydana geldiği bir diğer mıntıka da Bahtara bölgesi olmuştur. Deprem o kadar şiddetliymiş ki etkisi on kilometre uzaklıktan bile hissedilmiştir. Bunun sonucunda insanlar hayatını kaybetmiştir. Bu şiddete dayanamayan şehir yere batmış ve bölgeden kara sular akmıştır.⁴⁷⁵

Azerbaycan topraklarının bazı yerlerinde 1139 senesinde, büyük bir deprem afeti vuku bulmuştur. Felaketin en çok Gence ve Arrân' da ile diğer bağlantılı yerlerde görüldüğü kaydedilmiştir. En kuvvetlisi Gence' de meydana gelen deprem birçok yeri yerle bir etmiş ve yıkıntılar altında sayısız insan hayatını kaybetmiştir. Edinilen bilgiye göre ölü sayısı iki yüz otuz bin kişiymiş. Depremde ölenler arasında Azerbaycan hâkimi Kara Sungur'un iki oğlu da varmış. Deprem ayrıca özel mülklere de zarar vermiş ve buradaki bir hisarın da çökmesine neden olmuştur. Bu hisarın, Mücâhidüddin' e ait olduğu kaydedilmektedir. Onun, hisarının yanı sıra yiyecek ve eşyalarının da büyük bir kısmı telef olmuştur.⁴⁷⁶

Bir diğer deprem ile ilgili bilgi ise 1143 senesine ait bir kayıttır. Onda, 1143 yılının zilkade ayında 24' üncü günü olan salı gecesinde bir deprem meydana geldiğini belirtmiştir.⁴⁷⁷ Halk arasında maddi ve manevi kayıplara yol açmamış olacak ki depremin yaşandığı bölgeler ya da etkisi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Muktefi-Liemrillâh'ın halifeliği döneminde 1149 senesinde Bağdat'ta yıkıcı bir deprem meydana gelmiştir. Depremin sarsıntılarının on kez devam ettiği tespit edilmiştir.⁴⁷⁸ Aynı

---

⁴⁷¹ Cebert, "Kuzey Somali'de liman şehri Zeyla'nın batısında kalan ve Evfât diye bilinen bölgenin adıdır." İlerleyen tarihlerde ise Habeşistanlı bütün Müslümanlara verilen bir isimlendirme olmuştur. Mehmet Aykaç, "Cebert" (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1993), 7/189.

⁴⁷² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/397.

⁴⁷³ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/375.

⁴⁷⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/397.

⁴⁷⁵ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 447.

⁴⁷⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/75.

⁴⁷⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/403.

⁴⁷⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/414. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 448.

zamanda Hulvân⁴⁷⁹ dağlarından biri depremin şiddetine dayanamamış ve yerin dibine batmıştır. Nehricur dergâhı da depremden etkilenmiş ve yıkılmıştır.⁴⁸⁰ Yine bu sene pek çok insan, Zatü'l-Cenp hastalığına tutulmuştur. İnsanlar hastalığın şiddetinden konuşmadan hayatını kaybetmiştir.⁴⁸¹

Bağdat'ta 1154 yılında zelzeleler vuku bulmuştur. Sarsıntıları hemen durmamış ve bir günde beş-altı kez sallanmaya devam ettiği söylenmiştir. Bu tarihlerde Sultan Mesud'un halifeye karşı başlatmış olduğu ayaklanmalar mevcuttur. Sultan Sencer' in, Sultan Mesud'a gönderdiği mektuplardan birisinde ifade edilen mana bu isyanlardan kaynaklı deprem afetinin başa gelmiş olmasıdır. O mektuplardan, biri şu şekildedir: “....Çünkü bu hata yüzünden gök ve yer isyan etmektedir ve bu yüzden fırtınalar, gök gürlemeleri, şimşek çakmaları ve yer depremleri dünyanın huzurunu kaçırmaktadır...”⁴⁸² Aktardığımız kimi rivayetlerden de anlaşılacağı gibi dönemden döneme afetlerin meydana gelmesindeki bakış açısı ortak noktalarda yer alsa da çeşitlilik göstermektedir. Vuku bulan afetlerin, insanlar toplumda bozgunculuk yaptığında ya da sünnetullah sınırlarını aştıklarında başlarına geldiği kanaatindedirler. Bu durum belki o dönemin savaş ve mücadeleleri kaynaklı olarak siyasi otoriteyi korumak ve karışıklığı gidermek için kullanılmıştır. Dünya bir nizamla hareket etmektedir ve elbette ki çarka müdahale belli sonuçlarla karşılaştıracaktır düşüncesi mevcuttur.

Şam'da 1157 senesi Receb ayında (Ağustos-Eylül 1157) birden fazla deprem vuku bulmuştur. Bu depremin etkisinin çok büyük olduğu belirtilmiştir. Sayısız yapıda hasar ve yıkılmalar olmuş ve bölgeyi viraneye çevirmiştir. Vefat sayısı tespit edilemeyecek kadar çok sayıda insan, deprem dolayısıyla hayatını kaybetmiştir. Sarsıntılar tek bir belde ile sınırlı kalmamış “Haleb, Hama, Şeyzer, Humus, Kafertâb, Hısnu'l-ekrâd, Lazkiye, Maarra, Efâmiye, Arkad, Antakya ve Trablus” gibi beldelerin büyük bir bölümünde hasar meydana getirmiştir. Aynı zamanda beldelere ait yapıların çoğu çökmüştür. Bu hadiseler üzerine depremin yaşandığı bölgeler ile ilgili şu bilgileri nakledilmiştir: Hama' nın kale ve şehirlerinde yer alan büyük meskenler çökmüştür. On binlerce insan bu yıkıntıların altında can vermiştir. Şerez bölgesinde bir kadın ve yardımcısı dışında kimse kurtulamamıştır. İbnü'l-Esir ise Şerez mintikası için, Şerez hâkimi çocuklarından birisi için verdiği sünnet merasiminde bölge halkı bir arada toplanmış ve o esnada bir deprem meydana gelmiştir. Ahali evden çıkamamış ve beldede ne kadar ev, sur ve kale varsa çökmüştür. Ahaliden çok azı hariç

---

⁴⁷⁹ Hulvân, “Bağdat'ın 190. km kuzeydoğusunda Bağdat-Horasan yolu üzerindeki Kasrışîrin ile Kirind arasında ve Diyâle Nehri'nin kollarından Hulvançay'ın sol kısmında yer almaktadır” şeklinde bölgenin bulunduğu yer tanımlanmıştır. Yazıcı, “Hulvân”, 18/345.

⁴⁸⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/41. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/414. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 448.

⁴⁸¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/414.

⁴⁸² Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/368.

geriye kalanların kurtulamadıklarını ifade etmiştir.⁴⁸³ Humus mıntikasına geldiğimizde de beldenin surları hasar görmüştür. Bölge ahalisine gelince hızlıca uzaklaştıkları için hayatta kalmışlardır. Haleblilerin de meskenleri çökmüş ve enkaz altında yaklaşık beş yüz kişi ölmüştür. Evlerini terk edebilenler ise belde dışında konaklamış ve canlarını kurtarmışlardır. Burada Müslüman beldelerinin çoğunun yıkıldığı tespit edilmiştir. Frank beldelerinden olan Hısnu'l-erkâd ve Arkad'ın kaderi de bu bölgelerden çok farklı olmamış ve beldeler tümüyle harabeye dönmüştür. Lazkiye'de de depremin etkisi nedeniyle geri ayakta kalabilen tek yapı büyük kilise olmuş geriye bir şey kalmamıştır denilmiştir. Kilise de yıkılmamış lakin zemin çatlamış ve çamur içeriye dolmuştur.⁴⁸⁴

Efamiye/Apamea ve Kafertâb' ta da durumlar çok farklı sayılmamış bölge ahalisinden geriye bir kişi dahi kalmamıştır. Aynı şekilde Efâmiye kalesi gibi yapılar yerle bir olmuş ve Telharran bölgesinde yerde oluşan yarıklar beldeyi iki ayrı parçaya bölmüştür. Açılan yarıkların arasına beldeler de bulunan ev ve mezar gibi yapılar dolmuştur. Antakya ve Trablus'a geldiğimizde de vaziyet pek farklı olmamış ve bu yerleşim alanlarında yıkıntılar meydana gelmiştir.⁴⁸⁵ Depremin büyüklüğü her bölge de aynı hissedilmemiş ve kimi yerleşim alanlarında ortaya çıkan tahribatlar diğer bölgelere göre daha az olmuştur. Lakin Şam kasabalarında deprem kendisini daha fazla hissettirmiştir. Belde ve kalelerin surları mahvolmuştur.⁴⁸⁶ Yıkılan surlar, Haçlıların saldırısında açık hale geldiği için Nüreddin Mahmûd, ülkede ki surların yapıyla tamamlanincaya kadar ilgilenmiş ve Haçlı ülkelere saldırılar düzenlemiştir.⁴⁸⁷ Deprem afeti ahaliyi kendi içerisinde zor duruma bırakmakla kalmayıp civar ülkelere karşı savunmasız ve bir tehdit unsuru da olmuştur. Harabeye dönen beldelerin zarar gören yapıları uzun bir zaman sonra onarılıyor ve yenileri inşa edilebiliyordu. Zeminin dümdüz olduğu kimi bölgelerde, insanlara dair geriye bir şey kalmamış ve oluşan enkazın büyüklüğü kadar insan yok olmuştur. Bunun en acı örneği Âsi Nehri'nin kıyısında yer alan Hama beldesinde yaşanmıştır. Orada bulunan bir mektep çocukların üstüne yıkılarak hepsinin ölümüne neden olmuştur. Öğretmen: "Hiç kimse gelip çocuğunun akıbetini sormadı" demiştir.⁴⁸⁸ Çünkü ailelerden geriye kimse kalmamıştır. O sene meydana gelen deprem felaketlerinin sayısızca yerde olduğu tespit edilmiştir. Bu

---

⁴⁸³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/41. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/430. ; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/397.

⁴⁸⁴ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/397. ; Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 316.

⁴⁸⁵ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/397. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/430.

⁴⁸⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/185. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/430.

⁴⁸⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/185.

⁴⁸⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/185. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/430.

sarsıntıların bir sonraki yılın başlarına kadar sürdüğü ve sayılarının tespit edilemediği belirtilmiştir.⁴⁸⁹

Şam'da 1159 yılında Muharrem ayının 1'inde günün ilk saatlerinde büyük bir deprem vuku bulmuştur. Depremin sarsıntıları hemen dinmemiş ve bölgede iki sarsıntı daha meydana gelmiştir. Can ve mal kaybı ile ilgili bir bilgi kaydedilmemiştir. Şam'da Rebûlevvel ayının 3'ünde bir kez ve Cemâziyelevvel ayının 9'unda da iki kez olacak şekilde şiddetli bir sarsıntı daha meydana gelmiştir. Cemâziyelevvel ayının 9'undaki sarsıntı öncesi bölgede ağaçların zarar görmesine neden olan bir fırtına meydana gelmiştir. Ayrıca Bağdat'ta da bu yılın Zilhicce ayında Hulvân merkezli bir zelzele meydana gelmiştir. Binaların duvarları yarılmıştır. Depremin büyüklüğü nedeniyle Hulvân dağı parçalanmış, çok sayıda ev yıkılmış ve sayısız insan hayatını kaybetmiştir.⁴⁹⁰

Şam, Cezire, Musul, Irak ve başka bölgeleri de içine alan yer sarsıntıları 1169-1170 senesinde, Şevval ayının 12'sinde (29 Haziran 1170) art arda meydana gelmiştir. Bu depremler halka göre, böylesi daha önce yaşanmamış son ürkütücü ve dikkat çekici şiddette olmuştur. Depremin, aralıklarla yirmi beş gün boyunca sürdüğü tesbit edilmiştir. Dehşet verici bu depremi patrik Mar Michael Abu'l-Farac'tan edindiğimiz kayıtlara göre şu şekilde ifade etmiştir:

"Mar Hananya manastırında sabah âyini yaptığımız sırada şiddetli gök gürültüsüne benzer bir ses yerin altında yükseldi. Mukaddes masanın önünde bulunduğumuz için ona tutunduk, fakat bir taraftan bir tarafa sarsıldık. Uzun zaman sonra mezardan çıkmış gibi geri döndük. Gözlerimiz uykudan uyanmış adamların gözleri gibi yaşlanıyordu ve dillerimiz Allah'a şükrediyordu" demiştir.

Kimi bölgelerde depremin etkisi o yıl içerisinde görünmekle kalmamış ve bir sonraki yıllarda da ortaya çıkmıştır; 1170 Musul'daki büyük kulelerden birisi kendiliğinden çökmüştür. İhtimal o ki bir sene evvel meydana gelen depremde hasar almış, şimdi ise tamamen yıkılmıştır. Deprem diğer bölgelere nazaran Şam'da çok daha büyük hasarlar ortaya çıkarmıştır. Bölge surlarının büyük bölümü çökmüş ve binaların birçoğu insanların üzerine yıkılmıştır. Bilhassa deprem "Şam, Humus, Hama, Şeyzer, Ba'rin, Bağras, Haleb ve Baalbek'te"⁴⁹¹ çoğu sur ve kalelerin çökmesine neden olmuş ve beldeleri bir yıkıntı halinde gözler önüne sermiştir. Ahalinin evleri başlarına çökmüş ve çok sayıda kimse bu çöküntüler altında kalarak can vermiştir.⁴⁹² Antakya bölgesinde bulunan Rum kilisesi ve inşası Frankların olan Kusyana kilisesi tümüyle çökmüştür. Bu bölgedeki "Meryem Ana kilisesi ve

⁴⁸⁹ Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 316.

⁴⁹⁰ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 104.

⁴⁹¹ Baalbek'in İslam topraklarına girmesi Hz. Ömer devri 637 senesinde Ebû Ubeyde b. Cerrah eliyle Dimaşk şehrinin zaptından sonra gerçekleşmiştir. el-Belâzürî, *Fütûhu'l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 152. ; İdris Bostan, "Ba'lebek" (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1992), 5/9.

⁴⁹² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/286. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/470. ; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/409-411.

George ve Mar Sawma oğlu kiliseleri” bu yıkımdan etkilenmemiştir. Halep’te bir kilise hariç her şey harap olmuştur. Gabara ve Lâzkiye de bulunan küçük kiliselerden birer tanesi çökmüştür.⁴⁹³ Nûreddin depremin meydana geldiği mıntikalardan sırasıyla Baalbek, Hıms, Hama ve Ba’rin bölgelerinin zarar gören yapılarının tamiri ile bizzat ilgilenmiştir. Hama ve Ba’rin bölgelerinde meydana gelmiş hasar diğer bölgelere kıyasla daha fazla olmuştur. Bölge ahalisi korkuyu sonuna kadar hissetmiş olmalı ki Nûreddin, bu mıntikalara ulaştığında korkuyu en üst seviyede hisseden halkı, evlerine girmek şöyle dursun beldeye bile giremez halde bulmuştur. Onlar, şehrin dışında beklemişlerdir. Haçlı topraklarında da depremler vuku bulmuş ve milletler birbirlerinin saldırılarından karşılıklı olarak korktukları için onarıma gitmişlerdir.⁴⁹⁴ İbn Kesir’ de de Nûreddin’ in oluşan hasarların çoğunu ortadan kaldırarak onardığından bahsedilmiştir.⁴⁹⁵

Irak’tan başlayarak Mâverâünnehir’ e kadar uzanan Acem topraklarında 1175 senesinde şiddetli deprem felaketi yaşanmıştır. Deprem, çok sayıda insanın ölümüne ve çok miktarda meskenin çökmesine neden olmuştur. Rey ve Kazvin bölgelerinde depremin kuvveti diğer bölgelere oranla daha fazla hissedilmiştir.⁴⁹⁶

Bağdat’ta 1177 yılı Şevval ayının 7’ inci günü, sert bir rüzgâr esmiştir. Rüzgârı bir deprem takip etmiştir. Üst üste meydana gelen hadiselerden ürken halk, kıyametin kopacağı düşüncesine kapılmış ve korkmuştur. Bölge de felaketler bir saat boyunca devam etmiş ve sonrasında ortalık sakinleşmiştir. Sayılamayacak kadar mesken depremden dolayı çökmüştür. Yıkıntı altında çok sayıda insan can vermiştir.⁴⁹⁷ 1178 senesinde de Ermeniyeye ve Erbil çevresinde inanılmaz şiddette bir depremin vuku bulduğu kaydedilmiştir. Dağlar depremin şiddetinden yerinden oynamış ve tekrar yerine gelmiştir.⁴⁹⁸

Tam olarak nerede gerçekleştiği bilinemeyen bir deprem 1179 yılında vuku bulmuştur. İbnü’l-Kesir bu depremin tam olarak nerede gerçekleştiğini kaydetmemiştir. Deprem, çok sayıda şehir batmış ve burçları yok eden şiddette meydana gelmiştir. Pek ok kimse hayatını kaybetmiştir. Deprem, beldeleri telef etmiş ve dağları yerinden oynatmış, dağların zirvesinden büyük bir kaya kırılıp yerleşim yerine düşmüştür. Yerleşim yerleri ile dağlar arasındaki uzak mesafe deprem esnasında sanki kaldırılmış gibi birleşmiş ve tepelerden düşen büyük büyük kayalar adete çöllerde çarpışmıştır.⁴⁹⁹ Deprem sadece yapılara hasar

---

⁴⁹³ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/409-410.

⁴⁹⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/286.

⁴⁹⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/470.

⁴⁹⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/347.

⁴⁹⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/357.

⁴⁹⁸ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 107.

⁴⁹⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/532.

vermekle kalmamış, yüzey zedelenmesine, toprak kaymalarına ve kaya düşmeleri de yol açtığı zararların başında gelmiştir.⁵⁰⁰

Mekke'de 1195 senesinde, bir deprem felaketi meydana gelmiştir. Kâ'be' de hac mevsiminin sonlarına doğru kuvvetli bir fırtına ortaya çıkmış ve devamında bir sarsıntı vuku bulmuştur. Depremi etkile Rukn-i Yemâni' in bir bölümü yıkılmıştır. Ayrıca bu sene, Mısır'da da bir depremin meydana geldiği söylenmiştir. 1197 senesinde, Halep kadısı Muhyüddin İbnü'z-Zeki'nin yazdığı bir mektupta, Cemaziyeyevvel ayının 9' u cuma günü Halep'te şiddetli bir fırtına ve devamında bir deprem felaketi meydana gelmiştir. Duvarlar birbirine vurduğu ve binaların iç içe girdiğini söylemiştir. ⁵⁰¹

Hangi çağda olursak olalım yaşanan sosyal olaylar, afetler dönemin edebiyatında bazen bir hikâye bazen de bir şiir olarak yerini almaktadır. Yaşanan olaylar insanların duygularını ifade etmede kullandıkları sözel araçlara yansımış ve bir konu temasını oluşturmuştur. Hilafet sarayında inşa kâtipliği yapan 1198 senesinde hayatını kaybeden Avam b. Ziyade'ye ait bir şiir de:

“Zamanın sarsıntısı nedeniyle alçaklar yükseliyor.

Bu nedenle belalar umumileşiyor.

Durgun su da hareketlendiğinde böyledir.

Hareketlendirildiğinde dibindeki pislikler üste çıkar.⁵⁰²

Nâsır-Lidînellâh (1180-1225) son zamanlarda devlet olma özelliğini yitirmeye başlayan Abbâsî iktidarının gücünü yeniden kazanması için çaba sarf etmiştir.⁵⁰³ Fakat siyasi, sosyal karışıklıklara bir de afetler eklendiğinde dönem ekonomik olarak da bir yara almış olmaktadır. Onun dönemini olan 1201 senesinde birçok bölgede deprem afeti ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu bölgeler arasında Mısır, Şam, Cezire, Rum toprakları ve Irak vardır. Özellikle depremin şiddeti Şam'da diğer bölgelere göre çok daha fazla hissedilmiştir. Burada bulunan kale ve binalar yıkılmıştır. Bölgeye bağlı çok sayıda mahalle depremden etkilenmiştir. İnsanlar, yaşamlarını sürdürmede temel gereksinimlerinde aksaklık meydana gelmiştir. Güney Irak'ta yer alan Basra kentinde bir köy büyük hasar almış ve en son depremin şiddetine dayanamayarak toprağa karışmıştır.⁵⁰⁴ Deprem yukarıda zikredilen bölgelerin başta kıyıları olmak üzere çok sayıda fiziki ve inşa yapıları üzerinde büyük hasarlara yol açmıştır. Aynı zamanda Trablus⁵⁰⁵, Sur, Akkâ⁵⁰⁶ ve Nablus'ta⁵⁰⁷ da depremler

⁵⁰⁰ Canbolat vd., *Deprem*, 41.

⁵⁰¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/86. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 108.

⁵⁰² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/91.

⁵⁰³ Yılmaz, *Abbasiler ve Abbasi Halifeleri*, 187.

⁵⁰⁴ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 464. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/106-107.

⁵⁰⁵ Trablus bölgesi 22 (643) senesinde Hz. Ömer'in halifeliği sırasında Amr b. As tarafından savaşarak Müslümanların himayesine girmiştir. el-Belâzürî, *Fütûhu'l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 258.

⁵⁰⁶ Filistin' in batı kıyısında yer alan Akkâ, Belâzürî' in Ebû Hafs ondan Ebû Muhammed Sa'îd b. Abdülaziz ondan el-Vadîn b. Ata tarikiyle edindiğimiz bilgiye göre Şurahbîl b. Hasene tarafından 636 senesinde fethedilmiştir.

meydana gelmiştir. Bu bölgelerden özellikle Nablus'ta depremin şiddeti çok daha fazla hissedilmiştir. Hem maddi hem manevi kayıplar diğer bölgelere göre çok daha fazla olmuştur. Nablus'ta bulunan Harretü's-samire hariç her yer telef olmuş ve enkaz altında kurtarılmayı bekleyen 30.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu kayıplar deprem anında oluşan aşırı korku, yeterli yönetmeye sahip bilgi ve gerekli aletlerin bulunmaması dolayısıyla çok olmakta ve enkaz altında kurtulmayı isteyen çığlıklar en sonunda yerini sessizliğe hükmettirmektedir. Şam Camii'nin on dört şerefesi, minaresinin çoğunluk bölümü yıkılmıştır. Külâse ve Nûri hastanelerinin önemli bir bölümü de bu depremden etkilenerek çökmüştür. İnsanların, hastanelerin, ibadethanelerin aynı zamanda hasar görmesi enkaz altından kurtarılan yaralıların tedavisinin gecikmesine yol açmakta ve manevi olarak sığındıkları mekânın yıkılması bir boşluk oluşturmaktadır. Ortaya çıkan bir afet insanın yaşantısını birçok yönden aksaklığa uğratmakta ve zor duruma düşürmektedir. Çaresiz kalan insanlar ne yapacaklarını bilmez bir halde yakarış içine düşmüşlerdir. Bu sene meydana gelen depremin şiddeti o kadar fazla olmuş ki Baalbek Kalesi gibi güçlü bir yapının büyük bir bölümü çökmüştür. Deprem afetinin yanında deniz seviyesi Kıbrıs'a kadar açılmış ve kara görünerek gemiler kıyıya vurmıştır. Bu durum yüzünden pek çok ev yıkılmış ve çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Netice itibariyle depremden dolayı kimi rivayetlere göre 1.100.000 insanın kimi aktarılanlara göre ise sayı verilemeyecek kadar fazla insan hayatını kaybetmiştir.⁵⁰⁸

Sur, Mısır, Filistin, Musul, Şam, Cezire, Bet Nahrin, Kıbrıs, Sicilya ve bazı çevre beldelerde 1204 senesine depremin meydana geldiği kayıt altına alınmıştır. Sur beldesinin duvarları Kıbrıs ve Sicilya adalarında da hasarlar meydana gelmiştir.⁵⁰⁹ Deprem, günümüzde olduğu gibi geçmişte de sık sık karşılaşılan bir afet türü olması ile birlikte özellikle fay hatlarının bulunduğu bölgelerde büyük maddi-manevi kayıplara yol açmıştır. Eski dönemlerde depremden korunmak adına yahut kayıpları önlemek için önceden nelerin yapıldığı kapalı kalmış bir alan olmuştur. Günümüze baktığımız da afet tehlikesini en aza indirmek için idareci ve halkın eğitilmesi ve kirli bilgilerden uzaklaştırılarak doğru bilgilendirme yapılması yadsınamayacak öneme sahiptir. Aynı zamanda her bölgenin coğrafi yapısına göre farklı yollara başvurulmuştur.⁵¹⁰

Musul'da 1208 yılında Receb ayının 26' sını da /15 Şubat-(Cuma), seher vaktinde bir deprem olmuştur. Etkisinin çok büyük olmadığı kaydedilmiştir.⁵¹¹ 1208 Nişabur'da da bir zelzele

---

Aynı rivayet zinciri ile Sûr'un da Şürahbîl tarafından fethedilmiştir. el- Belâzürî, *Fütûhu'l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 138.

⁵⁰⁷ Belâzürî' den edindiğimiz bilgiler ışığında Filistin'in tarihi şehirlerinden birisi olan Nablus bölgesi, 15 (616) senesinde Amr b. As komutasında Hz. Ebu Bekir'in halifeliği döneminde sulh yoluyla zafer elde edilmiştir. el- Belâzürî, *Fütûhu'l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 162.

⁵⁰⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/106-107.

⁵⁰⁹ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/486. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/121.

⁵¹⁰ Eyidoğan, *Deprem*, 77-78.

⁵¹¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 12/236.

meydana gelmiştir. Bu zelzelenin şiddeti büyük olmuş, ahali canını kurtarabilmek için ovalara koşuşturmuştur. Sarsıntılar günlerce devam etmiş ve halk sarsıntılar durana kadar ovalarda konaklamışlardır. Yer sakinleştiğinde beldelerine geri dönmüşlerdir. Horasan bölgesinde de bir deprem meydana gelmiştir. Depremin şiddeti, Nişabur depreminin etkisi kadar olmamıştır.⁵¹² Günümüzde deprem bölgelerinin herhangi birinde tespit edilen küçük sarsıntı kayıtlarından faydalanılarak şiddetli depremler esnasında meydana gelecek yer hareketleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu durumdan daha güvenilir olanı hesap yöntemleri olmakla birlikte bu metot da başvurulan yöntemlerden birisi olmuştur.⁵¹³

Müstansır-Billâh' ın (1226-1242) hilafet dönemine denk gelen 1226 senesinde birçok sayıda kasabayı ve kaleyi yıkan şiddetli bir deprem felaketi vuku bulmuştur.⁵¹⁴ Tam olarak yer belirtilmeyen depremin kayıpları ve etki alanı ile ilgili geniş açıklamalara yer verilmemiştir.

Doğal afet, kapsamı geniş bir kavram olup aynı bölgede aynı zaman diliminde birden çok afet üst üste yaşanmış ve zor durumda kalan bölge ahalisi bir felaketin etkisini üzerinden atamazken diğer bir felakete hazırlık yapmak durumunda kalmıştır. Afetlerin neticesinde ortaya çıkan zararların büyüklüğü çaresizliği daha iyi gözler önüne sermiştir. Bu çaresizliklerden birisi de son Abbâsî halifesi Müsta'sım-Billâh'ın (1242-1258) dönemine denk düşen⁵¹⁵ 1256 senesinde Medine bölgesinde yaşanmıştır.⁵¹⁶ Medine'den Şam' a gönderilen mektuplarda insanların uzun süreli bir zorluğun içine düştüğü anlaşılmıştır. Biz İbn Kesir' den ve Süyûtî' den Ebû Şâme aracılığı ile edindiğimiz mektuplardan bazısını aşağıda aktaracağız. Bunlardan ilki:

“Hicretin 654. Senesinde cemâziyelâhir ayının üçünde çarşamba gecesine girildiğinde Medine-i Nebeviye'de büyük bir gürültü duyuldu. Bunun ardı sıra büyük bir deprem meydana geldi. Bu yüzden yer, duvarlar, tavanlar, ahşap ve kapılar mezkur ayın beşi olan cuma gününe kadar saat ve saat sarsıldı. Daha sonra Harre mintikasında Kurayza'ya yakın bir yerde büyük bir ateş zuhur etti. Biz bunu Medine içindeki evlerimizde sanki yanımızdaymış gibi görüyorduk. Bu, çok büyük bir ateşti. Alevleri üç minare boyundan daha fazla yükseliyordu. Sel yatağı ateşle olan Seza vadisine kadar dere adeta ateşle doldu. Oradan da ileriye doğru ateş seli aktı. Allah'a yemin ederim ki biz bir cemaat bu ateşi seyrettik. Sanki dağlar ateş olmuş da sel gibi akıyordu. Harre' deki Irak hacılarının yolu ateşle dolmuş ve bu ateş akını yanımıza da gelir diye korkuya kapılmamızdan sonra dönüp doğu tarafına ilerledik. Ortasından, ateşleri yiyen ateş dağları ve ovaları gibi manzaralar görünüyordu.”⁵¹⁷

O, mektubun devamında şöyle söylemiştir:

---

⁵¹² Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/491-492.

⁵¹³ Pampal, *Depremler*, 134.

⁵¹⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/237.

⁵¹⁵ Yılmaz, *Abbasiler ve Abbasi Halifeleri*, 197.

⁵¹⁶ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 473.

⁵¹⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/345.

“Ve o ateş, yeri adeta yiyor gibiydi. Ben bu mektubu hicretin 654. senesinde receb ayının beşinde yazdım ve ateş, çıktığı günden bu zamana kadar vasfım değiştirmemiş, daha da artmıştı. Irak hacılarının yolunun geçtiği Kurayza'nın Hırar bölgesine ulaşmıştı. Harre mıntıkasının tümü ateşler altındaydı. Alevler yükseliyordu. Biz bunları geceleyin Medine'de hacıların meş'alesi gibi seyrediyorduk.”⁵¹⁸

Süyûtî' de ise mektup şu şekilde yer almaktadır:

“Cemaziyelâhir ayının üçünde, salı gecesi Medine'de çok güçlü bir ses işitildi ve ardından da büyük bir deprem oldu. Deprem, ayın beşine kadar kısa kısa aralıklarla sürdü. Sonra Kureyza yakınlarındaki Harra' da büyük bir yangın çıktı; Medine'deki evlerimizden sanki yanı başımızdaymış gibi bu yangını seyrettik. Oradan Şetâ Vadi'sine, adeta su akar gibi alevden nehirler akıyordu. Dikkatle bakıldığında ne görelim! Dağdan alev nehirleri akıyordu. Böylece izlemeye devam ettiler; alevler sanki dağlar gibiydi. Ve üzerinden etrafa kıvılcımlar saçılıyordu. Öyle ki, ışıkları hem Mekke'den hem de çölün her yerinden görülüyordu. İnsanlar Kabîrül-Şerif'te toplandı ve başışlanmak için dua etti. Bir aydan uzun bir süre böylece devam etmiştir.”⁵¹⁹

İbn Kesir' den Ebû Şâme aracılığı ile aktarılan bir diğer mektup ise, Medine kadısı Şemseddin b. Sinan b. Abdülvehhab b. Nümeyle el-Hüseynî'nin arkadaşlarından birisine aşağıdaki gibi ifade ettiği mektup olmuştur:

“Cemaziyyelahir ayının üçünde çarşamba gecesine girildiğinde Medine-i Münevvere' de gecenin son üçüncü diliminde bizi korkutan büyük bir deprem meydana geldi. Bu depremin sarsıntıları gece boyunca devam etti. Birkaç gün ve gece süren bu deprem, on kez bizi sarstı. Allah'a yemin ederim ki, bizler Rasûlullah (sav)'in hücresinin civarında bulunduğumuz esnada yine Medine sarsıldı. Bu sarsıntı nedeniyle Rasûlullah (sav)'in minberi de yerinden oynadı.”⁵²⁰

Hz. Peygamber'in minberi hakiki hali ile üç basamaktan oluşmaktadır. Bu basamak sayısına oturduğu basamakta dahildir. Daha sonrasında çeşitli değişiklikler yapılmıştır.⁵²¹

Aktarılan mektuplara bakıldığında genellikle aynı ayın farklı günlerinde kaydedilen gök gürültüsü ile başlayan deprem ve yangınla devam eden peşi sıralı ve uzun süreli afetlere hem maruz hem çaresiz kalındığı aşıkardır. Yukarıda yer alan mektuplarda bahsedilen topraklarda meydana gelen uzun süreli depremler artçı depremlerdir. Bu çaresizliğin en büyüğünü iktidarda olan ve son nefeslerini veren devlet yaşamaktadır. Devletlerin de insanlar gibi bir sonu vardır ve bu yönü ile organizmacı devlet yapısına benzetilebilir. Savaş, isyan ve doğal afetler gibi tetikleyici olayların getirdiği doğal sonuç olarak yok olan bir oluşuma sahiptirler. Farslar, devletlerinin yok oluşu hakkında ki işaretlerden birinin

⁵¹⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/345.

⁵¹⁹ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 473.

⁵²⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/346.

⁵²¹ Ebü'l-Hasan Muhammed b. el-Zebâle el-Medenî el-Mahzûmî, *Ahbâru'l-Medine*, çev. Fatih Mehmet Yılmaz (Ankara Okulu Yayınları, 2018), 46. ; İbn Rüsteh, *el-A'laku'n-Nefise-Dünya Coğrafyası*, 95.

deprem ve sellerin yaşanması ile olacağını ifade etmeleri bunun örneklerinden birisini oluşturmaktadır.⁵²²

Musul'da 1262 Abbasiler 1258' de yıkıldı senesinde evleri yıkan ve insanlara zarar veren şiddetli bir deprem meydana gelmiştir.⁵²³ Dicle Nehri'nin batısında yer alan Musul, Irak'ın tarihi şehirlerinden birisi olarak İslam tarihi açısından diğer birçok şehre bağlanan, geniş ve bilinen bir belde olma özelliği ile ön plana çıkmıştır.⁵²⁴ Belki de bu özelliğinden dolayıdır ki Musul'a Mevsil adı verilmektedir. Mevsil adı Musul'un kökenini ifade eden "yol kavşağı" anlamına gelen Arapça ise "vasl" kökünden gelmektedir ve bu şehrin çeşitli yollar ve Dicle'nin bazı kolları ile kavuşmasından kaynaklanmakta olduğu ifade edilmiştir.⁵²⁵ Bu denli öneme sahip bir şehir yaşanan afetlerle zor durumda kalmıştır.

Mısır'da 1263 senesinde çok şiddetli bir deprem meydana gelmiştir.⁵²⁶ O dönemler de vuku bulan bir depremin etkisi hakkında kaydedilen kuvvetli veya hafif ifadeleri bölgedeki yapılardan kaç tanesine ve ne kadar insana zarar verdiğine göre tespit ediliyor olmalıdır. Tutulan kayıtlardan da anlaşılacağı gibi genellikle şiddet derecesini ifade etmede fazla bir kavrama yer verilmemiştir. Günümüzde hasar yüzdeleri ve oluşturduğu etkiye göre derecelenmiş şiddet cetveli kullanılmaktadır. Örneğin bir yerleşim alanındaki binalardan %5 az hasarlı, %50 çok hasarlı ve %75 pek çok hasarlı sayılmıştır.⁵²⁷

Kilikya'da 1269 yılında Nisan ayının 17' si perşembe günü erken saatlerde büyük bir zelzele vuku bulmuştur. Yaşanan bu afet, sekiz bin kişinin hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Servand kalesi, Amaos ve Haruta kayası harap olmuştur. Ermenilerin büyük manastırı olan Kral Balut' ta bu depremde hasar almıştır.⁵²⁸

Azerbaycan bölgesinde özellikle Tebriz'de 1273 yılında büyük bir deprem vuku bulmuştur. Bölgede yıkılmayan saray, cami ve sütun kalmamıştır. Araplardan çok sayıda insan belde dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Burada yaklaşık iki ay kadar bahçelere kurdukları çadırlar da yaşamışlardır. Deprem esnasında Arap halkından iki yüz elli kişi hayatını kaybetmiştir.⁵²⁹

Erciş'te 1276 yılının ilk teşrin ayının (Ekim) 3' üncü gününe tesadüf eden cuma günü büyük bir deprem meydana gelmiştir. Meskenlerden güçlü surlarına kadar belde tamamen harabeye dönmüştür. Ahalinin tamamına yakını bu enkazdan kurtulamamış ve yok olmuşlardır. Halat beldesinde de günün 9' uncu saatinde ciddi yıkınlar meydana getiren deprem vuku bulmuştur. Ortaya çıkan hasar Erciş kadar geniş bir alana yayılmasa da belli

---

⁵²² Pampal, *Depremler*, 79.

⁵²³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/416.

⁵²⁴ Çağlar Yerlikaya, *Stratajik Bir Toprak: Musul (1914-1926)* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, 2019), 1.

⁵²⁵ Sâmî es-Sakkâr, "Musul" (Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2020), 31/361.

⁵²⁶ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 486.

⁵²⁷ Pampal, *Depremler*, 79.

⁵²⁸ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/589.

⁵²⁹ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/591.

başlı yıkıntılar olmuştur.⁵³⁰ Ahlat'ta⁵³¹ da bu tarihte, bir deprem meydana gelmiştir. Bu depremle ilgili ayrıntılar verilmemiştir. Ahlat'ta meydana depremin sarsıntıları Diyarbakır'dan⁵³² hissedilmiştir ve oraya kadar ulaşmıştır.⁵³³

Mısır ve Kahire'de 1282 senesine gelindiğinde büyük zelzeleler meydana gelmiş ve birçok ev yıkılmıştır. Zelzeleler Kerek⁵³⁴ ve Şûbek'te de etkili olmuş ve bu mıntikalara ait kalelerin kimi burçların yıkılmasına neden olmuştur. Enkaz altında pek çok kadın ve çocuk hayatını kaybetmiştir. Şam'ın batısında yer alan Atike mezarının yakınında akşamla yatsı arasında gökten yere doğru bir dumanın alçaldığı görülmüştür.⁵³⁵

Mısır Kahire, İskenderiye ve Şam'da 1302 senesinde geniş bir alana yayılmış çok büyük bir deprem vuku bulmuştur. Bu depremin aralıklarla birlikte otuz gün boyunca devam ettiği söylenmiştir. Mısır'da dağlar parçalanmış, surlarda hasarlar oluşmuştur. Depremin şiddetiyle yerden sular fışkırmaya başlamıştır. Şehirlerde cami ve evler çökmüş, büyük enkazlar meydana gelmiştir. Halkın çoğunluğu bu enkazlar altında hayatını kaybetmiştir. Hama ve çevresindeki beldelerin kimi kaleleri çökmüştür.⁵³⁶ Yıkılan yapıların tamiri uzun zaman gerektirir ve ekonomik yükü büyük olmuştur. Sosyal hayat durma noktasına gelmiş, insanlar pazar ve iş alanlarının zarar görmesi ile alım satım da sıkıntılar yaşamıştır. 1304 senesinde Rebûlevvel ayınının 3'ü pazar günü, Emir Baybars el-Caşniğir el-Mansurî, 1302 senesinde yaşanan depremde hasar gören Mısır Hâkim Camî'sinin zarar gören bölümlerini onarmış ve medreselerde dersler okutulmaya devam etmiştir.⁵³⁷ 1302 senesinde meydana gelen depremler ile ilgili İbn Kesir'den daha detaylı bilgiler elde edilmiştir. Bu senenin Zilhicce ayınının 23'üncü günü perşembe sabahı şiddetli bir deprem yaşanmıştır. Depremin sarsıntıları Mısır'dan da hissedilmiştir. Deprem meydana geldiği bölgelerde sadece bina ve

---

⁵³⁰ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/595.

⁵³¹ Ahlat (Hilât), Hz. Ömer döneminde İyâd tarafından 20/640-41 senesinde himaye altına alınmıştır. Ahlat'a Abbâsîler döneminde baktığımızda yerel hanedanlar ve idari teşkilat konumunu değiştirmeden aynen devam etmiştir. el-Belâzürî, *Fütûhu'l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 204.

⁵³² Diyarbakır bölgesinin ele geçirilmesi, halkın himaye altına alınması 639 senesinde Hâlid b. Velid eliyle gerçekleşmiş ve bölge Müslümanların himayesine girmiştir. Halid, İyâz b. Ganm'ın komutasında sol tarafta görevli idi. Diyarbakır, Abbâsîler döneminde ise Emeviler zamanından süre gelen Harîcî isyanları da dahil zaman zaman kısa süreli sükunetler yaşansa da genel olarak günümüze kadar mütemadiyen farklı yönetim zamanlarında farklı sebeplerle karışıklıklar içerisinde kalmıştır. Nejat Göyünç, "Diyarbakır" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/465.

⁵³³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/461.

⁵³⁴ Kerek, Ürdün'ün tarihi şehirlerinden birisidir. Aynı zamanda tarihte Kahire'den uzaklaştırılmak istenen yüksek bürokratlarında sürgün merkezi olarak da kullanılan bir şehirdir. Sürgün merkezi olarak kullanılmasındaki etkilerden birinin kurulmuş olduğu toprakların özelliklerinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Çünkü o şehir, Lut gölünden yaklaşık 15 km doğuda ve denizden 1000 metre Kerek yaylası üzerinde oldukça dik ve yüksek rakama sahip bir bölgede inşa edilmiştir. İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/549. ; Mustafa L. Bilge, "Kerek", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2022), 25/278-279.

⁵³⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/158.

⁵³⁶ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 490. ; Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*, 119-120. ; Arslantaş, "Zelzele", 44/228.

⁵³⁷ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 490.

insan kaybına neden olmamış doğaya da zararı büyük olmuştur. Bu sene yaşanan deprem sonucunda denizler dalgalanmış ve gemilerin batmasına sebep olmuştur. Ayrıca duvarlar çatlayarak birçok bina çökmüştür. Enkazın altında yaşam mücadelesi veren çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Halkına göre, şiddeti bu kadar fazla hissedilen bir deprem daha önce bu dönemlerde yaşanmamıştır denilmektedir. Şam'da da bu depremin etkisiyle hafif sallantı⁵³⁸ meydana gelmiş lakin diğer şehirlere nispeten şiddeti oldukça hafif olmuştur.⁵³⁹

Dımaşk' ta⁵⁴⁰ 1322 yılının Muharrem ayında bir deprem meydana gelmiştir.⁵⁴¹ Tarih boyunca afetlere sahne olmuş Dımaşk, pek çok coğrafyacı tarafında önemi vurgulanan bu bölgenin Ku'an'ı-Kerim'de geçen bazı ayetlerle de övüldüğü şu şekilde dile getirilmiştir: "Andolsun biz İsrailoğullarını güzel bir yurda yerleştirdik ve onlara temiz nimetlerden rızık verdik" (el-Yunus 10/93) ayetinde geçen güzel yurttan kastının neresi olduğu hakkında farklı görüşler olmakla birlikte müfessirlerden kimileri Diyârışam olduğunu belirtmiştir.⁵⁴² Aynı zamanda Katâde' de (ö. 117/735) ayette geçen güzel yurttan kastedilen bölgenin Şam olduğunu ifade etmiştir ki Dımaşk adı ilerleyen zamanlarda Şam ismini almıştır.⁵⁴³

İslam dünyasının önemli tarihi şehirlerinden birisi olan Şam'da 1327 yılının Rebülevvel ayında bir deprem daha meydana gelmiştir.⁵⁴⁴ Şam toprakları fay hattının geçtiği bölgelerden birisi olduğu için tarih boyunca çok kez depremle karşılaşmıştır. Abbasiler döneminde halifelik merkezi Şam'dan Bağdat'a taşındığı için önemi diğer senelere göre azalmıştır. Zamanla zayıflayan Abbasi otoritesi nedeniyle şehir diğer milletlerin hakimiyetine girmiştir.⁵⁴⁵

Şam'da 1343 senesinin Şaban ayının 15' i olan cumartesi günü, halkın çoğunun fark edemediği zayıf güçte bir deprem yaşanmıştır. Sonrasında gelen haberlere göre, depremin Halep tarafında birçok binanın yıkılmasına neden olduğu ve Halep Kalesi'nin surlarının bir kısmının yıkıldığı bildirilmiştir. Depremin etkisi ile Halep'teki meskenlerin ve camilerin çoğu yıkılmış ve büyük enkazlar oluşmuştur. Ana depremin Şam'da gerçekleşmesine

---

⁵³⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/34.

⁵³⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/75-76.

⁵⁴⁰ Dımaşk topraklarının kapısı Hz. Ebu Bekir döneminde gerçekleşen Ecdâneyn zaferinin neticesinde Müslümanlara açılmış ve Hz. Ömer'in halifeliği zamanında ise, h. 14' ün receb ayında Hâlid b. Velid komutasında sulh yolu ile fethedilmiştir. Bu topraklar Hâlid b. Velid tarafından iki kere fethedilmiştir. Her iki savaşında Bizanslılara karşı yapıldığı birincisi Mercüssufer ikincisi ise Yermük galibiyeti ile Dımaşk iki kez fethedilmiş olmaktadır. İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 369-370. ; Mehmet Nur Gökçe, *Fetihten Abbâsilere Kadar Dımaşk (636-750)* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 3. ; Cengiz Tomar, "Şam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2010), 38/311.

⁵⁴¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/181.

⁵⁴² Karaman vd., *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/529.

⁵⁴³ Gökçe, *Fetihten Abbâsilere Kadar Dımaşk (636-750)*, 7.

⁵⁴⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/216.

⁵⁴⁵ Tomar, "Şam", 38/311.

rağmen şiddetin küçük Halep'e ulaşan sarsıntılarının ise yıkımı büyük olmuştur.⁵⁴⁶ Menbiç'teki yapıların ise yalnızca küçük bir bölümünün korunduğu söyleniyor. Çoğu insan enkaz altında kalarak hayatını kaybetmiştir. O dönemde günümüz kurtarma ekipleri gibi sistematik bir kurum ya da kuruluştan bahsetmek zordur.

---

⁵⁴⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/330.

4. BÖLÜM

SEL BASKINLARI

4.1. Sel Kavramı ve Tanımı

İslam tarihinde sıkça görülen, insanları biçare bırakan doğal afetlerden biri sel felaketleridir. Sel, fazla yağışlar sonucunda ortaya çıkan, meteorolojik karakterli can ve mal kaybına sebep olan bir afettir.⁵⁴⁷ Sel kelimesi, Türkçe sözlükte “sürekli yağmurlardan veya eriyen karlardan oluşan, geçtiği yerlere zarar veren taşkın su” demektir.⁵⁴⁸ Osmanlı Türkçesi sözlüğünde “Yağmurdan birikip derelere ve oyuk yerlere akan su” bir diğer anlamı ile “taşkın su” dur.⁵⁴⁹ Arapça da “seyl” kelimesinden gelmekte olup sözlük anlamı “bol miktarda akan su” demektir.⁵⁵⁰ Başka bir ifade ile sel felaketi; “Suların bulunduğu yerde yükselerek veya başka bir yerden gelerek, genellikle kuru olan yüzeyleri kaplaması olayı” olarak tanımlanmıştır.⁵⁵¹ Sel afetinin, farklı ifadelerle aynı anlamlara gelen çok sayıda tanımlaması yapılmıştır. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere sel afeti, kuvvetli ve uzun süren yağışların ardından meydana gelmiştir. Taşkın da nehirlerin hareketine bağlı olarak oluşan bir hadisedir. Nehirler; şiddetli yağış, kar ve buzların ani erimesi vb. nedenlerle yatağını aşarak, civardaki ova ve çöküntülere yayılmış yaşam ve kültürel çevreye zarar vermiştir.⁵⁵²

4.2. Seli Oluşturan Faktörleri ve Türleri

Sel, doğanın kendini savunma sisteminin parçası olarak gelişen hadisedir.⁵⁵³ Birden fazla faktörün bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu faktörler; “klimatolojik-meteorolojik ve jeolojik jeomorfolojik (yapı ve yeryüzü şekilleri) özellikler, toprak özellikleri, bitki örtüsü ve insan” olarak sınıflandırılmıştır. Seller yer altı kaynakları, yağış ve sıcaklıktan doğrudan etkilenmiştir. Beklenen yağış miktarı, yağışın yeri ve zamanı dışında ani ve uzun süreli, şiddetli yağışlar, büyük su parçalarının az bir zaman diliminde yüksek yamaçlardan yahut nehirlerden kontrolsüz bir şekilde boşalarak buralarda sel baskınına neden olmuştur. Böylelikle değişen iklim şartları, yağış ile sıcaklık faktörlerindeki anlık ve olağan dışı

---

⁵⁴⁷ Ağırman, Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e İslam Medeniyetine Etki Eden Doğal Afetler, 1. ; Abdullah Ceylan, Ali Ümran Kömüşçü, “Meteorolojik Karakterli Doğal Afetlerin Uzun Yıllar ve Mevsimler Dağılımları”, *İklim Değişikliği ve Çevre* 1/1 (2008), 1079.

⁵⁴⁸ Parlatır vd., “Türkçe Sözlük-1”, 1/1934.

⁵⁴⁹ Parlatır, “Osmanlı Türkçesi Sözlüğü”, 1478.

⁵⁵⁰ Güneş, “Arapça-Türkçe Sözlük”, 607.

⁵⁵¹ İbrahim Halil Çelik, Ercüment Öztürk, “Sel Afetleri Hakkında Genel Bir Derleme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/72 (2020), 1079.

⁵⁵² Akarsu, *Türkiye Selçuklu Devleti Döneminde Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar (Kuruluştan Yıkılışına Kadar)*, 52.

⁵⁵³ Esin Özcan, “Sel Olayı ve Türkiye”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 26/1 (2006), 36.

yükselme, sel felaketine yol açan nedenlerin başında gelmiştir.⁵⁵⁴ Toprağın yapısal özelliği, sızdırma kapasitesini etkilemektedir. Bu durum da sel felaketine neden olan faktörlerden bir diğerini oluşturmaktadır. Bir kaynağın şekli, özellikleri, dağlara olan konumu gibi birçok faktör sellerin yaşanmasına zemin oluşturmuştur. Bitki örtüsü, selin etkisini belirleyen faktörlerden bir diğeri olmuştur. Bitki örtüsü açısından kuvvetli olan alanlarda sel suları toprak tarafından tutulmuş ortaya çıkan zararın etkisi en aza inmiştir. Bitki örtüsü cılız olan bölgelerde ise yaşanan ani yağışlar sonrasında seller, büyük hasarlar oluşturmuştur. İnsan da sellerin oluşmasına neden olan faktörlerden biridir. İlerleyen teknoloji, sanayileşme, kentleşme, sosyal, ekonomik ve kültürel faaliyetleri selin meydana gelmesinde hatta bir felakete dönüşmesinde etkili olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında bilhassa sele özel alanların tahribi başta gelmiştir.⁵⁵⁵ Dilimizde de tedbirli olmak anlamında “Selli dereye yelli bele ev yapılmaz” tabiri kullanılmaktadır.⁵⁵⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere seller; kentleşme, sanayileşme, ulaşım ve tarım alanlarının açılması gibi etkenlerin altında tedbir alınmadığında büyük zararlarla neticelenmiştir.

Sel felaketi, meydana geliş hızlarına göre çeşitlilik oluşturmuştur. Bunlar yavaş oluşan, hızlı oluşan ve ani oluşan seller olarak sınıflandırılmıştır. Bir hafta ve daha uzun zaman alarak meydana gelen sellere, yavaş sel denilmiştir. Bir veya iki gün içinde oluşan sellere hızlı sel ve saatler içinde meydana gelen sellere de ani sel adı verilmiştir. Seller meydana geldikleri alanlara ve etkilerine göre de farklı isimlendirmeler almıştır. Bunlar; “Akarsu selleri, baraj selleri, kıyı selleri, dağlık alan selleri, şehir selleri” dir. Çeşitlerin arasında en sık görülen ve etkisi daha fazla olan sel çeşidi, akarsu selleri olarak isimlendirilen taşkınlar olmaktadır. Bu taşkınların meydana getirdiği zarar, bulunduğu konum ve kaynak özelliğine bağlı olarak regülasyonu ve akış hızına göre değişmektedir.⁵⁵⁷

4.3. Selin Etkileri ve Algılanma Biçimleri

Sel afeti, dünyanın her yerinde yaşanan, can ve mal kaybının en çok görüldüğü felaketlerin başında gelmektedir. Bu afet, ekonomik ve sosyal zararları ortaya çıkarmış, insan yaşamını kültürel, fiziksel ve iktisadî olarak kesintiye uğratmıştır. Boğulma ve yaralanmalar sel afetinin doğrudan etkileriyken, gıda kıtlığı, enfeksiyonlar ve salgın hastalıklar afetin dolaylı etkilerini oluşturmaktadır. Yaralanma ve ölümlere yol açan bu afet, depresyon ve sosyal izolasyon gibi uzun vadeli psikolojik etkileri de beraberinde getirmiştir. Yaşanan felaketten

---

⁵⁵⁴ Özcan, “Sel Olayı ve Türkiye”, 37-40. ; Emine Genç - Ayşe Atabey, “Sel Felaketi Sırasında Afet Lojistiği Yönetimi Kapsamında Temel Başarı Etkenleri: Bartın İli Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/47 (29 Eylül 2023), 812.

⁵⁵⁵ Özcan, “Sel Olayı ve Türkiye”, 37-40. ; Genç - Atabey, “Sel Felaketi Sırasında Afet Lojistiği Yönetimi Kapsamında Temel Başarı Etkenleri”, 812-813.

⁵⁵⁶ Ayşe Duvarcı, “Atasözü ve Deyimlerde Yel ve Sel Kavramlarının Anlamlandırılması”, *Gazi Türkiyat* 1/8 (2011), 234.

⁵⁵⁷ M. Fatih Duman-Korkut Dindi, *Cahiliye Döneminde Sosyal Hayat* (Ankara: NY Matbaacılık Yayıncılık, 2022), 60. ; AFAD, Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü, Afet Maddesi, <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozluгу>. (Erişim Tarihi: 15.11.2023).

hemen sonra veya yıllar süren bir süreçte bu etki ortaya çıkabilmektedir. Popülasyondaki artış ve tehlike altındaki kapital değerler sebebiyle doğal afetlerden kaynaklanan global iktisadî kayıplar artmaktadır. Bununla birlikte sele açık yerleşim alanlarında, demografi ve kalkınma özelliklerinin gelişimi genel zarar görmüştür.⁵⁵⁸ Yağış azlığı, kuraklık ve kıtlığı ortaya çıkarırken, yağıştaki fazlalık da taşkınlara neden olmuştur. Çok miktarda tarım arazisinin ve meskenin hasar almasına yol açmıştır. Özellikle hasat mevsiminde yaşanan yoğun yağışlar ve sel baskınları, sebze ve mahsullerin çürümesine neden olmuştur. Bu durum başta kıtlık ve ekonomik sıkıntıları beraberinde getirmiştir. ⁵⁵⁹ Mevlânâ'nın "Yağmur vardır, âlemi beslemek için yağar. Yağmur vardır âlemi perişan etmek için yağar. Bahar yağmurlarının faydası, şaşılacak bir derecededir. Güz yağmuruyusa başa sıtma gibidir." söylemi konuyu daha anlaşılır kılmaktadır.⁵⁶⁰ Sıtma benzetmesi burada dikkat çekmekte olup, nasıl ki bu hastalık insanları kurutup yok etmişse güz yağmurları da ürünleri adeta hastalığın insanı tükettiği gibi tüketerek telef etmiştir.

İnsanların sel afetini algılama şekilleri yaşanan dönemden döneme değişiklik göstermiş olsa da temelde ki yaklaşım şekli diğer afetlere olan yaklaşımdan çok farklı olmamıştır. Bu bakış açılarından ilki ceza anlayışıdır. Sel afetinin ceza ve sünnetullah sınırların aşıldığında başa gelmesine bir örnek Firavun'un isyanında görülmüştür. "Firavun'un isyanı üzerine onların başına önce su tufanı gönderilmiştir. Her yer sular altında kalmış ve halk tarlalarını ekememiştir. Bu durum açlığı beraberinde getirmiş ve dayanılamayacak bir hale gelmişlerdir" denmiştir.⁵⁶¹ Ceza anlayışına bir diğer örnek de Yemen' de hüküm süren Sebe halkı⁵⁶² ile ilgili "Ama onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, acı yemişli, ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik" ⁵⁶³ Tefsirciler, arim lafzı için "çok şiddetli, karşı konmaz" anlamlarına geldiğini ve "Biz de üzerlerine o karşı konamaz seli gönderdik" manasına geldiğini söylemişlerdir.⁵⁶⁴ Arim' in bir set olduğu ve yıkılıp sel baskını meydana getirdiği için ismini bu yüzden aldığı fikri vardır. Zamanla settin aşındığını gören insanların sel ve kıtlık korkusuyla başka bölgelere gittiği söylenmiştir. Mensup oldukları kabile ve aileye göre farklı bölgelere gitmişlerdir. ⁵⁶⁵

---

⁵⁵⁸ Selma Yaşar Korkaç-Mustafa Korkaç, "Sel ve Taşkınların İnsan Hayatı Üzerindeki Etkileri", *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi* 8/9 (2006), 46. ; Çelik-Öztürk, "Sel Afetleri Hakkında Genel Bir Derleme", 1083.

⁵⁵⁹ Akarsu, *Türkiye Selçuklu Devleti Döneminde Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar (Kuruluştan Yıkılışına Kadar)*, 63.

⁵⁶⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerif*, 81.

⁵⁶¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 1/398.

⁵⁶² Me'rib Sebe Devleti'nin baş şehri kabul edilmiş ve bölge Balak dağının doğusunda, mahsullerin gelişimine büyük destek sağlayan Zenne (Azana) vadisi tarafından sulanan, deniz seviyesinden 1.160 metre yüksekte bulunan Sebe platosunda bulunmaktadır. Kuruluş tarihi bilinmeyen bu devletin kurucusu, Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân'dır. Sebe, Kur'an'da ve Sebe kitâbelerinde topluluk olarak geçmektedir. Türkçe kaynaklarda daha çok Seba veya Saba kullanımı yaygındır. Karaman vd., *Kur'an yolu*, 4/425-426.

⁵⁶³ Sebe 34/16.

⁵⁶⁴ Karaman vd., *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/425-428.

⁵⁶⁵ Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 1/19.

Muhammed b. İshak, Sebe' ahalisi ile ilgili Meymun b. Kaysın bir şiirini nakletmiştir. Şiir şu şekildedir:

“Örnek alanda bunda bir ibret vardır.
Me'rib, sel suları altında kalmıştır.
Himyer, onlar için mermer bina yapmıştır.
Dalgalanan azgın sular gelince yok olmuştur.
Daha önce suları bol ve ölçülüm iken,
Ekin ve üzümleri suya kanmış idi.
Suları kesilince bir çocuğa dahi onlar,
Su içirmeyen dağınık zümreler oldular.”⁵⁶⁶

Afetlerin algılanış biçimi zamanla değişse de ortak noktalar söz konusudur. Günümüzde de yaşanan afetlere farklı bakış açıları ile yaklaşılmıştır. Örneğin Artvin ilinin Hopa ilçesinde 2015 yılında meydana gelen sel afetinde vatandaşlarla yapılan konuşmalardan birinde insan hatası vurgulanmış ve yanlış alt yapı, araziyi yanlış kullanım başa gelen olayı afete çevirdiği gözler önüne serilmiştir. Bu konuşma şu şekildedir:

“Sel bir afettir, Allah'ın işi yani ama başka sebepleri de var, kimse inkâr etmesin bunu. O gün çok fazla yağmur yağdı ama biz daha önce bu kadar olmasa da benzer yağmurlar gördük. Dere yatağında oturuyoruz, birkaç yıldır da DSİ, dereyi ıslah ediyorum diye bir şeyler yapıyor. Tamam, sen burayı ıslah ediyorsun; ama bunun sonucunu hesap etmiyorsun. Dere delidir akar; önüne ne gelirse alıp süpürür, süpüremediğinde de üstünden geçer. Şimdi sen bu derenin etrafına duvarlar yaptın, daralttın, e ne oldu? Daralttın ama gelen su gene aynı, su azalmadı ki. O zaman ne oldu; dere kendi yatağına sığmayınca aştı gitti duvarları. Heyelanı da kendisiyle getirdi. Bizim eve sudan çok toprakla çamur girmişti ama bunun nedeni de seldir yani.”⁵⁶⁷

Eskiden insanlar için yaşanan istilalar ve afetler tarih başlangıcı sayıldığı gibi doğum tarihlerini ifade etmede de kullanılmıştır. Doğum, ölüm ve yaşanan başka olaylar afetlerin yaşanmış olduğu tarihlerle ifade edilmiştir. Arîm b. el-Fadl dedi ki: Hammâd b. Zeyd anlattı şöyle dedi: “İbn Avn sel senesinden üç yıl önce doğdu” demiştir. ⁵⁶⁸ Görüldüğü gibi bir doğum olayını ifade etmede afetin yaşandığı zaman dilimi kullanılmıştır.

4.4. Tarihsel Süreçte Sel Felaketleri

Amâlîka kabilesine mensup kollar, San'â ve Yesrib bölgelerine yerleşmişlerdir. Onlar, San'â'ya bu isim verilmeden önce bölgeye gelmişlerdir. Daha öncesinde orada bulan Abîl kabilesini bu bölgeden uzaklaştırmışlardır. Amâlikahılar tarafından yurtlarından atılan Abîlliler “Cuhfe” adı verilen bölgeye yerleşmişlerdir. Bu beldenin isimlendirilmesinde Abîlliler'in başlarına gelen sel afeti etkili olmuştur. Asıl adı Mehyea olan bu bölgesinde bir

⁵⁶⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 2/226.

⁵⁶⁷ Çağrı Eryılmaz - Abdullah Cengiz Kayış, “Mağdurların Gözünden Hopa Sel Felaketi”, *Karadeniz Araştırmaları* 14/56 (15 Aralık 2017), 208.

⁵⁶⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 9/356.

gece evleri ve hayvanları alıp götüreren bir sel vuku bulmuştur. Bu hadiseden sonra bölge kuyu yahut havuz dibinde kalan küçük su birikintisi manasına gelen “Cuhfe” adını almış ve bu şekilde tanınmıştır.⁵⁶⁹

İslam tarihinde gerçekleşen önemli olaylardan biri de Fil Vâk’ asıdır. Bu olayın tarihi hakkında net bir bilgi verilmemektedir. Rivayetlere göre 569-570-571 yılları arasında gerçekleştiği kabul edilmiştir. Genel kabule göre kaynaklar, Hz. Peygamber’in doğumundan hemen önce gerçekleştiği kanaatindedir. Habeş valisi Ebrehe Orta Arabistan’a Hristiyanlığı yaymak ve Kâbe’yi ziyaret için Mekke’ye giden Arap topluluğunu kendine çekmek istemiştir. “Mesîh’ e yemin ederim ki ondan daha hayırlısını yaptıracağım” diyerek San’a’ da “Kulleys” adı verilen büyük bir mabet inşa ettirmiştir. Bu yapıya halk arasında “Küçük Kâbe” denilmiştir. Kâbe’nin yerini almaya çalışan bu mabetten haz etmeyen Kinâne kabilesinden bir Arap, San’a’ ya gelerek mabede pislemiştir. Bunun üzerine Ebrehe öfkelenmiş ve bu kabile mensuplarının mabedi tavaf etmesini söylemiştir. Onlar hem bunu reddetmiş hem de elçiyi öldürmüştür. Gerçekleşen hadise üzerine Ebrehe Kâbe’yi yıkmaya karar vermiş, filler ve 60 bin kadar kişi ile birlikte Mekke’ye ulaşmıştır. Fillerin çökmesi neticesinde onlar, Harem’e girememiştir. Bu esnada Ebrehe ordusunun üzerine ağzlarında nohut tanesi kadar taşlar olan kuşlar gönderilmiş ve kuşların attığı taşlar onları tarumar etmiştir. Bu hadisede Ebrehe ordusunun başına gelen bir diğer olay da ordunun üzerine, Allah’ın bir sel göndermesi olmuştur. Bu sel, onları denize kadar götürmüştür. Ebrehe ve beraberinde kurtulanlardan bazıları geldikleri istikamet yönüne hızla kaçmışlardır. Nüfeyl b. Hâbib’ i, Yemen’e ulaşan yolu göstermesi için aramaya koyulmuşlardır. Bu afeti gören Nüfeyl: “Allah (cc) peşini bırakmadıktan sonra nereye kaçıp kurtulacaksınız. Artık Ebrehe el-Eşrem galip değil, mağlup durumdadır” demiştir. Sel nedeniyle denize sürüklenen Habeşliler, Kâbe’den uzaklaştırılmış oldular. Bu durum Kureyşlilere siyasi bir itibar kazandırmıştır.⁵⁷⁰ Nakkaş, tefsirinde şöyle demiştir: “Ebrehe ordusundaki askerlerin cesetlerini sel sürükleyip denize attı”.⁵⁷¹ Yaşanan bu hadise, Mekke’nin konumunun yükselmesine bölge halkının dokunulmaz olduğu düşüncesiyle prestijinin artmasında etkili olmuştur.

Kahtânîler’ e bağlı Huzâa’ lılar, Amr b. Âmiroğulları Yemen’den ayrıldıktan sonra Arabistan Kızıldeniz sahilinde dar bir kıyı ovası olan Tihâme⁵⁷² de konumlanmışlardır. Deniz kenarında düz bir arazi olan bu bölgenin sıcak ve sert bir havası olduğu için bazı yerler

⁵⁶⁹ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 1/48 . ; Mustafa L. Bilge, “Cuhfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1993), 8/82-83.

⁵⁷⁰ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 1/277-278. ; et-Taberî, *Tarihu’t-Taberi*, 2/ 520-523. ; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü’l-Meğâzî-Hz. Peygamber ve Dört Halife*, 29-30. ; İbn Sa’d, *Kitâbü’t -Tabakâti’l-Kebîr*, 1/90.

⁵⁷¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 2/289-291.

⁵⁷² Tihâme, “aşırı sıcak, durgun rüzgâr” gibi anlamlara gelir ve “alçak-çukur bölge” “sahil boyu” manasında kullanılmıştır. Bölgeye çukurluk anlamına gelen “Gavr” ismi de verilmiştir. Tihâme bölgesi adını muhtemelen, sıcak ve kuru bir iklime sahip olduğu için almış olmalıdır. Doğal bitki örtüsü çöl ve çöl bozkırlarına benzemektedir. Ebü’l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Saib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfi, *Kitâbü’l-Esnâm* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 4. ; Elnure Azizova, “Tihâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2012), 41/153-154.

kuraklıktan dolayı çöl hükmünde sayılmıştır.⁵⁷³ Cürhümlüler ise, bu sıralarda burun kanaması hastalığı ile baş etmek zorunda kalmış ve çoğu ölmüştür. Geride kalanlar da Huzâa'lılar ile mücadele etmek durumunda kalmış ve oradan uzaklaştırılmak istenmişlerdir. Cürhümlüler ve Huzâa'lılar arasında yapılan çarpışmada yenileceğini anlayan Cürhümlü Âmir b. el-Hâris, Ka'be'de bulunan iki geyik heykelini, Ka'be' de zemzem kuyusuna⁵⁷⁴ gömerek üzerini kapatmıştır. Cürhümlülerden geriye kalanlarla birlikte Cüheyne şehrine yerleşmişlerdir. Gelen bir sel onların hepsini alıp götürmüştür.⁵⁷⁵ Bunun üzerine Âmr b. el-Hâris şu mısraları söylemiştir:

"Hacûn'dan Safâ' ya kadar bir dost yok gibi,
Mekke'de kimse gece sohbet etmemiş sanki.
Evet, bizler ora halkıydıkta bizi yok etti,
Geçip giden gecelerle, işlediğimiz günahlar."⁵⁷⁶

Arap şairlerinden Ümeyye b. Ebu's-Salt, Bedir Savaşı'nda Kureyşlilerden öldürülenlere yönelik şu ağıtı dile getirmiştir:

"Bedir'de ne vardır. Efendilerin reislerinden meydana gelmiş kum tepeleri.
Sellerin ittiği yerler, Avaşih tarafındaki kum tepeleri. Kendilerine beyaz
saçların karıştığı kimseler, efendi kişiler, çok akınlar yapan demir gibi canlı
kimseler. Benim gördüğüm şeyleri görmez misin? Her kılıcı kesmiştir.
Mekke'nin kamı değişmiştir. O vadiler boş kalmıştır".⁵⁷⁷

Recî⁵⁷⁸ Vak'ası, 4/625 senesinin Safer ayında vuku bulmuştur. Bu gazvenin komutanı Mersed b. Ebî Mersed olup Adal ve Kâre boylarının, Hz. Peygamber'e gelerek İslam'ı öğrenmek üzere davet ettikleri heyete suikast düzenlemeleri şeklinde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber, başlarına emir tayin ettiği Âsım b. Sâbit ile birlikte altı öğreticiyi göndermiştir. Adal ve Kâre kabilesi, Benî Hüzeyl' in kolundan biri olan Lihyânoğulları ile bir olmuş ve bu heyeti katletmişlerdir. Heyetin başkanı olan Âsım' ı cesedinden kafasını ayırarak müşrik kadınlardan olan Sülafe bint Sa'd'a satmak istemişlerdir. Çünkü Âsım, Sülafe'nin iki oğlunu Uhud savaşından sonra öldürmüştür. Fakat, cesedin başına arıların üşüşüğünü görünce bu fikri sabaha ertelemişlerdir. Sabah olduğunda Âsım' ı cesedini orada bulamadılar çünkü, Allah (cc) kuvvetli bir sel göndermiştir ve o sel, Âsım' ı cesedini alıp sürüklemiştir.⁵⁷⁹ Bu

⁵⁷³ Ağırman, *Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e İslam Medeniyetine Etki Eden Doğal Afetler*, 6.

⁵⁷⁴ Zemzem, "Cebrail'in yardığı yer; Allah'ın İsmail'e içirdiğı bitmez, tükenmez, bereketli su" ifadeleri ile tanımlanmıştır. "Seyyide, Nâfia, Mednûne, Avne, Büşrâ, Sâfiye, Berre, İsmet, Tu'm, Mu'nise, Muğziye" gibi isimlendirmeler verilmiştir. İbn Rüsteh, *el-A'laku'n-Nefise-Dünya Coğrafyası*, 95.

⁵⁷⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 2/43-44. ; et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 2/53.

⁵⁷⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 2/43-44.

⁵⁷⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 3/512-513.

⁵⁷⁸ "Mekke'nin yaklaşık 70 km kuzeyinde yer alan ve bugün "el-Vatiyye" diye bilenen yerin adıdır." Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 56.

⁵⁷⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 2/157-158. ; ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 68-69. ; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 177.

olaydan hareketle sel gibi doğal afetler, savaşların ve insanların akıbetini etkilediğini görebilmekteyiz.

Hız. Peygamber (sav.), 6/627 senesinin Zilhicce ayında devletleri İslam'a davet etmek amacıyla altı kişiyi görevlendirerek mektuplar göndermiştir. Bu devletler arasında Bizans, İran, Habeş, Mısır, Gassani ve Yemame Hâkimi vardır. Görevlendirilen elçilerden biri olan Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî' nin İran Kısrası' na gönderilmesi olmuştur. Hız. Peygamber, Huzâfe' ye, mektubu Kısra' ya ulaştırması için Bahreyn'in idarecisi Münzir b. Sâvâ'ya göndermesini söylemiştir.⁵⁸⁰ Bu sürede Fırat ve Dicle nehirlerinin su miktarı artmıştır. Bu nehirler dönemin ahalisine göre ne daha öncesinde ne de sonrasında böylesine taşmamıştır. Üstelik taşan sular Kısra'nın inşa ettirdiklerini alıp götürmüştür. Kısra, akan sel sularının önüne geçmeye çalışsa da bu sulara engel olamamıştır. Suların çokluğu Kısra' yı yenmiştir. Sular durmak bilmeden taşmış, taştıkça daha fazla alana yayılarak genişlemiştir. Tarım arazileri sel suları altında kalmış ve mahsuller telef olmuştur. Bazı köy ve kentlere de sel suları ulaşmış ve bu yerleşim alanları suyun altında kalarak yok olmuştur. Aynı zamanda Araplar, Fars ülkelerinde savaşmış ve onların su taşkınlarını önlenmesini engellemişlerdir. Sel, su bentleri ve yerde çatlaklar meydana getirmiştir. Ortaya çıkan bu yarıklar gün geçtikçe artmıştır.⁵⁸¹ O sırada savaşlarla meşgul olan halk, sel baskınlarıyla mücadele edememiş ve zararları katlanarak devam etmiştir. Yıkılan yerlerin onarımı gecikmiştir. Bu oranda hem savaş hem doğal afetler ölümlerin sayısını artırmıştır.

Kinâneoğulları' na mensup Gâlib b. Abdullah, 8/629 senesinde Kinâneoğulları' nın alt kolundan biri olan Benî Leys'e bağlı el-Mülevvahoğulları üzerine bir seriyye düzenlemiştir. Bu kabileler arasında çatışma yaşanmıştır. Çatışma git gide kızışmış ve Mülevvahoğulları ile Gâlib b. Abdullah'ın askerleri arasında Mekke-Medine'de yer alan Kudeyd köyü taraflarında ki vadinin iç kısmı sınır kalmıştır. Gökyüzünde halkın daha önce görmediği bir buluttan yağmur yağmıştır. Şiddetli yağış vadilerin sel suları ile dolup taşmasına neden olmuştur. Orada bulunan el-Mülevvahoğullarından hiçbiri o seli aşamamış ve karşıya ulaşamamıştır. Böylelikle Gâlib ve adamları Medine'ye ganimetlerle geri dönmüştür.⁵⁸²

Tebük, Suriye kervan ticaret yolu üzerinde bulunan Medine'ye yaklaşık 700 km uzaklıkta bulunan bir bölgenin adıdır. Bu bölgede 9/630 senesinde Müslümanlar ve Bizanslılar arasında şiddetli bir mücadele gerçekleşmiştir. Bu mücadele kaynaklara "Tebük Gazvesi" olarak geçmiştir. Gazvede Müslüman ordusunun beraberinde otuz bin kişi, on iki bin deve ve neredeyse deve sayısı kadar da at yanlarında bulunmaktaydı. Bu esnada Müslümanlar hem Tâif gibi seferlerden yeni dönmeleri hem de havanın şiddetli sıcaklığı nedeniyle zor durumda kalmışlardır. Hız. Peygamber, (sav.) Tebük Gazvesine kadar düşmanın öğrenmesi

⁵⁸⁰ ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, 67. ; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 224. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 1/300. ; et-Taberî, *Tarihu't-Taberi*, 1/614-615.

⁵⁸¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 1/300.

⁵⁸² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 2/213-214.

endişesiyle insanlara ne yöne gideceklerini bildirmemiştir. Fakat Tebük günü şiddetli sıcakların görünmesi, kuraklığın yaşanması ve yolun uzun olması nedeniyle savaşın yönü ve yola çıkış zamanını söylemiştir. Şiddetli susuzluk nedeniyle Müslümanlar zor duruma düşmüş ve Hz. Peygamber'den dua etmesini istemişlerdir. Bunun üzerine yağmur yağışları bir hayli fazla olmuş ve vadiler sular altında kalmıştır.⁵⁸³

Sâsâniler' in başşehri olan Medâin' in fethi 16/637 senesinin Safer ayında Sa'd b. Ebû Vakkâs komutasında gerçekleşmiştir. Sa'd, Behurâsir' de⁵⁸⁴ safer ayında birkaç gün konaklamıştır. Farslardan biri onun yanına gelmiş ve Farsların ortasına giden bir su yolunu tarif etmiştir. Sa'd endişelerinden dolayı bunu kabul etmemiştir. Lâkin bu sıralarda bölgeye seller gelerek onları güç durumda bırakmış ve çok fazla sel afeti vuku bulmuştur. Dicle suları sürekli taşıp durmuş ve seller meydana getirmiştir. Önce Nevşehir'e ulaşan Sa'd, burada ganimet olacak bir şeye rastlamamış ve bölgenin tüm halkı Medain' e gitmiştir. Bölge halkı gemilerini de yanlarına alarak karşıya geçtiklerinden dolayı Sa'd bölgeye gidememiştir. Bu esnada Dicle'nin suları kabarmış ve taşkınlar meydana getirmiştir.⁵⁸⁵

Kaynaklarda, el-Abbas b. Hişam oda babası Hişam b. Muhammed oda İbn Harrabûz el-Mekkî ve başkaları vasıtasıyla yaşanan sel afeti şu şekilde nakledilmiştir; 17/638 senesinde Mekke'de Ömer b. el-Hattab' ın hilafette olduğu dönemde bir sel afeti vuku bulduğu haberi verilmiştir. Sel suları, bölgeyi yukarı taraflarından istila ederek Mescid' e Benî Şeybe kapısından⁵⁸⁶ ulaşmış ve Kâbe' i Muazzama' ya zarar vermiştir. Kâbe yaşanan sel afetleri ile zarar görmüş ve onarıma ihtiyaç duymuştur. Mescid-i Haram' dan⁵⁸⁷ sular uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Sel suları Mekke'nin yukarı tarafından gelmiş ve Abdüşems b. Abdümenâf kızlarından Ümmü Nehşel bnt. Ubeyde b. Sa'îd b. el-Âsî b. Ümeyye'nin evine kadar ulaşmış ve ona nispeten "Ümmü Nehşel" seli denmiştir. Ebu Süfyan ve Hanzala b. Ebi Süfyan'ın evlerinin arasından gel sel suları onu alıp sürüklemiş ve hayatını kaybetmiştir. Sel baskını Kâbe'ye çoğunlukla Benî Şeybe kapısından girmiştir. Bundan dolayı o zamanlar bu kapı için sel kapısı anlamında "Babu's-seyl" adlandırılması kullanılmıştır. Sel suları Makam-ı İbrahim'e⁵⁸⁸ kadar gelmiş ve bu makamı Mekke'nin aşağısına kadar sürüklemiştir. Selden

⁵⁸³ et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 2/435. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 6/124. ; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-Meğâzî Hz. Peygamber ve Dört Halife*, 203. ; et-Taberî *Târîhu't-Taberi*, 1/100-101. ; Casim Avcı, "Tebük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/227-228.

⁵⁸⁴ Medâin' in taraflarında bir şehirdir. "Arap kaynaklarında Behuresîr (Behrasîr) adıyla zikredilen şehrin bazı kesimleri VI. yüzyılda terk edilmiş durumdaydı ve nüfusunun büyük bir kısmı Yahudi idi". Casim Avcı, "Medâin" (Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2003), 28/289.

⁵⁸⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 2/469. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 7/108-109.

⁵⁸⁶ Mescid-i Harâm' ın kapılarından en büyüğü Benî Şeybe kapısı olup Mekke halkı tarafından "Benî Abdüşems b. Abdümenâf Kapısı" olarak hem Câhiliye döneminde hem de İslamiyet döneminde bu adlandırma ile bilinmektedir. Kapıda, iki sütun ve üstündeki üç kemer bulunmaktadır. İbn Rüsteh, *el-A'laku'n-Nefise-Dünya Coğrafyası*, 65.

⁵⁸⁷ Mescid-i Harâm' ın, 120.000 arşın kadar ölçümlere sahip olduğu kaydedilmiştir. İbn Rüsteh, *el-A'laku'n-Nefise-Dünya Coğrafyası*, 61.

⁵⁸⁸ Bu tabirden Kur'an'da iki yerde bahsedilmektedir. Bunlardan biri Âl-i İmrân 3/97 ayeti "Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın

kaynaklanan zararları hafifletmek için Hz. Ömer iki adet set inşa ettirmiştir. Yapılan ilk set, Bebbe ve Eban b. Osman b. Affan'ın evi arasındaki Yukarı Bent adını verilen settir. Bu set "Redm-i A'lâ Bendi" olarak kayıtlara geçmiştir. İkinci set de Aşağı Bent adı verilmiş ve el-Hammârîn'de inşa edilmiştir. Bu set "Âl-i Esîd Seddi" adıyla meşhur olmuştur.⁵⁸⁹ İlk megâzî müelliflerinden olan Musa b. Ukbe (ö. 141/758) şöyle demiştir: "Kureyşlileri, Kabe'yi yeniden yapmaya sevk eden etken, üst tarafta örüp kapattıkları kapının üzerine gelen ve kapıyı yıkan sel sularıydı. Bu suların Kab'be' ye girmesinden korkmuşlardı" demiştir.⁵⁹⁰

Halife Hz. Osman ve Muâviye devrinde Basra valiliği yapan Abdullah b. Âmir, 655 yılında İran şehirlerinden biri olan Kirman'a Katn b. Abdiavf'ı emir olarak atamıştır. Katn ve beraberindeki Müslüman askerler bir vadiyi geçmek üzere iken vadideki su seviyesi yükselerek taşmıştır. Meydana gelen sel, onların geçişini engellemiştir. Katn b. Abdiavf, oradan geçmekten korkmuştur. Şu mısralarla korkusunu ifade etmiştir: "Bu vadiyi geçebilene bin dirhem vereceğim" demiştir. Orada bulunan Müslümanlardan dört bin kişi ansızın vadiye atlamış ve karşıya geçmişlerdir. Katn, onlara 4 milyon dirhem dağıtmıştır.⁵⁹¹

İbnü'l-Kelbi, 697 senesi ile ilgili şunları söylemiştir: O sene, Muharriz b. Ebi Muharriz Bizans diyarının üzerine gitmiştir. Bu seferde Ezkale olarak anılan bir bölgeyi ele geçirmişlerdir. Sefer dönüşünde de el-Hades bölgesinde kuvvetli bir yağmura tutulmuşlardır. Çok sayıda insan yağmurdan dolayı hayatını kaybetmiştir.⁵⁹² İnsanların ölümüne yağmurun kuvveti mi yoksa ortaya çıkardığı bir sel afetinin mi neden olduğu net olmamakla birlikte şiddetli yağış sonucu selin ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Mekke, tarihsel süreçte çok kez sel felaketiyle karşı karşıya kalmış bir şehir olmuştur. Bu sellerden biri de Emeviler döneminde Abdümelik b. Mervân'ın halifeliğinde (685-705), 699 yılında yaşanmıştır. O yıl, şiddetli bir sel felaketi vuku bulmuştur. Bu sel, Emeviler döneminde meydana gelen ilk sel afeti olmuş ve belde üzerinde güçlü bir etki meydana getirmiştir. Sel afetinin, pazartesi terviye günü sabah namazı esnasında yaşandığı kaydedilmiştir. Afet, nüfusun hareketli ve yoğun olduğu bir döneme denk gelmiştir. Bu yüzden de Mekke'den gelen hacılar ve yüklü kervanlar da yaşanan sel baskınından

---

insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir" olmaktadır. Bu ayet makamın var olduğu ve güvenlik sağladığı belirtilmiştir. İkinci ayette ise daha geniş bir anlamı ve alanı ifade eden Bakara 2/125 ayeti olmaktadır: "O zaman biz o evi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de, "Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun" diye talimat verdik." Bu ayet ile ilgili bu mekândan maksadın "Mescid-i Harâm'ın tamamı", "Hac sırasında durulan bütün yerler", "Kâbe'yi yaparken iskele olarak kullanılan taş", "Namazgâh" ve son olarak "Hacerülesved" manalarına geldiği söylenmiştir. İbn Rüsteh, *el-A'laku'n-Nefise-Dünya Coğrafyası*, 40. ; Mahmut Kelpetin, *Cahiliye Döneminde Arabistan* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2022), 100.

⁵⁸⁹ el-Belâzûrî, *Fütûhu'l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 60. ; Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 2/783-784. ; Ercan Cengiz, "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", *Atatürk Üniversitesi Yayınları* 75/1 (2022), 487.

⁵⁹⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 2/465.

⁵⁹¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 3/192.

⁵⁹² Hayyât, *Tarihu Halife Bin Hayyât (Halife Bin Hayyat Tarihi)*, 333.

etkilenmiştir. Ne yazık ki birçok hacı adayının o gün eşyaları ve yükleriyle birlikte sele kapılıp öldüğü söylenmiştir. Bundan dolayı bu yıla “Senetü'l-Cuhâf” denilmiştir. Sel, Mekke’de önüne çıkan her şeyi alıp götürmüş ve geriye insanlardan kurtulan kimse kalmamıştır. Durmak bilmeyen sel sularının sınırları Hacun’ a⁵⁹³ kadar ulaşmış ve çok sayıda kimsenin boğularak ölmesine neden olmuştur. Su seviyesi Hacerül Esved’ e kadar ulaşmış ve Kâbe’yi suların altında bırakmış ve Rükñ’ e kadar sel sular ulaşmıştır. Vadi hizasında bulunan birçok sayıda mesken kullanılmaz duruma gelmiş ve harap olmuştur. Enkaz altında kalan çok sayıda insan da hayatını kaybetmiştir. Selden kurtulanlar ise Mekke’nin civarındaki dağlara sığınarak hayatta kalmaya çalışmıştır. Sel, önüne geleni alıp götürdüğü için bu yıla “Hicap Senesi” ismi verilmiştir.⁵⁹⁴

Yaşanan bu sel afetinden son derece etkilenen Arap toplumu acısını edebiyata yansıtmiş ve Arap şairlerinden biri şu satırları dile getirmiştir: “Ğassanlılar, pazartesi günü gibi, son derece üzüntülü ve gözlerden yaş akıtılan bir gün görmedi. Sel, iki şehir halkını götürdü; evlerinde saklı geç kızlar, korkudan evlerinden çıkıp iki dağa kaçıyorlardı.” Dönemin halifesi Abdülmelik b. Mervan Mekke valisine durum ile ilgili bir mektup göndermiş ve zarar görenlerin zorluğunun hafiflemesi için yüklü miktar da para göndermiştir. Mektubun içeriğinde, ovaya bakan yöndeki evler ile Mescidin önüne set çekilmesi emredilmiştir. Aynı zamanda evlerin seldom korunması için cadde köşelerine setler inşa edilmesini de buyurmuştur. Bu işlemler için işinde iyi olan bir Hristiyan ustayı Mekke’ye göndermiştir. Hristiyan usta halifenin emrini yerine getirmiş ve şehre surlar örmüştür. Mekke’nin alt kısmında yer alan bentleri ve “Benî Cümâh Seddi” olarak anılan “Benî Kurad” seddini inşa etmiştir. Bu durum ile ilgili bir şair şu sözleri kaleme almıştır: “Benî Kurad Seddi yanından geçtiğimde, göz yaşlarımın bir kısmını tutacağım, bir kısmını ise akıtacağım” demiştir.⁵⁹⁵ Diğer dönemler de olduğu gibi Emevîler döneminde de Mu’âviye b. Ebu Süfyan’dan itibaren tedbir almak ve şehrin güvenliği sağlamak için duvarlar örülmüştür.⁵⁹⁶

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz sel afetinin suları belli bir süre sonra çekilmiştir. Fakat afetin etkisi halkın hafızalarından kolay silinmemiştir. Selden etkilenen insanlar hem mülklerini hem de sevdiklerini kaybetmişlerdir. Halid b. Ebu Osman el-Basri’den Fâkihî (1993: 3/83) bu sel ile ilgili bazı bilgileri nakletmiştir. O, Mekke’de Kâbe taraflarında olduğu bir günde bir kişinin Kâbe’yi tavaf ettiğini görmüştür. Aniden bir sel afetinin geldiğini ve o adamı alıp sürüklediği ve bu sırada adamın “Ya Rab, eğer gelen bu bela ki onu gönderende

⁵⁹³ “Mekke mezarlığı olan ve Harem-i şerif’in yaklaşık 2 km. kuzeyinde Mescid-i Cin yakında bulunan” yer olarak geçmektedir. Mustafa Fayda, “Cennetü'l-Mullâ” (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1993), 7/387-388.

⁵⁹⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 4/407. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 9/56. ; et-Taberî, *Tarihu't-Taberi*, 4/209. ; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3/28. ; el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 4/1120. ; Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke*, 2. c. 786-787. ; Cengiz, “Cahiliye Döneminde Emevîlerin Sonuna Kadar Mekke’de Sel Baskınları”, 487-488. ; Ebü'l Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, çev. Yunus Vehbi Yavuz (Ankara Okulu Yayınları, 2017), 566.

⁵⁹⁵ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 60. ; Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke*, 2. c. 787.

⁵⁹⁶ Hacı Ataş, “Abbâsîler Döneminde Mekke’de Meydana Gelen Sel Baskınları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64/1 (31 Mayıs 2023), 171.

sensin, eğer benim başışlanmama sebep olacaksa beni alsın götürsün” demiştir. Sel bu kişiyi alıp götürmüş ve aynı zamanda bir çocuk ile annesi de sele kapılmıştır. Kadın çocuğunu başının üzerine koyup etrafına yardım nidalarında bulunmuştur. Fakat sel suları o kadar sert ve şiddetli bir şekilde akıyormuş ki onlara kimse yardım edememiş, selde sürüklenip gitmişlerdir.⁵⁹⁷

Muhammed b. Ömer bize haber verdi ve şöyle dedi; Bize Ali b. Ömer ile Ebû Bekir b. Ebû Sebre ondan da Abdullah b. Muhammed b. Akîl şunları nakletmiştir: Hicri 81 yılına geldiğinde Muhammed b. el-Hanefiyye’ yi sel senesinde şunları söylerken duydum: “Bu benim 65. yaşımıdır. Babamın yaşını geçtim.” Dedim ki: “O, (Allah ona rahmet eylesin) öldürüldüğü zaman kaç yaşındaydı?” Dedi ki: “63 yaşındaydı.”⁵⁹⁸ Buradan anlaşılacağı üzere insanlar, başlarına gelen mühim hadiseleri tarih başlangıcı olarak yahut bir şeyleri hatırlama noktasında kullanmıştır. Doğal afetlerin yaşandığı tarihler insanlar tarafından doğum ya da ölüm gibi zamanları ifade etmekte kullanılmıştır.

I. Velîd’ in (705-715) hilafette olduğu 707 yılında, Ömer b. Abdülaziz’in Kureyş ileri gelenlerinden oluşan bir toplulukla beraber halka hac emirliği yapmıştır. Valiyi Mekke’nin ileri gelenlerinden bir grup Mekke’ye üç km uzaklıkta olan Tenim’ de karşıladı ve yağmur kıtlığından dolayı su sıkıntısı yaşandığını bildirmişlerdir. Ömer b. Abdülaziz, yanındakilere dışarı çıkıp yağmur duası yapmak isterler mi diye sormuş ve ahali ile birlikte yağmur duasına çıkmışlardır. O, dua etmiş ve beraberindekiler de onu tekrar etmiştir. Dua etmeye devam ederlerken yağmur yağmaya başlamıştır. Bu yüzden Mekke’ye yağmur eşliğinde girmişlerdir. Başka bir bilgiye göre ise Tenim’ den uzaklaşıp Kâbe’ye vardıklarında yağmur başlamış ve akşama kadar şiddeti dinse de yağmur yağmaya devam etmiştir. Devam eden yağmurlar, büyük bir sel baskınına meydana getirmiştir. Bu sele “Seylü’l-Vadi” adı verilmiştir. Yağmurun bu kadar şiddetli olması Mekkelileri ürkütmüştür. Arafat, Müzdelife ve Mina’da da yağmurlar görülmüştür. Eyüp Sabri ise bu sel olayının Hicri 97 veya 98 (716-17) yılında meydana geldiğini kaydetmiştir. Ayrıca bu sel olayının Ömer b. Abdülaziz’in duasından sonra olması nedeniyle bu sele “Seyl-i Ömer b. Abdülaziz” denilmiştir. Kuraklığın ardından gelen yağmurlar da Hicaz bölgesinde muhteşem bir bolluk ve ucuzluk rüzgarları estirmiştir.⁵⁹⁹ Emevîler döneminde yaşanan bu seller ile ilgili daha önceden yapılan çalışmalar gözden geçirilmiştir. Sellerin önlenmesi için yeni bir sel yolu açılmış, özellikle Kâbe ve etrafının güvence altına alınması için küçük bentler inşa edilmiş ve doldurma yöntemi kullanılmıştır. Bu faaliyetlerin yanında Kâbe’ i Muazzama’ nın civarındaki küçük yerleşimler yıkılmış Mescid-i Haram’ ın alanı genişletilmiştir. Sellere karşı yaşanan endişeler neredeyse her dönem görülmüş olup şartlar ve imkanların elverdiği ölçülerde önlem alınmıştır. Abbasîler devrinde de bu durum farklı olmamış ve sel endişeleri

⁵⁹⁷ Cengiz, “Cahiliye Döneminde Emevîlerin Sonuna Kadar Mekke’de Sel Baskınları”, 488.

⁵⁹⁸ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 3/20.

⁵⁹⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 9/127-128. ; Sabri Paşa, *Mir’âtü’l-Haremeyn: Mir’ât-ı Mekke*, 2. c. 787-788. ; Cengiz, “Cahiliye Döneminde Emevîlerin Sonuna Kadar Mekke’de Sel Baskınları”, 488.

devam etmiştir. Bu dönemde sel kaynağının güzergahı değiştirilmeye çalışılmış ve bentlerin inşa edilmesi yoluyla olası hasar en aza indirilmeye çalışılmıştır.⁶⁰⁰

Hişâm b. Abdülmelik'in (724-743) iktidarın başında olduğu döneme denk düşen 737 yılında bir sel afeti yaşanmıştır. Bu sene meydana gelen sel felaketinin sınırı Mescid-i Haram' a kadar ulaşmış ve Mescidin içerisine girmiştir. Mesleme b. Hişâm b. Abdülmelik yani Ebû Şakir, sel senesinde insanlara hac ettirmiştir. Sel felaketi, Ebû Şakir'in hac ettirmesinden sonra meydana geldiği için bu sel "Ebû Şakir Seli" olarak adlandırılmıştır. Sel sularının bir bölümü Zemzem kuyusuna girmiş ve bu suyun seviyesi yükselmiştir. Bunun sonucunda Zemzem suyu tatlılaşmıştır. Böylelikle Mekke'nin en tatlı suyu haline gelmiştir. Ayrıca Belâzürî, Mekke vadisinin sellerinin "Sidre-i Attab b. Esîd b. Ebî'l-İ's" adıyla bilinen yerden geldiğini kaydetmiştir.⁶⁰¹

Medine'de 772 senesine gelindiğinde şiddetli bir sel afeti vuku bulmuştur. Dönemin Medine valisi Abdüssamed b. Ali b. Abdullah b. el-Abbas bu selin etkilerine karşı önlem almak istemiş ve Ubeydullah b. Ebî Seleme el-Ömerî' yi görevlendirmiştir. İkinci vaktinden sonra Ubeydullah ve beraberindeki bazı insanlar sel tufanın yaşandığı bölgelere gitmişlerdir. Hz. Peygamber'in (sav.) sadaka olarak bıraktığı yerlerin sular altında kaldığını görmüşlerdir. Yardım için gelen bu insanlara, Âliye halkına mensup yaşlı bir kadın suların akıp gidebilmesi için eskiden insanların söylediği bir yeri tarif etmiştir. Bunun üzerine gösterilen bölgeyi halk kazmış ve suların akacağı yeri bulmuştur. Böylelikle sel suları buradan Batihân Ovası yönünde akmaya başlamıştır. Eskiden beri insanlar sel felaketi ile mücadele etmiş ve tedbir almaya çalışmıştır. Yukarıdaki rivayette olduğu gibi belirli yerlerden suların akmasını sağlayacak kanallar ve bentler inşa etmişlerdir. Bu uygulama ilk dönemlerden itibaren bilinen ve bir yöntem olmuştur. Sel afetinin önlenmesi noktasında bentlerden yararlanılmıştır. Hz. Osman'ın halifelîği (644-656) döneminde Medine şehrinin Mezhûr Ovası'ndan⁶⁰² akan sel sularının istilası ile karşı karşıya kalınmıştır. Hz. Osman'da sel baskınına tedbir almak için bir bent inşa ettirmiştir.⁶⁰³ Görüldüğü üzere tarih değışse de yaşanan sel afetleri karşısında alınan tedbirler ortak noktalarda birleşmiştir.

Tarihçi İbn Zebâle (ö. 199/814' ten sonra) ise yukarıda zikrettiğimiz sel afetinin 774 yılında, muharrem hilalinin görüldüğü Çarşamba gününün gecesinde mescidi bir sel afetinin istila ettiğini söyleyerek kaydetmiştir. Sel felaketinin şiddeti bir hayli büyük olmuş ve insanlar bu

⁶⁰⁰ Burak Gani Erol, "Mekke'de Memlûkler Devleti Döneminde Meydana Gelen Sel Baskınları", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 3/2 (26 Aralık 2020), 325.

⁶⁰¹ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 61. ; el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 637. ; Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke*, 2. c. 788. ; Cengiz, "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", 489.

⁶⁰² İbn Zebâle, Mezhûr Vadisi'nin Benî Kureyza' ya ait bir su kaynağı olduğunu kaydetmiş olup bu ırmağın Şevrân Harresi' nden başlayarak Benî Kureyza topraklarına döküldüğü oradan da Medine bölgesine gelip burayı ikiye ayırdığını kaydetmiştir. ; İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 174.

⁶⁰³ Duman-Dindi, *Cahiliye Döneminde Sosyal Hayat*, 121. ; el-Belâzürî, *Fütûhu'l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 10. ; Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Medine" (Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2003), 28/305.

durum karşısında birlik olmuşlardır. Kabirlere zarar gelmesinden korkmuşlardır. Sel baskını, Medine’de bir bölge olan Burka’ da hurma ağaçlarının yaklaşık yarısına kadar gelmiştir. Sel karşısında halk yüksek bir gayret göstermiş ve ellerindeki imkanlarla torbalar ve sepetlerle çabalamışlardır. Yaşlı bir kadının “Kabirlere zarar geleceğinden endişe edilirse kible tarafına taşlar döşeyin” nidasının duyulduğu kaydedilmiştir. Bunu işiten insanlar o tarafa taşlar ile bir bent inşa ederek suyun yön değiştirmesini sağlamış ve kendilerini güven altına almışlardır. Meydana gelen sel nedeni ile Buthân ve Benî Cüşem evleri çökmüştür.⁶⁰⁴ Medine bölgesi, bol yağış alan ve çok fazla su kaynaklarına sahip bir yerleşim yeridir. Yağışların kuvvetli olduğu zamanlar da şehir sel baskınları ile karşılaşmaktadır. Bunun en bariz örneği sular altında kalan el-Müneha merkezi olmuştur. Bölge zamanla uğradığı sel baskınları nedeniyle resmen bir gölcüğü andırmıştır. Kentin güneydeki yerleşim yerleri için bu durum ciddi bir tehlike meydana getirmiştir.⁶⁰⁵

Sel baskınları meydana geldikleri toprakların yapılarında mühim derecede zararlar ortaya çıkarmıştır. Bilhassa Mekke’de vuku bulan su baskınları Kâbe’de ciddi hasarlar meydana getirmiştir. Böylelikle sel hem Kâbe’nin yapısına zarar vermiş hem de ibadette bulunan insanlar boğularak canlarından olmuştur. Bu sel baskınlarından biri de Mehdî-Billâh (775-785) dönemine denk gelen 776 senesinin Muharrem ayının son iki gününde meydana gelmiştir. Sel suları Harem’e kadar ulaşmıştır. Bu sel kaynaklarda farklı isimler almış ve farklı raviler yolu ile gelmiştir. “Lebîrî Seli” “Seylu’l-Emîrî” ve “Seylu’l-Leyberî” adlandırmaları bu isimlerdendir.⁶⁰⁶ Abbasî iktidarı kendi döneminde yaşanan sel afetlerine önlem almış ve öncesinde oluşan hasarlarında onarımı için çabalamışlardır. Bilhassa Beytül-Haram’ın⁶⁰⁷ onarım ve korunumu için özen gösterilmiştir. Halife Mehdî kendi iktidarı döneminde Mekke’de yaşanan sel afetinin bıraktığı olumsuz etkileri tamir etmek ve tedbir alınması için büyük miktarda malı Mekke’ye göndermiştir. Aynı zamanda O, Beytül-Haram’ın genişletilmesi ve çatısının inşasıyla alakadar olmuştur. el-Fâsî, halife Mehdî’nin bu faydalarını övmek adına “Abbâsî halifeleri arasında Mehdî kadar Mescidi-Harâm’ a ödenek ayıran birini görmedim” ifadelerini kullanmıştır. Aynı zamanda Abbâsî halifelerinden Mansûr da bir ilki gerçekleştirmiş ve Kâbe’ i Muazzama’ ı hem içeriden hem de dışarıdan mermer ile sardırıştır. Mansûr, Hicr-i İsmâîl’ i de sel sularından korunmak için aynı şekilde mermer ile sardırıştır.⁶⁰⁸

---

⁶⁰⁴ İbn Zebâle, *Ahbâru’l-Medîne*, 174-175.

⁶⁰⁵ Kelpetin, *Cahiliye Döneminde Arabistan*, 120-121.

⁶⁰⁶ Ataş, “Abbâsîler Döneminde Mekke’de Meydana Gelen Sel Baskınları”, 166.

⁶⁰⁷ Beytül-Hâram kullanımı Kur’an-ı Kerim’de, Mâide 5/2: “Ey iman edenler! Allah’ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağısız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm’ a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin.” Mâide 5/97: “Allah Kâbe’yi, Beytülharâm’ ı, haram ayı, boyunları bağısız ve bağlı kurbanlıkları insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı. Bu, Allah’ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah’ın her şeyi bildiğini anlamamız içindir” ayetlerin de geçmektedir.

⁶⁰⁸ Ataş, “Abbâsîler Döneminde Mekke’de Meydana Gelen Sel Baskınları”, 172.

Mekke’de 800 senesinde bir sel meydana gelmiştir. Şiddeti büyük olan bu sel felaketi, Mescid-i Haram’ a kadar girmiş ve insanları sürükleyip götürmüştür. Kâbe’yi sel suları çevrelemiştir. Yaşanan sel felaketinin hemen sonrasında insanlar arasında bir hastalık baş göstermiştir. Bu hastalık nedeni ile insanların dillerinde konuşamama ve dilde dolanma gibi bir felaket isabet etmiştir. Bu yüzden bu su baskınına “Mihyel seli” adı verilmiştir. Bu sel aynı nedenlerden dolayı ama farklı isimle Belâzürî’ de de “el-Muhabbil” olarak geçmektedir. Bu süreçte gıda eksikliği, hastalık, hac yolculuğunun getirdiği yorgunluk, güneşli hava, düşük hijyen ortamı birleşerek çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştır. ⁶⁰⁹

Hârûnürreşîd’ in halifeliği (786-809) sırasında 800-801 senesinde, Mekke’de şiddetli bir sel baskını meydana gelmiştir. Bu sel suyu Mekke Vadisi’nin dolup taşmasına neden olmuştur. İnsanlar ve insanların eşyaları sel sularına kapılmıştır. Halife, bu durum ile ilgili Mekke valisine mescidin temizlenmesi ve tamiratının yapılması emrini vermiştir. Ayrıca insanların zarar gören malların onarımı için bölgeye belirli bir miktar para göndermiştir.⁶¹⁰ Burada görüldüğü gibi Halife yaşanan afetin sancılarının azalması için gerekeni yapmış ve ayaklanmaların önüne geçmiştir.

Abbasi halifesi Me’mûn (813-833) döneminde meydana gelen sel felaketi ile ilgili Abbas b. Hişam şöyle demiştir: “Me’mûn Abdullah b. Reşîd’ in (Allah ona rahmet eylesin) halifeliğinde, Mekke’yi büyük bir sel bastı ve suları, Hacer-i Esved ’in bulunduğu seviyeye yakın bir yere kadar geldi” demiştir. ⁶¹¹

Mekke’de 817 senesinin Şevval ayında bir sel tufanı vuku bulmuştur. Bu sel, umre dönemine denk gelmiştir. Selin ortaya çıkardığı hasar iki katına çıkmış ve kentte ciddi zararlar meydana gelmiştir. Sel suları diğer senelerde de olduğu gibi Beytü’l-Harâm’ a kadar ulaşmış ve mescitte hasara neden olmuştur. Aynı zamanda çok sayıda mesken çökmüş ve çoğu insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Sel sularının şiddetli ve seviyesi o kadar çok yükselmiş ki insanlar Makâm-ı İbrâhîm’ in sel sularına kapılmasından korkarak, onu daha yüksek yere taşımışlardır. Bu sele o dönemin Mekke valisi olan İbn Hanzala’ ya nispetle “İbn Hanzala Seli” denilmiştir. Kaydedilenlere göre Halife, sel sularının oluşturduğu batağın ve pisliğin temizlenmesi için Mekke halkına muhteşem miktarda sadaka göndermiştir. ⁶¹²

Dicle Nehri’nin su seviyesi 820 senesinde yükselmiş ve taşmalara neden olmuştur. Çok sayıda ev zarar görmüş ve yıkılmıştır. Aynı zamanda çok sayıda eşyanın da hasar almasına neden olmuştur.⁶¹³ Sel suları beraberinde birçok şeyi sürüklemiş ve ortaya çeşitli tabakalar

---

⁶⁰⁹ el-Belâzürî, *Fütûhu’l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 61. ; el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 637. ; Sabri Paşa, *Mir’âtü’l-Haremeyn: Mir’ât-ı Mekke*, 2. c. 788. ; Cengiz, “Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke’de Sel Baskınları”, 488.

⁶¹⁰ Cengiz, “Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke’de Sel Baskınları”, 166.

⁶¹¹ el-Belâzürî, *Fütûhu’l Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, 61.

⁶¹² Sabri Paşa, *Mir’âtü’l-Haremeyn: Mir’ât-ı Mekke*, 2. c. 788. ; Cengiz, “Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke’de Sel Baskınları”, 167.

⁶¹³ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 6/315.

çıkarmıştır. Geride bıraktığı artıklardan oluşan bu tabakalaşmış kumluk vadilere genel bir isim olarak “el-Bathâ” denilmektedir. Aynı zamanda el-Cehûn ve Mescid-i Harâm arasında kalan Mekke vadisinin bir kısmına “Mekke Bathâsı” ismi verilmiştir. Bu şehir, Ebû Kubeys, Kuaykiân, Sevr, Hira ve Sebîr tepelerinin etrafını sardığı “Bathâû Mekke” olarak isimlendirilen çukurluk bir alanda inşa edilmiştir.⁶¹⁴

Sel felaketlerinden bir diğeri de 821 senesinde meydana gelmiştir. Bu tarihte Halife Me'mûn Basra, Yemame, Bahreyn ve Dicle beldelerine Davud b. Mascur' u vali olarak atamıştır. Daha sonrasında Zutlarla savaşmasını emretmiştir. O yıl, bir taraftan savaş sürerken diğer taraftan da sel afeti meydana gelmiştir. Sevâd arazisi selden etkilenen bölgelerden biri olmuştur. Çok sayıda mülk zarar görmüş ve kullanılamayacak hale gelmiştir.⁶¹⁵ İbnül-Esir'de Sevâd arazilerine ek olarak Kesker, Katiatü ve Ümmi Ca'fer'in de sular altında kaldığı bilgisini bizlere ulaştırmıştır. Sel sadece yapıları değil mahsulleri de telef etmiş durumdadır.⁶¹⁶ Savaşlar, devletler arasında kaçınılmaz bir gerçekliktir. Farklı sebeplerle de olsa bu olaylar nedeniyle devletler zayıflamış ve yıkılmıştır. Savaşlar ve mücadeleler milletleri ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan zor duruma düşürürken, bu mücadeleler ile birlikte yukarıda zikrettiğimiz afet olayları da bir araya geldiğinde durum çok daha zor bir hal almaktadır.

Mekke'de 823 senesinin Şevval ayında, Halife Me'mûn döneminde bir anda çok şiddetli bir sel afeti meydana gelmiştir. İnsanlar bu durum karşısında neye uğradıklarını şaşırılmışlardır. Sel esnasında Sidra ve Minâ civarlarından gelen sular toplanarak setleri parçalamış ve Beytül-Haram' a kadar gelerek burada hasara yol açmıştır. Sular o kadar kabarmış ve yükselmiş ki su seviyesinin Hacerülesved hizasına kadar ulaştığı kaydedilmiştir. Hacerülesved' in sulara kapılmasından korkan halk, onun yerini değiştirmiştir. Caddelerdeki sandalye gibi malzemeler de sel sularına kapılarak sürüklenmiştir. Sürüklenen çok sayıdaki malzeme vadide çamur ve yığıntı oluşmasına neden olmuştur. Vadi taraflarında yer alan yerleşim alanlarındaki mesken ve iş yerleri büyük hasarlar alarak çökmüştür. Enkaz yığınları altında çok sayıda insan ve hayvan hayatını kaybetmiştir. Aynı zamanda bu sel baskınından sonra insanlara bir hastalık isabet etmiş ve sayısızca insan bu yüzden hayatını kaybetmiştir. Ayrıca tarihçiler bu sel için Hanzala selinden daha fazla hasar ortaya çıkardığını kaydetmiştir. Mekke ahalisi ve Horasan'dan umre için gelen insanlar, Beytül-Haram' da sel sularının biriktirdiği yığınları elleriyle temizlemeye çalışmışlardır. Ayrıca selden kaynaklanan zararların tamiratı için Halife Me'mûn, Mekke'ye yüklü miktarda para göndermiştir.⁶¹⁷

---

⁶¹⁴ İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 108. ; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3/150. ; Duman-Dindi, *Cahiliye Döneminde Sosyal Hayat*, 61.

⁶¹⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 10/437-438.

⁶¹⁶ İbnül' Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/328.

⁶¹⁷ Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke*, 2. c. 788-789. ; Cengiz, “Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları”, 167-168.

Halife Mu'tasım-Billâh' ın (833-842) başta olduğu dönemde, 837 senesinde sel nedeniyle Ammûriyye⁶¹⁸ beldesinin kıyı surlarından biri çökmüştür. Bizans kralı bölgeye gönderdiği bir mektupta zarar gören surun tamir edilmesini talep etmiştir. Lâkin vali durumu aksatmış ve tamirâtı geciktirmiştir. Kralın İstanbul'dan hareket ettiği bir esnada vali, zarar gören bu suru Kralın görmesinden ürkerek çöken bölünün dış kısmından taşlarla kapatmıştır. Bu haberler Halife Mu'tasım' a ulaştırılmıştır. Bundan dolayı Mu'tasım, ağaç köprü üstünde kuleler kurdurmuş ve mancınıkla surun hasarlı kısmını hedef almıştır. Sel hasarının üzerine mancınık darbesi alan sur tamamen yıkılmıştır. Duvarın yıkılmasının ertesi günü, Ammûriye' yi fethetmek isteyen Mu'tasım, açtığı bu delikten adamları ile birlikte beldeye girmiş ve savaş ilan etmiştir.⁶¹⁹ Afetler sadece doğrudan etkileri olan basit düşünülecek hadiseler değildir. Yukarıda yer verdiğimiz sel afetinden de anlaşılacağı üzere felaketlerden dolayı meydana gelen hasarlar onarılmadığı zaman sadece şehirler için bir tehdit olmakla kalmaz devletin toprak bütünlüğüne de zarar verir. Aynı zamanda devlete karşı olan emellerin gerçekleşmesi yolundaki adımları da kolaylaştırır.

Mekke şehri 839 yılında, bir başka sel afeti ile karşı karşıya kalmıştır. Bu süre zarfında sel herhangi bir hasara ve tahribata neden olmadığı kaydedilmiştir. Zemzem kuyusuna kadar ulaşan sel suları, kuyunun su seviyesini büyük ölçüde yükseltmiştir.⁶²⁰ Sel suları hasara yol açmayacak kadar az olduğunda kuyu ve bitkiler için faydalı olmakta aynı zamanda tarım arazilerini verimlilişmesinde ve günlük hayatta insanlara fayda sağlamaktadır.

İnsanları 840 yılında farklı bölgelerde büyük sıkıntılara düşüren afetler vuku bulmuştur. Bu afetlerden ilki, 840 yılında Nisan ayının 6' sını da gökyüzünün kuzey taraflarında bir kıvıllığın belirmesidir. Ortaya çıkan kıvıllık şiddetli bir yağmurun habercisi olmuş ve devamında kuvvetli yağmurlar gelmiştir. Bu yağışlar taşkınlara neden olmuştur. Bu durum taşmalara yol açmış ve Harran mıntıkasına ciddi zararlar vermiştir. Diğer bir felaket ise, o yılın haziran ayında, Erzurum bölgesinde meydana gelen şiddetli deprem faciası olmuştur. Deprem yaklaşık iki yüz insanın ölümüne yol açarken surlardan on sekiz kulenin çökmesine de neden olmuştur. Afetin yaşandığı bir diğer bölgeler de Bağdat ve Basra olmuştur. Buralarda temmuz ayının aynı gün ve aynı saatinde bir yangın çıkmıştır. Bu yangın Bağdat'ta beş bini aşkın iş yerini harap etmiştir. Bu senede Eylül ayının 14' üncü günü doğu

---

⁶¹⁸ el-Mu'tasım, Bâbek'i ele geçirdiğinde Bizans diyarlarından hangisinin daha güçlü ve ele geçirilmesi daha zor olduğunu sormuştur. Cevaben, Ammûriye olduğunu söylemişlerdir. Hristiyanlığın merkezi olan Ammûriye, onlara göre İstanbul'dan daha kutsal bir şehirdir. İslam'ın zuhurundan itibaren bu bölgeye İslam orduları gelmemiştir. el-Mu'tasım, bir nakle göre 836 senesinde bir diğer nakle göre ise 838 senesinde daha önce yapılmamış bir hazırlık yapmıştır. İslam'ın ilk yıllarından itibaren İstanbul'u fetheden Müslüman orduları tarafından kuşatılmıştır. Yezid, 49 (669) yılındaki bir İstanbul seferi esnasında ele geçirilmiştir. Sonra ki zamanlarda elden çıkmalar olmuştur. Nihayet 838 senesinde, Abbâsî halifesi el- Mu'tasım'ın halifeliği sırasında tamamen ele geçirilmiştir. El-Mu'tasım tarafından yıkılıp yeniden imar edilen şehir, 931 yılında Tarsus emîri tarafından yeniden yıkılmıştır. Bundan sonraki zamanlarda ise, Ammûriye git gide önemini yitirmiştir. İbnü'l Dîa, "Ammûriyye" (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 991), 3/79. ; Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/328.

⁶¹⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 6/422-423.

⁶²⁰ Cengiz, "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", 168.

tarafında bulutu anımsatan bir alâmet göze çarpmıştır. Alâmet batı tarafına ulaşana kadar kuzeye doğru hareket etmiştir. Bu alâmetin üst kısmı kıpkırmızı iken alt kısmı hilali andırıyormuş. Gecenin tamamı ondan yansıyan ışıkla aydınlanmış ve evler bu ışıktan yararlanmışlardır.⁶²¹

Hac güzergahında 846 yılında, bir kuraklık afeti yaşanmış ve hacılar öldürücü susuzluktan dolayı acı çekmiştir. Kuraklık nedeniyle pahalılık meydana gelmiş ve insanların bir içim suya dinarlar ödemek zorunda kaldığı kaydedilmiştir. Çok sayıda insan susuzluktan dolayı hayatını kaybetmiştir. Yine o yıl, Musul'da bir sel baskını vuku bulmuştur. Bu sel felaketinde yüz bin kişi hayatını kaybetmiştir. Bölge halkına göre daha önce böylesi görülmemiş yağmurlar yağmıştır. O kadar ki eni ve derinliği bir zirâ olan kovalar yağmurda bir saatte üç kez doldurulup boşaltılmıştır. Dicle Nehri'nde de sular bir hayli çoğalmış ve baskınlar meydana getirmiştir. Sel baskını "Aşağı er-Rabz" a kadar ulaşmış ve Çarşamba pazarına kadar gelmiştir. Sular çarşı pazarlarını kapatmıştır. Musul emiri Gânim b. Humejd et-Tûsi'nin, sel afetinden dolayı otuz bin kişiyi kefenleyip defnettiği kaydedilmiştir. Sulara kapılıp sürüklenen çok sayıda insanın dışında sayısı bilinmeyen pek çok kişilerin de hayatını kaybettiği tespit edilmiştir.⁶²²

Endülüs'te, 849 senesi Receb ayında, büyük bir sel felaketi vuku bulmuştur. Sel felaketinin etkisi İstecce Köprüsü'nün yıkılmasına neden olmuştur. Sel suları nedeniyle el-Erhâ' ve İşbiliyye nehirlerinin su seviyeleri yükselmiştir. Bu nehirlerin üzerinde yer alan on altı köyün tamamı suların taşmasıyla oluşan sellerin altında kalmıştır. Tacce Nehri de taşarak on sekiz köyün sel suları altında kalmasına yol açmıştır. Sel sularının genişliğinin otuz mil uzunluğunda olduğu tespit edilmiştir. Bu kadar geniş bir alana yayılan sel baskınları ahaliyi korkutmuş ve çoğu yapının sular altında kalmasına yol açmıştır. Çoğu köyün tamamen yok olmasına yol açarken bazılarının da hasar almasına neden olmuştur. Bu senenin Receb ayında, İslam diyarının birçok yerinde meydana gelen sel felaketi mühim hadiselerden biri sayılmıştır.⁶²³ Bununla birlikte o yıl, Zilhicce ayında Dicle Nehri'nde bazı değişiklikler gözlenmiştir. Nehrin suları üç gün sarı renkte akmış ve durum insanları ürkütmüştür. Nehir, üç gün sonra eski halini dönmüştür.⁶²⁴

Mütevvekkil-Alellah (847-861), 858 yılının Safer ayında, halifelik töreni için Şam kentine gelmiştir. O sene yağmur ve kar o kadar yağmıştır ki mahsul yetiştiricileri ürünlerini pazara götüremez hale gelmişlerdir. Halife bu durumdan memnun olmamıştır.⁶²⁵ Buradan hareketle sel gibi sürükleyip götüren afetler insanların günlük hayatını olumsuz etkilemiş,

---

⁶²¹ Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/229.

⁶²² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/37.

⁶²³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/49.

⁶²⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/50.

⁶²⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/10-11.

pazar yerleri ve iş yerleri işlevselliğini belli bir süre kaybetmiştir. Tören gibi merasimlerin de gerçekleştirilmesini engellemiştir.

Mu'tez-Billâh' ın (866-869) halifelik dönemine denk gelen 867 senesinde bir sel afeti meydana gelmiştir. Sel suları Mescid-i Haram' a kadar ulaşarak Kâbe'yi sarmıştır. Sel su seviyesinin Hacerülesved' e kadar ulaştığı kaydedilmiştir. Mescide sel sularının getirdiği çamurlar yığılmış ve mescitte neredeyse hiçbir taş bırakmayarak çakıllarını alıp götürmüştür. Sel sularının şiddetinin bir hayli güçlü olduğu söylenmiş ve önüne ne gelirse alıp sürüklemiştir. Selin etkisiyle Mekke duvarlarından çoğu da çökmüştür. Vadide bulunan evlerden bazıları selden dolayı yıkılmış ve evlerin içerisindeki eşyalar sel sularına kapılarak başka bölgelere sürüklenmiştir. Bu tarihte Mekke valiliği yapan Îsâ b. Muhammed el-Mahzûmî, Beytü'l-Haram' a sel sularının getirdiği balçık ve malzemelerin temizlenmesi için yardımcı tayin etmiştir.⁶²⁶ Bu tarihteki sel afetinde daha çok maddi kayıplar kaydedilmiş olsa da şiddeti bu kadar yoğun olan afetin can kaybına neden olmadığı düşünülmemektedir.

Mekke'de 875 yılında büyük bir sel faciası vuku bulmuştur. Sel sırasında mescidin taşları suya kapılmış ve mescit taşsız kalmıştır.⁶²⁷ 876 yılına baktığımızda da Mekke'de bir sel afeti daha vuku bulmuştur. Sel sularının Beytü'l-Harâm' a zarar verdiği kaydedilmekle birlikte şiddetinin çok kuvvetli olmadığı da belirtilmiştir.⁶²⁸ Sel sularının zikrettiğimiz yılda hem mescidin taşlarına zarar verdiği hem de mescidin sütunlarında da hasarlar meydana getirerek var olan yapılara ciddi zararlar vermiştir. Mescidin, iki yüz doksan altı sütunu bulunmakta ve sütunların üç adedi kible duvarındadır.⁶²⁹ Seller başta sosyal hayatta sıkıntılar ortaya çıkarmakla birlikte ekonomik ve dini yönden de olumsuzluklara yol açmaktadır. Mekke'de meydana gelen sel tufanlarına genel olarak göz atıldığında çok sayıda kimse vefat etmiş, sel ardında kir tabakaları ve pislikleri mescide kadar sürüklenmiştir. Yıkılan duvarlar nedeniyle şehirde güvenlik açığı ortaya çıkmış, insanların korkusuna korku eklenmiştir. Bu yüzdendir ki insanlar kötülüklerinden uzaklaşıp dua ve sadakaya sığınmıştır.⁶³⁰ Mekke'de 879 senesinde de bir sel afetinin vuku bulduğu kaydedilmiştir.⁶³¹ Zararları ve etki alanı hakkında geniş izahlara yer verilmemiştir.

Bağdat'ta 883 yılında Îsâ Nehri'nin suları yükselmiş ve sel baskınına neden olmuştur. Su baskınları el-Karh'a kadar ulaşmıştır. Sel suları toplamda yedi bin evin harap olmasına neden olmuştur.⁶³² Bağdat, konumu itibariyle Dicle ve Fırat'ı birbirine bağlayan, gemilerin

---

⁶²⁶ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 637. ; Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke*, 2. c. 789. ; Cengiz, "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", 168.

⁶²⁷ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 637. ; Cengiz, "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", 168.

⁶²⁸ Cengiz, "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", 168.

⁶²⁹ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Neffise-Dünya Coğrafyası*, 95.

⁶³⁰ Cengiz, "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", 489.

⁶³¹ Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke*, 2. c. 789.

⁶³² es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 379.

geçişine uygun bir kanalın yakınında ve her yöne giden yolların kesiştiği bir kavşakta yer almaktadır. Bu durumda nehirler, şehrin bulunduğu arazi topraklarını verimli hale getirilmiş ve tarım arazilerinin sulanmasında önemli rol oynamışlardır. İbnü'l-Fakîh ve Ya'kûbî gibi tarihçilerimiz, Bağdat'ın sahip olduğu kanal ağlarının, bu toprakları verimli hale getirip bol mahsul alınmasını sağladığını belirtmiştir. Su kanalları potansiyel yerleşim alanlarının başında gelmiş ve Bağdat, Basra ve Kûfe gibi şehirlerin kurulmasında ve önemli hale gelmesindeki baş etmenlerden biri olmuştur. Bölgelerde yer alan su yolları her zaman olumlu sonuçlar doğurmamış, aynı su yolları taşkınlar meydana getirerek bereketlendirdikleri bu toprakları harap etmiştir. Sel suları yerleşim alanlarına ve arazilere zarar vermiştir. Özellikle Dicle ve Fırat nehirlerinin suları birçok kez bentler inşa edilerek kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.⁶³³

Yemen bölgesinde 889 yılında, hac yolculuğu esnasında bir sel afeti vuku bulmuştur. Sel afeti nedeniyle Yemen hacıları, Mekke'ye ulaşamadan geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bu hacılar, bir vadide mola vermiş ve farkında olmadıkları bir anda su baskını meydana gelmiştir. Sel, orada bulunanların hepsini denize kadar sürüklemiş ve boğularak ölmelerine neden olmuştur.⁶³⁴ Sel sularının çok fazla yükseldiği o yılda insanlara hac emirliği yapan kişi, Harun b. Muhammed el-Abbâsî'dir. O, Haremeyn ve Tâif valiliği görevini de üstlenmiş biridir.⁶³⁵

Mekke'de meydana gelen sel afetlerinden biri de 892 senesinde yaşanmıştır. Yaşanan sel afetinin bölgeye etkisi büyük olmuştur. Bu sel felaketinin haberi Bağdat'a ulaşmıştır. Beytü'l-Harâm her tarafından sel suların istilasına uğramış ve sular altında kalmıştır. Zemzem kuyusunun kabardığı ve suyunun tatlılaştığı da söylenmiştir. el-Fâsî, zemzem suyunun sel baskınları nedeniyle tatlılaşması ile ilgili "Şimdiye kadar Mekke'de görülen en tatlı su" ifadesini kullanmıştır. Zemzem suyunda meydana gelen bu tatlılaşmayı dile getiren bir diğer isim de el-Cezîrî olmuştur. Cezîrî: "Zemzem suyu öylesine tatlılaşmıştı ki, Mekke halkı şimdiye kadar böylesine tatlı bir su içmemişti!" diyerek bu durumu ifade etmiştir. 893 yılında da şiddetli yağışların etkisiyle sular dolup taşmış, güçsüz bir sel afeti ortaya çıkarmıştır. Zemzem suyuna ulaşan seller, su seviyesini yükseltmiş ve bu suyu tatlandırmıştır. Yaşanan bu sel afeti olumsuzluklardan çok olumlu bir duruma neden olduğu görülmüştür.⁶³⁶ Sel suları Zemzem kuyusunun su seviyesinde artışa neden olurken bir taraftan da acı bir tadı olan zemzem suyunu içilebilir hale getirmiştir. Seller özellikle seneler süren kıtlık ve kuraklığın ardından geldiğinde bölgelerdeki bitkilerin gelişmesine ve yeşermesine olanak sağlamıştır. Özellikle tarım ve hayvancılıkla geçinen insanlar için bu

---

⁶³³ Mehmet Azimli, *İslam Medeniyeti Tarihi* (Ankara: Bilay (Bilimsel Araştırma Yayınları), 2018), 190. ; Abdülazîz ed-Dûrî, "Bağdat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/426. ; Metin Tuncel, "Dicle", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994), 9/282. ; Metin Tuncel, "Fırat", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1996), 13/32-33.

⁶³⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/366.

⁶³⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/109.

⁶³⁶ Cengiz, "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", 169.

yağışlar faydalı olmuştur. Mekke şehrindeki seller her ne kadar tahribata yol açmış olsa da kuru bir iklimin hakîm olduğu bu bölgede selden sonraki yıl hasadı bol ve verimli olmaktadır.⁶³⁷ Sıcak çöl ikliminin hâkim olduğu Mekke şehri, ikinci iklim kuşağında yer almış ve sıcaklık değeri çoğu zaman yüksek olmuştur. Kızıldeniz'e yakın olan bu şehir de yaz ayları dışında her dönem küçük miktarda da olsa yağmur yağmıştır. Lâkin bölgenin etrafı yüksek dağlarla çevrili olduğu için uzun süren kuraklıkların yaşanmasına ve iklimin daha sert geçmesine neden olmaktadır. Bu durumda yağın yağmur suları vadilere takılarak suların kullanım alanını sınırlandırmaya yol açmıştır. Özellikle İbrâhîm Vadisi bu durumdan etkilenen yerlerin başında gelmektedir.⁶³⁸ Sel oluşumunda vadilerin ve dağların etkisi olduğu için bu durumun söz konusu olduğu bölgelerdeki ani ve fazla yağışlar, sel baskınlarına neden olmaktadır. Çünkü yağmur ve dolu yağışları, ani kar erimeleri neticesinde ortaya çıkan su yığınları, tepelerden ve vadi yamaçlarından akan sular, çukurlarda birikerek su baskınlarına yol açmıştır.⁶³⁹

Kûfe civarlarından 898 yılında Rebûlevvel ayının son on günü içerisinde bir pazar günü büyük bir karanlık ortaya çıkmıştır. Karanlığı şimşek ve yıldırım takip etmiş, fırtına meydana gelmiştir. Fırtına devamında inanılmaz şekilde yağmur yağmaya başlamış, kimi mahallelerde yağmurla birlikte gökten siyah beyaz taşlar düşmüştür. Afetler bununla da sınırlı kalmamış ve bir tanesinin büyüklüğü yüz elli zuza olan dolular yeryüzüne düşmüştür. Esen sert rüzgâr başta Dicle'nin civarındaki hurma ağaçlarını ve bölgedeki diğer tür ağaçları da kökünden sökmüştür. Tüm bunlara ek olarak bu sene Dicle Nehri'nin su seviyesi tehlikeli bir seviyeye ulaşmış, insanlar Dicle'nin Bağdat'ı sular altında bırakmasından son derece endişe etmişlerdir.⁶⁴⁰

900 senesinde yaşanan olayların arasında, denizin kabarması hadisesinden bahsedilmiştir. O yılın Şaban ayında Sicilya başşehri olan Palermo bölge ahalisi, Mes'ûd el-Bâci ve başları olan Rekmeveyh ile birlikte otuz parça donanma ile Sicilya Valisi Ebû'l-Abbâs'ın üzerine yürümüşlerdir. Deniz kabarmış ve havaların çeşitliliği nedeniyle bir fırtınaya tutulmuşlardır. Gelenlerin bir kısmı fırtınada alabora olmuşken bir bölümü de Palermo'ya geri dönmek zorunda kalmıştır.⁶⁴¹ Burada görüldüğü gibi afetler saldırıların seyrini değiştirmiştir.

Dicle'nin su seviyesi 901 senesinde, yaklaşık on beş zirâ yükselmiştir. Aynı zamanda bu yıl, Humus ve Bağdat' ta ikinci vakitlerinde ansızın kuzey yakadan havayı soğutan bir rüzgârın estiği kaydedilmiştir. Bu rüzgâr yaz mevsiminde görülmüş ve akıl almaz kuvvette soğuk hava dalgası getirmiştir. Soğuktan dolayı üşüyen insanlar ısınmak için kalın kıyafetler

---

⁶³⁷ Cengiz, "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", 174.

⁶³⁸ Kelpetin, *Cahiliye Döneminde Arabistan*, 63.

⁶³⁹ Duman-Dindi, *Cahiliye Döneminde Sosyal Hayat*, 60-61.

⁶⁴⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/145. ; Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/245-246.

⁶⁴¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/421.

giymeye başlamış ve ateş yakmışlardır. Soğğun sertliği günden güne artmış, mahsuller zarar görmüş ve durum zorlaşmıştır. Her yerde sular donmuş halk su sıkıntısı yaşamıştır.⁶⁴² Afetlerden biri bir diğerine yol açarak halkın çözümünü sınırlandırmıştır. Soğuk hava önce insanları olumsuz etkilemiş sonra mahsulleri ve en son don olayı yaşanarak susuzluk ortaya çıkarmıştır.

Hava şehri ve civarında 903 yılında, bir sel afeti vuku bulmuştur. Bu selin durumunun şiddetli olduğu tespit edilmiştir. Su taşkınları o kadar geniş bir alana yayılmış ki uğradığı yerleri tümünden toprak altına batırmıştır. Otuz fersahlık bir bölüm tamamen taşkınlara maruz kalmış ve yok olmuştur. Bu bölgelerdeki birçok insan ve diğer canlılar boğularak hayatını kaybetmiştir. Ayrıca yerleşim alanlarından bazıları tamamen yere batmıştır. Sel baskınının alıp götürdüğü dışında, yaklaşık bin iki yüz kişi selin meydana getirdiği yıkıntılar altından çıkarılmıştır.⁶⁴³

Dicle Nehri 904 yılında eşi benzeri görülmemiş bir şekilde kabarmış ve su baskını meydana getirmiştir. Çevresinde büyük hasarlar ortaya çıkarmıştır. Irak'ta nehir kenarlarında bulunan pek çok mesken harap olmuştur. Aynı zamanda bu sel baskını Bağdat'ı yerle bir etmiştir. Sel sularının yüksekliği yirmi bir arşını bulmuştur. Ayrıca bu senenin 20 Mayıs gecesi ikizler burcunda uzun kuyruğu olan bir yıldız görülmüştür.⁶⁴⁴

Ümmülkurâ' da⁶⁴⁵ 905 senesinde böylesi görülmemiş bir sel faciasının vuku bulduğu haber verilmiştir. Zemzem kuyusu taşmıştır. Tavaf sırasında çok sayıda insan boğulmuştur. Kâbe'yi Muazzama' nın duvarları hasar görmüş ve dört köşesi de çökmüştür.⁶⁴⁶ Bir görüşe göre Zemzem Kuyusu' nun kurumasında, yağmurların kesilmesiyle oluşan kuruluk ve yer altı kaynaklarından yeteri kadar beslenememe durumu etkili olmuştur. Zaman geçtikçe zemzemin yeri iyice silikleşmiş ve sel akıntıları bu kuyunun işaretlerini tümünden belirsizleştirmiştir. Zemzem suyu tatlı su olmamakla birlikte Mekke'nin en önemli içilebilir su kaynaklarından biridir. Sel baskınlarından etkilenmiş ve kimi zamanlarda taşkınlara sebep olmuştur. Yine çoğu zaman bu bölgede yaşanan sel tufanının taşıdığı çöp ve döküntüler Zemzem ile karışarak insanların sıhhatlerini güç durumlara düşürmüştür. Bu yüzden de bölgede yaşanan sel afetinin büyüklüğu salgın hastalıkların önünü açmıştır. Bölge halkı yaşanan sel felaketi nedeniyle Zemzem suyunun yerinin kaybolacağı endişesi ile bir çözüm

---

⁶⁴² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/434-435.

⁶⁴³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/444.

⁶⁴⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 7/448. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 390.

⁶⁴⁵ Kur'an-ı Kerim'de bazı ayetlerde Mekke'den Ümmülkurâ olarak bahsetmektedir. Bu ayetlerden bazıları En'am 6/92: "Bu (Kur'an), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını kılmaya hakkıyla devam ederler" bir diğer ayette Şürâ 42/7: "İşte sana, Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermek için böyle Arapça bir Kur'an indirdik. Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır".

⁶⁴⁶ el-Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 637-638.

yolu aramıştır. Kuyunun kaynak kısmına iki zirâ yüksekliğinde bir buçuk zirâ genişliğinde beyaz bir mermerden set gibi bir korunak yapılmıştır.⁶⁴⁷

Dünyada kimi topraklar bolluk yaşarken kimileri kıtlıkla mücadele etmektedir. 909 senesinde bazı bölgelerde meydana gelen hadiseler bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. O sene, Bağdat'ta yağmurların yağması gecikmiştir. Yağışlardaki bu gecikme başta temel yaşamın şartı olan gıda eksikliğine yol açmıştır. Bu durumun getirdiği doğal sonuç olarak da çarşı pazarlar da ürünler çok yüksek fiyatlara satılmıştır. Mekke'de ise daha önce böylesi görülmemiş bir sel afeti vuku bulmuştur. Selin şiddeti meskenlerin duvarlarını su içinde bırakmıştır. Aynı zamanda zemzem kuyusu da bu selden dolayı taşmış ve belde sular altında kalmıştır.⁶⁴⁸

Farklı bölgelerde, 912 yılında çeşitli afetlerin yaşandığı kaydedilmiştir. Yaşanan afetlerden ilki Dicle Nehri'nin su seviyesinin yükselerek taşkın meydana getirmesi olmuştur. Bağdat'a oldukça fazla yağmur yağmıştır. Sel afeti bölgede pek çok hastalıkların görülmesine yol açması sonucu bölge ahalisinden çoğu bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Köpeklerden sahralardaki kurtlara kadar çok sayıda hayvan kuduz olmuştur. Bu hayvanlar güpegündüz insanları ısırmıştır. Bu yüzden hayvanlardan insanlara kuduz bulaşmıştır. Sayısızca çoklukta yıldız, bu yılın Cemâziyelâhir ayının bitimine yedi gün kala, çarşamba gecesini oradan oraya gökyüzünden kaymıştır. Bu gibi durumlar dönemin insanları tarafından bir afetin habercisi sayılmış ve korkmuşlardır. Aynı zamanda bu yıl, Dinever' de meydana gelen sarsıntı Tel Dağı'nı yerinden oynatmış ve yana doğru sürüklemiştir. Bu dağın altından çok sayıda su fışkırmış ve köylerin sular altında kalmasına yol açmıştır. Aynı zamanda Lübnan Dağı'nın bir parçası yıkılmış ve denize yuvarlanmıştır.⁶⁴⁹

Dicle'nin su seviyesi 921 yılında bir hayli artmış ve taşkınlara neden olmuştur. Aynı zamanda bu yıl, Hallac' ın öldürülüp külünün Dicle Nehri'ne saçıldığı yıldır. Bu yüzden Hallac taraftarları, nehirdaki su artışının Hallac'ın küllerinden dolayı olduğunu söylemiştir. Yine bu senenin Rebülevvel ayında (921 temmuz) Kerh bölgesinde müthiş bir yangın ortaya çıkmış, çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur.⁶⁵⁰

Irak'ın tarihi bir beldesi olan Tekrît' te 931 yılının Şevval ayında, büyük bir sel afeti vuku bulmuştur. Şiddetli yağmurlar dolayısıyla yaklaşık dört yüz ev ve iş yeri sular altında kalmıştır. Selden dolayı su seviyesi takribî on dört karış yükselmiştir. Bu afet çok sayıda insanın boğularak ölmesine neden olmuştur. Ölüm sayısı çok fazla olduğu için Müslümanlar ve Hıristiyanlar birbirlerinden ayırt edilemedikleri için birlikte karışık bir vaziyette

---

⁶⁴⁷ Cengiz, "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", 489.

⁶⁴⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/ 198.

⁶⁴⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/67. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/212.

⁶⁵⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/254.; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/110.

gömülmüşlerdir. Afetler yeryüzünün rahatlama biçimi olarak din, dil ve ırk özellikleri gözetmeden aynı toprakları paylaşan vatandaşları mülk ve canlarıyla tehdit etmiştir. Musul'da da bu yıl yeryüzünü kızıla çeviren muazzam bir rüzgâr esmiştir. Devamında etraf kimsenin kimseyi göremeyeceği, görse bile birbirini tanımayacağı kadar kararmıştır. İnsanlar yaşanan bu durumdan çok ürkmüştür. Bu afet sonrasında gelen yağmur ile karanlık dağılmıştır.⁶⁵¹ İbnü'l-Kesir de bu rivayeti İbnü'l-Esir'den aynı manalara gelecek şekilde nakletmiştir. "Bu senenin Şevval ayında Tikrit şehrinde büyük bir sel baskını görüldü. Bu 400 ev sular altında kaldı. Sayılarını ancak Cenâb-ı Allah'ın bildiği kadar çok insan boğuldu. Birbirlerinden ayırt edilemediklerinden ötürü Müslümanlarla Hristiyanlar bir arada defnedildiler" demiştir.⁶⁵²

Dicle Nehri'nin sularında 938 senesinin Şaban ayında ciddi bir yükselme gözlenmiştir. Suyun yükseltisinin dokuz arşını geçtiği kaydedilmiş ve sel afeti vuku bulmuştur. Bu sel istilası, insanları ve hayvanları sürükleyip götürmüş ve bir hayli meskenin yıkılmasına yol açmıştır.⁶⁵³ Taşkınlar Bağdat'ın batı yakasına kadar ulaşmıştır. Aynı zamanda sel suları Enbar çevresinde de etkili olmuştur. Burada yer alan bir yığın köy harabeye dönmüştür. Bu afetten dolayı sahradaki çok sayıda hayvan ölmüştür. 938 yılında Muharrem ayının başlarında sel afetinden önce Bağdat'ın kuzey ve batı kısımlarında havada son derece mühim bir kızılık oluşmuştur. Bu kızılığın içerisinde çok miktarda beyaz uzun ışıkların olduğu gözlenmiştir. Gökyüzündeki bu değişim sel afetinin habercisi olmuş denilebilir. Yine bu senenin Safer ayında ay da tutulması meydana gelmiştir.⁶⁵⁴

Bağdat'ta 940 senesinin Cemâziyelâhir ayının 7' sinde bir gece vakti şiddetli bir soğuk hissedilmiştir. Soğuk havaya şimşekler eşlik etmiş ve fırtına çıkmıştır. Abbâsîler'in nişanesi olan Mansur sarayının yeşil kubbesi bu fırtınadan dolayı yıkılmıştır. Aynı zamanda da insanlar kuraklık afeti ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu yılın ekim, kasım, aralık ve ocak aylarında yeryüzüne bir defanın dışında bir damla dahi yağmur düşmemiştir. Bir kez yağın yağmur toprağa faydalı olamamış ve kuraklık beraberinde kıtlığın doğmasına neden olmuştur. Durum çok kötü bir vaziyeti bulmuş ve Bağdat'ta bir ölçek buğday 130 dinara satılmıştır. Kıtlığın getirdiği açlık, çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Ölülerin sayısı fazla olduğu için ölümler yıkanmayıp namazları kılınmadan üst üste aynı yere defnedilmiştir. Mülk sahipleri topraklarını ve eşyalarını en ucuz fiyatlardan satmaya başlamıştır. 1 dinar değer biçilen eşya 1 dirheme satılır hale gelmiştir. Birgün kadının biri rüyasında Hz. Peygamber'in ona, insanların yağmur duasına çıkmalarını ve

---

⁶⁵¹ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/194-195.

⁶⁵² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/292-293.

⁶⁵³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/332. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 405.

⁶⁵⁴ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/304. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/332-333.

çölde istiskâ (Allah'a yağmur yağması için edilen özel dua anlamına gelmektedir.)⁶⁵⁵ namazını kılmalarını söylemesinin emrini vermiştir. Halife bu durumda gerekeni yapmıştır. Halk yağmur duası yapmış ve istiskâ namazını kılmıştır. Bundan sonra yağmur yağmış ve Fırat'ın su seviyesi müthiş bir şekilde yükselmiştir. Bağdat'ın eski, yeni köprüleri harap olmuş ve Abbasi'ye mezarlığının da içinde bulunduğu pek çok yapı su baskınına maruz kalmıştır. Bağdat'ın sokakları dahi sel sularıyla dolmuştur.⁶⁵⁶

941 yılı muharrem ayında gökyüzünde bir yıldız belirmiştir. Bu yıldız, baş kısmının batıyı kuyruk kısmının da doğuyu gösterdiği kuyruklu bir yıldızdır. Bu yıldız tam on üç gün boyunca gökyüzünde kalmış ve daha sonra ortadan kaybolmuştur. Aynı zamanda o sene bölgelerde pahalılık baş göstermiş ve Rebûlevvel ayının ortalarında bir ölçek buğday 200 dinara satılır olmuştur. İnsanlar çaresiz kalmış ve yeteri kadar gıda bulamamıştır. Açlığın git gide arttığı bir zamanda insanlar leş yiyerek hayatta kalmaya çalışmıştır. Baş gösteren kıtlık uzun süre devam etmiş ve insanlardan çoğunun ölümüne neden olmuştur. Hastalıkların ve açlığın isabet ettiği insanlar normal hayat düzenlerine devam edememiş ve ölümlerini dahi defnedemez olmuşlardır. Daha sonra insanları içinde bulunduğu kıtlıktan kurtaracak yağmurlar yağmaya başlamıştır. Çok fazla yağış nedeniyle ve Dicle'nin su seviyesi yaklaşık 20.3 zirâ yükselmiş, taşkınlar meydana getirecek hale gelmiştir.⁶⁵⁷

Bağdat'ta 943 senesinde Cemâziyelevvel ayında çok miktarda yağmurlar yağmıştır. Bu yağışlar su baskınlarına yol açmıştır. Sel dolayısıyla çok sayıda mesken yıkılmış ve çoğu insan hayatını kaybetmiştir. Sel afeti, toplumun sosyal hayatını bozarak ekonomilerini etkilemiştir. Çeşitli iş mekanları ve toplumsal mekanlar kullanılamaz hale gelmiştir. Hamam ve mescit gibi kalabalık olması gereken ortamlar insan yokluğundan dolayı kapatılmıştır. Su taşkınları arazilerdeki mahsullerde de zarara neden olmuştur. Bundan dolayı tarım arazileri yok parasına satışa sunulmuştur. Öyle ki değeri 1 dinar olan bir araziye 1 dirhemden çok daha az değer biçildiği kaydedilmiştir. Yıkılan meskenlerin ve zarar gören yapıların hasarları giderilip yeniden imar edilememiştir. Bu durum sel felaketinin insanlar ve mülkleri üzerinde bıraktığı olumsuz etkilerin giderilmesini güçleştirmiştir. Şehirde imar faaliyeti neredeyse durmuştur. İnşaat işleri yok denecek kadar azaldığı için çok sayıda tuğla fırınına da kilit vurulmuştur. Hamamlar, camiler ve çarşılar tümünden kullanılmaz hale gelmiştir. Geride yerleşim alanlarında bu binaları onaracak ve kullanacak bir topluluk kalmamıştır. Geride kalan ahaliden barınma sorunu yaşayanlar ise, harabeye dönüşen meskenlere sığınmışlardır. Tüm bunların bir diğer hoş olmayan sonucu ise, hırsızlık vakalarındaki artışlardır. Bu sürede hırsızlık olayları bir hayli artmış hatta bu alanda örgütlenen insanlar bile olmuştur. Bu işlerde anılan isimlerin başında İbn Hamdi denen bir şahıs ve adamları gelmiştir. Halk hırsızlık faaliyetlerine bir önlem olarak, evlerinin önünde

---

⁶⁵⁵ Mustafa Baktır, "İstiskâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2001), 23/381.

⁶⁵⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/346.

⁶⁵⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/349.

davul zurna ile nöbet tutmak mecburiyetinde kalmıştır. İnsanların tüm tedbirlerine rağmen yaşanan gasplar hız kesmeden devam etmiş, halkı daha da yoksulluğa ve çaresizliğe sürüklemiştir.⁶⁵⁸

Dicle Nehri'nin su seviyesi 948 yılı Ramazan ayında, 21,3 zirâ kadar artmıştır. Bağdat'ta sel felaketi meydana gelmiştir. Afet sonucunda evlerin çoğu yıkılmış ve harabeye dönüşmüştür. Enkaz altında kalan sayısızca insan hayatını kaybetmiştir.⁶⁵⁹

Musul hacılarından altı yüz kişi 959 yılında Dicle'de boğularak hayatını kaybetmiştir. Aynı zamanda Babut-Tâk' da denilen bir bölgede yangın afeti vuku bulmuştur.⁶⁶⁰ Mısır halkı, hac yolculuğu sırasında 960 senesinde, gece vakti bir vadide dinlendikleri esnada bir sel baskını vuku bulmuştur. Bu selin şiddeti o kadar büyük olmuş ki tek bir hacı bile geride kalmadan hepsini denize kadar sürüklemiştir. Orada bulunanların tüm eşyalarını ve yüklü develerini de ağırlıklarıyla birlikte denize sürüklemiştir. Bundan dolayı bu yıla "Seyl-i Âmm" denilmiştir.⁶⁶¹

969 yılı Şevval ayında (ağustos-eylül), Bahtiyâr İmrân b. Şahin'i kuşatmak için el-Batiha⁶⁶² bölgesine gitmiştir. Vâsıt' a ulaşmış ve orada yaklaşık bir ay kadar kalmıştır. Burada kaldığı süre içerisinde veziri Ebû'l-Fazl'a, askerleriyle birlikte el-Câmide, Tafût ve el-Batiha üzerine gitmesini emretmiştir. Batiha bölgesine akan nehirlerin setlerle önünün kapatılması ve oraya akan suların Dicle, Fârûs, Rıb'tayr' a yönlendirilmesini emretmiştir. Söylenenler emredildiği gibi gerçekleştirilmiş ve Irak'a giden kimi geçit yolları bırakılmıştır. Bu durum üzerinden günler geçmiş ve Dicle Nehri taşmış ve kurulan setlerin, yapılan imarların yıkılmasına neden olmuştur.⁶⁶³ Batiha, "Güney Irak'ta Kûfe, Vâsıt ve Basra arasında Fırat ile Dicle nehirlerinin meydana getirdiği bataklık bölge" ifadeleriyle tanımlanmıştır. Bu bölgedeki bataklıklar tarım arazilerine dönüştürülmek için uzun süre boyunca çaba sarf edilmiştir. Fakat şiddetli seller kurulan bentleri yıkmış ve bataklıklar daha da artmıştır. Seller devletlerin önlemlerine adeta meydan okumuş ve tüm şiddetiyle gelerek tedbirleri tarumar etmiştir. Bu bölgenin ıslah çalışmaları ilk dönem halifelerinde çok g örülmemiştir. Emeviler döneminde bayındırlık ve tarımsal çalışmalar yapılmıştır. Haccâc b. Yûsuf Nil ve Zâbî kanallarını sel istilalarına bir tedbir ve Bâtaih' in kuzey yakasındaki toprağı sulamak maksadı ile açtırmıştır. Bu konuda çalışma yapan bir diğer önemli isim de Vali Abdullah el-

⁶⁵⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/354. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/360.

⁶⁵⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/379.

⁶⁶⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 11/401.

⁶⁶¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/460. ; el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 638.

⁶⁶² Batîha' nın, Sa'd b. Ebi Vakkas komutasında Ömer b. Hattab'ın halifeliği döneminde gerçekleşen Kâdisiye Savaşı'ndan (636) sonra İslam topraklarına katıldığı kaydedilmiştir. Batîhâ genel manası ile bataklık çukur anlamlarına gelmektedir. "Abdülrezzâk, Ma'mer'den, o da Eyûb es-Sahtiyânî'den, o da Humejd b. Hilâl'den şöyle demiştir: Kâdisiye Günü süvarilerin başında Kays b. Mekşûh el-Absî, piyadelerin başında Muğire b. Şu'be es-Sekafi vardı. İnsanların üzerinde ordu komutanı olarak Sa'd b. Ebî Vakkâs vardı" demiştir. ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 170.

⁶⁶³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/524.

Kasrî olmuştur. O, Rummân ve Mübarek kanallarını açtırmış ve imar çalışmalarına önem vermiştir. Abbasîler dönemine gelindiğinde ise, bu çalışmalar devam ettirilmemiş ve bataklıklar artış göstermiştir.⁶⁶⁴

Dicle Nehri'nin suları 977 senesinde, çoğalmış, sel baskınlarına neden olmuştur. Bu nedenle Bağdat'ın doğu tarafındaki sayısızca ev çökmüştür. Bâbu't-Tibin (Saman Kapısı)'de de çok sayıda alan sular altında kalmıştır. Su taşkını gemi ücretlerinin yükselmesine yol açmıştır. Dicle'nin su baskını meydana getirmesi ahaliyi çok zor durumda bırakmıştır. Bir süre sonra su seviyesi eski haline dönmüş ve sular sokaklardan çekilmiştir. Ahali rahat bir nefes almıştır.⁶⁶⁵

Fırat Nehri'nin suları, 980 senesinde alışılmıyın dışında yükselmiş ve taşkınlar meydana getirmiştir. Ürünlerin çoğu sular altında kalarak telef olmuş, açlık baş göstermiştir. Sular sokak ve bahçelerden hemen çekilmemiş, su baskını günlerce devam etmiştir. Köprüler başta olmak üzere yapılardan pek çoğu zarar görmüştür. Su taşkının kuvveti fazla olmuş, neredeyse Bağdat'ın batı kısmında olan insanlara ulaşarak onları sular altında bırakacağı kaydedilmiştir. Bu şiddetle Fırat ve Dicle yaklaşık üç ay boyunca delice akmaya devam etmiştir. Daha sonrasında yavaş yavaş sular bölgeden çekilmeye başlamıştır.⁶⁶⁶ Fakat uzun süre taşkınlarla mücadele eden insanlar yorgun düşmüştür. Ekonomik kayıp büyük olmuştur.

İnsanları maddi manevi zorluklarla karşı karşıya bırakan çeşitli afetlerden biri de 988 yılında yaşanmıştır. İlk olarak, yağmurların süresi ve şiddeti artmıştır. Şimşek ve gök gürültüsü de yağmura eşlik etmiştir. Tüm bu felaketleri dolu takip etmiş ve iri iri dolular yeryüzüne düşmüştür. Nihayetinde vadilerde sel vuku bulmuştur. Nehirler ve su kaynakları dolup taşmıştır. Sel afeti nedeniyle meskenlerde hasar meydana gelmiş, su kanalları taş ve çamurlarla dolmuştur. Yollarda da kullanılamayacak kadar büyük hasarlar oluşmuştur. Bu yıl görülen bir diğer olay ise Şaban ayında esen kuvvetli bir rüzgâr olmuştur. Şaban ayının 5'inci günü ikindi vaktinde, Femu's-Sulh' da dehşet verici bir rüzgâr esmiş, caminin bir kısmını tahrip etmiş ve bazı kişilerin ölümüne neden olmuştur. Aynı zamanda bazı küçük gemileri sürükleyerek buldukları yerden uzaklara götürmüştür. Bir hayli yüklü gemiler de rüzgârın etkisi ile batmıştır. Batan gemiler arasında hayvan yüklü küçük bir gemi de bulunmaktadır.⁶⁶⁷

Dicle Nehri, 989 yılında Ahvaz' da büyük bir su taşkınlarına neden olmuştur. Bölgenin her yerine sel suları ulaşmıştır. Bu sırada Fahrüddeve b. Rüküddeve (894-997) Irak üzerine

---

⁶⁶⁴ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el Muntazam Fî Târîhi'l Ümem'de Selçuklular (H. 430-485 : 1038-1092)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 46. ; Hakkı Dursun Yılmaz, "Batîha", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/195.

⁶⁶⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 8/599.

⁶⁶⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/17-18.

⁶⁶⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/55.

yürümüş ve Rey bölgesinden Hemedân' a gitmiştir. Sel afetinin yaşanması nedeniyle Fahrüddeve' nin askerleri dağılmıştır. Aralarında yaşanan ekonomik sorun nedeniyle askerlerini toplayamamış ve Rey'e dönmek zorunda kalmıştır. ⁶⁶⁸ Bazen afetlerin iki yüzü tek bir hadise ile ortaya çıkmaktadır. Yaşanan sel afeti bir mücadelenin seyrini değiştirmiştir. Kazanmak üzere olan tarafı olumsuz, mağlup tarafı ise geçici de olsa olumlu bir hal üzerine bırakmıştır.

Dicle Nehri'nin suları, 1010 yılı Receb ayının bitmesine beş gün kala 21 arşın kadar yükselmiştir. Su seviyesindeki artış durumu Ramazan ayına kadar devam etmiştir. Bu su taşkını Irak ve Bağdat'tan çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştır. Kanallar dolup taşmıştır. Sel faciasının şiddeti nedeniyle o yıl Irak'tan kimse hacca gidememiştir. Bağdat evlerinden çoğu harabeye dönmüştür. Aynı zamanda o yıl, daha önce hiç görülmemiş büyüklükte bir yıldız parçalanmış ve yere düşmüştür.⁶⁶⁹ Tarihsel sürece bakıldığında yıldız kaymaları ve parçalanmaları afetlerden önce belirdiği devamında da bir kuraklık, kıtlık ve sel gibi afetlerin yaşandığı görülmüştür.

1018 yılının Cemâziyelevvel ayının ortasında tuzlu denizin su seviyesi artmıştır. Sel suları Übülle⁶⁷⁰ bölgesine kadar yavaşmıştır. Su baskını iki gün sonrasında Basra topraklarına da girmiş ve yıkımlar meydana getirmiştir. ⁶⁷¹

Irak'ta 1026 senesinde, çok zorlu bir kış mevsimi yaşanmıştır. Şevval ayının sonlarında başlayan yağış, Zilhicce ayının 20' sine kadar sürmüştür. Dicle ve diğer büyük nehirler bu sert kış nedeniyle donmuştur. İnsanların faydalandığı su kaynakları kullanılamaz hale gelmiştir. O yıl yağmurun yağması ve Dicle gibi büyük nehirlerin sularının dolması gecikmiştir. Sevâd bölümünde de ekinler yok denecek kadar azalmış ve yiyecek sorunu ortaya çıkmıştır. Çalışan insan sayısı ciddi oranda azalmıştır.⁶⁷² O yıl, meydana gelen sel baskınlarından biri Harem'e kadar girmiştir. "Hazainülkütüb" olarak adlandırılan bir kütüphaneye girmiş ve burada bulunan çoğu şeyi sel suları alıp götürmüştür.⁶⁷³ İdeolojik, politik ve medeniyet açısından önemli bir konuma sahip olan Mekke şehrinde pek çok önemli eserlerin yer aldığı vakıf evlerine, özel ve devlet adamlarına ait kütüphaneler bulunmaktadır. Aynı zamanda Mescid-i Haram başta olmak üzere diğer mescitlerin duvarlarında da çok sayıda eserler mevcuttur. Bu kütüphanelerde başta politik ve iktisadî nedenlerle bozulmalar ortaya çıkmış olsa da asıl zararı oluşturan en büyük etken kentte

⁶⁶⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/59.

⁶⁶⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/182. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/47.

⁶⁷⁰ "Basra'nın doğusunda Dicle deltasının kanal bölgesinde yer almaktadır. Basra'dan sonra gelen en önemli şehirlerden biridir." Taner Yıldırım - Ahmet Altungök, "Erken Ortaçağlarda Übülle Liman Kentinin İran Körfezi Açısından Önemi", *Journal of Turkish Studies* 9/4 (17 Ekim 2019), 1187.

⁶⁷¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/74.

⁶⁷² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/275-276. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/94.

⁶⁷³ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 638.

sıklıkla meydana gelen sel tufanları olmuştur. Sel sularının çok sayıda kitaba zarar verdiği ve eserlerin telef olduğu kaydedilmiştir.⁶⁷⁴ Aynı şekilde bu senenin Ramazan ayında muazzam bir yıldız kaymıştır. Yıldız kayması büyük bir gürültüye ve aydınlanmaya yol açmıştır.⁶⁷⁵

Gazne beldesinde, 1030 yılı Receb ayında (Temmuz- Ağustos 1030) önemli bir sel afeti meydana gelmiştir. Bu selin gücünün çok büyük olduğu kaydedilmiştir. Afet, şehirdeki birçok mahsule, ağaca ve hayvana zarar vermiştir.⁶⁷⁶ Sayısızca insan boğularak can vermiştir. Ayrıca bu sel, Amr b. el-Leys' in imar ettiği köprüde hasar ortaya çıkarmıştır.⁶⁷⁷

Dicle'nin su seviyesi 1034 senesinin Safer ayında yükselmiş ve bir hayli coşmuştur. Sular arazilere kadar ulaşmış ve ürünleri telef etmiştir. Suyun yüksekliğinin iki zirâ' ya ulaştığı görülmüştür. Selin kuvveti bir hayli fazla olduğu için Basra beldesinde iki bin kadar ev enkaza dönmüştür.⁶⁷⁸

Dicle Nehri'nin suları 1039 yılında olağanüstü bir şekilde taşmıştır. Nehrin üzerinde bulunan köprü ve bu köprünün üstündeki insanlar sele kapılmıştır. Sel suları bu insanları kentin aşağı tarafına kadar alıp götürmüştür. Onlar, sel baskınından kurtulmayı başarmıştır.⁶⁷⁹

Halep halkı, 1048 yılında Ebû Abdullah b. Nâsirüddeve b. Hamdân ile savaşmak istemişlerdir. Neticesinde Ebû Abdullah onlar üzerine zafer kazanmıştır. Onlardan bir kısmı kapı önünde boğulmuştur. Ebû Abdullah Mısır'dan ayrılmış ve Mısır'a dönmüştür. Dönüş sırasında bir sel afetine maruz kalmıştır. Selde mal ve ağırlıklarının pek çoğunu yitirmiştir.⁶⁸⁰ Büyük bir Mısır ordusu 1048 yılının Cemaziyelâhir ayında (Kasım-Aralık 1048) Halep'e ulaşarak şehri kuşatma altına almıştır. Burada bulunan Muizüddeve Ebû Ulvân b. Sâlih el-Kilâbî piyade ve süvarilerden oluşan beş bin kişilik bir ordu toplayarak Halep önünde karargâh kurarak onlara saldırmıştır. Akşama kadar süren zorlu savaşın ardından şehre girmiştir. Lâkin mücadele bu şekilde üç gün boyunca devam etmiştir. Kendilerini yenilmez sanan Mısırlılar, karşılarındaki savaşçıların sabır ve dayanıklılıklarını görünce geri çekilmişlerdir. O gece muazzam bir yağmur yağmıştır. İnsanlar daha önce hiç bu kadar benzerini görmediğini söylemişlerdir. Su seviyesi iki adamın yüksekliğine kadar

---

⁶⁷⁴ Cengiz, "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", 173-174.

⁶⁷⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/275-276. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/94.

⁶⁷⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/107-108. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/316.

⁶⁷⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/316.

⁶⁷⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/121.

⁶⁷⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/225.

⁶⁸⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/187.

yükselerek evlerine kadar girmiştir. Mısırlı askerler oradan ayrıldıkları için boğulmaktan kurtulmuşlardır. ⁶⁸¹

Mısır halkından bazı kimseler 960 senesinde, Mekke'ye ibadet için gelmiştir. Dönüş esnasında karargahlarını, su yatağı çoktan kurumuş bir nehrin üzerine kurmuşlardır. Onlar gece vakti uydukları esnada bir sel gelmiş ve hepsini büyük denize sürükleyerek yok etmiştir.⁶⁸² Mekke'de sıklıkla sel afeti vuku bulmaktadır. Bunun sebeplerinden biri bu bölgenin iklimi kurak ve sıcak olup, yağışları düzensiz bir rejime sahip ve şehrin dağlarla çevrili bir konuma sahip olmasıdır. Bitki örtüsü zayıf olduğu için toprak güneşe direk ve yoğun şekilde maruz kalmakta bu durumda da Mekke şehri sellere açık hale getirmektedir. Bu yüzden de sertleşen toprağa düşen yağışlar toprak içine sızamamaktadır. Bu durumda ani ve şiddetli gelen yağış fırtınasının şehri çevreleyen tepelerden akarak şehir merkezine kadar ulaşmasına neden olmaktadır. Şehirleşme ile birlikte Mekke'de sellere karşı alınan önlemler artmış ve Kâbe'de selden kaynaklı hasarların minimum seviyeye düşürmek için farklı önlemler almışlardır. Genel olarak setler yapılmış, sel yatakları düzenlenmiş, akan sular çukurlarda birleşmiştir.⁶⁸³

Irak'ta 1058 senesinde, ceviz büyüklüğünde dolular yağmıştır. Dolu felaketi, çiftçilerin ölmesine ve çoğu mahsulün telef olmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Dicle Nehri'ndeki su miktarı neredeyse taşkın meydana getirecek kadar yükselmiştir.⁶⁸⁴

Dicle Nehri'nin su seviyesi 1068 yılında, bir hayli yükselmiştir. Yaklaşık yirmi bir zirâ' dan daha da fazla yükseldiği tespit edilmiştir. Taşan sular kabirlere zarar vermiştir. Sel suları, Ebu Hanife'nin türbesine kadar ulaşmıştır. Bu yılın Şaban ayında Fâtımî ve Abbâsî köleleri kavga ederken Şam Cami'nde bir yangın meydana gelmiştir. Yine o tarihte, Kûfe ürünlerinde bolluk ve ucuzluk gözlemlenmiştir. 40 rıtl (18 kg 400 gr.) olan bir balık bir habbe değerinde satışa sunulmuştur. ⁶⁸⁵

Bazı bölgelerde 1071 yılında çok sayıda insan ve hayvanın ölmesine yol açacak şiddette bir kıtlık felaketi yaşanmıştır. Durumun ne kadar vahim olduğu şu şekilde ifade edilmiştir: Horasanlı bir çoban sabah uyanıp sürüsünü otlığa götürmek için harekete geçtiğinde tüm hayvanların öldüğüne şahit olmuştur. Kıtlığın had safhada olduğu bu dönemde bırakın insanların bir şey bulmasını yerde hayvanlara yemeğe bir ot dahi kalmadığı kaydedilmiştir. Bu sene vuku bulan hadiseler kıtlıkla sınırlı kalmamış ve Horasan'da büyük bir sel ve şiddetli bir dolu afeti vuku bulmuştur. Yaşanan afetler sonucunda büyük miktarda mülk ve

---

⁶⁸¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 9/417.

⁶⁸² Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/261.

⁶⁸³ Ağırman, *Hiz. Adem'den Hiz. Muhammed'e İslam Medeniyetine Etki Eden Doğal Afetler*, 5. ; Cengiz, "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", 164. ; Mekke'de Memlûkler Devleti Döneminde Meydana Gelen Sel Baskınları, Burak Gani Erol, 325.

⁶⁸⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/185.

⁶⁸⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12-/214-215.

mahsul telef olmuştur. Bu durum da uzun süre telafi edilmesi zor bir kıtlığa yol açmıştır.⁶⁸⁶ Üst üste felaketler meydana gelmiş ve biri önlenmeden bir diğer afet yaşanmıştır. Hem iktidar hem ahali güçsüz düşmüş ve önleyemedikleri bir afeti üzerlerinden atamadan bir diğerine maruz kalmanın bedelini can ve mülkleriyle ödemişlerdir.

1073 yılı Cemâziyelâhir ayında farklı bölgelerde bol miktarda yağmur toprağa düşmüştür. Yağışlar neticesinde şiddetli ve birbirini takip eden seller meydana gelmiştir. Sel taşkınının sebebi, yağış fazlalığı nedeniyle Dicle'nin su seviyesinin normalin üzeri çıkması ve el-Müссенâtü'l-Muizziyye yanındaki settin açılması sayılmıştır. Dicle, yaklaşık otuz arşın kadar yükselmiştir ki halk o dönemde böylesinin görülmemiş olduğunu belirtmiştir. Gece vakti kuvvetli bir rüzgâr ile büyük bir sel afeti vuku bulmuştur. Her taraf sular altında kalmıştır. Sel afeti Bağdat'ta etkili olmuştur. Şehrin ciddi bir bölümü sular altında kalmış ve sel baskını hilafet sarayına kadar gelmiştir. Aynı zamanda vezir Fahruddevle'nin Bâbü'l-âmm'e'deki evini de sular istila etmiştir. Halife ise meclisten uzaklaşmış lakin gidecek bir yol bulamamıştır. Yardımcılardan biri onu tahta oturtmuştur. Hilafet sarayı zarar görmüş ve halife bu duruma son derece üzülmüştür. Bu yüzden halifenin bir gün boyunca yemek yemediği kaydedilmiştir. O gün ürkütücü ve şiddetli bir felaketle karşı karşıya kalınmış ve su baskını, Bağdat'ın doğu kısmı ile batı kısmının bir bölümünde hasarlar oluşmuştur. Doğu yakasında yer alan su kaynaklarından sular fişkırmaya başlamıştır. Sel çöküntülere yol açmıştır. Evler su ile dolmuş ve neredeyse yüz bini aşkın ev harap olmuştur. Çok sayıda eşya ve hayvan yitirilmiş ve birçok insan enkaz altında hayatını kaybetmiştir. Su üstünde bir hayli tahta, ağaç, yılan ve yabanî hayvanlar bölgeye sürüklenmiştir. Şehrin doğu yakasında yer alan su kaynaklarından, sular fişkırmaya başlamıştır.⁶⁸⁷ Bu sel afeti ile ilgili cariyelerin saçını başını yolarak saraydan kaçtığını ifade edilmiş ve o korkunç tablo gözler önüne serilmiştir. Sağ kalan insanlar, şehrin batısına gitmek için çabalamışlardır. Halk, Bâbü't-tak ve Dârü'l-memleke'ye sığınmıştır. İnsanlar tekneler ile kurtulmaya çalışmıştır. Tekne sahipleri bu durumdan faydalanarak ücretleri arttırmışsa da halife duruma el koyulmuş ve normal ücret mukabilinde hareket edilmesini sağlamıştır. Tekneler batmaması için Tâc'ın altına bağlanmıştır. Halk Cuma namazı için toplanmış olduğu bir gemide afetin etkisiyle iki defa hutbe okunmuştur.⁶⁸⁸ Netice itibariyle Bağdat'ın her iki yakasında birçok sayıda mesken yıkılmış ve çok sayıda mezar su altında kalmıştır. Bu mezarların arasında Hayruzan Mezarlığı, Ahmet b. Hanbel'in türbesi ve Bâbü't Tebn' deki türbe yer almış ve bu yapıların duvarları çökmüştür. Yapılar tamamen sular altında kalmıştır. Türbenin hasar onarımı için, Şerefüddeve 1.000 dinar vermiştir. Aynı şekilde su baskını Adudi hastanesinin

⁶⁸⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/225.

⁶⁸⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/91-92. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/231. ; es-Suyûti, *Halifeler Tarihi*, 432. ; İbnü'l-Cevzi, *el Muntazam Fi Târîhi'l Ümem'de Selçuklular (H. 430- 485 : 1038 -1092)*, 116.

⁶⁸⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't Tarih Tercümesi)*, 10/91-92. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/231. ; es-Suyûti, *Halifeler Tarihi*, 432. ; İbnü'l-Cevzi, *el Muntazam Fi Târîhi'l Ümem'de Selçuklular (H. 430-485 : 1038 - 1092)*, 116.

penceresinden içeriye de girmiş ve yapıya zarar vermiştir.⁶⁸⁹ Musul'da ise sel çok miktarda eşyayı telef etmiştir. Sincar duvarları çökmüş ve sur kapısı dört mil öteye taşınmıştır. Aynı zamanda Ceyhun Nehri kabarmış ve ahali güç durumda kalmıştır.⁶⁹⁰

Bağdat'ta 1074 yılında şiddetli bir sel afeti yaşanmıştır. Çok sayıda insan bu selden dolayı çaresiz hissetmiştir. Bağdat meskenlerinin çoğu önceki sel afetinin olumsuz etkisini giderememiş ve hasarlı binalar onarılmadan yeni bir sele maruz kalınmıştır. Selden kurtulmak isteyen insanlar, çöllere dağılan ahali, tepelerin yüksek kesimlerine çıkmıştır. Sel afetine kapılmanın korkusu ile evlerine dönemeyen ahali bir süre yağmur altında kalmıştır. Bu sene sel meydana gelmeden önce yaşanan hadiseler ile ilgili bazı bilgiler verilmiştir. Halk geçen sene içkili ortamların ve şarkıcı kadınların çoğalmasından dolayı şikayetçi olmuşlardır. Şarkıcı bir kadının udunun telini kesen bir adamı kadının yanında bulunan asker dövmüştür. Bu hadise rahatsız olan halkı daha da çok huzursuz etmiş ve olaylar kızışmıştır. Bölge ahali ve Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin de içlerinde bulunduğu pek çok alim bir arada toplanmıştır. Halifenin yanına gidip bu mekanların faaliyetlerine son verilmesini istemişler ve çok sayıda kişi dua etmiştir. Halife bu durumu Sultan'a bildireceğini söylemesi üzerine toplanan grup dağılmıştır. Fakat bu esnada Bağdat sular altında kalmıştır. Allah Sultan'dan önce onlara su baskını ile karşılık verdi denilmiştir.⁶⁹¹

Dicle Nehri'nin su seviyesi 1076 senesinin Cemazyelevvel ayında bir hayli yükselmiştir. Bu artışın yaklaşık 21 zirâ olduğu kaydedilmiştir. Süreyyâ mıntıkası bu sene sel afetine maruz kalarak eski görüntüsünü kaybetmiştir. Bundan böyle kentin dairesel görünümü merkezi bozulmaya başlamıştır. Mülklerinin hasar almasından ürken halk onları hilafet sarayına taşımışlardır. Kâim Biemrillâh'ın tabutunun sular altında kalmasından endişe duyan halk tabutu gece vaktinde Rusafe türbesine taşımıştır. Yine bu senenin Zilkade ayında farklı bölgelerin çok sayıda halkı hastalanmıştır. Bu mıntıklar arasında Bağdat, Vâsıt, Irak ve Şam'ın da olduğu kaydedilmiştir. Aynı zamanda bu senenin Muharrem ayında da halife şiddetli bir hastalığa maruz kaldığı kaydedilmiştir.⁶⁹²

Fırat Nehri'nin su seviyesi 1079 yılında, dokuz arşına kadar yükseldiği kaydedilmiştir. Hît beldesinin su dolapları bu su baskını nedeniyle bozulmuştur. İsa Nehri'nin kaynak yeri de dolmuş ve viran olmuştur. Tamarrâ'ya baktığımızda onunda su seviyesi yaklaşık 30 küsur arşın yükselmiştir. Bu su yatağı Tarâstan ve Hânikin Köprülerinin üzerinden taşmıştır. Bundan dolayı o köprüler hasar almış ve ikisi de çökmüştür.⁶⁹³

---

⁶⁸⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/91-92. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/231.

⁶⁹⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/231. ; İbnü'l-Cevzi, *el Muntazam Fî Târîhi'l Ümem'de Selçuklular (H. 430-485 : 1038 - 1092)*, 116.

⁶⁹¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/ 191-192.

⁶⁹² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/ 240-241.

⁶⁹³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/112.

Dicle Nehri'nin suları 1086 yılı 19 Haziran'ın da bir hayli taşmıştır. Bağdat'a iki gün boyunca yağmur yağmıştır. Aynı zamanda Bağdat'a iki yıldırım düşmüştür. Bu yıldırımlardan birisi iki sütunun çökmesine neden olmuş ve sandıklarda yer alan pamukları yakmış fakat sandıkları yakmadığı kaydedilmiştir. Yıldırımlardan ikincisi ise, bir adamın ölümüne yol açmıştır.⁶⁹⁴

1095 senesinde Balık burcunda yedi gezegen bir araya gelmiştir. Münecimler, Nuh tufanına benzer bir afetin vuku bulacağını hükmetmişlerdir.⁶⁹⁵ Halife el-Mustazhir Billâh (1094-1118), münecimi Aysun (Aşbun)' u yanına çağırıp durumu sormuştur. Oda söylenenleri desteklemiş ve şunları söylemiştir: “Nuh tufanında yedi yıldız Hût burcunda toplanmıştı; şimdi ise sadece altı tanesi bir arada. Aralarında zühal yoktur, eğer o da olsaydı o zaman Nuh tufanı gibi bir tufan olurdu. Ben derim ki, muhtelif yerlerden gelen çok sayıda insan bir şehir veya arazi parçası üzerinde boğulacaklardır” demiştir. Söylenenlerden sonra kalabalık bir şehir olan ve başka bölgelerden çok sayıda insanın geldiği Bağdat'ın da bu afete maruz kalınmasından ürkmüşlerdir. Halife, su yolları, kemerler, barajlar gibi suların taşabileceği yerlerin ve boğulma endişesi duyulan yerler derhal onarılmıştır. Ahali sel felaketini beklemeye başlamıştır.⁶⁹⁶ O sene, hacılar öncelikle Vâdi-i Nahle sonrasında el-Meyâkit vadisinde mola vermişlerdir. Bu esnada büyük bir sel afeti vuku bulmuştur. Çok sayıda kimse orada boğularak ölmüştür.⁶⁹⁷ Bağdat'a, sel sularının develeri, insanları ve yükleri alıp götürdüğü bilgisi ulaşmıştır. İnsanlardan bazıları sel sularından korunmak için dağlara kaçmış ve kurtulmuştur. Mallar, hayvanlar ve erzaklar ise telef olmuştur. Neticesinde halife doğru tespitlerinden dolayı münecimi Aysun'a hil'at giydirmiştir.⁶⁹⁸ Bu sene bilinen isimlerden vefat eden Muhammed b. Ahmet b. Abdülbaki b. Mansur, “Bağdat sular altında kaldığı zaman evim ve kitaplarımda sel afetine maruz kalmış ve hiçbir şeyim kalmamıştı. Artık kitap istinsahı yapmak mecburiyetinde kaldım. O senede Sahih-i Müslim'i yedi kez yazdım” demiştir.⁶⁹⁹

1100 senesinde Sultan Berkyaruk, Sultan Muhammed Tapar' ın Bağdat'a gelmesinden dolayı Vâsıt' a gitmiştir. (1101 senesinde) Berkyaruk ve adamlarının istekleri şehrin batı yakasından doğu yakasına geçmektir. Ama bunun için bir gemi bulamamışlardır. Kış mevsiminin yaşanıyor olmasından dolayı havalar aşırı derecede soğumuş ve sular kabarmıştır. Şehir halkı bu durumdan yüksek derecede endişelenmiş ve tedirgin olmuştur. Tedbir olarak hepsi evlerine ve camilere kapanmıştır. Yol ve çarşılarında hiç kimse

⁶⁹⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/112.

⁶⁹⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/217. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 436.

⁶⁹⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/217. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/298.

⁶⁹⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/217. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 416. ; el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 638.

⁶⁹⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/217. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/298.

⁶⁹⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/300.

görünmemiştir.⁷⁰⁰ Afetler insanların korkulu rüyası olmuş ve önceden hissedildiğinde kendilerini korumak için evlere saklanma, yüksek yerlere çıkma ve set çekme gibi çeşitli önlemlere başvurmuşlardır.

Dicle'nin suyunda 1105 yılı Receb ayında ciddi bir artış meydana gelmiştir. Bu yükselme taşkınlar oluşturmuş ve çok sayıda mahsule zarar vermiştir. Sayılamayacak kadar çok Bağdat evi su baskınına maruz kalmış ve harap olmuştur.⁷⁰¹ 1105 yılı mart ayında nehirlerin su seviyesi yükselmiştir. Taşan Fırat Nehri, Bağdat meskenlerini harap etmiştir. İnsanlar can ve mal güvenliğinden endişeye duymuştur. Bölge zenginlerinden biri suların bu denli yükseldiğini gördüğünde suların evine girerek zarar vermesinden korkmuştur. Çözüm olarak eşyalarını, eşlerini, çocuklarını ve cariyelerini kısacası tüm varlığını iki kayığa koyarak suların ulaşamayacağı yüksekliğe gitmek istemiştir. Böyle bir ortamda hareket etmemek kaçış yolu arayan insanlar için daha iyi sonuçlar ortaya çıkarsa da bir kurtuluş olarak görülmüştür. İçerisinde genç bir kadın, yedi yaşlarında bir çocuk ile annesi ve dokuz asil kızın bulunduğu kayıklardan biri fazla yol alamadan batmıştır. Bu insanlar hem canlarından olmuş hem de malları kaybolmuştur. İkinci kayıkta bulunanlar ise bu hazin sona şahit olduktan sonra evlerine dönme karar almışlardır. Bir sonraki gün sular çekilmiş eski haline gelmiştir.⁷⁰²

Dicle suları 1108 senesi Nisan ayında yükselmiş ve taşkınlar oluşturmuştur. Yollar kullanılamaz hale gelmiştir. Yazlık ve kışlık mahsuller su baskını altında kalmıştır. Selin neticesinde Irak'ta müthiş bir kıtlık vuku bulmuştur. Ekmeklik buğdayın bir çuvalı 10 dinarı bulmuştur. Zamanla ekmek bulunamaz olmuştur. Halk hurma ve yeşil bakla yiyerek gıda ihtiyacını gidermeye çalışmıştır. Sevâd ahalisinin de durumu pek farklı olmamış ve onlar Ramazan süresince ve Şevval ayının on beşine kadar sadece ot ve dut yiyebilmişlerdir.⁷⁰³

Sincar' da 1117 yılında oldukça kuvvetli bir sel baskını meydana gelmiş ve surlarını yıkmıştır. Bölge ahalisini telef etmiştir. Şiddeti çok büyük olan bu sel felaketi beldenin kapısını yerinden sökmüş ve uzaklara kadar sürüklemiştir. Kapı akıntının biriktirdiği toprağın altında kalmıştır. Ancak iki sene sonra yeri tespit edilmiş ve toprağın altında görünür olmuştur. Sel bir çocuğu yatağı ile birlikte götürüp bir zeytin ağacının üzerinde asılı bıraktığı kaydedilmiştir. O çocuğun hayatta kaldığı bilinmektedir.⁷⁰⁴ Görüldüğü gibi sel afeti evinin içinde bulunan bir insanı bile sürükleyip götürecektir şiddette ve su seviyesi ciddi yüksekliklere ulaşabilmektedir.

---

⁷⁰⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/269-271.

⁷⁰¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/319.

⁷⁰² Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/344-345.

⁷⁰³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/376. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/327.

⁷⁰⁴ es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 439.

Fırat Nehri'nin suları 1122 yılında, daha önce hiç görülmemiş yüksekliklere ulaşmış ve ciddi bir taşkın meydana getirmiştir. Sel baskınının, Ca'ber kalesinin dışındaki kısımlara kadar ulaştığı tespit edilmiştir. Fırat'ın, o dönemde bu bölgeye yakın bir yerden aktığı bilinmektedir. Birçok yerleşim yeri su baskınına maruz kalmış ve evlerin büyük bir kısmı sel sularının altında kalarak ciddi hasarlar meydana gelmiştir. Aynı zamanda sel sularının merkez dışındaki bir atı sürükleyerek surların üzerinden Fırat üzerine savurduğu kaydedilmiştir.⁷⁰⁵ Yaşanan taşkın şiddeti gözler önüne serilmiştir.

Arap emirlerinden Dübeys b. Sadaka (ö. 529/1135) 1125 senesinde, Melik Tuğrul'un kendisine iltihakı için yola çıkmıştır. Bu sefer sırasında Tuğrul Bey şiddetli bir hummâya tutulmuştur. Daha önce hiç olmadığı kadar yağmur yağmıştır. Sular taşmış ve sel baskınları vuku bulmuştur.⁷⁰⁶

Dicle Nehri, 1127 yılında aşırı bir şekilde taşmıştır. Taşan sular beldenin surlarına kadar ulaşmıştır. Bu su baskını nedeniyle Zellâka sular altında kalmıştır. İmâdeddin ve askerleri o gece burada kalmış olsaydı onlardan hiçbiri kurtulamayacakları ve boğulacakları kaydedilmiştir.⁷⁰⁷

Mekke'de 1134 senesinin Cemaziyelevvelin ayında sağanak sağanak yağmur yağmış ve yedi gün devam etmiştir. Artan yoğun yağışlar sonucunda bölgede sel tufanı ortaya çıkmıştır. Çok sayıda insan sel felaketinin zararlarına maruz kalmıştır. Settin altında kalan bir topluluk seddin yıkılmasıyla birlikte hayatını kaybetmiştir. Ev ve mekanlardan birçoğu sele maruz kalmıştır.⁷⁰⁸

Mekke'de 1154 senesinde çok fazla yağmur yağmış ve sel afeti vuku bulmuştur. Sel suları Vâdi-i İbrahâhîm'e kadar ulaşmıştır. Aynı zamanda yağmura büyüklükleri yumurta iriliğinde tarif edilen dolularda eşlik etmiştir. El-Cezîrî bahsi geçen selin 547 senesinde yaşandığını kaydetmiştir.⁷⁰⁹ Doğal olayların afete dönüşmesi çoğu zaman insan eliyle gerçekleşmektedir. Gerekli tedbirlerin alınamamış olduğu hadiseler afete dönüşmüştür. Sel baskınları da bu durumun yaşandığı baş olaylardan sadece biridir. Kentleşme, endüstrileşme, ekilebilir arazi açımı ve ulaşım kabiliyetinden pek çok beşerî faktörler etkili olmakta ve tedbirler yeterince sağlanmadığında afeti de beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte sel hadisesini bir tür afete dönüştüren özellikler arasında yağış ve yağış sıklığı, yağış ağı ve özelliği, arazi yapısı ve bitki örtüsü gibi doğal faktörlerde başrol oynamaktadır. Bu yüzden can kayıpları, bina enkazları özellikle geçim ve üretim kaynağı

⁷⁰⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/478.

⁷⁰⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/496.

⁷⁰⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 10/510.

⁷⁰⁸ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 638. ; Cengiz, "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", 169.

⁷⁰⁹ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 638. ; Cengiz, "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", 170.

olan sanayilerde çöküntü, ekim arazilerinde hasar, ulaşım ağında aksaklıklar, göçük ve çevre kirliliği gibi daha nice tafisi zor maddi manevi kayıplara yol açmaktadır. Bu tür afetler görüldüğü üzere ne sadece geçmişte ne de günümüzle sınırlı kalmıştır. Her dönemde yerleşimi ve imarı etkilemiştir.⁷¹⁰

Abbasîler döneminde Mekke’de meydana gelen bir diğer sel afeti ise 1158 senesinde vuku bulmuştur. Bu sel suları diğer sellerde de olduğu gibi Beytü’l-Harâm’a kadar ulaşmış ve zarar verdiği kaydedilmiştir.⁷¹¹ 1159-1160 yılı 8 Rebûlâhir ayına (29 Nisan 1159) baktığımızda ise, Dicle Nehri’nin su seviyesinde müthiş bir artış gözlenmiş ve bu durumda taşkınlarla yol açmıştır. Bağdat’ın üzerinden bentleri aşarak kenti istila etmiştir. Kentin hendek ve düzlükleri sularla dolmuştur.⁷¹² Bu durum şehrin surlara zarar vermiş ve 19 Rebûlâhir ayınının (10 Mayıs 1159) cumartesi günü surlarda delik meydana getirmiştir. Daha sonra yıkılan bir sur burayı kapatmıştır. Sel afeti devam ettikçe duvarlarda açtığı oyuklar devam etmiştir. Bu oyuğun sura zarar vermeyeceği kanaatindeydiler. Duvarın çökmesini önlemek için bu delik onarılmamıştır. Lâkin git gide artan su seviyesi deliklerin kapatılmasını olanaksız hale getirmeye başlamıştır. Bununla birlikte “Karâhu Zafer, el-Eceme, el-Muhtâra, el-Muktediyye, Derhbu’l-kabbâr, Harâbe ibn Curde, er-Reyyân, Karâhu’l-kâdi, el-Katia’nın, Bâbu’l-Ecz, el-Memûniyye’nin bir kısmını Karâhu Ebûş-Şahm ile Karâhu İbn Rezin ve ez-Zaferiyye’nin” bir kısmı da sel baskınına maruz kalmıştır. Su baskını yeraltına akararak diğer bölgelere yayılmıştır. İnsanlar orayı terk ederek kentin batı yakasına taşınmaya başlamıştır. Geçiş ücretleri normalden fazla artmış ve insanlar bu durumdan şikayetçi olmuştur. Zamanla sular eski haline dönmüş ve çekilmiştir. Duvarlar yıkılmış ve içlerindeki sular daha önce suların ulaşmadığı yerlere ulaşmıştır. Yerleşim alanları tanınmaz hale gelmiş ve birçok yer yıkıma dönmüştür. Görünür kalan tek şey dağlar olmuştur. İnsanlar evlerinin sınırlarını sezgisel olarak anlamaya çalışmışlardır. Bağdat’ın batı kısmına geldiğimizde de durum çok farklı değildi. Mezarlar sular altındaydı ve bunlardan biri de Ahmed b. Hanbel’in kabri olmuştur. Çok sayıda mezarın çökmesi nedeniyle cesetler yüzeye çıkmıştır. El-Meşhed ile el-Harbiyye bölümlerinde de durum içler acısıydı. Tüm bu hadiseler dehşet vericidir. Bu yıl hastalıklarda ve ölümlerde artış olmuştur.⁷¹³

Dicle’nin suları 1172-1173 senesinde haddinden fazla artmıştır. Şaban ayında (Mart-Nisan 1173) Bağdat’ın sular altında kalması an meselesiydi. Tedbir amaçlı geçitlerin kapakları kapatılmıştır. Su baskınları yapılara zarar vermiştir. Bu yapıların arasında Ahmed b. Hanbel’in kabri, Nizâmiye Medresesi ve Şeyhu’ş-şüyuh Ribâtı vardır ve buralara kadar su baskını ulaşmıştır. Ahali elinden geleni yapmak için çaba sarf etmiş ve su setlerinde

⁷¹⁰ Mehmet Emin Sönmez - Ökkeş Kesici, “İklim Değişikliği ve Plansız Şehirleşmenin Kilis Şehrinde Yol Açtığı Sel Felaketleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi* 17/28 (09 Ocak 2013), 59.

⁷¹¹ Cengiz, “Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke’de Sel Baskınları”, 170.

⁷¹² İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 11/206. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/432.

⁷¹³ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi)*, 11/206-207. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/437.

baskının etkisini azaltmak için çalışmıştır. Zamanla sular çekilmiştir. İnsanların üzerindeki bu yük onlardan giderilmiştir.⁷¹⁴

1173-1174' ün Ramazan ayında (Nisan-Mayıs 1174) Diyarbakır, Cezire ve Musul'da kırk gün boyunca aralıksız yağmurlar yağmıştır. Bu afette bölgelerde çok sayıda ev çökmüş ve birçok kimse hayatını kaybetmiştir. Musul'da yaklaşık bin ev çökmüş bin evde yıkılacak derecede hasar almış ve çok sayıda canlı enkazlar altında hayatını kaybetmiştir. Dicle'nin su seviyesi yoğun yağmurlar nedeniyle çok yükselmiş ve su baskınları meydana getirmiştir. Bağdat sular altında kalmış ve bu su baskını Bağdat'ın inşasından bu zamana kadar vuku bulan taşkınlardan kıyasla bir arşından biraz daha fazladır. Sular altında kalmaktan korkan bölge ahalisi buradan ayrılmış ve çöle gitmek zorunda kalmıştır. Setlerin ve kanalların açılmasından endişe eden ahali Dicle kenarında beklemiş ve açılan yerlere hemen müdahale etmişlerdir. Hızını alamayan su yer altı ve lağımlardaki boşluklardan fıskırmıştır. Çok sayıda ev yıkılmıştır. Bu sel baskını kasabanın, çiftliklerin, mahsullerin hatta mezarların yok olmasına yol açmıştır. Bimâristân-ı Adudi de su baskınına maruz kalmış ve küçük kayıklar Bimâristân'ın çıkan pencerelere kafeslerinden içeriye girmiştir. İnsanlar boğulmak üzereyken sular azalmıştır. Aynı zamanda yine bu tarihte Fırat'ın su seviyesi de oldukça fazla yükselmiş ve taşkınlara neden olmuştur. Çok sayıda köy ve semtler harap olmuştur. Bu yılın afetleri sadece bunlarla sınırlı kalmamış ve Irak topraklarında ürünlerin fiyatları şaşkırtıcı derecede artmıştır. Sürüler ölmüş ve Irak ahalisinden çoğu kişi de hayatını kaybetmiştir. Bu sel afetinden önce, Bağdat' ta benzeri görülmemiş büyüklükte bir dolu felaketi meydana gelmiştir. Şiddeti o kadar büyük olmuş ki evlerin yıkılmasına yol açmıştır. Bu dolu afeti nedeniyle çok sayıda insan ve hayvan ölmüştür. Dolulardan biri alınıp büyüklüğüne bakıldığında 7 rıtl (1 rıtl 462 gramdır) ağırlığında gelmiştir. Diğerlerinin de ağırlığı çok farklı olmamış ve narenciye büyüklüğündeki dolular ağaçların dallarını hep kırmıştır.⁷¹⁵ Yine bu yılda Mekke şehrinde yağın çok fazla yağmur sel baskınlarına neden olmuştur. Benî Şeybe kapısına kadar giren sel suları bununla yetinmemiş ve Dârül-imâre'ye kadar yavaşmıştır. İnsanlar bu duruma çok şaşırılmış ve endişelenmiştir. Çünkü daha önce Dârülimâre' ye böyle bir sel baskını uğramamıştır. Ayrıca Benî Şeybe kapısından içeri giren etkili selin bu dönemde yaşandığı kaydedilmiştir. Farklı kaynaklarda aynı sel afetinin 1161 senesinde meydana geldiği kaydedilmiştir.⁷¹⁶ O yıl, Muharrem ayında Bağdat'ta bir yangın ortaya çıkmıştır. Bazı yerler ve ez-Zaferiyye'nin mühim bir bölümü yanmıştır. Sabaha kadar devam eden yangın ateşi sonrasında durmuştur.⁷¹⁷ Yaşanan afetler ve çatışmalar dinmemiş, Bâbu'l-Basra ve Bâbu'l-Kerh ahalilerinin arasında fazlaşan suları Kerh halkının vermek istemeyip önüne bentler yapmalarından kaynaklanan çatışmalar da

⁷¹⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/316.

⁷¹⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 12/486. ; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/327-328.

⁷¹⁶ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 638. ; Atas, "Abbâsîler Döneminde Mekke'de Meydana Gelen Sel Baskınları", 170.

⁷¹⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/327.

yaşanmıştır. Bu yüzden o bölgede bulunan bir mescit su baskınına maruz kalmıştır. Selin etkisi derinden hissedilmiş ve o bölgede bulunan ağaçlar kökünden sökülmüştür.⁷¹⁸

Mekke çok sık su baskınlarına maruz kalmış bölgelerden biri olmuş ve 1174 yılında bir sel afeti vuku bulmuştur. O yıl, Mekke topraklarında sürekli yağmur görülmüş ve taşkınlara neden olmuştur. Sık sık sel meydana gelmiştir. Bazen seller bir bölgeyi üst üste birkaç kez istila ederek hasarlar ortaya çıkarmıştır. Bu sel baskınlarında Vâdi-i İbrâhîm beş defa sel sularının baskınlarına maruz kalmıştır.⁷¹⁹ Mekke topraklarına 1193 senesinde çok fazla yağmur yağışları olmuştur. Bir hayli fazla olan yağmur suları sel felaketini beraberinde getirmiştir. Diğer seneler de yaşandığı gibi Vâdi-İbrâhîm'i sel suları beş kez istila etmiştir. Bu dönemde art arda yaşanan sel tufanlarının oluşturduğu hasar, tekrarlanma süreleri gibi bilgilerin aynı olması ve haklarında ayrıntıya yer verilmediği görülmektedir. Bu durumda akıllara bu sellerin tarihlerinin karıştırılmış olmasını gelmektedir.⁷²⁰

Mekke'de 1196 yılı Safer ayının son üç gününde bazı kaynaklara göre Safer ayının 8' inci günü bir sel tufanı meydana gelmiştir. Bazı kaynaklarda bu sel afetinin 1177 senesinde meydana geldiği kaydedilmiştir. Sel sularının seviyesi Hacerülesved seviyesinden iki arşın kadar yükselmiştir. Su baskını Mescid-i Haram'a kadar ulaşmış ve Kâbe'nin içine giren suların yüksekliği, neredeyse bir arşını bulmuştur. Sel baskını buralarda hasar meydana getirmiştir. Mekke vadisinin duvarlarından ikisinin de yıkılmasına neden olmuş ve Kâbe'nin basamakları, minber ve İbrahim kapısının iki kanadı sele kapılıp gitmiştir. Su seviyesi Harem'in orta bölümlerindeki kandillere kadar yükselmiştir. Buna rağmen insanlar ibadetten geri kalmak istememiş ve tavafı yüzerek gerçekleştirmişlerdir.⁷²¹ Tarihçiler, Mescit de iki yüz doksan kandilin yer aldığını kaydetmiş ve İbn Zebâle de kendi döneminde bu kadar kandilin var olduğunu kaydetmiştir. Bunlar şu şekilde konumlanmıştır; kible kısmında Süreyya kandili dahil olmakla birlikte seksen sekiz, Şam tarafından sonraki kısımda seksen beş, doğu bölümünden sonraki kısımda da kırk beş ve batı tarafından sonraki köşede yetmiş iki kandil bulunmaktadır.⁷²²

Bağdat surlarının 1198 senesinde tuğla ve kireçle inşasına başlanmıştır. Bu görevi emirler üstlenmiştir. Bu seneden sonra tamiratı bitirilmiştir. İnşa edilen surlar Bağdat kentini su baskını ve kuşatmalara karşı güvenli hale getirmiştir. Bu zamana kadar Bağdat'ın Sur' u bulunmuyordu denilmiştir.⁷²³

---

⁷¹⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 11/329.

⁷¹⁹ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 638. ; Ataş, "Abbâsîler Döneminde Mekke'de Meydana Gelen Sel Baskınları", 170.

⁷²⁰ Ataş, "Abbâsîler Döneminde Mekke'de Meydana Gelen Sel Baskınları", 170.

⁷²¹ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 639. ; Ataş, "Abbâsîler Döneminde Mekke'de Meydana Gelen Sel Baskınları", 170-171.

⁷²² İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 80. ; İbn Rüsteh, *el-A'laku'n-Nefise-Dünya Coğrafyası*, 95.

⁷²³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/94.

Bağdat'ta 1217 yılında Dicle Nehri suları bir hayli kabarmıştır. Yükselen sel suları nerdeyse Bağdat Mezarlarına kadar ulaşacak şiddete gelmiş ve aralarında iki parmaklık mesafe kalmıştır. Şehrin üst taraflarında da su seviyesinin geldiği noktayı gören bölge halkı bu sel sularının onları öldüreceğinden endişe etmiştir. İnsanlar sel felaketine yedi sekiz gece boyunca mahsur kalmış ve bugünleri uğursuz zamanlar olarak gördükleri kaydedilmiştir. Daha sonrasında sel sularının çokluğu gitmeye başlamış ve sokaklardan sular yavaş yavaş çekilmiştir. Bu sel baskını çok sayıda binanın harap olmasına yol açmıştır. Yaşanan sel felaketleri Bağdat kentini de bir hayli yormuş, bölge tepeciklerden oluşan bir görüntüye dönüşmüştür.⁷²⁴

Mekke'de 1223 senesi Zilkade ayının ortalarında ciddi bir sel baskını vuku bulmuştur. Sel suları Kâbe'ye ulaşmış ve orada bulunan insanların ölümüne neden olmuştur. Birçok kişi de sel sularına kapılarak oradan oraya sürüklenmiştir. Selden zarar gören binalar insanların üzerine yıkılmış ve birçoğu da bu şekilde hayatını kaybetmiştir. Sel ile ilgili "Şaban ayını yarısında idi" denilmiştir.⁷²⁵ Görüldüğü gibi çok sayıda insandan kimisi Kâbe'de ibadet esnasında kimisi sokaklarda kimisi de evinin altında kalarak hayatını kaybetmiştir. Ölümler bölge ahalisinin azalmasına neden olmuştur.

Bağdat' ta 1249 yılında sel baskınları meydana gelmiştir. Sel afeti yerleşim alanlarından birçoğunu harap etmiş ve bölgedeki büyük meskenlerin dahi çökmesine neden olmuştur. Camilerin çoğu hasar görmüş ve işlevini bir süreliğine kaybetmiştir. Üç cami hariç diğer camilerin hiçbirinde Cuma namazı kılınamamıştır. Bölge ahalisi, şehir sokaklarının sel suları ile dolmasından çok korkmuş ve ölümlerinin sulara kapılıp başka yerlere taşınmasından endişe duymuşlardır. Bu yüzden halifelerden bazılarının tabutu Rüsafa mezarlığına taşınmıştır. Rüsafa mezarlığına tabutu taşınanlar arasında "Muktesid b. Emir Ebu Ahmed el-Mütevekkil, oğlu Muktefi ile Muktefi b. Muktedir Billâh" ın olduğu kaydedilmiştir.⁷²⁶

Mekke'de 1253 senesinde bir sel faciasının yaşandığı kaydedilmiştir. O sene şiddetli yağmur yağışlarının ardından büyük bir sel felaketi meydana gelmiştir. Sel her ne kadar Mekke halkına zarar vermiş olsa da bu sular insanların rahatlmasına ve sıkıntılarını kurtulmasına vesile olmuştur. Zira bu yıl Mekke'de büyük bir kuraklık meydana gelmiş ve buna bağlı olarak gıda fiyatları aşırı derecede artmıştır. Ancak yağın yağmur neticesinde kuraklık sona ermiş ve fiyatlar düşmüştür.⁷²⁷ Bu hadisede görüldüğü gibi bir afet başka bir afetin hem doğmasına neden olmuş hem de ne kadar zarar ortaya çıkarmış olsa da diğer afetin izlerinin azalmasına yardımcı olduğu görülmüştür. Bu sel Abbasiler döneminin kayda geçen son seli olmakla birlikte Memlûkler döneminde Mekke'de vuku bulan sel baskınlarının ilki 1253 senesinde gerçekleştiği kaydedilmiştir. O sene yağmurun ardından

⁷²⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/179.

⁷²⁵ el-Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 638. ; Ataş, "Abbâsîler Döneminde Mekke'de Meydana Gelen Sel Baskınları", 171.

⁷²⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/329.

⁷²⁷ el-Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 639. ; Ataş, "Abbâsîler Döneminde Mekke'de Meydana Gelen Sel Baskınları", 171.

büyük bir sel felaketi yaşanmıştır. Sel her ne kadar Mekke halkına zarar vermişse de öncesinde yağın yağmur insanların rahatlamasına ve sıkıntılarında kurtulmasına vesile olmuştur. Zira bu yıl Mekke’de büyük bir kuraklık meydana gelmiş ve buna bağlı olarak gıda fiyatları aşırı derecede artmıştır. Ancak yağın yağmur neticesinde kuraklık sona ermiş ve fiyatlar düşmüştür.⁷²⁸

Mekke’de sıklıkla sel baskınlarının yaşanıyor olması artık insanların alışmasına ve bazen tarihe kaydedilmemesine bazen de sel felaketlerinin etkileri konusunda ayrıntıya girilmemesine yol açmıştır. Çoğu zaman bu gibi durumlarda maddi hasarlar gözle görülen kısım olsa da asıl arka planda psikolojik zorluklar yatmaktadır.⁷²⁹ Özellikle bölge halkının sel baskınları nedeniyle ölümü, nüfusun azalmasına buda iş gücü açığının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devamında tarım arazilerine, pazar yerlerine ve yük hayvanlarına verdiği zararlar da ekonomiyi baltalamıştır. Tüm bunlar fiyatlarda ciddi bir artışa yol açmıştır. Özellikle balçıkla dolan bostanların zarar görmesi gıda ürünlerinden hurma, un, buğday, yağ, helva ve mısırın fiyat artışına, hayvanların telef olması da et ve süt ürünlerinin değerinin çok üstünde satışa sunulmasına neden olmuştur. Su kuyuları da sel baskınlarında zarar görmüş ve su fiyatlarında da artış yaşanmıştır.⁷³⁰

Bağdat’ta 1256 senesinde bir sel faciacı meydana gelmiştir. Sel afetinin ayrıntılarını Medine’de yaşayan Faşan oğullarından bir kişinin yazmış olduğu mektuptan anlıyoruz. Bu sene Cemâziyelâhir ayında Irak’tan bazı kişiler kendilerine gelerek Bağdat’ta bir sel baskının yaşandığını söylemiştir. Sel çok sayıda kişinin boğularak ölmesine neden olmuştur. Sel suları kentin ortasına kadar ulaşmış ve hilafet sarayına girmiştir. Vezirin konağı da dahil olmak üzere üç yüz seksen tane ev harap olmuştur. Aynı şekilde halife mahzeni çökmüş, silah deposundaki malzemelerden birçoğu hasar görmüştür. Sel nedeniyle gemiler oradan oraya savrulmuş ve kentin içlerine kadar sürüklenerek adeta caddelerde yüzer olmuştur. Halk bu sel baskınından sağ kurtulamayacağını düşünmüş ve ölümlerini yakın görmüşlerdir.⁷³¹ Şairlerden bir tanesi “İradesi mahlukatta bir kader ile cari olan Allah, noksanlıklardan münezzeh ve yücedir. Hicaz diyarını ateşle yaktığı gibi Bağdat ’ı da sular altında bıraktı” demiş ve yaşanan sel felaketini izah etmiştir. Bunun üzerine Ebu Şâme “Bir senede Irak’ı sular altında bıraktı ve Hicaz’ı da ateşle yaktı” denilmesini tercih etmiştir. Yine Ebu Şâme o sene ülkelerin başına gelen felaketleri aşağıda yer verdiğimiz şiiri ile ifade etmiştir:

“Hicretin 654 senesinde Hicaz’da bir yangın çıktı.
Mescid-i Nebvî yandı, Bağdâd sular altında kaldı

⁷²⁸ Erol, “Mekke’de Memlûkler Devleti Döneminde Meydana Gelen Sel Baskınları”, 326. ; Ataş, “Abbâsîler Döneminde Mekke’de Meydana Gelen Sel Baskınları”, 171.

⁷²⁹ Ataş, “Abbâsîler Döneminde Mekke’de Meydana Gelen Sel Baskınları”, 173.

⁷³⁰ Cengiz, “Cahiliye Döneminde Emevîlerin Sonuna Kadar Mekke’de Sel Baskınları”, 489.

⁷³¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/348.

Tatarlar sene başında Bağdat'ı zaptettiler.
Bağdat'taki hilafet devleti çöktü
Halife Müstasım'ın tutunacağı yer kalmadı.
Hicaz'ın haline eyvah ve Mısır'a yanıyorum.
Şâm ülkesine selam olsun.
Ya Rab sen, diğer şehirleri korusun ve kullarına afiyet ver
Ey azamet ve ikram sahibi Rabbim."⁷³²

Şam' da 1269 senesi Şevval ayının 12' si pazar günü, daha önce bu zamanda böylesi görülmemiş bir sel afeti vuku bulmuştur. Afetin güneşli bir yaz gününde vuku bulması insanları şaşkınlık ve garip bir olay olduğu söylenmiştir. Sel suları birçok eşyayı telef etmiş ve yerleşim alanlarını harabeye çevirmiştir. İnsanlardan çoğu da boğularak hayatını kaybetmiştir. Özellikle sel baskınında Anadolu taraflarından gelen ve iki nehir arasında mola vermiş bulunan hacılar toplu olarak boğulmuştur. Oradaki halkın develeri ve yanlarında getirdikleri değerli eşyalar su baskınlarına kapılıp sürüklenmiştir. Bundan dolayı şehir kapıları kitlenmiştir. Lâkin sular, surların tepesinden ve Feradis kapısı' nı dan içeri sızmıştır. İbn Mukaddem hanı gibi yapılar su baskını altında kalmıştır. Sel çok sayıda eşyayı ve bölgeyi harabeye çevirmiştir. Bu sene Zilhicce ayının 17' sinde Sultan Melikü'z-Zahir, baştan başa memlekette bulunan içkilerin dökülmesini buyurmuştur. İçki yapımı için üzüm sıkılan ve siktirenler canları ile korkutulmuştur. Bu işten zarar görenlerin tazminatının ödenmeyeceği bildirilmiştir. Bu emrin ülkenin her yerine yayılması sağlanmıştır.⁷³³ Bir bölgede yaşanan afetler arttığında insanlar direkt yapılan kötü işlerde düzeltme ve bu işlerin sınırlandırılması yolunda yasak talep etmiştir. Umulur ki içki yasağı bu afetlerle bağdaşmaktadır. Yine bu senenin Şaban ayının 14' ü olan cuma günü Mekke'de bu devirde böylesi görülmemiş muhteşem bir sel felaketinin vuku bulduğu kaydedilmiştir. Sel baskını Mekke'nin Mullât bölgesindeki toprakların hepsini sürükleyerek Beyt' e biriktirmiştir. Harem adete bir gölete dönmüş ve minber bir kayığın denizde yüzmesi gibi yüzmüştür. Sel gecesini insanlardan hiçbirine rastlanmamış ve sadece sahur vaktinde bir erkeğe ibadet ederken rastlanmıştır.⁷³⁴

Şam' da 1284 senesi Şaban ayının 24' ü olan çarşamba günü şiddetli ve ani yağmurlar yağmıştır. Yeryüzüne şimşek ve yıldırımlar düşmüştür. Yağışlar nedeniyle mühim sel baskınları meydana gelmiştir. Sel afeti bir hayli kuvvetli olmuş, Feradis kapısının asma kilitleri kırılmıştır. Su seviyesi oldukça yükselmiş ve çok sayıda insanı su almış götürmüştür. Sel, Mısırlı askerlerin develerini ve yanlarındaki mülkleri alıp götürmüştür.⁷³⁵ Aynı zamanda o yıl Zilkade ayının 14' ü çarşamba günü Mekke'de şiddetli bir sel afeti daha vuku bulmuştur. Sel şehir üzerinde çok şiddetli bir etki bırakmış ve ayrıntılarını Mekke kadısı

⁷³² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/351-352.

⁷³³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/446.

⁷³⁴ el-Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 639.

⁷³⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/507-508.

Burhâneddîn b. Zuheyr' in naklettiklerinden öğrenilmiştir. Sel baskını dört gün boyunca artarak şehri esaret altına almıştır. Ancak cumartesi günü sel suları çekilmeye başlamıştır. Mescidi Haram ile çevresini ve bölge sakinlerinin çoğunu yok etmiştir. Mekke'nin içinden ve dışından yaklaşık beş yüz yetmiş kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Selin şiddeti nedeniyle Mekke halkı sel esnasında ve sonrasında korkuları sürmüştür. Belde yaşlıları daha öncesinde bu kadar şiddetli bir sel görmediklerini ifade etmişlerdir. Beytü'l-Haram' da ki suların yüksekliği 7 arşın ve 3 rub' ulaşmıştır. Bu durumda Mekke ahalisinin korkmasında haklılık olduğunu göstermektedir.⁷³⁶

Şam topraklarında 1286 senesinde kuvvetli yağmur yağışları meydana gelmiştir. Yağışlar sel afetine neden olmuştur. Bu ürkütücü sel afeti, bilhassa Şam' ın Salihye mahallesinde şiddetini daha çok hissettirmiştir. O yıl, Müslümanların halifesi, Hâkim Ebü'l-Abbas Ahmed sultanları ise Melik Mansur Kalavun' dur. ⁷³⁷

Trablus beldesi 1289 yılında fethedilmiştir. Bölge emin ve bayındırlık bir hale getirilmiştir. Şam ve Mısır'ın mahsulleri burada yer almaktadır. Ceviz, muz, kar ve kamışlar burada bulunuyordu. Kentte sel suları yüksek yerlere kadar ulaşmıştır. Eskiden bu bölgele de birbirinin yakınında üç kent bulunuyordu. Sonrasında birleşmişler ve tek şehir haline getirmişlerdir. ⁷³⁸

İbn ez-Zübeyr (ö. 708/1308) ibadetlerinin çokluğu ile tanınan şahsiyetlerden biridir. Öyle ki o, kimsenin yapmadığı ibadetleri yapardı denilmiştir. 1292 senesinde bir sel afeti meydana gelmiştir. Sel sularının seviyesi Beytullah'ı görünmeyecek hale getirmiştir. Bu esnada İbn ez-Zübeyr tavaftan geri kalmak istememiş ve yüzerek tavaf etmeye başlamıştır. Mücâhid bunu şu şekilde ifade etmiştir: "İnsanların yapmaktan acze düştükleri tek bir ibadet dahi yoktur ki, İbn Zübeyr onu yapmaya muktedir olmasın. Zira, mescidi bir sel vurmuştu da yine de yüzerek onu tavaf etmişti." ⁷³⁹

Mısır'da 1300 senesinde, sağanak sağanak yağmur yağmış ve yollarda çamur akar olmuştur. Ardından büyük bir sel faciası vuku bulmuştur. Taşkınlar halkın kentte dolaşımına mâni olmuştur. Çoğu kimse isteyerek ya da istemeyerek de olsa ailesini de yanına alarak kentten gitmişlerdir. Onlar kurtulmak için yer değiştirmişti fakat afet yol şartlarını daha da zorlaştırmıştır. Çamur seli onların hareket etmesini zorlaştırıyor ve çocuklarını sırtlarına alarak yol almaya çalışıyorlardı. Bineklere ve birbirlerinin sırtlarına yüklenerek hareket etmek oldukça zorlaşıyordu. Pek çok olumsuz neden onların yerlerinden oynadığına pişman edecek şekilde üst üste gelmiştir. İnsanlar ve hayvanlar için erzak azlığının doğurduğu

⁷³⁶ Sabri Paşa, Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke, 2. c. 789-790.

⁷³⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/513.

⁷³⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/521.

⁷³⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*, 4/326. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 13/532. ; es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 219.

açlık, yağmurların fazlalığı, bozulan yollar, şiddetli soğuklar ve eşyaların noksanlığı hem insanların hem hayvanların güçsüzleşmesine neden olmuştur. ⁷⁴⁰

Ba'lebek kentinde 1317 yılı Safer ayında, bir sel baskını hadisesi meydana gelmiştir. Şiddetli yağışlar meydana gelmiş, su kaynakları buldukları yerleri aşmış, şimşek ve yıldırım düşmüştür. Neticesinde kentin kuzey doğu surlarında bir sel felaketi meydana gelmiştir. Selin derinliğinin kırk zirâ surların genişliğinin de beş zirâ olduğu kaydedilmiştir. Fakat sel suları, surları aşmış ve şehrin içine girmiştir. Su baskını, kalenin sağlam olan bir burcunu ve her iki yanındaki yerleşim yerlerini tahrip etmiştir. Sel suları şehirde, otuz zirâ genişliğinde beş yüz zirâ uzunluğunda bir kanal ortaya çıkarmıştır. Sular kentin batı kısmına doğru akmaya başlamış ve önüne gelen eşyaları alıp sürüklemiştir. Selin geçtiği her yer ve her şey harabeye dönmüştür. Ahalinin boşlukta olduğu bir anda sel baskını şehri istila etmiş ve bölgenin üçte birinden fazlasını yok etmiştir. Sel taşkınları camiye girmiş ve orada yaklaşık bir buçuk metre yükselmiştir. Caminin batı duvarını tahrip eden sel taşkınları camide bulunan eşyaları, kitapları ve mushafları harap etmiştir. Ayrıca caminin toprağı kaymış ve sürüklenmiştir. Enkaz altında kalan çoğu kimse hayatını kaybetmiştir. Camide olup hayatını kaybedenler arasında Sel, Baalbek'in halkından yabancılar dışında ahalden yüz kırk dört kişi hayatını kaybetmiştir. Bunun sonucunda altı yüze yakın bina ve iş yeri yıkılmış yaklaşık yirmi bahçenin ağaçları da yıkılarak sel baskınına kapılmıştır. "Eminiye Medresesi" ve sekiz adet değirmen kullanılmaz hale gelmiştir. Tüm bunların yanı sıra suyun ulaşmış evleri yıkmadığı ama içindekileri yok ettiği birçok insan olmuştur. Yine o yıl, Nil Nehri'nin suları daha önce görülmemiş bir seviyede artmıştır. Sele maruz kalan çok sayıda şehir viraneye dönmüş ve orada bulunan insanların neredeyse tamamına yakını sular altında kalarak boğulmuştur. "Menyetü's-Seyrec" su baskınına maruz kalmıştır. Burada bulunan ahalinin büyük miktarda malı telef olmuştur. ⁷⁴¹

Trablus'ta, Türkmenlerin üzerine 1318 yılı Safer ayının 2' sinde büyük bir fırtına esmiştir. Fırtına, on bir kişinin ölümüne neden olmuştur. Ölenlerin arasında emirleri olan Turali, emirin eşi, iki kızı, oğullarından olma iki torunu ve cariyesi yer almaktadır. Başta develer olmak üzere çok sayıda hayvan telef olmuştur. Eşyalarının çoğu sel sularına kapılarak yok olmuştur. Fırtına, bir deveyi on mızrak kadar yükseklerle çıkarıp yere geri fırlatıp parçalanmasına neden olacak şiddetteymiş. Daha sonrasında fırtınayı soğuk bir hava ve yağış takip etmiştir. Bu durum neredeyse yirmi dört köyün ekinini mahvetmiştir. Çölde bulunan insanların yaşanan afetlerden dolayı evlerine ulaşmaları bir hayli zorlaştırmıştır. ⁷⁴² Yine bu sene Receb ayının sonunda, Suriye'nin önemli kentlerinden biri olan Humus şehrinin dış taraflarında şiddetli bir sel faciası vuku bulmuştur. Sebep olduğu hasarlar bir

⁷⁴⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/59.

⁷⁴¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/152-153.

⁷⁴² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/159.

hayli büyüktür. Şehre girmek üzere olan sel sularını hendek engellemiştir. Ramazan ayında da Silmiye ve Şûbek' te muazzam bir sel baskınının yaşandığı bilinmektedir.⁷⁴³

1319 senesinde Muharrem ayının başında Şam' da muhteşem bir fırtına felaketi yaşanmıştır. Çok sayıda ağaç kökünden sökülmiş ve kimi duvarlar çökmüştür. Bu yılın Ramazan ayının 5' inci günü olan çarşamba günü Şam' da muazzam bir sel afeti vuku bulmuştur. Sonucunda pek çok eşya harap olmuştur. Durmak bilmeyen sel akıntısı "Ferec" kapısından kente girmiş ve neredeyse Akabeye ulaşacak şekilde artmıştır. Durumdan endişe duyan halk bulunduğu yeri terk etmiş ve başka yerlere göç etmişlerdir. Lâkin "Vabilissuk" ile "Hüseyniye" bölgelerine düşen yağıştan dolayı ortaya çıkan bu sel pek uzun sürmemiştir.

744

1320 yılı Şaban ayında, Tartarlar sert bir soğuğa ve zorlayıcı bir sel afetine yakalanmışlardır. Tatar hanı olan Ebû Said kötü alışkanlıkların önüne geçmek için İçkileri döktürmüş ve içkili mekanları kapattırıştır. Halka lütuf ve ikramda bulunmuştur. Bu felaket onları Allah'a yaklaştırmış ve Müslüman olmalarına vesile olmuştur.⁷⁴⁵ İnsanlar, türlü türlü afetler yaşadıkları zaman devlet büyüklerinden bölgede sürdürülen içki, içki mekanları ve şarkılı ortamlara son verilmesini talep etmektedir. Bazen de Halife ve sultan talep olmadan bu durumlara çare üretmektedir.

Nil Nehri'nin su seviyesi, 1324 yılı Şaban ve Ramazan aylarında inanılmaz derecede yükselmiştir. Halk, yüz yıldır bu denli bir yükselmeye tanık olunmadığını söylemiştir. Arazinin üzerini istila eden sel sular üç buçuk ay boyunca topraklarda kalmıştır. Bu sel baskını sırasında birçok sazlık su altında kalmış ve bu alanlar için zarardan çok yararı fazla olan bir durum olmuştur. Bu senenin Cemâziyelâhir ayının ortasına denk düşen bir perşembe gecesi yatsı vaktinden sonra ay tutulması hadisesi vuku bulmuştur.⁷⁴⁶

Mısır'da 1324 senesi Cemâziyelevvel ayında, eşi benzeri görülmemiş yağışlar yağmıştır. Yağmur, Nil'in su seviyesinin önemli ölçüde yükselmesine neden olmuştur. Bu olay günlerdir böyle devam etmiştir. Aynı şekilde bu yılda Bağdat'ta Dicle Nehri'ni taşımış ve şehri sular altında bırakmıştır. Mağdur olan bölge halkı altı gün kentten dışarı çıkamamıştır. Kentin kapılarını açamamışlar ve kent sanki denizin ortasında yüzen bir gemiyi andırmıştır. İnsanlardan birçoğu sel sularına kapılarak boğulmuştur. Şehir halkının mallarından sayılamayacak kadar büyük miktarı yok olmuştur. İnsanlar umudunu yitirmiş ve öleceklerini düşünerek birbirleriyle vedalaşmaya başlamışlardır. Mushafları başlarının üstünde taşımışlardır. Kadılarından ayanlara kadar herkesin bu konuda böyle yaptığı kaydedilmiştir. Korku dolu anlar geçiren halka Allah ihsanda bulunmuş ve sular çekilmiştir. Şehir eski haline geri dönmüştür. Kimi söylenenlere göre Bağdat'ın batısında yer alan altı

⁷⁴³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/161.

⁷⁴⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/167-169.

⁷⁴⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/175.

⁷⁴⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/194-195.

bin altı yüz mesken su altında kalmış ve hasar gören eşyalar yaklaşık on yıla kadar onarılamamıştır.⁷⁴⁷

Belbis beldesi 1326 yılında Kurban Bayramı'nda sel baskını ile karşı karşıya kalmıştı. Bayram namazı kılınamamış, kurban eda edilememişti ahali beldeden gitmişti ve çok sayıda mesken, bahçe telef olmuştu. Bu Belbis' te epeydir şahit olunmamış bir durumdu. ⁷⁴⁸ Ürdün'de İrdib iline bağlı Aclûn beldesinde de 1327 yılı Zilkade ayının 22' sinde, muhteşem bir sel faciası vuku bulmuştur. Bu sel baskını, sabah vakitlerinden ikinci vakitlerine kadar süre gelmiştir. Şehirdeki cami, çarşı, iş yerleri ve birçok meskeni yıkıp viraneye çevirmiştir. Sel baskının da yedi kişi boğularak hayatını kaybetmiştir. Yaklaşık 1.000.000 dirhem ederinde zarar ortaya çıkacak kadar insanların eşya ve hayvanı yok olmuştur. ⁷⁴⁹

Mekke'de 1329 senesi Zilhicce ayının 26 perşembe gecesinde, enteresan bir şekilde yağmur yağmamasına rağmen yirmi gün boyunca yerde kalan büyük bir sel faciası vuku bulmuştur. Sel baskını Muallât ile Ebtah'taki⁷⁵⁰ su kaynaklarını, bostanları ve Harem'i sularla doldurmuştur. Uzun süre sele maruz kalan insanlar çabalarına devam etseler de zor durumda kalmışlardır.⁷⁵¹ Genellikle Mekke'yi etkileyen sel sularının şehrin doğu yakasından içeri girdiği kaydedilmiştir. Doğudan gelen bu yağmur birikintileri dar geçit olan Vâdî-i İbrâhîm'i güzergahı bellemiş ve buradan süratle fıskırarak çevresindeki dükkanlara ve evlere zarar vermiştir. Bu sular kuzeydoğudan güney batıya meyilli bir biçimde uzanan bir vadide birikmektedir. Aynı zamanda sel suları sürüklediği balçık ile tahta gibi malzemeleri ve canlıları Beytü'l-Harâm' a yığmaktadır. Böylece Kâbe'i Muazzama' ı endişe verici bir duruma düşürmektedir. ⁷⁵²

Humus' ta 1332 senesi Muharrem ayının 9' uncu gününde şiddetli bir sel felaketi meydana gelmiştir. Çok sayıda insan, hayvan ve mülk harap olmuştur. Naib Hamamında gelin çıkarma hazırlığı yapan iki yüz kadın da selden nasibini almış ve boğularak hayatını kaybetmişlerdir.⁷⁵³ Şaban ayında Fırat Nehri'ndeki su miktarı eşi benzeri görülmemiş bir seviyeye yükselmiştir. Bu dalgalanma on iki gün boyunca devam etmiştir. Bu su baskını Rahbe' deki çok sayıda binanın yıkılmasına yol açmıştır. Deyr-i Büser yakınındaki bir köprü çökmüş ve köprüde onarım çalışmalarına başlandığı sırada yeni bir darbe alarak köprü ikinci kez çökmüştür. Bu olayın ardı sıra fiyatlarda pahalılaşıma meydana gelmiştir.⁷⁵⁴ Aynı zamanda o yılın Zilhicce ayında Mekke'de sıklıkla yağmur yağmış, şimşek çakmış ve sel

⁷⁴⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/202-203.

⁷⁴⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/219.

⁷⁴⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/232.

⁷⁵⁰ Ebtah Mekke ve Mina arasında bulunan bir bölge olup "kumlu, çakıllı dere, suyun yayılarak aktığı geniş tabanlı vadi" anlamlarına gelmektedir. Salim Ögüt, "Ebtah" (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1994), 10/82-83.

⁷⁵¹ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 639.

⁷⁵² Cengiz, "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", 172-173.

⁷⁵³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/255-256.

⁷⁵⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/257.

meydana gelmiştir. Şimşek üç kez düşmüş ve üç ayrı yere zarar vermiştir. Bunlardan ilki Ebû Kubeys⁷⁵⁵ üzerine düşmüş ve bir insanın ölümüne neden olmuştur. İkinci şimşek Mina'da Mescid-i Hayf' a düşerek bir kişinin ölümüne neden olmuştur. Üçüncü şimşek de Ci'râne' ye düşmüş ve iki insanın ölümüne yol açmıştır. ⁷⁵⁶

Mısır'da 1337 yılı Rebülevvel ayının 23' üncü günü olan pazar akşamı, güneş battıktan sonra muazzam bir fırtına çıkmıştır. Bu durum çok uzun zamandır Mısır'da görülmemiş bir hadisedir. Fırtınanın ardından şimşek ve yıldırımlar yere düşmüştür.⁷⁵⁷ Yine bu senenin Cemâziyelevvel ayının 10' unda perşembe günü Mekke'de sağanak sağanak yağmur yağmış yağmıştır. Gece erken saatlerde başlayıp gece yarısına kadar devam eden yağmur, uzun süredir yaşanmayan sel baskınına da beraberinde getirmiştir. İnsanlar, sel baskınına birçok yerden engellenmeye çalışmıştır. Bathâ taraflarından gelen sel suları Mescidin kapılarından kimisini parçalanmış su üstünde yüzdürmüştür. Kâbe'nin içerisine giren sel suları burada oyuk meydana getirmiş ve minberler sağ sola hareket eder olmuştur. İçerideki su seviyesi birkaç zirâ yükselmiştir. Direklerin etrafında iki adam boyunda su göletleri oluşmuştur. Sel felaketinin gücü direkler kuvvetli olmasaydı onları da yerinden sökecek kadar şiddetliymiş. Sular Kâbe'nin eşiğini yarım arşından fazla hatta neredeyse iki arşın kadar yükseltmiştir. Kâbe'nin yanında ise su derinliği bir adam boyuna uzanmıştır. Etkisi bu denli olan sel insanlara ve meskenlere zarar vermiştir. Otuz yahut otuzu aşkın miktarda konut harap olmuş ve sayısızca eşya telef olmuştur. Tavaf alanındaki kandillere kadar ulaşan su tufanı, bazı vatandaşların sele kapılıp boğulmasına neden olurken seddin altında kalan altmış kişi de hayatını kaybetmiştir. Eserlerde selden nasibini almış ve kitaplar kubbesindeki eserler su almıştır. İnsanlar uzun süre bu durumun ortaya çıkardığı olumsuzlukları gidermeye çalışmışlardır.⁷⁵⁸

1360 senesinin Safer ayında (Şubat) yoğun bir kar yağışı yaşanmıştır. Aylardır susuz kalan halk artık ne yapacaklarını şaşırılmış bir durumdaydılar. İnsanlar çeşitli zahmetlerle suya ulaşıyorlar ve bahçeler susuzluktan adeta küskün gibi mahsul vermeyerek çoraklaşıyordu. Su bulamayan halk, su kıtlığı nedeniyle birbirlerine şiddet uygulamış ve gürz adı verilen ağır topuzlarla birbirlerine saldırmışlardır. Suya ulaşmak isteyen insanlar bu yolda yüklü harcamalar yapmışlardır. Bilhassa su sıkıntısı aralık, ocak aylarında ve şubat ayının başlarında su kıtlığı çok hissedilir bir durumdaymış. Suriye'nin güneyinde konumlanan Havran bölgesi taraflarındaki insanlar da suya ulaşmak için uzun mesafeler kat ediyordu. Bu durum kar ve yağmur yağınca sular yükselinceye kadar devam etmiştir. Ocak ayının

---

⁷⁵⁵ "Allah yeryüzünü dağlara sabitlemiştir. Yeryüzüne kondurulan ilk dağ Ebû Kubeys dağıdır. Bütün dağlara o kayadan bir çivi koydu; ilk çivi koyduğu dağ Ebû Kubeys dağıdır. Mekke'ye bu nedenle Ümmülkürs ismi verilmiştir". el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 37.

⁷⁵⁶ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 639.

⁷⁵⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/289.

⁷⁵⁸ Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke*, 2. c. 790. ; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/289. ; el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 639.

sonundan şubat ayının sonlarına kadar sürekli yağmurlar yağmış ve sular akmaya başlamıştır.⁷⁵⁹

Bu senenin Zilhicce ayında sayısız yer ve ondan önceki aylarda gerçekten hiddetli bir sel felaketi meydana gelmiştir. Baalbek kentinde bu sel afetinin kanıtlarına tanık olunmuştur. Bir hayli fazla ağaç bu nedenden ötürü yıkılmıştır. Sayısız yer harap olmuş ve çökmüştür. Pek çok yerde halen su baskının izleri görülmektedir. Selin yaşandığı mıntikalardan biriside Ca'lus bölgesidir. Ca'lus' ta yaşanan sel faciası mülklerin büyük bir kısmını yok etmiştir. Sel faciası sonucunda hakimler ve bölgenin önde gelen bazı isimleri sular altında kalarak hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu kimseler bir dorukta beklerken ansızın gelen su baskını ile karşı karşıya kalmışlar ve kaçamayıp hayatlarını yitirmişlerdi. Hissetü Cemal çevresinde de ağaçları, hayvan sürülerini ve bağları yok eden bir sel afeti vuku bulmuştur. Halep'te meydana gelen sel faciasında aralarında Türkmenlerin ve diğerlerinin olduğu pek çok sayıda insanın, çocuğun, sürünün ve develerin mahvolduğu bilinmektedir. Ayrıca Halep halkının başına bir felaket gelmekle kalmamış o bölge civarlarına büyüklüğü 700 dirhem olan ki kimisi daha büyük ya da küçük olan dolu taneleri yağmıştı.⁷⁶⁰

Mısır'da 1361 senesi Şevval ayının başlarında, Nil Nehri'nin su seviyesi normalin üzerine çıkmıştır. Bu durum taşkınlara yol açmış ve etrafta su birikintileri oluşmuştur. Su baskınlarını beraberinde fırtına takip etmiştir. Bu felaketlerden ötürü çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Neredeyse her gün iki bin kişinin öldüğü kayıt altına alınmıştır. Olumsuz olan bu ortam da hastalıklar da ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. İnsanların yaşam kalitesi daha kötü bir seyir almıştır. Hayatını kaybeden insanlar bu kadar fazlayken iş gücü adına büyük bir baltalama ortaya çıkmıştır. Bu durumun olağan sonucun da ekonomik sıkıntılar demektir. Özellikle şeker, su ve meyvelerin fiyatları aşırı derecede artmıştır. 1361 yılı Muharrem ayında 14' ü salı gecesini bir ay tutulması gerçekleşmiş ve bulutların altında oluşu şeklinde doğmuştur. Yatsı vaktinde git gide baş göstermiştir. Fakat vaiz küsuf namazını yatsı vaktinden önce kıldırmıştır.⁷⁶¹

1363 yılı Cemâziyelevvel ayında suların yükselmesi nedeniyle nehir suları taşmıştır. Beredi Nehri'nden akan sular at pazarı yanındaki tören alanını tamamıyla sarmış, orada kayıklar su yüzüne başlamıştır. Sel sularının ortasında kalan halk kayıklarla oradan oraya geçmeye çalışmıştır. Bu durum birkaç hafta bu şekilde devam etmiştir. O kadar ki Saltanat naibi ve askerler törene gelememiştir. Bu sel baskını insanları hayrete düşürecek kadar fazlaymış ve sel suları ulaştıkları yerleri harabeye çevirmiştir. O bölgede yer alan pek çok yapı yıkılmış, evler çökmüştür. Sel baskınından iş yerleri de etkilenmiş ve değirmenlerin birçoğunu faaliyetsiz hale getirmiştir.⁷⁶² Şaban ayının 15' i salı günü, Melikü'l-Mansur sultanlıktan azat

⁷⁵⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/408.

⁷⁶⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/415.

⁷⁶¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/448.

⁷⁶² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/449.

edilmiş ve yerine Melikü'l-Eşref Nasirüddin Şaban geçmiştir. Aynı gün yıldırımlar çakmış ve yağmur yağmıştır. Yağan yağmur çok fazla olduğu için kanallardan sular fıskırması ve yollarda su birikintileri meydana gelmiştir. Bu durum haziran ayının 5' inci günü vuku bulmuş olduğu için insanlar hayrete düşmüştür. ⁷⁶³ 1364 senesi Rebîülevvel ayının 5' i perşembe sabahında da nehrin suları çok şiddetli bir şekilde yükselmiştir. Bunun nedeni çok fazla yağmurun yağmasıdır. Sûkü'l-Hayl toplu olarak su baskınına maruz kalmıştır. Babü'l-Feradis' in dışına kadar çıkan sel suları Yelboğa Camii'nin civarında bulunan tahta köprü ve Zülabiye Köprüsünü yıkmıştır. ⁷⁶⁴

Mekke'de 1369 senesinde yağan fazla yağmurlar nedeniyle taşkınlar ortaya çıkmış ve o günün yatsı vaktinden ertesi günün öğlen vaktine kadar devam etmiştir. Sel tufanı Kâbe'ye kadar ulaşmıştır. Su seviyesi Kâbe kapısı kilidinin kulp kısmına ulaşmıştır. Bu suların iki insan boyunu aştığını göstermektedir. Yağmur ve su baskını dondurucu soğuğu da beraberinde getirmiştir. Her afetin doğal ama bir o kadar da can acıtan sonucu elbette başta can sonrasında mal kaybı olmuştur. Bu sene yaşanan sel tufanı yaklaşık bin kişinin ölümüne sebep olmuştur. Bini aşkın meskende kullanılamaz hale gelmiş harap olmuştur. Kırk deveden oluşan bir kabile de bu sele yakalanmış ve yükleriyle birlikte hayvanlarını ve sayılamayacak kadar çok malları sele kapılıp telef olmuştur.⁷⁶⁵

---

⁷⁶³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/451.

⁷⁶⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, 14/456.

⁷⁶⁵ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 640.

SONUÇ/SONUÇ VE ÖNERİLER

İslam tarihinde insanlığı psikolojik, sosyal, siyasal ve ekonomik yönden etkileyen birçok önemli afet ve salgın hastalık meydana gelmiştir. İlk devirden günümüze kadar yaşana gelen felaketler insanların korkulu rüyası haline gelmiş, devletleri ve milletleri her anlamda cefa içine düşürmüştür. Toplumdan topluma yaşanan olaylar ve karşılama şekilleri değişmiştir. İnsanlar afetlerin nedenleri konusunda dini inançlarına ve yaşadıkları siyasi dönemin etkisine göre açıklamalar bulmaya çalıştığı görülmüştür. Doğal afetleri idrak edebilmede din ve dini deliller yardımıyla anlamaya çalışma eğiliminin yanında dönem yöneticisine yapılan bir baş kaldırının neticesinde de başlarına bir felaketin geldiği düşüncesinin de olduğu görülmüştür.

Felaketslere karşı hadisler ışığında, Hz. Peygamber'in tavsiyeleri, alınan tedbirlerin başında gelmektedir. Tövbe dilemek, Kur'an okumak ve dua etmek gibi manevi çözümlerin yanında dönemin malzeme ve bilgisi de yöntemler içerisinde sayılmıştır. Başa gelen felaketslere Allah tarafından gönderilmiş, sabredilmesi gereken bir ceza bazen sabrın müjdesi olarak algılanması onların afetlerle baş etmesini daha çok kolaylaştırmıştır. Ceza masum insanlara uğradığında ise şehitlik mertebesi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Yaşanan tüm hadiseler karşısında Allah ile olan bağlar sorgulanmış kimi ceza kimi bir lütuf olarak hadiseler yaklaşmıştır. Bu inanış kader ve kazaya teslimiyeti beraberinde getirmiştir. Allah'tan gelene sabır, şükür ve umutla yaklaşarak bu duyguların canlı kalması sağlanmıştır. Dolayısıyla Allah'ın kaderine razı olmak korku ve ümitsizliğe karşı koruyucu bir kalkan görevi üstlenmiştir. Bu düşünme yapısından kaynaklı bazı problemlerde ortaya çıkmış, kimileri yaşanan felaketslere karşı saf kaderci bir anlayış benimsemiştir.

Toplumun geniş kesinlerini maddi ve manevi etkileyen sorunların çözümü kesinlikle kolay olmamış ve insanların yaşanan felaketsler karşısında dönemin şartına göre çeşitli önlemler aldığı bilinmektedir. Ayrıca yönetimden sorumlu olan yöneticiler, sorunların çözüm noktasında takındıkları tavır önemli bir yer tutmuştur. Sorunların çözümü için yapılan kişisel katkılar ve fedakarlıklarda yöneticilerin yaşanan olaylar karşısındaki siyasi gücünü göstermektedir. Doğal afetler ve salgın hastalıkları ister Abbâsîler öncesi dönem de olsun isterse Abbâsîler döneminde meydana gelen felaketsler can ve mal kaybı, göç hareketleri, açlık ve siyasi etmenler üzerinde etkili olmuştur. İnsanlar, maruz kalınan olaylar karşısında pek çok önlemler alarak karşılaştıkları felaketsleri en az zararla atlattırmaya çalışmışlardır. Yaşanan afetler insanoğlunun genetik yapısını etkilemiş ve doğasını bozmuştur. Kıtık dönemlerinde insanlar kendi çocuklarını ve birbirlerini yer hale gelmiştir. Gücsüz düşen bünyeleri dış tehlikelerden kendilerini savunmaya müsaade etmemiştir.

Abbâsîler döneminde yaşanan doğal afetler neticesinde bazı yerleşim alanları büyük zararlar alırken bazıları tamamen yok olmuş ve çok sayıda insanın öldüğü tarihte kayıtlara

geçmiştir. Çalışmamızdan anlaşılacaktır ki doğal afetler, normal yaşamın seyrini değiştirmiş ve birçok felaketle insanları uzun yıllar karşı karşıya bırakmıştır. Bir afet bir diğer afetin habercisi olmuştur. Kuraklık büyük bir kıtlığı, kıtlık salgın hastalıkları beraberinde getirmiştir. Zincirleme şekilde devam eden afetler bazen de üst üste gelerek çözüm durumlarını bir hayli zorlaşmıştır. Abbâsîler kadar uzun bir hanedanlığın doğal afetlerle yara aldığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *Kitâbü'l-Meğâzî-Hz. Peygamber ve Dört Halife*. çev. Üyesi Ahmet Şen-Üyesi Ramazan Önal. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Abdülaziz bin Mahmud el-İsfahani. *Tarihu Sini*. Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Abdülazîz ed-Dûrî. "Bağdat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/425-433. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Abdurrahman İbnü'l-Cevzî. *el Muntazam Fî Târîhi'l Ümem'de Selçuklular (H. 430-485: 1038-1092)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Abdurrezzak b. Hemmam. *el-Musannef*. çev. Habîbürrahman el-A'zam'î. Beyrut, 1403.
- Aycan, İrfan. "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1996.
- Aksoy, Ömer Asım. *2/Deyimler*. İnkılap Kitabevi, 7. Basım, 01 Ocak 2013.
- Ağırman, Ali. *H. Adem'den Hz. Muhammed'e İslam Medeniyetine Etki Eden Doğal Afetler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Alican, Mustafa. "Fatimî Halifesi el-Müstansır Billâh Döneminde Mısır'da Yaşanan Sosyo-Ekonomik ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme". *Tarih Dergisi* 59 (01 Aralık 2014), 1-26.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 12. Basım, 2018.
- Akarsu, Emine. *Türkiye Selçuklu Devleti Döneminde Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar (Kuruluştan Yıkılışına Kadar)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Arslan, İhsan. "Muktedir Döneminde Abbâsîler'de Sosyal Hayat". *İSTEM* 17 (01 Aralık 2011), 123-154.
- Arslantaş, Nuh. *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003.
- Arslantaş, Nuh. "Zelzele". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2013
- Azizova, Elnure. "Tihâme". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 41. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2012.
- Ataş, Hacı. "Abbâsîler Döneminde Mekte'de Meydana Gelen Sel Baskınları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64/1 (31 Mayıs 2023), 163-176.
- Ateş, Süleyman. *Kuran Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2002.
- Avcı, Casim. "Tebük". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/227-228. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Avcı, Casim. "Medâin". C. 28. Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2003.
- Aybar, Meriç. "Osmanlı Devletinde Kitlık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği". *Mavi Atlas* 5/2 (30 Kasım 2017), 474-488.
- Azimli, Mehmet. *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Bilay (Bilimsel Araştırma Yayınları), 2018.

- Arık, F. Şamiş. "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Meydana Gelen Depremler". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 16/27 (1992), 13-32.
- Aliev, Saleh Muhammedoğlu. "Erdebil". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1995.
- Arkal, Mehmet. "Arşın". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 3. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1991.
- Aykaç, Mehmet. "Cebert". C. 7. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1993.
- Besli, Ertan. *Eski ve Orta Türkçe Hayvan İsimlerinin Etimolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Batır, İsmet Burak. "Orta Çağın Yitik Şehri: Müslümanlar Tarafından Fethinden XII. Yüzyıl Başlarına Kadar Errecân". *Tarih Dergisi* 78 (2022).
- Balamir, Süleyman. *Türkiye'de Çöl Çekirgesi Salgınlarına Karşı Mücadele Metodları*. İstanbul: Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, Koruma ve Kontrol Genel Koruma Müdürlüğü, 1990.
- Bilge, Mustafa L. "Kerek". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2022.
- Bazın, Marcel. "Kum". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 26. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2002.
- Bostan, İdris. "Ba'lebek". C. 5. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1992.
- Bıçakçı, Ayşe Beyza. "Depremin Psikolojik Etkileri ve Yardım Çalışanları" 14/1 (2023).
- Bilge, Mustafa L. "Ahvaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/192-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Bilge, Mustafa L. "Cuhfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/82-83. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1993.
- Bilgili, Ali Sinan. "Tebriz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/219-222. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Baytimur, Suha Oğuz-Tatar Özcan. "Osmanlı Devleti'nde Çekirge İstilaları ve Sosyo-Ekonomik Hayata Etkileri (1789-1839)". *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi* 8/23 (2020).
- Boran, Mustafa. "Fıkıhta Çekirgenin Hükmü". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2020).
- Bozkurt, Nahide. *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Lazkiye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2003.
- Baktır, Mustafa. "İstiskâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 23. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2001.
- Bozkurt, Nebi-Küçükbaşçı. Mustafa Sabri. "Medine". C. 28. Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2003.

- Canbolat, Burcu B. vd. *Deprem*. Ankara: Odtü Geliştirme Vakfı Yayıncılık, 2006.
- Celâleddîn Suyûtî. *Halifeler Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2., 2015.
- Cengiz, Ercan. "Cahiliye Döneminde Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları". *Atatürk Üniversitesi Yayınları* 75/1 (2022), 485-491.
- Ceylan, Abdullah-Kömüşçü, Ali Ümran. "Meteorolojik Karakterli Doğal Afetlerin Uzun Yıllar ve Mevsimler Dağılımları". *İklim Değişikliği ve Çevre* 1/1 (2008), 1-10.
- Çubukçu, Asri. "Halîme". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 15. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1997.
- Çalık, Bünyamin. "Açlık ve Kıtık Bağlamında Doğal Afetlerin Şer'î Hükümler Üzerindeki Etkisi". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (28 Temmuz 2023), 431-451.
- Çelebi, Muharrem. "Envâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 15. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- Çelik, İbrahim Halil-Öztürk, Ercüment. "Sel Afetleri Hakkında Genel Bir Derleme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/72 (2020).
- Duman, M. Fatih-Dindi, Korkut. *Cahiliye Döneminde Sosyal Hayat*. Ankara: NY Matbaacılık Yayıncılık, 1. Basım, 2022.
- Demir, Alpaslan. "Osmanlı Devleti'nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu". *Erdem* 67 (01 Aralık 2014), 33-45.
- Demir, İmdat. "Çekirge Kelimesi Üzerine". *Dil Araştırmaları* 14/14 (01 Haziran 2014), 189-200.
- Demirkent, Işın. "Misis". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2020.
- Dia. "Ammûriyye". C. 3. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 991.
- Duvarcı, Ayşe. "Atasözü ve Deyimlerde Yel ve Sel Kavramlarının Anlamlandırılması". *Gazi Türkiyat* 1/8 (2011).
- Doğal Afetlere "Doğru" Bakış: Deprem*. Ankara: Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, 1. Basım, 2003.
- Ebû Muhammed Takıyyüddin Ahmed el-Makrîzî. *İğasetü'l-Ümme Mısır'da Kıtıklar ve Mali Krizler*. ed. Mehmet Azimli. Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Ebû Hanîfe Ahmet b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî. *el-Ahbâru't-Tivâl*. çev. Z. Akman-H. Z. Aytemür. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud el-Belâzürî. *Ensâbü'l-Eşrâf*. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2022.
- Ebû Cafer Muhammed İbn-Habîb. *el-Muhabber*. ed. Mehmet Azimli. çev. Adem Apak- İsmail Güler. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım. 2018.
- Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, İbn-i Hişâm. *es-Siretü'n-Nebeviyye (Siret-i İbn Hişam)*. çev. Hasan Ege. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.

- Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî. *Tarihu'l İslam*. çev. Muzaffer Can. İstanbul: Cantaş, 1994.
- Ebû Alî Ahmet b. Ömer b. Rüsteh. *el-A'laku'n-Nefise-Dünya Coğrafyası*. çev. Ali Fuat Eker. Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî. *el-Meğâzî*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmet el-Büstî. *Es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*. çev. Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Saib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî. *Kitâbü'l-Esnâm*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Ebû'l-Hasan Muhammed b. el-Zebâle el-Medenî el-Mahzûmî. *Ahbâru'l-Medîne*. çev. Fatih Mehmet Yılmaz. Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Ebû'l Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî. *Ahbâru Mekke*. çev. Yunus Vehbi Yavuz. Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî. *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. çev. Muhammed Hüseyin Şemseddîn. Beyrut, 1992.
- Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud el-Belazürî. *Fütûhu'l Büldân Ülkelerin Fetihleri*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. 11 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Ebû'l-Abbâs Ahmet b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh el-Ya'kûbî. *Târih*. Beyrut, ts.
- Ebû'l Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (İbnü'l-Esir). *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)*. çev. M. Beşir Eryarsor. 12 Cilt. İstanbul: Bahar Yayıncılık, 1991.
- Ebû'l- Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Da'v b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*. çev. Mehmet Keskin. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- Erkılıç, Sadreddin Seyfi. *Türkiyenin Zararlı Çekirgelerini Birbirinden Ayırma Anahtarı*. İstanbul: Neşriyat Müdürlüğü, 1945.
- Eren, Mehmet. "Ümmü Ma'bed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/325-326. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Eroğlu, Mahmut. "Yaban Hayatı Ekolojisi ve Yönetimi Bölümü". Trabzon, 2016.
- Erol, Burak Gani. "Mekke'de Memlûkler Devleti Döneminde Meydana Gelen Sel Baskınları". *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 3/2 (26 Aralık 2020), 324-333. <https://doi.org/10.48120/oad.826327>
- Eryılmaz, Çağrı-Kayış, Abdullah Cengiz. "Mağdurların Gözünden Hopa Sel Felaketi". *Karadeniz Araştırmaları* 14/56 (15 Aralık 2017), 201-220.

- es-Sakkâr, Sâmî. "Musul". C. 31. Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2020.
- Eyidoğan, Haluk. *Deprem: Afete Dönüşen Bir Doğa Olayı*. İstanbul: Ginko Bilim, 1. Basım, 2019.
- Eymen Fuâd Seyyid. "İskenderiye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2000.
- Eyüp Sabri Paşa. *Mir'âtü'l-Haremeyn*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2018.
- Eryalçın, Babür. "Bildiklerimiz ve Bilmediklerimiz". *Bilim Ve Teknik*, Nisan 1995.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1989.
- Fırat, Muhammet. "Deprem ve Toplumsal Etkileri". *Tezkire Dergisi*. 2022.
- Fayda, Mustafa. "Cennetü'l-Mullâ". C. 7. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1993.
- Güneş, Mustafa. *Emeviler ve Abbasiler Döneminde Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Genç, Emine - Atabey, Ayşe. "Sel Felaketi Sırasında Afet Lojistiği Yönetimi Kapsamında Temel Başarı Etkenleri: Bartın İli Üzerine Bir Değerlendirme". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/47 (29 Eylül 2023).
- Göksu, Erkan. *Gazneliler Ravzatu's-Safa, Müluk-i Gazneviyye*. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- Gregory Abû'l-Farac. *Abû'l-Farac Tarihi*. çev. Türkçeye Çeviren Ömer Rıza Doğrul. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, 1999.
- Güzel, Hasan Celâl vd. *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Gökçe, Mehmet Nur. *Fetihten Abbâsilere Kadar Dimaşk (636-750)*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Göyünç, Nejat. "Diyarbakır". C. 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2011.
- Gökhan, İlyas. *Felaketler Çağı-Ortadoğu'da Kıtık Kara Veba ve Salgın Hastalıklar 1200-1405*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Halife bin Hayyât. *Tarihu Halife bin Hayyât (Halife Bin Hayyat Tarihi)*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001.
- Hourcade, Bernard. "İran". C. 22. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2000.
- İbn Ebi Şeybe. *el-Musannef*. çev. Kâmil Yusuf el-Hût. Riyad, 1409.
- İmam Muhammed bin Muhammed bin Süleyman er-Rûdânî. *Büyük Hadis Külliyyatı (Cem'u'l-fevâid)*. çev. Naim Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 6. Basım, 2012.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 4 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.

- Karaman, Fikret. *Kelâmî Boyutuyla Deprem Ve Doğal Afetler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Kapar, Mehmet Ali. "Fezâre (Benî Fezâre)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- Kan, Kadir. "Abbâsi Şehirciliğinin Bağdat Dışındaki Tezahürleri: Irak Bölgesi". *Bilimname* 2016/1 (31 Mart 2016), 97-138.
- Kanik, İsa. "Zilzâl Sûresi Bağlamında Kur'ân'ın Deprem ve Tabii Âfetlere Bakışı". *Usul İslam Araştırmaları* 40 (2023).
- Karadeniz, Ali. "Deprem ve Anormal Hayvan Davranışları". *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi* 2/3 (07 Eylül 2015).
- Kelpetin, Mahmut. *Cahiliye Döneminde Arabistan*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2022.
- Köksal, Asım Cüneyd. "Köksal, Mustafa Âsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/235-236. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Hicaz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998.
- Kallek, Cengiz. "Esed (Benî Esed)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1995.
- Kallek, Cengiz. "Miskal". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2020.
- Kallek, Cengiz. "Rıtl". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2008.
- Korkaç, Selma Yaşar-Korkaç, Mustafa. "Sel ve Taşkınların İnsan Hayatı Üzerindeki Etkileri", *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi* 8/9 (2006).
- Mevlânâ Celaleddin-i Rumî. *Mesnevî-i Şerif*. İstanbul: Uğurtuna Yayınları, 2014.
- Muhammed b. Cerîr et-Taberî. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. çev. Zâkir Kadirî Ugan, Ahmet Temir. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1. Basım, 2019.
- Muhammed b. İshak en-Nedîm. *el-Fihrist*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Özdemir, Zafer - Samur, Sebahattin. "Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Orta Doğu'nun Önemli Merkezleri: Dimaşk, Ürdün ve Humus (10 VE 11. Yüzyıllar)". *Erciyes Akademi* 37/1 (29 Mart 2023), 290-314.
- Özer, Sevilay. *Anadolu'da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi*. Ankara, 2018.
- Özcan, Esin. "Sel Olayı ve Türkiye". *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 26/1 (2006), 35-50.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Rey". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2008.
- Özkuyumcu, Nadir. "Kayrevan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2022.

- Öğün Bezer, Gülay. "Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtık". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 3 7/22 (İstanbul 2000).
- Özdemir, Mehmet. "Hasan b. Ali es-Sanhâcî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1997.
- Öğüt, Salim. "Ebtah". C. 10. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1994.
- Pampal, Süleyman. *Depremler*. İstanbul: Alfa Kitabevleri, 2. Basım, 2000.
- Özaydın, Abdülkerim. "Râzî-Billâh". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Parlatır, İsmail. "Osmanlı Türkçesi Sözlüğü". Ankara: Yargı Yayınevi, 3. Basım, 2011.
- Parlatır, İsmail. vd. "Türkçe Sözlük". 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. Basım, 1988.
- Ragıb el- İsfahânî. *el-Müfredat fî Ğarîbi'l Kur'an*. İstanbul: Yarın Yayınları, 2015.
- Ramy, Mahmoud. "İbn Hacer El-'Askalânî'nin Veba-Tâun Gibi Salgın Hastalıklara Yaklaşımı". *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 3/6 (14 Ekim 2020), 67-86.
- Serdar, Murat. "XIII. Yüzyılın Yarisına Kadar Türk-İslam Dünyasında Kıtılığın Sebep Olduğu Sosyal Meseleler Üzerine Bir Değerlendirme". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 41 (2019).
- Sönmez, Mehmet Emin - Kesici, Ökkeş. "İklim Değişikliği ve Plansız Şehirleşmenin Kilis Şehrinde Yol Açtığı Sel Felaketleri". *Doğu Coğrafya Dergisi* 17/28 (09 Ocak 2013).
- Sahillioğlu, Halil. "Dinar". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Sahillioğlu, Halil. "Dirhem". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Şimşek, Ümit. *Doğal Afetleri Doğru Okumak*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2020.
- Taberî, Muhammed b. İbn Cerir et-. *Tarihu't-Taberi*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Taştekin, Serap. "Osmanlı Devleti'nin Çekirge Afeti ile Mücadelesinde Bir İşgücü Olarak Amele Taburları". *Afet ve Risk Dergisi* 6/1 (31 Mart 2023), 257-272.
- Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre er-Tirmizî. *Sünen-i Tirmizî*. İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, ts.
- Tomar, Cengiz. "Şam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/311-315. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2010.
- Tokuş, Ömer. "Büveyhiler Dönemi'nde Bağdat'ta Doğal Afetler, Gök Olayları ve Garip Hadiseler (H.333-447/M.945-1055)". *Journal of History School* 9/XXV (11 Temmuz 2019), 525-567.
- Torpuş, Kemal-Bostan, Sedat. "Sel Afetlerinde Acil Sağlık Hizmetlerinin Organizasyonu ve Yaşanan Sorunlar: Hopa Örneği". *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi* 8(2) (2022).

- Tuncel, Metin. "Dicle". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul, 1994.
- Tuncel, Metin. "Fırat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1996.
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Basım, 2000.
- Üçok, Bahriye. *İslam Tarihi Emeviler Abbasiler*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2. Basım, 2021.
- Ünal, Ali. *Kur'ân'da Temel Kavramlar*. İzmir: Işık Akademi Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Varol, Nehir vd. "Anadolu'da İklimle Bağlı Kıtık Afeti ve Risk Yönetimi". *Antropoloji* 37 (15 Haziran 2019), 81-89.
- Yılmaz, Abdullah-Ahmet Binzet, Ahmet. *Zirai Mücadele Teknik Talimatları*. Ankara: Gıda ve Tarım Hayvancılık Bakanlığı, 2008.
- Yakar, Hüseyin. "Kur'an'da Firavun ve Kavminin Başına Geldiği Belirtilen Musibetlerin Tefsir Kaynakları, Tevrat ve Bilimsel Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (31 Aralık 2019), 943-974.
- Yenilmez, Dilek Tiryaki. "Deprem ve Göç İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Akademik Düşünce Dergisi* 7 (30 Haziran 2023).
- Yıldırım, Taner - Altungök, Ahmet. "Erken Ortaçağlarda Übülle Liman Kentinin İran Körfezi Açısından Önemi". *Journal of Turkish Studies* 9/4 (17 Ekim 2019).
- Yılmazçelik, İbrahim. "Türk Hakimiyetinin Şam'ın Fizikî Yapısına Katkıları". *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 10/1 (01 Ocak 2014), 17-44.
- Yerlikaya, Çağlar. *Stratajik Bir Toprak: Musul (1914-1926)*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, 2019.
- Yiğit, İsmail. "Bağdat'ın Kuruluşuyla İlgili Rivayetler Üzerinde Bir Değerlendirme (Medinetü's-Selam)". *Uluslararası İslâm Medeniyetinde Bağdat Sempozyumu*, 2008.
- Yiğit, İsmail. "Sevîk Gazvesi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2009.
- Yılmaz, Hasan. *Abbasiler ve Abbasi Halifeleri*. Ankara: Elips Kitap, 1. Basım, 2017.
- Yılmaz, Hakkı Dursun. "Abdullah b. Tâhir". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1988.
- Yılmaz, Hakkı Dursun. "Batîha". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Yazıcı, Tahsin. "Esterâbâd". C. 11. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1995.
- Yazıcı, Tahsin. "Hemedan". C. 17. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1998.
- Yazıcı, Tahsin. "Hulvân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 18. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1998.

Zeydan, Corci vd. *İslam Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Zeydan, Corci. *İslam Uygarlıkları Tarihi*. çev. Nejdet Gök. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Kitabı Mukaddes. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2. Basım, 2003.

